

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

श्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यविहितचरित्युतं मूलसूत्रश्लोकवृत्तिगतश्लोकादिक्रमयुतं

3938

श्रीसिद्धधर्मबिन्दुप्रकरणम् ।

आट श्री. च. प्र. स. अ. र. सूरी. वर. ल.

ज्ञान लं. १२, अन्ध न. प्रकाशिका-विक्रयागतद्रव्यसाहाय्येन आगमोदयसमितिः
कर्मवाहक श्रेष्ठिवेणीचन्द्र सुरचन्द्रद्वारा

ALL RIGHTS RESERVED FOR THE SECRETARIES SHRI AGAMODAYA SAMITI.—BOMBAY.

Printed at Shri "Vir-Shasan Printing Press" by Shri Keshavlal Dalsukhbhai
Tankshal—Ahmedabad.

विक्रम संवत् १९८०

क्राइस्ट १९२४

पण्यं ०-१२-०

प्रतयः १२५०

वीर संवत् २४५०

आ. श्री. य. द. स. ग. र. अ. श्री. धर्म. वि. न्दु. प्र. कर. ण. स्यो. पो. द्घा. तः

इति श्री. य. द. स. ग. र. अ. श्री. धर्म. वि. न्दु. प्र. कर. ण. स्यो. पो. द्घा. तः

स्वीक्रियतां श्रेष्ठकीर्तिरसिद्धिः क्रियमाणभिर्दि प्रकरणं धर्मविन्दुनामकं, कर्तारश्चास्य सुष्टुहीतनामधेयाः श्रीमन्तो हरिभद्राचार्यवर्याः, इतिवृत्तं चोच्छ्रितं श्रीमत्यां पञ्चाशकवृत्तौ उपमितिभवप्रपञ्चायां च कथायामस्माभिः, अन्यैश्च धर्मसंग्रहणीवृत्तौ सूत्रिप्रचरणाभिमतिहासे च, सर्वैरपीतिवृत्तैर्निर्वादादमेतावद् यदुत पूर्वगततारस्वारकदर्शनपट्टलोचनाः श्रीमन्तः, अत एव च पूज्यपादैः यद्यपि प्रणीतान्यनेकानि प्रकरणानि तथापि विरोधगन्धोऽपि न जिनपतिसिद्धान्ततत्त्वेन, प्रस्तुतं च प्रकरणं श्रीश्रद्धिर्याकिनो महत्तरासूनुभिरेव हरिभद्राचार्यविहितं, नान्यैः प्रवरैरपि श्रीहरिभद्राभिधाननामोद्ग्रहमानैः सूत्रिभिः, यतः श्रीप्रतां जिनेश्वराचार्याभयदेवाचार्याणां त्रयोऽष्टकप्रकरणस्य प्रथमपञ्चाशकस्य च वृत्तौ यदुत विरहोऽङ्को हरिभद्रसूरीणां, प्रस्तुतप्रकरणस्यान्ते च 'स तत्र दुःखविरहादत्यन्तसुखसंगतः । तिष्ठत्ययोगो योगीन्द्रवन्द्यस्त्रिजगदीश्वरः॥४८॥' इतिवचनोपलम्भात् सुनिश्चयेतत्, किंच यद्यपि श्रीमतां सत्तासमयः पूर्वोक्तपुवाङ्मयोपोद्घातेषु निर्णीतस्तथापि प्राकृतकुचलयमालाकारैः शताब्दीयसप्तमशतकभाविभिः सूत्रिवराणां पूर्वकालीनमहाकवित्वेन गणनात् स्पष्टमेवागमिष्यति बोधप्रथं यत् यः तेषां सत्तासमयो वैक्रमीयपठशताब्दीयः प्रसिद्धोऽनितथः स एव । विचरीतारथ श्रीमन्तो मुनिचन्द्रसूत्रिवर्याः, यद्यत्यन्येऽपि सुसमार्थसा-

१ विरहशब्देन श्रीहरिभद्राचार्यकृतत्वं प्रकरणस्येति प्रथमाष्टकवृत्तिप्रान्ते श्रीजिनेश्वराचार्याः २ इह च विरहशब्देन इति-सिताम्बरश्रीहरिभद्राचार्यस्य कृतेरु इति प्रथमपञ्चाशकवृत्तिप्रान्ते श्रीअभयदेवसरयः

धंशतकचूर्णिकर्तारः सन्ति एतन्नामान आचार्याः प्रसिद्धास्तथापि नैप गुम्फस्तेषां, यतोऽत्र श्राद्धादिधर्माधिकारे उपयुक्ततममपि नाधारुः साक्षितया स्पष्टनममपि श्रीप्रवनसारीद्धारयोगज्ञास्त्रधर्मरत्नप्रकरणगतं तदुल्लेखं, चूर्णिकृतस्तु त्रयोदशशतान्ब्यां जाता इति तेऽवश्यं तत्तद्ग्रन्थप्रामाण्यधारयिष्यन्, प्राचीनाश्च श्रीमन्तो मुनिचन्द्रसूरयः प्रसिद्धतमत्रादिदेवसूरीणां गुरवः, पूज्यपादानां सत्तासमयादि च प्रकरणसमृच्चये मुद्रितात् श्रीमद्भिद्वैवसूरिभिर्निर्मितात् गुरुविरहविलापनामकात् प्रकरणात् सुज्ञेयमिति तद्भाग एवात्रोद्दिश्यते, तद्यथा-

“ तं जयउ चिंतयकुलं जयंमि सिरिउदयसेलसिहरं व । भवजियकमलबन्धव ! जमि तुमं-तमहरो जाओ ॥ २६ ॥

सच्चै महग्णिया सा महग्णिया चरमजलहिवेलव । मोत्तियमणिव जीए तं फुरिओ उयरसिप्पुडे ॥ २७ ॥

सा दब्भनयरी नयरसेहरत्तं सया समुव्वहउ । जीए तुह पुरिससेहर ! जम्मदिणमहामहो जाओ ॥ २८ ॥

जसभदो सो सूरो जक्षं च भइं च चिम्मलं पत्तो । चिंतामणिवःजेण उवलद्धो नाह ! तं सीसो ॥ २९ ॥

सिरिविणयचंदअज्जावयस्स पाया जयंतु विच्चस्स । जेसु तुह आसि, लीला गयकलहस्सेव भदस्स ॥ ३० ॥

आणंदसूरिपमुहा जयंतु तुह वंधवा जयप्पयडा । जे तुमए दिक्कखविया सिक्खविया सूरिणो य कया ॥ ३१ ॥-

सच्चं सा कसिणच्चिय कत्तियमासस्स पंचमो कसिणा । खेत्तंरं व सूरो जीए तं सगमल्लोणो ॥ ३२ ॥

एगारस अट्टतर संवच्छरकाल ! पडउ तुह कालो । जससेसं जेण तए तं मुणिरयण कयं पाव ! ॥ ४० ॥

एतस्माद्वचनात् निश्चीयते एतद् यदुत श्रीमतां जनका दर्भावीतीवास्तव्याः चिन्तकाभिधाना गृहपतिवर्याः जननी च मह-

न्त्रिका (पांवी) इत्यभिधाना गुरो यशोभद्रस्मरिवरा अध्यापका विनयचन्द्रोपाध्यायाः स्वयमाचार्यपदप्रतिष्ठापिताः श्रीआ-
नन्दस्मरिमुखा गुरुवान्धवाः, वैक्रमीयैकादशशत्यामष्टसप्तत्यधिकायां कार्तिककृष्णपञ्चम्यां च स्वर्लोकमलंचक्रुरिति । श्रीमतां प्रक-
रणकाराणां शैल्येरीपा यदुत न परम्परालिखनं, यत एतैः पूज्यपादैः अङ्गुलसप्ततिका-उपदेशपददृत्ति-सद्यत्तिआवश्यकसप्त-
तिका-प्रकरणसमुच्चयमुद्रितविविधप्रकरणमृत्तिग्रन्था विहिनास्तथापि न कुत्रापि गुरुपारम्पर्यस्योच्छेदः, निर्दिष्टं प्रकरणमपि
'गुरुभणियकज्जसज्जो संजाओ देवस्मरित्ति' इति प्रान्त्यगाथोक्तैर्देवस्मरिविहितं, तेनैतावदपि तेषामितिहासायनं प्रापीति ।
विषयश्चास्य ग्रन्थज्ञानसमधिगम्यः इत्यर्थयंते

आनन्दसागराः रतलाम ? १६० कार्तिकशुक्लपञ्चमी.

श्रीसर्वज्ञाय नमः ।

श्रीमुनिचन्द्रसूरिविरचितटीकयाऽलङ्कृतं श्रीमद्धरिभद्रसूरिविरचितं

धर्मबिन्दुप्रकरणम् ।

आ. श्री. च. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

श्री. श्री. च. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

प्रथमोऽध्यायः ।

शुद्धन्यायवशायत्तीभूतसद्भूतसपद । पदे परं स्थितायास्तु, श्रीजिनप्रभवे नमः ॥ १ ॥ जयन्तु ते पूर्वमुनीशमेघा, यैर्वि-
श्वमाश्वेन हतोपतापम् । चक्रे बृहद्वाङ्मयसिन्धुपानप्रपन्नसुज्ञातिगभीररूपैः ॥ २ ॥ यन्नामानुस्मृतिमयमयं सज्जनश्चित्तचक्षुः-
क्षेपादिव्याञ्जनमनुस्रैल्लब्धशुद्धावलोकः । सद्यः पश्यत्यमलमतिहृन्मेदिनीमध्यमनं, गम्भीरार्थं प्रवचननिधिं भारतीं तां स्त-
वीमि ॥ ३ ॥ विदधामि धर्मबिन्दोरतिविरलीभूतगर्भपदविन्दोः । भव्यजनोपकृतिकृते यथावबोधं विवृतिमेनाम् ॥ ४ ॥

प्रणम्य परमात्मानं, समुद्धृत्य श्रुतार्णवात् । धर्मबिन्दुं प्रवक्ष्यामि, तोयबिन्दुमिवोदधेः ॥ १ ॥

‘प्रणम्ये’ति प्रणम्य-प्रकर्षेण नत्वा वन्दनस्तवनानुचिन्तनादिप्रशस्तकायवाङ्मनोव्यापारगोचरभावमुपनीय, कमित्याह-
‘परमात्मानं’ अतति-सततमेव अपरापरपर्यायान् गच्छतीति आत्मा-जीवः, स च द्विधा-परमोऽपरमश्च, तत्र परमो यः

श्री. श्री. च. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

खलु निखिलमलविलययोपलब्धविशुद्धज्ञानवलविलोकिनलोकालोकः जगज्जन्तुचित्तसंतोपकारणं पुरन्दरादिबुन्दरसुरसमूहा-
 द्वियमाणप्रातिहार्यपूजोपचारः, तदनु सर्वसत्त्वस्वभापापरिणामित्राणी विशेषापापादितैककालानेकसत्त्वसंशयसंदोहापोहः, स्वविहा-
 रपवनप्रसरसंभ्रुत्सारितसमस्तमहीमण्डलातिथिततदुरितरजोराशिः, सदाशिवादिशब्दाभिधेयो भगवानहंन्निति, स परमः; तद-
 न्यस्तु अपरमः, ततोऽपरमात्मव्यवच्छेदेनेन परमात्मानं प्रणम्य, किमित्याह—‘समुद्धृत्य’ सम्यगुद्धारस्थानाविसंवादिरूपतया
 उद्धृत्य-पुत्रकृत्य ‘श्रुतार्णवात्’—अनेकभङ्गभङ्गशुर्वर्चगहनादतित्रिपुलनयजालमणिमालाकुलात् मन्दमतिपोतजन्तुजाता-
 त्यन्तदुस्तरादागमसुद्रात् ‘धर्मविन्दुं’—वक्ष्यमाणलक्षणं धर्मवियवमतिपादनपरतया लब्धयथार्थाभिधानं धर्मविन्दुनामकं
 प्रकरणं ‘प्रवक्ष्यामि’ भणिष्यामि, कमिव कस्मात्समुद्धृत्येत्याह—‘तोयविन्दुमिव’—जलावयववत् ‘उदधेः’—दुग्धोदधिप्रभृतेर्ज-
 लराशेरिति, अत्र च तोयविन्दुमिवोदधेरिति विन्दूप्रमेयतास्य प्रकरणस्य सूत्रसंक्षेपापेक्षया भणितता, अन्यथाऽर्थपेक्षया कर्पूरज-
 लविन्दोरिव कुम्भादिजलव्यापनन्यायेन समस्तधर्मशास्त्रव्यापकताऽस्येति । इह ‘प्रणम्य परमात्मान’मित्यनेन विघ्नापोहेतुः
 शास्त्रमूलं मङ्गलमुक्तं, परमात्मप्रणामस्य सकलाकुशलकलापसमूलोन्मूलकत्वेन भावमङ्गलत्वात्, ‘धर्मविन्दुं प्रवक्ष्यामी’त्यनेन तु
 अभिधेयं, धर्मलेशस्यात्राभियास्यमानत्वात्, अभियानाभिधेयलक्षणश्च सामर्थ्यात् संबन्धः, यतो धर्मविन्दुरिहाभिधेयः इदं च
 प्रकरणं वचनरूपापन्नगभिधानमिति, प्रयोजनं च प्रकरणकर्तुरनन्तरं सत्त्वानुग्रहः, श्रोतुश्च प्रकरणार्थाधिगमः, परम्परं तु द्वयोरपि
 भुक्तिः, कुशलानुष्ठानस्य निर्वाणैकफलत्वादिति ॥१॥ धर्मविन्दुं प्रवक्ष्यामीत्युक्तम्, अथ धर्मस्यैव हेतुं स्वरूपं फलं च विभणितुः
 ‘फलप्रधानाः प्रारम्भा मतिमतां भवन्तीति’ फलमेवादी तदनु हेतुशुद्धिभणनद्वारेण धर्मस्वरूपं चोपदर्शयन्निदं श्लोकद्वयमाह—

धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः, कामिनां सर्वकामदः। धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥ २ ॥

वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम्। मैत्र्यादिभावसंयुक्तं, तद्धर्म इति कीर्त्तयते ॥ ३ ॥

‘धनदे’ति, धनं-धान्यक्षेत्रवास्तुद्विपदचतुष्पदभेदभिन्नं हिरण्यसुवर्णमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालादिभेदं च धनपतिव्य-
नद्धिप्रतिस्पर्धि तीर्थोपयोगफलं ददाति-प्रयच्छति यः सः तथा, ‘ धनार्थिनां’-धनमन्तरेण गृहिणो न किञ्चिदितिबुद्ध्या
धनविषयातिरेकस्पृहावतां ‘प्रोक्तः’ शास्त्रेषु निरूपितः, धर्म एवेत्युत्तरेण योगः, तथा ‘ कामिनां’-कामाभिलाषवतां प्राणिनां,
काम्यन्ते इति कामाः-मनोहरा अक्लिष्टप्रकृतयः परमाह्लाददायिनः परिणाममुन्दराः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शलक्षणा इन्द्रियार्थाः
ततः सर्वे च ते कामाश्च सर्वकामाः तान् ददातीति सर्वकामदः, इत्थमभ्युदयफलतया धर्ममभिधाय निःश्रेयसफलत्वेनाह-धर्म
एव नापरं किञ्चित् अपृथज्यन्ते-उच्छिद्यन्ते जानिजरामरणादयो दोषा अस्मिन्नित्यपवर्गः-मोक्षः तस्य ‘ पारम्पर्येण’-अ-
विरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानाधारोहणलक्षणेन सुदेवत्वमनुब्युत्वादिस्वरूपेण वा ‘साधकः’ सूत्रपिंड इव पटस्य स्वयं परिणामिका-
रणभावसुपगम्य निर्वर्त्तक इति ॥ २ ॥

‘ वचने’ति, उच्यते इति वचनं-आगमः तस्मात् वचनमनुसृत्येत्यर्थः, ‘ य’दित्यद्याप्यनिरूपितविशेषानुष्ठानं, इह-
लोकपरलोकावपेक्ष्य हेयोपादेययोरर्थयोरिहैव शास्त्रे वक्ष्यमाणलक्षणयोर्हानोपादानलक्षणा पृष्टत्तिरिति, तत् धर्म इति कीर्त्तयते
इत्युत्तरेण योगः, कीदृशाह्वचनादित्याह-‘ अविरुद्धात्’-निर्देक्ष्यमाणलक्षणेषु कषच्छेदतापेषु अवित्रयमानात्, तच्चाविरुद्धं
वचनं जिनप्रणीतमेव, निमित्तशुद्धेः, वचनस्य हि वक्ता निर्मितमन्तरङ्गं, तस्य च रागद्वेषमोहयारतन्त्र्यमशुद्धिः, तेभ्यो

चित्तवचनप्रवृत्तेः, न चैषा अशुद्धिजिने भगवति, जिनत्वविरोधात्, जयति रागद्वेषमोहस्वरूपानन्तरज्ञान् रिपूनििति जिन इति शब्दाथानुपपत्तेः, तपनदहनदिशब्दवदन्वर्थतया चास्याभ्युपगमो, निमित्तशुद्धयभावाद्वाजिनप्रणीतमविरुद्धं वचनं, यतः कारणस्वरूपाव्युविधायि कार्यं, तत्र दुष्टकारणारब्धं कार्यमदुष्टं भवितुमर्हति, निम्बवीजादिवेष्टुयष्टिरिति, अन्यथा कारणव्यव-वस्योपरमप्रसङ्गात्, यच्च यहच्छाप्रणयनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु रागादिमत्स्वपि घुणाक्षरोत्तिकरणव्यवहारेण क्वचित्किञ्चिद्विद्विरुद्धमपि वचनमुपलभ्यते मार्गानुसारिशुद्धौ वा प्राणिनि क्वचित् तत् तदपि जिनप्रणीतमेव, तन्मूलत्वात्तस्य, न च वक्तव्यं तर्हि अपौरुषेयं वचनमविरुद्धं भविष्यति, कुतो ?, यतस्तरयापौरुषेयत्वे स्वरूपलाभस्याप्यभावः, तथाहि—उक्तिर्वचनं, पुरुषव्यापारानुगतं रूपमस्य, पुरुषक्रियायास्तात्त्वोष्ठादिद्वयापाररूपाया अभावे कथं वचनं भवितुमर्हति?, किंच एतदपौरुषेयं न क्वचित् ध्वनदुपलभ्यते, उपलम्भेऽप्यदृष्टस्य पिशाचादेर्वक्तुराशङ्कान्नष्टेः, माऽनेन तद् भाषितं स्यात्, ततः कथं तस्मादपि मनस्विनां मुनिश्रिता प्रवृत्तिः प्रसूयत इति । कीदृशमनुष्ठानं धर्म इत्याह—‘ यथोदितं ’ यथा—येन प्रकारेण कालाद्याराधनानुसाररूपेणोदितं—प्रतिपादितं, तत्रैवाविरुद्धे वचने, अन्यथा प्रवृत्तौ तु तद्द्वेषित्वमेवापद्यते न तु धर्मः, यथोक्तम्—‘ तत्कारी स्यात्स नियमात्तद्द्वेषी चेति यो जडः । आगमार्थं तमुल्लङ्घ्य तत एव प्रवर्त्तते ॥ १ ॥ ’ इति ॥ (योगविन्दु २४०) पुनरपि कीदृशमित्याह—‘ मैत्र्यादिभावसंयुक्तं ’ मैत्र्यादयो—मैत्रीमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यलक्षणा ये भावा—अन्तःकरणपरिणामाः तत्पूर्वकाश्च बाह्यचेष्टाविशेषाः सत्त्वगुणाधिककृत्स्नमानाविनेयेषु तैः संयुक्तं—संमिलितं, मैत्र्यादिभावानां निःश्रेयसाभ्युदयफलधर्मकल्पद्रुममूलत्वेन शास्त्रान्तरेषु प्रतिपादनात्, तदेवंविधमनुष्ठानं ‘ धर्म ’ इति दुर्गतिपतज्जन्तुजातधाराणात् स्वर्गा-

अस्थ्यादि शल्योपहतशुहमिवाचिरादिनाशपनासाद्य नारतै, अथ कदाचिद् बलवतः पापानुबन्धिनः पुण्यस्यानुभावात् स वि-
भवो यावज्जीवमपि न विनश्येत् तथापि मर्यादीनां-मर्त्यैर्दुर्दृशपटङ्गैर्दानां ये गलादयः-गर्हणीरीगार्त्तप्रदीपालोकादयः
रसनादीन्द्रियलोलयतिरेककारिणः विषयविशेषाः तद्वद् विपाके-परिणामे दारुणं तस्य भावस्तत्त्वं तस्मात्, अन्यत्राप्यवाचि-
“ पापेनैवार्थरागान्धः, फलमाप्नोति यत्कचिद् । बहिर्शाभिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥४॥ ” इति, नन्वेवमन्यायेन व्यवहा-
रप्रतिषेधे शुहस्थस्य वित्तप्राप्तिरेव न भविष्यति, तत्कथं निर्वहिव्यवच्छेदे धर्महेतुश्चित्तसमाधिलाभः स्यादित्याशङ्क्याह-

न्याय एव ह्यर्थपत्युपनिषत्परेति समयविद् इति ॥ ८ ॥

न्याय एव न पुनरन्यायोऽपि, अर्थस्य-विभवस्य आसिः-लाभः=अर्थसिः, तस्या ‘ उपनिषद् २ अत्यन्तरहस्यभूत
उपायः, युक्तायुक्तार्थसाथविभागकलनकौशलविकलैः स्थूलमतिभिः रवमायमानावस्थायामप्यनुपलब्ध इति योऽर्थः, ‘ परा ’
प्रकृष्टा इत्येवं ‘ सम्ययविद् २ सदाचारारिभियथियाज्ञज्ञा ब्रुवते, तथा हि ते पठन्ति-‘ निपानमिव मद्भक्ताः, सरःपूर्णमिवा-
ण्डजाः । शुभकर्मणिमायान्ति, विदशाः सर्वसम्पदः ॥ ६ ॥ ’ तथा-“ नोदन्वानर्थितामेति, न चाग्भोभिर्न पूर्यते । आत्मा
तु पात्रतां नेयः, पात्रमायान्त सम्पदः ॥ ६ ॥ ” कुत एतदेवमित्याह-

ततो हि नियमतः प्रतिबन्धकरमविगम इति ॥ ९ ॥

‘ ततो २ न्यायात्सकाशात्, ‘ हि २ यरमात्, ‘ नियमतः ’-अवश्यंभावेन प्रतिबन्धकर-परलाभोपघातजननद्वारेण भवान्तरे
उपात्तस्य लाभविघ्नहेतोः कर्मणो-लाभात्तरायलक्षणस्य चिगमो-विनाशः संपद्यते, यथा सम्यक्प्रयुक्ताया लङ्घनादिक्रि-

अनभिशाङ्कनीयतया परिभोगाद् विधिना तीर्थगमनाच्चेति ॥ ५ ॥

इहान्यायप्रवृत्तौ पुरुषस्य द्विविधा अभिशाङ्कनीयता—भोक्तुः भोग्यस्य च विभक्तस्य, तत्र भोक्तुः परद्रव्यद्रोहकार्यमित्येवं-
दोषसंभावनलक्षणा, भोग्यस्य पुनः परद्रव्यमित्यभिप्रायेण न शुद्धय इत्येवंरूपा, तत्र सूत्रप्रतिषेधेन या अनभिशाङ्कनीयता तथा
उपलक्षितेन भोक्त्रा 'परिभोगात्' १ स्नानपानाच्छादनातुलेपनादिभिः भोगप्रकारैः आत्मना भिन्नस्वजनादिभिश्च सह विभ-
क्त्योपजीवनात्, अथमत्र भावः—न्यायेनोपाजितं विभवं शुभानो न केनापि कदाचित्किञ्चिदभिशाङ्क्यते, एवं चाव्याकुलचेतसः
प्रशस्तपरिणतेरिहलोकेशुपि महान् सुखलाभ इति, परलोकं हितत्वं च 'विधिना' २ सत्कारादिरूपेण तीर्थे व्यसनसलिल-
निधिः अस्मादिति तीर्थं—पवित्रगुणपात्रपुरुषवर्गः दीनानाथादिवर्गश्च तत्र गमनं—प्रवेशः उपगृह्यकतया मष्टतिर्वित्तस्य तीर्थ-
गमनं तस्मात्, चकारः समुच्चये, पठ्यते च धार्मिकजनस्य शास्त्रान्तरे दानस्थानं यथा—'पात्रे दीनादिवर्गं च, दानं विधि-
वद्विष्यते । पीष्यवर्गाविरोधेन, न विरुद्धं स्वतश्च यत् ॥ ३ ॥ (योग, १२१) अत्रैव विषये वायामाह—

अहितायैवान्यादिति ॥ ६ ॥

'अहितायैव' १ अहितनिमित्तमेव उभयोरपि लोकयोः, न पुनः काकनालीयन्यायेनापि हितहेतुरित्येवकारार्थः, 'अ-
न्यायोपात्तविताद्विभक्तं अन्यायोपात्तवित्तमित्यर्थः ॥ ६ ॥ कुत्र एतदित्याह—

तदनपायित्वेऽपि मत्स्यादिगालादिवृद्धिपाकदारुणत्वात् इति ॥ ७ ॥

तस्य—अन्यायोपात्तवित्तस्य 'अनपायित्वं' २ अविनाशित्वमिति योऽर्थः तस्मिन्नापि, अन्यायोपाजितो हि विभक्तः

गतं २ पितृपितामहादिपूर्वपुरुषपरम्परासेवनाद्वारेण स्वकालं यावदायातम् , अनुष्ठानमित्युत्तरेण योगः, पुनः कीदृशं तदित्याह-
'अनिन्द्यं' निन्द्यं-तथाविधपरलोकप्रधानसाधुजनानामत्यन्तमनादरणीयतया गर्हणीयं यथा सुरासंथानादि तन्निषेधादनिन्द्यं,
तथा 'विभवाद्यपेक्षया' विभवं-स्वकीयमूलधनरूपमादिशब्दात् कालशैवादिसहायबलं चापेक्ष्य 'न्यायतो' न्यायेन-
शुद्धमानतुलोचितकलाव्यवहारारदिरूपेण आसेवनीयावसरचित्ताराधनादिरूपेण च 'अनुष्ठानं' वाणिज्यराजसेवादिरूपं, इद-
मुक्तं भवति-सर्वसाधुसंपतन्यायप्रधानस्य स्वविषयवृत्तीयभागादिना व्यवहारमारभमाणस्य राजसेवादींच तदुचितक्रमानुव-
र्त्तिनः कुलक्रमायातानिन्द्यानुष्ठानस्य अत्यन्तनिपुणबुद्धः अत एव सर्वापायस्थानपरिहारवतो गृहस्यस्य धर्म एव स्यात्,
दीनानाथाद्युपयोगयोनया धर्मसाधनस्य विभवस्योपाजर्जनं प्रति प्रतिबद्धचित्तत्वादिति । यच्चाऽऽवेवानिन्द्यानुष्ठानस्य गृह-
स्थसंबन्धिनो धर्मतया ब्राह्मकारेण निर्देशनमकारि, तत् ज्ञापयति निरनुष्ठानस्य निर्वाहविच्छेदेन गृहस्थस्य सर्वशुभक्रियोपर-
मप्रसङ्गादर्धम् एव स्यादिति, पठ्यते च-"वित्तीबोच्छेयमि य गिहिणो सीयति सव्वकिरियाओ । निरवेक्खलस्स उ जुत्तो संपु-
ण्णो संजमो वेव ॥ २ ॥ (पञ्चा० १५१) [वृत्तिवृच्छेदे च गृहिणः सीदन्ति सर्वाः क्रियाः । निरपेक्षस्य तु युक्तः संपूर्णः
संयमश्चैव ॥ अथ कस्मात् न्यायत इत्युक्तमिति, उच्यते—

न्यायोपात्तं हि वित्तसुभयलोकहितायिति ॥ ४ ॥

'न्यायोपात्तं २ शुद्धव्यवहारोपाजर्जनं, 'हि' यस्माद् 'वित्तं २ द्रव्यं निर्वाहहेतुः, किमित्याह-'उभयलोकहिताय'
उभयोः-इहलोकपरलोकरूपयोः लोकयोर्हिनाय-कल्याणाय संपद्यते ॥ ४ ॥ एतदपि कुत ? इत्याह—

दिसुगती धानाच्च धर्म इत्येदंरूपदेन कीर्यते-शःद्यते सक्त्वाकल्पितभाःकलापाऽऽकलनकुशलैः सुधीभिरिति । इदं चाविरु-
 द्धवचनादनुष्ठानमिह धर्म उच्यते उपचारात्, यथा नह्ववलादकं पादरोगः, अथवा शुद्धानुष्ठानजन्या कर्ममलापगामलक्षणा
 'सम्यग्दर्शनादिनिवर्णिनीजलाभफला जीवशुद्धिरेव धर्मः ॥ ३ ॥ अथासुभवं धर्मं भेदतः प्रभेदतश्च विभणिपुराह—

सोऽयमनुष्ठानभेदात् द्विविधो-गृहस्थधर्मो यतिधमश्चेति ॥ १ ॥

'सः-२ यः पूर्व प्रवक्तुमिष्टः, 'अयं-२ साक्षादेव हृदि विवर्तमानतया प्रत्यक्षः, 'अनुष्ठानभेदात्'-धर्मनिष्ठुष्टायकपुरूप-
 विशेषात्, 'द्विविधो'-द्विप्रकारो धर्मः, प्रकारावेव दर्शयति-'गृहस्थधर्मो यतिधमश्चेति' गृहे तिष्ठतीति गृहस्थः, तस्य
 धर्मो नित्य नैमित्तिकाऽनुष्ठानरूपः, यः खलु इहमात्रारामः, सम्यग्दिव्यानीलाभेन तृणासरित्तरणाय योगाय सततमेव यतते-स
 यतिः, तस्य धर्मः-गुर्वन्तेवासिता तद्भक्तिवहुमानादित्यादिः वक्ष्यमाणलक्षणः ॥ १ ॥

तत्र च गृहस्थधर्मोऽपि द्विविधः-सामान्यतो विद्वोषतश्चेति ॥ २ ॥

'गृहस्थधर्मोऽपि-२ एकलक्षणः, वि-भुनः सामान्यतो धर्म इत्यपिपदव्यर्थः, 'द्विविधो' द्विभेदः, द्विविधमेव दर्श-
 यति-सामान्यतो नाम सर्वं विष्टसाधारणानुष्ठानरूपः, 'विद्वोषतो' विशेषेण सम्यग्दर्शनाशुभ्रनादिपतिपत्तिरूपः, चकार
 उक्तसमुच्चये इति ॥ २ ॥ तत्राद्यं भेदं शास्त्रकृत्स्वयमेवाध्यायपरिसमाप्तिं यावद्भावयन्नाह—

तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः कुलक्रमान्तमनिन्द्यं विभवाद्यपेक्षया न्यायतोऽनुष्ठानमिति ॥ ३ ॥

'तत्र' तयोः सामान्य विशेषरूपयोः गृहस्थधर्मयोः वक्तुमुपक्रान्तयोर्मध्ये सामान्यतः गृहस्थधर्मोऽयम, यथा-'कुलक्रमा-

एव तत्कारणपरिहारः कृत्वा भवति, न पुनरन्यथा, तत्र दृष्टबाधाकारणानि अन्यायव्यवहरणद्वारमणपरदारभिमगमनादीनि इहलोकोऽपि सकललोकसमुपलभ्यमानानाविधिविद्वन्नास्थानानि, अदृष्टबाधाकारणानि पुनर्मध्यमांससेवनादीनि शास्त्रनिरूपितनरकादियातनाफलाणि भवन्ति, किं भणितं भवति ?—दृष्टादृष्टबाधाहेतुभ्यो दूरमात्मा व्यावर्त्तनीय इति ॥१३॥

तथा - शिष्टाचरितप्रशंसनमिति ४ ॥ १४ ॥

श्लोके स्म शिष्टाः—दृष्टस्थानदृष्टगुरुषविशेषसंनिधानोपलब्धविशुद्धशिक्षा मनुजविशेषाः तेषां चरितं—आचरणं शिष्टाचरितं, यथा—“लोकापवादभीरुत्वं, दीनाभ्युद्धरणदादरः । कृतज्ञता सुदाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकीर्त्तितः ॥९॥ सर्वत्र निवृत्तसंत्यागो, वर्णवादश्च साधुषु । आपहृदैर्न्यमत्यन्तं, तद्वत्संपदि नम्रता ॥ १० ॥ प्रस्तावे . मितभाषित्त्वमविसंबादनं तथा । प्रतिपत्नाक्रिया चेति, कुलधर्मानुपालनम् ॥ ११ ॥ असद्व्ययपरित्यागः, स्थाने चैव क्रिया सदा । प्रधानकार्ये निर्वन्धः, प्रमादस्य विवर्जनम् ॥ १२ ॥ लोकाचारानुवृत्तिश्च, सर्वत्रौचित्यपालनम् । प्रवृत्तिर्गहिंते नेति, प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ १३ ॥ (योग. १२६-१३०) इत्यादि, तस्य परांनं परांसा गुरस्कार इत्यर्थः, यथा च—“गुणेषु यत्नः क्रियतां, किमादोषैः प्रयोजनम् ? । विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ १४ ॥ ” तथा—“ शुद्धाः प्रसिद्धिमायान्ति, लब्धोऽपीह नेतरे । तमस्यपि विलोक्यन्ते, दन्तिदन्ता न दन्तिनः ॥ १५ ॥ ” ॥ १४ ॥ इति

तथा—धरिषु च वर्गं त्यागेना विरुद्धार्थं प्रतिपत्त्येन्द्रियजय इति ६ ॥ १५ ॥

अयुक्तितः प्रयुक्ताः कामक्रोधलोभमानसदहर्षाः शिष्टगृहस्थानामन्तरङ्गोऽरिषु च वर्गः, तत्र—परपरिगृहीतास्वन्नृत्वास्तु

दनपरिपालनाख्यश्चतुरो वर्णान् कुलीनान् करोति, शुक्तिवो वरणविधानम्, अग्निदेवादिसाक्षिकं च पाणिग्रह्यं विवाहः,
 स च ब्राह्मादिभेदादष्टधा, तथाहि—१ ब्राह्मो विवाहो यत्र वरायालङ्कृता कन्या प्रदीयते—२ त्वं भवास्य महाभागस्य सधर्म-
 चारिणीति, २ विनियोगेन विभवस्य कन्याप्रदानत्प्राजापत्यः, ३ गोमिश्रुनपुरस्सरं कन्याप्रदानादार्पः, ४ स दैवो विवाहो यत्र
 यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा; एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारोऽपि, गृहस्थोचितदेवपूजनादिव्यवहाराणामेतदन्तरङ्गकार-
 णत्वान्मातुः पितुर्वन्दूनां चाप्रामाण्यात्, ५ परस्परानुरागेण मिथः समवायाद्दान्धर्वः, ६ पणवन्धेन कन्याप्रदानमासुरः, ७ प्रसन्न
 कन्यादानाद्ग्राहसः, ८ सुप्रसन्नकन्यादानात्तैश्चाचः; एते चत्वारोऽधर्म्या अपि नाधर्म्याः यद्यस्ति बधुवरयोरनपवादं परस्पर-
 रुचितत्वमिति, शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहः, तत्फलं च सुजातसुतसंततिः अनुपहता चित्तनिर्द्वैतिः गृहकृत्यसुविहितत्वं
 अग्निजात्याचारविशुद्धत्वं देवातिथिवान्यवसत्कारानवबत्वं चेति ॥ कुलवधूरक्षणोपायश्चिते—गृहकर्मविनियोगः, परिमितोऽर्थसं-
 योगः, अस्वातन्त्र्यं सदा च मातृदुत्यस्त्रीलोकावरोधनमिति ॥ रजकशिलाकुर्करपरसमा हि वेद्याः कस्तासु कुलीनो रज्येत?,
 यतो दाने दौर्भयं, सत्कृती परोपभोग्यत्वं, आसक्तौ परिभवो मरणं वा, महोपकारेऽप्यनात्सीयत्वं, बहुकालसंबंधेऽपि
 त्यक्तानां तदैव पुरुषान्तरगमनमिति वेद्यानां कुलाऽजातो धर्म इति ॥ १२ ॥ अथ गृहस्थधर्मं वर्तेनप्रकारमाह—
 तथा—दृष्टादृष्टबाधाभीतता इति ३ ॥ १३ ॥

दृष्टाश्च—प्रत्यक्षत एव अवलोकिताः अदृष्टाश्च—अनुमानागमन्याः ताश्च ता बाधाश्च—उपद्रवाः दृग्दादृष्टबाधास्ता-
 न्यो भीतता—भयं सामान्यतो गृहस्थधर्म इति, तदा च तद्भयं चेत्सि व्यवस्थापितं भवति यदि यथायाक्ति दूरव

समानं-दुह्यं, कुलं-पितृपितामहादिपूर्वपुरुषवंशः, शीलं-मद्यमांसनिशाभोजनादिपरिहाररूपो व्यवहारः आदि-
शब्दादिभ्रवेषभाषादि च येषां ते तथा तैः कुटुम्बिभिः 'अगोत्रजैः' १ गोत्रं नाम तथाविधैकपुरुषप्रभवो वंशःततो गोत्रे
जाताः गोत्रजाः तत्पतिषेधात् अगोत्रजाः तैः-अतिचिरकालव्यवधानवशेन ह्युदितगोत्रसंबंधश्चेति, किमित्याह-'वैवाह्यं'
विवाह एव तत्कर्म वा वैवाह्यं, सामान्यतो गृहस्थधर्म इति प्रकृतं, किमविशेषेण?, नेत्याह-'अन्यत्र' विना 'बहुविरुद्धेभ्यः'
कुतोऽपि महतोऽनीचित्यात्, बहुभिः तज्जातिवर्तिभिस्त्वस्थानतद्देशवासिभिर्वा जनैः सह विरुद्धां घटनां गता बहुविरुद्धाः
तेभ्यः, बहुविरुद्धान् लोकान् वर्जयित्वेत्यर्थः । असमानकुलशीलादित्वे हि परस्परं वैसाह्यत्वात् तथाविधनिर्घृणसंबन्धाभावेन
असंतोषादिसंभवः, किंच-विभववैषम्ये सति कन्या महतः स्वपितुरैश्वर्यादित्यविभवं भर्तारिमगणयति, इतरोऽपि पञ्चस्वपि-
तृविभवयोत्पन्नाहङ्कारः तृपितुर्विभवविकलत्वेन दुर्बलपुष्टोपुष्ट्यां कन्यामवजानाति, तथा गोत्रजैः वैवाह्ये स्वगोत्राचरित-
ज्येष्ठकनिष्ठताव्यवहारविलोपः स्यात्, तथाहि-ज्येष्ठोऽपि वयोविभवादिभिः कन्यापिता कनिष्ठस्यापि जापातृकपितुः
नीचैर्वृत्तिर्भवति, न च गोत्रजानां रूढं ज्येष्ठकनिष्ठव्यवहारं अतिरुद्धव्य अन्यो वैवाह्यव्यवहारो गुणं लभते, अपि तु तद्-
व्यवहारस्य प्रवृत्तौ गोत्रजेषु पूर्वप्रवृत्तविनयमङ्गात् महान् अनर्थ एव संपद्यते, तथा बहुविरुद्धैः सह संबन्धघटनायां स्वयमन-
परादानामपि तत्संबन्धद्वारा आयातस्य महतो विरोधस्य भाजनभवनेन ह्रह्लोकपरलोकार्थयोः क्षतिः प्रसजति, जनानुराग-
प्रभवत्वात्संपत्तिनामिति पर्यालोच्य उक्तं-'समानकुलशीलादिभिः अगोत्रजैः वैवाह्यमन्यत्र बहुविरुद्धेभ्यः' इति ।
अत्र च लौकिकनीतिशास्त्रमिदम्-द्वादशवर्षी स्त्री षोडशवर्षं पुमान्, तौ विवाहयोग्यौ, विवाहपूर्वो व्यवहारः कुटुम्बोत्पा-

याथाः सकाशात् रोगस्य ज्वरातिसारादेरिति ॥ ९ ॥ ततोऽपि किं सिद्धमित्याह—

सत्यस्मिन्नायत्थामर्थसिद्धिरिति ॥ १० ॥

‘सति २ विद्यमाने, ‘अस्मिन् २ आन्तरे, प्रतिबन्धककर्मविगमे; ‘आयत्थाम् २ आगापिनि काले ‘अर्थसिद्धिः २ अभिलषितविषयनिष्पत्तिः आविर्भवतीति ॥ १० ॥ एतद्विपर्यये दोषमाह—

अतोऽन्यथाऽपि प्रवृत्तौ पाक्षिकोऽर्थलाभो निःसंशयस्त्वनर्थ इति ? ॥ ११ ॥

‘अतः २ उक्तलक्षणान्यायात्, ‘अन्यथाऽपि २ अन्यायलक्षणेन प्रकारेण, ‘प्रवृत्तौ २ व्यवहारलक्षणायां ‘पाक्षिको २ वैकल्पिकः अर्थलाभः, कदाचित्स्थान्कदाचिद्वैतर्यः; ‘निःसंशयो २ निःसंदेहः, ‘तुः २ पुनरर्थः, ‘अनर्थः २ उपयातः, आयत्थामेव; इदमुक्तं भवति—अन्यायप्रवृत्तिरेव तावदसंभविनी, राजदण्डभयादिभिर्हैतुभिः प्रनिहतत्वात्, पठ्यते च—“राजदण्डभयात्प्रापं, नाचरत्यधर्मो जनः । परलोकाभयान्मध्यः, स्वभावादेव चोत्तमः ॥ ७ ॥” अथ कश्चिदधमाधमतामवलम्ब्य अन्यायेन प्रवर्तते तथाप्यर्थसिद्धिरनैकान्तिकी, तथा विधाशुद्धसामग्रीसन्ध्यपेक्षविपाकस्य करयत्विदशुभानुबन्धिनः पुण्यविशेषस्य उदयवशात्स्यादन्यथा पुनर्नैति, यश्चानर्थः सोऽवश्यंभावी, अन्यायप्रवृत्तिवशीपात्तस्य अशुद्धकर्मणः नियमेन स्वफलप्रसंगायोपरमाभावात्, पठ्यते च—“अवश्यमेव भोक्तव्यं, कृतं कर्म शुभाशुभम् । नाशुक्तं क्षीयते कर्म, कल्पकीटिशतैरपि ॥ ८ ॥” ॥ ११ ॥ अथ गृहस्थधर्मं विवाहप्रकारमाह—

तथा—समानकुलश्रीलादिभिरगोत्रजैर्वाहासमन्यत्र बहुविरुद्धेभ्य इति २ ॥ १२ ॥

वा स्त्रीषु दुरभिसन्धिः-कामः, अविचार्य परस्यारमनो वाऽपयहेतुः-क्रोधः, दानार्हेषु स्वधनाप्रदानमकारणपरधनग्रहणं वा-लोभः, दुरभिनियोगोक्षी युक्तोक्ताग्रहणं वा-मानः, कुलबलैश्वर्यरूपविद्याभिरास्माहङ्कारकरणं परप्रघर्षनिवन्धनं वा-मदः, निर्निमित्तमन्यस्य दुःखोत्पादनेन स्वस्य द्यूतपापद्धर्त्याद्यनर्थसंश्रयेण वा मनःप्रीतिजननो हर्षः, ततोऽस्य-अरिषड्वर्गस्य त्यागः-प्रोज्झनेन अविरुद्धानां-गृहस्थावस्थोचितधर्मार्थाभ्यां विरोधमनागतानामर्थानां-शब्दादीनां श्रोत्रादीन्द्रियविषयभावापन्नानां प्रतिपत्तिः-अङ्गीकरणं अविरुद्धार्थप्रतिपत्तिः तथा इन्द्रियजयः-अत्यन्तासक्तिपरिहारेण श्रोत्रादीन्द्रियविकारनिरोधः, सर्वेन्द्रियार्थनिरोधेन पुनर्यो धर्मः स यतीनामेवाधिकरिष्यते, इह तु सामान्यरूपगृहस्थधर्म एवाधिकृतस्तेनैवमुक्तमिति ॥ १५ ॥

तथा-उपप्लुतस्थानत्याग इति ६ ॥ १६ ॥

उपप्लुतं-स्वचक्रपरचक्राविक्षोभात् दुर्मिक्षमारीतिजनविरोधादेश्चास्वस्थीभूतं यत्स्थानं-निवाससमूहिलक्षणं ग्रामनगरादि तस्य त्यागः, अत्यज्यमाने हि तस्मिन् धर्मर्थिकामानां तत्र प्रदृत्तोपप्लववेशेन पूर्वलब्धानां विनाशसंभवेन नवानां चानुपाजनेनोभयोरपि लोकयोरनर्थ एवोपपद्यते इति ॥ १६ ॥

तथा-स्वयोग्यस्याऽऽश्रयणमिति ७ ॥ १७ ॥

स्वस्य-आत्मनो योग्यस्य-उचितस्य रक्षाकारणस्य राजादेरपूर्वलाभसंपादनलब्धरक्षणक्षमस्य 'आश्रयणं' रक्षणीयोऽहं भवतामित्यात्मसमर्पणं, यत् उक्तं-" स्वामिमूलाः सर्वाः प्रकृतयः, अमूलेषु तरुषु किं कुर्यात्सुखप्रयत्नः " इति, स्वामी च धार्मिकः कुलाचाराभिजनविशुद्धः प्रतापवान् न्यायानुगतश्च कार्य इति ॥ १७ ॥

तथा-प्रधानसाधुपरिग्रह इति ८ ॥ १८ ॥

प्रधानानाम्-अन्वयगुणेन सौजन्यदाक्षिण्यकृतज्ञतादिभिश्च गुणैरुत्तमानां साधूनां-सदाचाराभिनिवेशतां परिग्रहः-
स्वीकरणं, क्षुद्रपरिवारो हि पुरुषः सर्पवानाश्रय इव न कस्यपि सेव्यः स्यात्, तथा-उत्तमपरिग्रहेणैव गुणवानिति पुरुषस्य
प्रसिद्धिरूपव्यते, ययोक्तम्-“गुणवानिति प्रसिद्धिः संनिहितैरेव भवति गुणवद्भिः। ख्यातो मधुर्जगत्यपि सुमनोभिः सुरभिभिः
सुरभिः ॥ १६ ॥” इति ॥ १८ ॥

तथा-स्थाने गृहकरणमिति ९ ॥ १९ ॥

‘स्थाने’ वक्ष्यमाणलक्षणास्थानत्रिलक्षणे ग्रामनगरादिभागे गृहस्य-स्वनिवासस्य ‘करणं’ विधानमिति ॥ १९ ॥

अस्थानमेव व्यनक्ति-

अतिप्रकटातिगुप्तसमस्थानमनुचितप्रतिवेद्यं चेति ॥ २० ॥

तत्रातिप्रकटम्-असन्निहितगृहान्तरतयाऽतिप्रकाशं अतिगुप्तं-गृहान्तरैरेव सर्वतोऽतिसंनिहितैरनुपलक्ष्यमाणद्वारादिविभाग-
तयाऽनीव प्रच्छन्नं, ततः अतिप्रकटं चातिगुप्तं चेत्यतिप्रकटातिगुप्तम्, किमित्याह-‘अस्थानम्’ अनुचितं गृहकरणस्य, तथा-
‘अनुचितप्रतिवेद्यं च’ प्रतिवेक्षणः-सन्निहितद्वितीयादिगृहवासिनः कर्म भावो वा प्रतिवेक्ष्यं अनुचितं-द्यूतादिव्यसनो-
पहतनया धार्मिकाणामयोग्यं प्रतिवेक्ष्यं यत्र तदनुचितप्रतिवेद्यम्, चः समुच्चये, किं पुनः कारणमतिप्रकटादि अस्थानमिति?,
उच्यते, अतिप्रकटे प्रदेशे गृहं क्रियमाणं परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयो निःशङ्कमनसोऽभिभवितुमुत्सहन्ते, अतिगुप्तं पुनः

सर्वतो गृहान्तरैरतिनिरुद्धत्वान्न स्वशोभां लभते प्रदीपनकाञ्चुपद्रवेषु च दुःखनिर्गमप्रवेशं भवति, अनुचितप्रतिवेद्यत्वे पुनः “संसर्गजा दोषगुणा भवन्ती”ति वचनात् कुशीलप्रतिवेशिकलोकालापदर्शनसहवासदोषवशात् स्वतः सगुणस्यापि जीवस्य निश्चितं गुणहानिरुत्पद्यते इति तन्निषेधः ॥ २० ॥ स्थानेऽपि गृहकरणे विशेषविधिमाह—

लक्षणोपेतगृहवास इति ॥ २१ ॥

लक्षणैः—प्रशस्तवास्तुस्वरूपसूचकैर्वहलदूर्वाप्रवालकुशरतंबप्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिकासुस्वादजलोद्गमनिधानादियुक्तक्षितिप्र-
तिष्ठितत्वेष्वविरहादिभिः त्पेतं—समन्वित तच्च तद् गृहं च तत्र वासः—अवस्थानम्, निर्लक्षणे हि गृहे वसतां सतां विभववि-
नाशादयो नानाविधा जनप्रसिद्धा एव दोषाः संपद्यन्ते, गृहलक्षणानामेव सभीहितसिद्धौ प्रधानसाधनत्वात् ॥ २१ ॥ ननु कथं
गृहलक्षणानामेव निःसंशयोऽवगमः ? इत्याह—

निमित्तपरीक्षेति ॥ २२ ॥

निमित्तैः—शकुनस्वप्नोपश्रुतिभ्रमृतिभिः अतीन्द्रियार्थपरिज्ञानहेतुभिः परीक्षा, परीति—सर्वतः संदेहविपर्ययानध्यव-
सायविज्ञानदोषपरिहारंणैक्षणम्—अवलोकनं गृहलक्षणानां कार्यमिति ॥ २२ ॥

तथा—अनेकनिर्गमादिवर्जनमिति ॥ २३ ॥

अनेके—बहवः ये निर्गमाः—निर्गमद्वाराणि आदिशब्दात् प्रदेशद्वाराणि च तेषां वर्जनं—अकरणम्, अनेकेषु हि
निर्गमादिषु अनुपलक्ष्यमाणनिर्गमप्रवेशानां तथाविधलोक्रानामापाते सम्यग्गृहरक्षाऽभावेन रूयादिजनस्य विभवस्य च वि-

पुत्र एव स्यात्, निविडतरगृहद्वाररक्षयैव तैऽनवकाशा भवति, परिमितप्रदेशनिर्गमं च गृहं सुखरक्षं भवतीति ॥ २३ ॥

तथा-विभवाद्यनुरूपो वेषो विरुद्धर्यागेनेति १० ॥ २४ ॥

विभवादीनां-वित्तवयोऽवस्थाननिवासस्थानादीनामनुरूपः-लोकपरिहासाद्यनास्पदतया योग्यः 'वेषः २-व-
स्त्रादिनेपथ्यलक्षणः, विरुद्धस्य-जङ्घाद्धौर्द्व्यादनशिरोवेषुनाञ्चलदेशोर्ध्वमुखन्यसनात्यन्तगाढाङ्गिकालक्षणस्य विरुचेष्टास्पष्ट-
तानिमित्तस्य वेषस्यैव त्यागेन-अनासेवनेन, प्रसन्ननेपथ्यो हि पुमान् मङ्गलमूर्त्तिर्भवति मङ्गलाच्च श्रीसद्युत्पत्तिः, यथोक्तम्-
"श्रीर्मङ्गलात्मभवति, प्रागल्भ्याच्च प्रवर्द्धते । दाक्ष्यात्तु कुस्ते मूलं, संयमात्प्रतितिष्ठति ॥ १७ ॥" मूलमित्यनुबन्धं, प्रति-
तिष्ठतीति प्रतिष्ठां लभते ॥ २४ ॥

तथा-आयोचितो व्यय इति ११ ॥ २५ ॥

आयस्य-वृद्ध्यादिप्रयुक्तधनधान्याद्युपचयरूपस्य उचितः-चतुर्भागादितया योग्यः वित्तस्य 'व्ययः' भर्तव्यभरणस्व-
भोगदेवातिथिपूजनादिप्रयोजनेषु विनियोजनम्, तथा च नीतिशास्त्रम्-"पादमायान्निधिं कुर्यात्पादं वित्ताय घटयेत् । धर्मोपभो-
गयोः पादं, पादं भर्तव्यपोषणे ॥ १८ ॥ 'आयादद्धं नियुञ्जीत, धर्मं समधिकं ततः । शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्रतस्तुच्छमैहिकम्
॥ १९ ॥" आयानुचितो हि व्ययो रोग इव शरीरं कृशीकृत्य विभवसारमखिलव्यवहारसमर्थं पुरुषं करोति, पठ्यते च-
"आयव्ययमनालोच्य, यस्तु वैश्रवणायते । अचिरेणैव कालेन, सोऽत्र वै श्रवणायते ॥ २० ॥" २५ ॥

तथा-प्रसिद्धदेशाचारपालनमिति १२ ॥ २६ ॥

‘असदाचारैः’ इहलोकपरलोकयोः अहितत्वेन असन्-असुन्दरः आचारः-प्रवृत्तिर्विषां ते तथा ते च ह्यतकारादयः
तैः ‘असंस्मर्गः’ असंबन्धः, प्रदीपनकाञ्चिदुर्भिक्षोपहतदेशादीनामिव तेषां दूरतो वर्जनमित्यर्थः ॥२९॥ एतदेव व्यतिरेकत आह-
संस्मर्गः सदाचारैरिति ॥ ३० ॥

प्रतीतार्थमेव, असदाचारसंस्मर्गवर्जनेऽपि यदि सदाचारसंस्मर्गो न स्यात्तदा न तथाविधा गुणवृद्धिः-संपद्यते इत्येत-
त्सत्रमुपन्यस्तम्, उक्तं चैतदर्थानुवादि-‘यदि सत्सङ्गनिरतो, भवियसि भवियसि । अथासज्जनगोष्ठाश्च, पतियसि पति-
व्यसि ॥ २३ ॥’ ३० ॥ इति ॥

॥ तथा-मातापितृपूजिति १६ ॥ ३१ ॥

मातापित्रोः-जननीजनकयोः पूजा-त्रिसन्ध्यं प्रणामकरणानि, यथोक्तम्-‘पूजनं चारस्य विक्षेयं, त्रिसन्ध्यं नमन-
क्रिया । तस्यानावसरेऽप्युच्चैश्चेतस्यारोपितस्य तु ॥ २४ ॥ (योग. १११) अश्नेति-‘माता पिता कलाचार्यं, एतेषां ज्ञातयस्तथा ।
हृदा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः सतां मतः ॥२५॥ (योग. ११०) इति श्लोकोक्तस्य गुरुवर्गस्य, ‘अभ्युत्थानादियोगश्च, तदन्ते नियु-
तासनम् । नामग्रहश्च नास्थाने, नावर्णश्रवणं क्वचित् ॥२६॥’ (योग. ११२) ३१ ॥ अथ मातापितृविषयमेवान्यं विनयविशेषमाह-
आमुष्मिकयोगकारणं तदनुज्ञया प्रवृत्तिः प्रधानाभिन्नवोपनयनं तद्भोगो भोगोऽन्यत्र तदनुचित्वादिति ॥३२॥
आमुष्मिकाः-परलोकप्रयोजना योगा-देवतापूजादयो धर्मन्यापारा आमुष्मिकयोगारतेषां कारणं-स्वयमेवामुष्मिक-
योगान्मातापित्रोः कुवतीर्देहकतुभावेन नियोजनम्, यथा नातः परं भवद्भ्यां कुटुम्बकायश्च किञ्चिदुत्सहनीयं, केवलं धर्मकर्ममति-

प्रसिद्धस्य—तथाविधापरत्रिदसंमततया दूरं रुहिमागतस्य दशाचारस्य—सकलमद्वलव्यवहाररूपस्य भोजनाच्छाद-
नाद्विचित्रक्रियारमकस्य पालनं—अशुवर्त्तनं, अन्यथा तदाचारानितरुद्धने तद्देशवासिजनतया सह विरोधसंभवेनाकल्याणलाभः
स्यादिति, पठन्ति चात्र लौकिकाः—‘यद्यपि सकलां योगी, छिद्रां पर्यत संदनीम । तथापि लौकिकाचारं, मनसाऽपि न
लब्धयेत् ॥ २१ ॥’ इति ॥ २६ ॥

तथा—गर्हितेषु ग्राहमप्रवृत्तिरिति १३ ॥ २७ ॥

‘गर्हितेषु’ लोकोत्तरयोरनादरणीयनिन्दनीयेषु मद्यमांससेवनपरदारानभिगमनादिषु ग्राहम—अस्यै अप्रवृत्तिः—मनो-
वाक्यानामनवतारः, आचारशुद्धी हि सामान्यायामपि कुलाद्युत्पत्तौ पुरुषस्य महत्माहात्म्यमुत्पद्यते, यथोक्तम्—‘न कुलं वृक्षही-
नस्य, प्रमाणमिति मे मतिः । अन्येष्वपि हि जातानां, वृत्तमेव विशिष्यते ॥२२॥’ यतः ‘निपानमिवेत्यादि० (५) २७ ॥

तथा—सर्वेष्ववर्णवादत्यागो विशेषतो राजादिविविति १४ ॥ २८ ॥

‘सर्वेषु’ जघन्योत्तममध्यमश्रेदशिक्षेषु प्राणिषु अवर्णवादस्य—अप्रसिद्धिप्रत्यापनरूपस्य ‘त्यागः’ परिहारः कार्यः,
‘विशेषतः’ अतिशयेन ‘राजादिषु’ राजामात्यपुरोहितादिषु बहुजनमानयेषु, सामान्यजनापवादे हि स्वस्य द्वेष्यभावो भूयानाविर्था-
वितो भवति, यत उच्यते—‘न परपरिवादादयद् विद्वेषणं परं शेषजमरित, ” राजादिषु तु विक्ष्णानाशादिरपि दीयः
स्यादिति ॥ २८ ॥

तथा—असदाचारैरसंसर्गं इति ॥ २९ ॥

‘ तस्य २ भर्तव्यस्य भूतस्य सतः ‘ यथोचितं ’ यो यत्र धर्मं कर्मणि वा समुचितः तस्य तत्र ‘ विनियोगः ’ व्यापारणं, अव्यापारितो हि परिवारः समुचितानुष्ठानेषु निर्दिनोदतया द्यूतादिव्यसनमप्यभ्यस्येत् निष्फलशक्तिक्षयाच्चाकिञ्चित्करत्वेनावस्त्वपि स्यात्, एवं चासौ नानुग्रहीतः स्यादपि तु विनाशित इति ॥ ३५ ॥

तथा-तत्प्रयोजनेषु बद्धक्षतेति ॥ ३६ ॥

तस्य-भर्तव्यस्य प्रयोजनेषु-धर्मार्थकामगोचरेषु चित्ररूपेषु ‘ बद्धक्षता ’ नित्योपयुक्तचित्ता, ते हि तस्मिंश्चिन्ताकरे नित्यं निक्षिप्तात्मानः तेनाचिन्त्यमानप्रयोजनाः सीदन्तीऽप्रसन्नमनस्वतया न स्वनिरूपितकार्यकरणक्षमाः संपद्यन्ते इति ॥ ३६ ॥

तथा-अपायपरिरक्षोद्योग इति ॥ ३७ ॥

तस्यैव भर्तव्यस्य अपायेभ्यः-अनर्थेभ्यः ऐहिकाशुभिर्मेभ्यः परिरक्षा-सर्वतस्त्राणं, तत्र ‘ उद्योगो २ महानुद्यमः, एवं हि भर्तव्यान् प्रति तस्य नाथत्वं स्याद्, यदि सोऽल्लभलाभलक्षणं भरणं [योगं], लब्धरक्षारूपं च क्षेमं कर्तुं क्षमः स्यात्, योगक्षेमकरस्यैव नाथत्वादिति ॥ ३७ ॥

तथा-गर्ह्ये ज्ञानस्वगौरवरक्षे इति ॥ ३८ ॥

‘ गर्ह्ये २ गर्हणीये कुतोऽपि लोकादिरद्धाद्यनाचारसंवेनान्निन्दनीयतां प्राप्ते भर्तव्ये सामान्यतो वा सर्वस्मिन् जने किं विधेयमित्याह-‘ज्ञानं’ संशयदिपर्ययानध्यवसायपरिहारेण यथावत्स्वरूपनिश्चयः, [इदमित्यभिदमित्यं न वेति परस्परविरुद्धा-र्थतया द्विविधं ज्ञानं-संशयः, ‘ दशाऽहमात्मा किं वा शरीरं ’ इत्यादि, इदमित्यभेदेति वस्तुस्वरूपाद्विरुद्धतयैकरूपज्ञानं विपर्ययः,

बद्धमानसाभयामनवरतं भाव्यमिति, तथा ' तदनुज्ञया ' मातापितृजनानुमत्या ' प्रवृत्तिः ' सकलैहिकासुक्तिमकन्यापारकरुणं, तथा प्रयानस्य-वर्णगन्धादिभिः सारस्य अभिनवस्य च-तत्कालसंपन्नस्य पुष्पफलवस्त्रार्द्रैस्त्वनः ' उपनयनं २-द्वीकनं मातापित्रोरेव, तथा ' तद्भोगो २-मातापितृभोगे अद्वादीनां ' भोगः ' रक्ष्यमासेवर्त, अत्रापवादमाह-' अन्यत्र ' अन्तरेण ' तदनुचित्वात् ' तयोः-प्रकृतयोरेव मातापित्रोरनुचितत् कुतोऽपि व्रताद्विशेषादिति ॥ ३२ ॥

तथा-अनुद्वेजनीया प्रवृत्तिरिति ॥ ३३ ॥

स्वपक्षपरपक्षयोः ' अनुद्वेजनीया ' अनुद्वेगहेतुः ' प्रवृत्तिः ' कायवाङ्मनश्चैष्टारूपा कार्या, परोद्वेगहेतोर्हि पुरुषस्य न कापि समाधिललाभोऽस्ति, अनुरूपफलप्रदत्वात्सर्वप्रवृत्तीनामिति ॥ ३३ ॥

तथा-भर्तव्यभरणमिति १७ ॥ ३४

भर्तव्यानां-भर्तुं शक्यानां मातापितृरुमाश्रितरुःजनलोकरथाविधभृत्यप्रभृतीनां ' भरणं २-पोषणं भर्तव्यभरणं, वत्र ऋणि अवश्यं भर्तव्यानीति-मातापितरौ सती भार्या अलक्ष्यवत्यानि चापत्यानि, दत्त उत्तम-“द्वी च मातापितरौ, सती भार्या सुतान् विश्वन् अप्यकर्मशतं कृत्वा, भर्तव्यान् मनुरद्रवीत् ॥२७॥” विभवसंपत्ती चान्यान्यपि, अत्राप्युक्तम्-'चरगारि ते तात ! गृहे वसन्तु, श्रियाभिजुष्टस्य गृहरथधर्मं । सखा दरिद्रो भगिनी व्यपत्या, ज्ञातिश्च दृढो विधनः कुलीनः ॥ २८ ॥' ३४ ॥ इति

तथा-तस्य यथोचितं विनियोग इति ॥ ३५ ॥

देशकालः—प्रस्तावः, तत्र चर्या देशकालचर्या तस्यतिषेधात् अदेशकालचर्या तस्याः परिहारः, अदेशकालचर्यापरो हि नरः तथाविधचर्याण्यद्रवत्वात् विषयतया इहपरलोकानर्थयोर्नियमादास्पदीभवति ॥ ४६ ॥

तथा—यथोचितलोकयात्रेति २४ ॥ ४६ ॥

यथोचितं—या यस्योचिता लोकयात्रा—लोकचिचानुवृत्तिरूपो व्यवहारः सा विश्रया, यथोचितलोकयात्रातिक्रमे हि लोकचिचविराधनेन तेषामात्मन्यनादेयतापरिणामापादनेन स्वलाघवमेवोत्पादितं भवति, एवं चान्यस्यापि सम्यगाचारस्य स्वगतस्य लघुत्वमेवोपनीतं स्यादिति, उक्तं च—“लोकः खल्याधारः सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् । तस्माद्धोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥ ३६ ” (प्रश्नम० १३१.) । ४६ ॥

तथा—हीनेषु हीनक्रम इति ॥ ४७ ॥

‘हीनेषु’—जातिविधादिभिः गुणैः स्वकर्मदोषाद्वीचरतां गतेषु लोकेषु ‘हीनक्रमः’—लोकयात्राया एव तुच्छता-
करणरूपः, हीना अपि लोकाः किञ्चिदनुवर्तनीया इत्यर्थः, ते हि हीनगुणतयाऽऽत्मानं तथाविधप्रतिपत्तैरयोग्यं संभावयन्तो यय । कयाचिदपि उत्तमलोकानुवृत्त्या कृतार्थं मन्यमानाः प्रमुदितमानसा भवन्तीति ॥ ४७ ॥

तथा—अतिसङ्गावर्जनमिति २५ ॥ ४८ ॥

अतिसङ्गास्य—अतिपरिचयलक्षणस्य सर्वैरेव सार्द्धं वर्जनं-परिहरणं, यतः अतिपरिचयाद् भवति गुणवत्यप्यनादरः, पठ्यते च—“अनिपरिचयादवज्ञा भवति विशिष्टेऽपि वस्तुनि प्रायः । लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं सदा कुर्वते ॥३७॥” ४८ ॥

तथा-अजीर्णं अभोजनमिति २१ ॥ ४३ ॥

प्राणुपशुकस्य आहारस्य 'अजीर्णं' अजरणे जीर्णं वा तत्र परिपाकमनागते 'अभोजनं' २-सर्वथा भोजनप-
रिहारः, अजीर्णभोजने हि अजीर्णस्य सर्वरोगमूलस्य दृढिरेव कृता भवति, पठ्यते च-'अजीर्णमभावा रोगास्तत्राजीर्णं चतुर्वि-
धम् । आमं विदग्धं विष्टब्धं, रसशेषं तथापरम् ॥३२॥ आमं-तु द्रवगन्धित्वं, विष्टब्धं-धूमगन्धित्वा । विष्टब्धे गात्रमश्रोऽत्र, रसशेषे
तु जाड्यता ॥३३॥ द्रवगन्धित्वमिति द्रवरय-गूथस्य कुथिततक्रादेरिव गन्धो यस्यास्ति तत्तथा तद्भावस्तस्वमिति, मलवा-
तयोर्विगन्धो विदग्धो गात्रगौरवमरुच्यम् । भविशुद्धश्चोद्गारः पडजीर्णव्यक्तलिङ्गानि ॥ ३४ ॥ सूच्छीं मलपो वमथुः, प्रसेकः
सदनं भ्रमः । उपद्रवा भवन्त्येते, मरणं वाऽप्यजीर्णतः ॥३५॥ प्रसेक इति-अधिकनिष्ठीवन्नपद्यतिः, सदन्मिति-अङ्गणलानिः
इति ॥ ४३ ॥

तथा-बलापाये प्रतिक्रियेति २२ ॥ ४४ ॥

बलस्य-शरीरसागर्थ्यलक्षणस्य अपाये -कथंचिद् द्रासे सति 'प्रतिक्रिया' तथाविधात्यन्तपरिश्रमपरिहारेण
स्त्रिभालपभोजनादिना च प्रकारेण प्रतिविधानं बलापायस्यैव, "बलमूलं हि जीवनं" मतिवचनात्, बलमुचितमपातयत्वा
सता सर्वकार्येषु यतितव्यम्, अथ कथंचिद् कदाचिद्बलापेवोऽपि कश्चिद् भवेत्तदा "द्विषं व्याधिरूपेक्षित" इति वचनात्
सद्य एवासीं प्रतिविधेयो न पुनरुपेक्षितव्य इति ॥ ४४ ॥

तथा-अदेहाकालचर्यापरिहार इति २३ ॥ ४५ ॥

उत्तमनिदर्शनानुसारिणी हि पुरुषा उदात्ताः। तया न रक्षेऽपि विकृतप्रकृतयः संभवन्ति, इयं च देवादिप्रतिपत्तिर्नित्यमेवोचिता विशेषतश्च भोजनावसर इति ॥ ४० ॥

तथा-सात्म्यतः कालभोजनमिति १९ ॥ ४१ ॥

‘पानाहारादयो यस्य, विरुद्धाः प्रकृतेरपि । सुदिल्लयावलोचयन्ते, तस्मात्स्यमिति गीयते ॥ ३१ ॥’ इत्येवंलक्षणात् सात्म्यात् काले-बुभुक्षीदयावसरलक्षणं, भोजनं-अन्नोपजीवनं,-कालभोजनं, अयमधिप्रायः-आजन्म सात्म्येन भुक्तं विषमपि पथ्यं भवति, परम सात्म्यमपि पथ्यं संवेत न पुनः सात्म्यप्राप्तमप्यपथ्यं, सर्वं बलवतः पथ्यमिति मत्वा न कालकूटं खादत्, सुशिक्षितो हि विषतन्त्रज्ञो भ्रियते एव कदाचिद्विधात्, तथा अशुधितेनामृतमप्युपभुक्तं भवति विषं, तथा क्षुत्कालातिक्रमादन्नदेषो देहसादश्च भवति, विध्यातेऽग्नौ किं नामेन्धनं कुर्यादिति ॥ ४१ ॥

तथा-लौक्यत्याग इति २० ॥ ४२ ॥

सात्म्यतः कालभोजनेऽपि लौक्यस्य-आकाङ्क्षातिरेकादधिकभोजनलक्षणस्य त्यागः, यतः यो मितं भुङ्क्ते स बहु भुक्ते, अतिरिक्तभुक्तं हि उद्दामनहादनमारणानामन्यतमदसंपाद्य नोपरमं प्रतिपद्यते, तथा भुञ्जीत यथा सायमन्येद्युश्च न विषयते वह्निः, न भुक्तेः परिमाणे सिद्धान्तोऽस्ति, बद्धनयभिलाषायत्तं हि भोजनं, अतिमात्रभोजी देहमग्निं च विधुरयति, तथा दीप्तोऽग्निर्लघुभोजनाद्देहबलं क्षपयति, अर्यश्चिहृद्दुःखेन परिणामः, श्रमार्त्तस्य पानं भोजनं वा नियमात् ज्वराय छिदिषे वा स्यात् ॥ ४२ ॥

‘यथाऽहं शरीरमेव’ इत्यादि, इदं किंमायस्तीति निह्नीरहितविचारणेऽयमर्थसायः, ‘यथाऽहं कोऽप्यसि’ इत्यादि,] स्व-
 गौरवरक्षा—स्वेन-आत्मना गौरवं-पुरस्करणं स्वगौरवं तस्य रक्षा-निवारणं, ततो ज्ञानं च स्वगौरवरक्षा च ज्ञानस्वर्गो-
 रवरक्षे कर्तव्यं, गार्हो ह्यर्थः सम्यग् ज्ञातव्यः प्रथमतः, ततोऽनुमतिदोषपरिहाराय सर्वप्रकारैर्न पुरस्कारस्तस्य कर्तव्य इति ॥३८॥

तथा—देवानिधिदीनप्रतिपत्तिरिति १८ ॥ ३९ ॥

दीव्यते—स्तूयते भक्तिभरतिभैरामरप्रशुप्रशुतिभिरभैरवैरनवरतमिति-देवः, स च हेतुकर्मविपाकशतैरपरायुष्टः ^{असंख्यधर्मैः} पुरुषविशेष-
 पः, तस्यैवैतानि नामानि—‘अर्हकजोऽनन्तः शमशुर्हृद्धरतमोऽतकः’ इति, न विद्यते सत्तत्प्रवृत्तातिविशद्वैकाकारानुष्ठानतया ति-
 ध्यादिदिनविभगो येषां ते-अतिथयः, यथोक्तम्—‘तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्ता येन महात्मना । अतिथिं तं विजानीयाञ्छेप-
 मभ्यागतं विदुः ॥ २९ ॥’ दीनाः पुनः “दीङ् क्षये” इति वचनात् क्षीणसकलधर्मार्थकामाराधनशक्तयः, ततः देवातिथि-
 दीनानां प्रतिपत्तिः—उपचारः पूजाहोपानदानादिरूपः देवातिथिदीनप्रतिपत्तिः ॥ ३९ ॥ तत्र च—

तदीचिरयावाधनमुत्तमनिदर्शनैनेति ॥ ४० ॥

तेषां—देवादीनामौचित्यं—योभ्यत्वं यस्य देवादेरुत्तममध्यमजघन्यरूपा या प्रतिपत्तिरित्यर्थः तस्य ‘अबाधनं २-अनु-
 छङ्घनं, तदुल्लङ्घने शेषाः सन्तोऽपि गुणा असन्त इव भवन्ति, यत् उक्तम्—‘औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां राशिरेकतः । विपा-
 यते गुणग्राम, औचित्यपरिवर्जितः ॥३०॥’ इति, कथं तदीचिरयावाधनमित्याह—‘उत्तमनिदर्शनैर्न’ अतिदायेन शेषलोकादूर्ध्वं
 दर्शनैः इत्युत्तमाः ते च प्रकृत्यैव परीपकरणप्रियभाषणादिगुणमार्गमुक्ताकरोपभाना मानवाः, तेषां निदर्शनम्—उदाहरणं तेन,

भवपरिणामेन कार्यस्थारमभोऽभिनिवेशः, नीचलक्षणं वेदं यज्ञोतिमतीतस्यापि कार्यस्य चिकीर्षणं, पठन्ति च—“दर्पः श्रमयति नीचाग्निष्कलनयविशुण्डुकाररम्भैः । सोतोविलोपतरणैर्व्यसनिभिरायास्यते मत्स्यैः ॥ ४३ ॥ ” ८६ ॥

तथा—शुणपक्षपातितेति ३२ ॥ ५७ ॥

शुणेषु—दाक्षिण्यसौजन्यौदार्यस्यैर्यभियपूर्वाभाषणादिषु स्वपरयोस्वकारकारणैश्चात्मधर्मेषु पक्षपातितान्—बहुमान-
तत्पशंसामाहाय्यकरणादिनाऽनुकूला पठन्ति, शुणपक्षपातिनो हि जीवा बहुमानद्वारोपजातावन्यपुण्यप्रमथसामर्थ्यनिवृत्तयमा-
दिहासुत्र च शरच्छशधरकरनिकरगौरं शुणग्रामभवश्यमवाप्नुवन्ति, तद्वहुमानाशयस्य चिन्तारत्नादप्यधिभक्तियुक्तरत्नात् ॥५७॥
तथा—ऊहापोहादियोग इतीति ३३ ॥ ५८ ॥

ऊहश्चापोहश्च आदिशब्दात्तरमाभिनिवेशलक्षणो बुद्धिशुणः शुश्रूषाश्चनगग्रहणवारणाविज्ञानानि च गृह्यन्ते इत्यष्टौ बुद्धिशुणाः,
तत ऊहापोहादिभिर्योगः—सामागमोऽनुष्ठेय इति, तत्र प्रथमतरतावच्छ्रोतुमिच्छा शुश्रूषा, श्रवणमाकर्णनं, ग्रहणं—शास्त्रार्थोपा-
दानं, धारणा—अविस्मरणं, मोहसंदेहविपर्यासव्युदासेन ज्ञानं विज्ञानं, विज्ञातमर्थमवलम्ब्यान्वेषु व्याप्त्या तथाविधेषु वितर्कणमूहः,
उक्तियुक्तिभ्यां विरुद्धदर्थीर्द्धिसादिकाल्पत्यपायसंभावनया व्यावर्तनमपोहः, अथवा—सामान्यज्ञानमूहः विशेषज्ञानमपोहः,
विज्ञानोहापोहविशुद्धिमिदमित्यभेवेति—निश्चयः—तरत्राभिनिवेशः, एवं हि शुश्रूषादिभिर्बुद्धिशुणैरपुहिन्नप्रज्ञामर्कः पुमान्न कदा-
चिदकल्याणमामोति, यदुच्यते—“जीवन्ति शतशः प्रज्ञाः, प्रज्ञया वित्तसंक्षये । न हि प्रज्ञाक्षये कश्चिद्वित्ते सत्यपि जीवति ॥ ४४ ” इति ॥ इतिशब्दः परस्तुतस्य सामान्यतो गृहस्थधर्मस्य परिसमाप्त्यर्थे इति ॥ ५८ ॥ इत्थं सामान्यतो गृहस्थधर्म

कालः कानि मित्राणि, को देशः कीं व्ययागर्भी ? । कथाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं सुहृर्मुहुः ॥ ४० ॥” ६२ ॥

तथा-अनुबन्धे प्रयत्न इति ॥ ६३ ॥

‘अनुबन्धे २-उत्तरीतरदृष्टिर्लभं धर्मधिकामानां प्रयत्नः २-यत्नातिरेकः कार्यः, अनुबन्धशून्यानि हि प्रयोजनानि वन्त्याः स्त्रिय इव न किञ्चिद् गौरवं लभन्ते, अपि तु हीलाभेर्वेति ॥ ६३ ॥

तथा-कालोच्चितापेक्षेति २९ ॥ ६४ ॥

यद्यत्र काले वस्तु दातुमुपादातुं वोचितं भवति तस्यात्यन्तनिपुणद्वया पर्यालोच्य ‘अपेक्षा २-अङ्गीकारः कर्त्तव्या, दक्षलक्षणरत्नेनारथाः सकलश्रीसमाधिगमिहेतुत्वात्, अत एव पठ्यते च-‘यः काङ्क्षिणीमव्यपथप्रपञ्चामन्वेपते निष्कसहस्रहृत्याम् । कालेन कोटोच्चपि मुक्तहस्तस्वस्यानुबन्धं न जहाति लक्ष्मीः ॥ ४१ ॥” मुक्तहस्त इति मुक्तलहस्तः ॥ ६४ ॥

तथा-परयहं धर्मश्रवणमिति ३० ॥ ६५ ॥

‘परयहं १-पतिदिवसं धर्मस्य-इहैव शास्त्रे दत्तं प्रस्तावितस्य कान्तकान्तासमेतशुद्धजनकिन्नरारब्धगीताकर्णनोदाहरणेन श्रवणम्-आकर्षणं, धर्मशास्त्रश्रवणस्यात्यन्तगुणहेतुत्वात्, पठ्यते च-‘ह्यात्मपरोज्झति सेदं तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् । स्थिरतामेति व्याकुलमुपशुक्तमुभाषितं वेतः ॥ ४२ ॥” ६५ ॥

तथा-सर्वानभिनिवेश इति ३१ ॥ ६६ ॥

सर्वत्र कार्यं प्रवर्त्तमानेन बुद्धिप्रता ‘अनभिनिवेशः २-अभिनिवेशपरिहारः कार्यः, नीतिपारंगतनागवस्यापि पराभि-

पथं संचिनोति न तु कचिदपि व्ययते स-कदर्थः, तादात्रिकमूलहरचोरायत्यां नास्ति कल्याणं, किंत्वर्थत्रयेण धर्मकामयो-
र्विनाश एव, कदर्थस्य त्वर्थसंग्रहो राजदायादतस्कराणामन्यत्रमस्य निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुः, अत एतत्पुरव्रयमकृतिव-
रिशरेण मतिमता अर्थोऽनुशीलनीयः, तथा-नाजितेन्द्रियस्य कापि कार्यसिद्धिरस्ति, न कामासक्तस्य सम्पत्ति चिकित्सितं,
न तस्य धनं धर्मः शरीरं वा यस्य स्त्रीष्वत्यन्तासक्तिः, विरुद्धकामवृत्तिर्न स चिरं नन्दति, अतो धर्मार्थिर्वायनेन कामे पवर्त्ति-
तव्यमिति पर्यालोच्य परस्परविरोधेन धर्मार्थिकामासेवनमुपदिष्टमिति ॥ ५० ॥

तथा-अन्यतरबाधासंभवे मूलाबाधेति ॥ ५१ ॥
अयोषां धर्मार्थकामानां मध्ये अन्यतरस्य-उत्तरोत्तरलक्षणस्य पुरुषार्थस्य बाधासंभवे-शुनोऽपि विषमप्रव-

दकवशाद्विरोधे संपद्यमाने सति, किं कर्तव्यमित्याह-‘मूलाबाधा’ यो यस्य पुरुषार्थस्य ‘धर्मार्थकामाः त्रिवर्गैः’ इति
क्रमपक्षेण मूल-आदिमस्तस्य अबाधा-अपीडनं, तत्र कामलक्षणपुरुषार्थबाधार्था धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया, तयोः सनोः
कामस्य सुकरोत्पादत्वात्, कामार्थयोस्तु बाधार्था धर्म एव रक्षणीयः, धर्ममूलत्वादर्थकामयोः, अत एवोक्तम्-‘धर्मश्चैवाव-

सोदित, कपालेनापि ज्योतः । आढ्योऽस्मीत्यवान्तव्यं, धर्मवित्ता हि साधवः ॥ ३९ ॥ ५१ ॥ इति ॥

इह बुद्धिमता मनुजेन सर्वेष्वपि कार्येषु मष्टचिन्मादधता सता बलस्य-द्रव्यक्षेत्रकालभावकृतस्य आत्मसामर्थ्यस्य अवलस्य
च-तद्विलक्षणस्य अपेक्षणं-आलोचनं अङ्गीकर्तव्यं, अयथावलभारम्भस्य क्षयसंपदेकनिमित्तत्वाद्, अत एव पठ्यते च-‘कः-

नथा-बलाबलापेक्षणमिति २८ ॥ ५२ ॥
इति ॥

तथा-इत्तरथज्ञानवृद्धसेवेति २६ ॥ ४९ ॥

वृत्तं-असदाचारनिवृत्तिः सदाचारप्रवृत्तिश्च, ज्ञानं पुनः-हेयोपादेयवस्तुविभागनिश्चयः, ततः वृत्ते तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः, ज्ञानेन वृद्धा-महान्तः; ज्ञानवृद्धाः वृत्तस्थाश्च ते ज्ञानवृद्धाश्च वृत्तस्थज्ञानवृद्धाः, तेषां सेवा-दरिद्रेभरसेवाज्ञातासिद्धाऽऽराधना, सम्यग्ज्ञानक्रियागुणभाजो हि पुरुषाः सम्यक् सेव्यमाना नियमात्सदुपदेशादिफलैः फलन्ति, यथोक्तम्-‘उपदेशः शुभो नित्यं, दर्शनं धर्मचारिणाम् । स्थाने विनय इत्येतत्साधुसेवाफलं महत् ॥ ३८ (शास्त्रवार्त्ता ०८) ४९ ॥

तथा-परस्परानुपघातेनान्योऽन्यानुबद्धत्रिवर्गप्रतिपत्तिरिति २७ ॥ ५० ॥

इह धर्मार्थकामास्त्रिवर्गः, तत्र यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः, यतः सर्वप्रयोजनसिद्धिः सोऽर्थः, यतः आभि-
मानिकरसानुविद्धा सर्वेन्द्रियपीतिः स-कामः, ततः परस्परस्य-अन्योऽन्यस्य अनुपघातेन-अपीडनेन, अत एव
अन्योऽन्यानुबद्धस्य-परस्परानुबंधप्रधानस्य त्रिवर्गस्य प्रतिपत्तिः-आसेवनं, तत्र धर्मार्थयोर्लपघातेन तादात्विकविषयसुखलु-
ब्धो वनगज इव को नाग न भवत्यास्पदमापदायः?, धर्मार्तिक्रमाद्धनसुपाजितं परेऽनुभवन्ति, स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह
इव सिन्धुरवधाद्, वीजभोजिनः कुट्टिचिन इव, नारः रथधार्मिकस्यायत्यां क्रिमपि कल्याणं, स खलु सुखी योऽसुन्नसुखाविरोधेन-
हलोकसुखमनुभवति, तस्माद्धर्मावाधनेन कामार्थयोर्मतिमता यतितव्यम्, यस्त्वर्थकामाहुपहत्य धर्ममेवोपास्ते तस्य यतित्वमेव
श्रेयो न तु गृहवास इति, तस्यार्थकामयोरप्याराधनं श्रेय इति, तथा तादात्विकमूलहरकदर्याणां नासुलभः प्रत्यवायः, तत्र यः
क्रिमप्यचिन्त्योत्पन्नमर्थमपव्येति स तादात्विकः, यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः, यो भृत्यात्मपीडाभ्या-

‘इति’ एवं पूर्वोक्तशहरथर्मनिरूपणेन ‘सद्धर्मज्ञानार्हो’, लोकोत्तरथर्मप्रापनायोभ्यः ‘उक्तः’ भणितः, ‘इदानीं’ सम्पत्ति ‘तद्विधिं’, सद्धर्मज्ञानाक्रमं ‘वर्णयित्वाप्तः’, निरूपयित्वाप्तो वयमिति ॥ १ ॥ तद्यथा—

तद्य-सद्धर्मज्ञानार्हस्य जन्तोः मकृतिः—स्वरूपं गुणवञ्छीकरुङ्गाप्रियत्वादिंका देवताधियुक्तिश्च—हुक्कपिळादिदेवता- विशेषयुक्तिः तयोर्ज्ञानं पश्यततो देशवेन कार्यं, ज्ञातमकृतिको हि पुमान् रक्तो द्विष्टो मूढः पूर्वदृश्याहितश्च चेन्न भवति तदा कुशलैस्तथाऽनुवर्त्य लोकोत्तरगुणपात्रतामानीयते, विदितदेवताविशेषाधियुक्तिश्च तत्तद्देवताप्रणीतमार्गानुसारिवचनोपदर्शनेन तद्दूषणेन च सुखमेव मार्गोऽवतारयितुं शक्यते इति ॥ २ ॥ (६०)

तथा—साधारणगुणपशंसति ॥ ३ ॥ (६१)

साधारणानां—लोकलोकोत्तरयोः सामान्यानां गुणानां पशंसा—पुरस्कारः देशनार्हस्य अग्रतः विधेया, यथा—‘पदानं पच्छदं’, गृहसुपणते संश्रमविधिः, प्रियं कृत्वा मौनं, सदसि कथनं चायुपकृतैः । अनुस्तेको लक्ष्म्या, निरभिभवसाराः परकथाः, श्रुते चासंतोषः, कथमनभिजाते निवसति ? ॥ ४८ ॥ (शिव रेणीवृत्तम्) ॥ ३ ॥

सम्यग्—अविपरीतरूपतया तेभ्यः—साधारणगुणैभ्यः अधिका—विशेषवन्तः ये गुणाः तेषामार्यानां—कथनम्, यथा—
तथा—सम्यक् तदधिकार्यानमिति ॥ ४ ॥ (६२)

‘पञ्चेतानि पर्वत्राणि, सर्वेषां धर्मचरिणाम् अहिंसा सत्यमरतेयं, त्यागो मधुनवर्जनम् ॥ ४८ ॥’ (अष्टकेषु) ४ ॥

सन्नि रोहन्तीत्याह—‘विधिनाऽक्षानाहैवालादिदुर्लभांचित्यलक्षणं न ‘उसांनिऽनिक्षिप्तानि ‘यये’ति दृष्टान्तार्थः ‘बीजानिऽ
 शालिगोधूमादीनि ‘सत्क्षितौऽअनुपहतभूमौ विधिनोसांनि सन्ति, प्रायोगहणादकस्मादेव पकतथाभवत्ये कचिन्मरुदे-
 व्यादी अन्यथाभार्षेऽपि न विरोध इति ॥ ७ ॥ अमुमेवार्थं व्यतिरेकत आह—

बीजनाथो यथाऽभूमौ, प्ररोहो वेह निष्फलः । तथा सद्धर्मबीजानामपात्रेषु विदुर्बुधाः ॥ ८ ॥

‘बीजनाथोऽबीजोच्छेदो यथा ‘अभूमौऽऊपरादिरूपायां ‘प्ररोहःऽअङ्कुराद्युद्भेदः बीजस्यैव ‘वा’ इति
 पक्षान्तरसूचकः ‘इह’ जगति ‘निष्फलोऽधान्यादिनिष्पत्तिलक्षणफलविकलः तथा ‘सद्धर्मबीजानांऽउक्तलक्षणानां श्रुत्या
 अनाथोगादिभिर्निक्षिप्त्यमाणानां ‘अपात्रेषुऽअनीतिकारिषु लोकेषु ‘विदुःऽजानते बुधाः नारां निष्फलं वा प्ररोहमिति
 ॥ ८ ॥ किमित्यपात्रेषु धर्मबीजनाथो निष्फलो वा प्ररोहः संप्रथते इत्याह—

न साधयति यः सम्यग्ज्ञः स्वल्पं चिकीर्षितम् । अयोज्यत्वत्कथं मूढः, स महत्साधयिष्यति ? ॥९॥ इति॥

‘न ’ नैव ‘साधयतिऽनिर्वर्त्तयति ‘यो’ जीवः ‘सम्यग्’ऽयथावत् ‘अज्ञःऽहिताहितविभागाकुञ्चलः ‘स्वल्पं’
 तुच्छं ‘चिकीर्षितं’ऽकर्तुमिष्टं निर्वाहानुष्ठानाद्यपि, कस्मान्न साधयतीत्याह—‘अयोज्यत्वत्’ अज्ञत्वेनानधिकारित्वात्,
 यथोक्तं—“पूर्वस्य कचिदर्थं नाधिकारः” इति, ‘कथं’ केन प्रकारेण ‘मूढोऽवैचित्त्यमागतः ‘सः’-पूर्वोक्तो जीवः ‘म-
 हत्’ परमपुरुषार्थतया बृहद्-धर्मबीजारोहणादि साधयिष्यति ?, सर्पंपात्रधरणासमर्थस्य भेरुगिरिधरणासमर्थत्वादिति ॥९॥
 इति सद्धर्मक्षानाहं उक्तः, इदानीं तद्विधिमनुवर्त्तयिष्याम इति ॥ १ ॥ (५९)

त्याह—' महात्मभिः ' महान्-प्रशस्य आत्मा येषां ते तथा तैरिति ॥ ६ ॥ इति श्रीशुनिचन्द्ररिविचिंसा
रणविहारी सामान्यतो गृहस्थधर्मविधिनियमथमोऽध्यायः समाप्तः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

विचिंसा तस्य वेदमादिष्वत्रय—
मायः सद्धर्मबीजानि, गृहिव्येवंविधोऽव्ययम् ।

‘ मायो १-बाहुल्येन ‘ सद्धर्मबीजानि २-सद्धर्मस्य-सत्यगज्ञानदर्शनचारित्ररूपस्य बीजानि-कारणानि, तानि चा-
‘ एवंविधेषु ‘ कुलक्रमागतानिन्यायायातुष्ठानादिगुणभाजनेषु ‘ अलं २-स्वफलावन्ध्यकारणत्वेन अत्यर्थं ‘ रोहन्ति २-गृहस्थेषु
चिन्तादिलक्षणानुष्ठानदिमन्ति जायन्ते, उत्कं च—‘वपनं धर्मबीजस्य, सत्यशंसादि तद्गतम् । तच्चिन्ताद्युष्ठानादि स्यात्फलसिद्धिरसु-
निर्दृतिः ॥ ४६ ॥ चिन्तासच्छत्यनुष्ठानदेवमातुषसंपदः । क्रमेणाङ्कुरसत्काण्डनालगुण्यसमा मताः ॥ ४७ ॥’ (ललित, कौटिल्यानि

उक्तः, अर्थास्यैव फलमाह—

एवंस्वधर्मसंयुक्तं, सद्गार्हस्थ्यं करोति यः । लोकाद्वयेऽथसौ धीमान्, सुखमाप्नोत्यनिन्दितम् ॥ ४ ॥

एवम्—उक्तन्यायेन यः स्वधर्मः—गृहस्थानां संवन्धी धर्मः, तेन संयुक्तं—समन्वितं अत एव सत्—सुन्दरं गार्हस्थ्यं—
गृहस्थभावं ' करोति २ विदधाति, ' यः ' कश्चित्पुण्यसंपन्नो जीवः ' लोकाद्वयेऽपि २ इहलोकपरलोकल्पे, किं पुनरिहलोक-
एवेत्यपि शब्दाशैः, ' असौ २ सद्गार्हस्थ्यकर्त्ता ' धीमान् २ प्रज्ञस्तुष्टिः ' सुखं २ शर्म ' आप्नोति २ लभते ' अनिन्दितं—
शुभानुबन्धनया सुधियामगर्हणी यमिति ॥ ४ ॥ यत एवं ततोऽत्रैव यत्नो विधेय इति श्लोकाद्वयेन दर्शयन्नाह—

दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं, विधेयं हितमात्मनः । करोत्यकाण्ड एवेह, सत्युः सर्वं न किञ्चन ॥ ५ ॥

सत्येत्स्मिन्नसाराम्, संपत्स्वविहिताग्रहः । पर्यातदारुणास्रद्धैर्धर्मैः कार्यो महात्मभिः ॥ ६ ॥ इति ॥

' दुर्लभं २ दुरापं ' प्राप्य २ सपासाद्य ' मानुष्यं २ धनुष्यजन्म, किमित्याह—' विधेयं २ अनुष्ठेयं सर्वावस्थासु

' हितं २ अनुकूलं कल्याणमित्रयोगादि, ' आत्मनः २ स्वस्य, यतः करोति ' अकाण्डे एव 'भ्रणानवसरे परमार्थस्यैव-
नमध्यमवयोऽवस्थारूपे ' इह २ मर्त्यलोके ' सत्युः २ यमः, ' सर्वं ' पुत्रकलत्रविभवादि ' न किञ्चन ' प्रत्येकार्थक्रियया-
नावस्तु रूपमिति ॥ ५ ॥ ' सति २ विद्यमाने जगत्त्रितयवर्तिजनतुल्यनितीपरमे ' एतस्मिन् ' मूल्यावेव ' असाराम् २ संपत्-
निवारणं प्रति अक्षमासु ' संपत्सु २ धनधान्यादिसंपत्तिलक्षणासु ' अविहिताग्रहः'—अकृतमूच्छं, कीर्त्तयित्वा-
' पर्यान्तदारुणासु २ विरामसमयसमर्पितानेकव्यसनश्रतासु ' उच्चैः २ अत्यर्थं ' धर्मैः २ उक्तलक्षणाः ' मानुष्यैः २ धीमान् ' इति

गंसि विपरामुसंति ॥ इत्यत्राचारसूत्रे “यावन्तः केचन लोके-अभिन्नाषण्डिलोके विपरामुशान्तिः” इत्यर्थमिधाने “आवंती-जनपदे केयावंती-रज्जुर्वान्ता लोकः विपरामुशानि कूपे ॥” इत्याह, उभययोस्तु द्वयोरपि याथात्म्योपपदं यथा “धर्मो मंग-लमुत्कृष्टं अहिंसा पर्वतमस्तके ॥” इत्यादि; दोषश्चान्न व्यञ्जनभेदादर्थाभेदः, नद्भेदे क्रियायाः, क्रियाभेदे च मोक्षाभावः, तद्भावे च निरर्थिका दीक्षेति ।

दर्शनाचारोऽपि निःशङ्कितनिष्काङ्क्षितनिर्विचिकित्सअसूहृद्विउपवृंशास्त्थिरीकरणज्ञाःसत्यनीर्यप्रयं वनायेनादृष्टधैत्र, तत्र निःशङ्कित इति शङ्कनं शङ्कित निर्गतं शङ्कितं यतोऽसौ निःशङ्कितः, देशसर्वशङ्कारहित इत्यर्थः, तत्र देशशङ्का समाने जीवत्वे कथमेको भव्यः अपरस्तु अभव्य इति शङ्कते, सर्वशङ्का तु माकृतनिवृद्धत्वात्सकलभेदे परिकल्पितं भविष्यतीति, न पुनरालोचयति यथा भावा हेतुग्राह्या अहेतुग्राह्याश्च, तत्र हेतुग्राह्या जीवास्तित्वादयः, अहेतुग्राह्या भव्यत्वादयः, तद्भावे स्मदाद्यपेक्षया प्रकृष्टज्ञानगोचरत्वात् कृतनामिति, माकृतनिवृद्धोऽपि बालादिसाधारण इति, उक्तं च-“बालस्त्रीमूढमूर्खाणां, तृणां चारित्रिकाङ्क्षिणाम् । अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः, सिद्धान्तः प्राकृतः स्मृतः ॥ ६९ ॥”

अनेन दर्शनदर्शननोरभेदोपचारमाह तदेकान्तभेदे स्वदर्शनित इव फलाभावान्मोक्षाभाव इति, एवं शेषपदेऽपि भावना कार्या १, तथा निष्काङ्क्षितो-देशसर्वकाङ्क्षारहितः, तत्र देशकाङ्क्षा एकं दर्शनं काङ्क्षते दिगन्तरदर्शनादि, सर्वकाङ्क्षा तु सर्वाण्येवेति, नालोकयति षड्जीवनिकायपीडामसत्यरूपणां चेति २, वचिकित्सा-मतिविश्रमो निर्गता वचिकित्सा यस्मात्सौ निर्विचि-

षडौषव्यपीहाय प्रायश्चित्तलक्षणः, प्रज्ञप्तिः—संशयापत्रस्य मधुरवचनैः प्रज्ञापनं, दृष्टिवादश्च—श्रोत्रोपेक्षया सूक्ष्मजीवादिभावकथन-
मिति ॥ १० ॥

तथा—ज्ञानाधाचारकथनमिति ॥ ११ ॥ (६९)

ज्ञानस्य—श्रुतलक्षणस्य आचारः ज्ञानाचारः, आदिशब्दाद्दर्शनाचारश्चास्त्रिधाचारस्तपआचारो वीर्याचारश्चेति, ततो ज्ञानाधा-
चाराणां कथनं—प्रज्ञापनमिति समासः, तत्र ज्ञानाचारोऽष्टुधा—कालविनयेष्वहुमानोपर्थानानिहवव्यञ्जनार्थैर्तदुर्भयभेदलक्षणः, तत्र
काल इति यो यस्य अङ्गपविष्टादेः श्रुतस्य काल उक्तः तस्मिन्नेव तस्य स्वाध्यायः कर्तव्यो नान्यदा तीर्थकरवचनात्, दृष्टं च क-
ल्यादेः कालकरणे फलं विपर्यये तु विपर्यय इति १, तथा श्रुतग्रहणं कुर्वता गुरोर्विनयः कार्यः, विनयो ह्यभ्युत्थानपादधावनादिः,
अविनयगृहीतं हि तदफलं भवति २, तथा श्रुतग्रहणोद्यतेन गुरोर्बहुमानः कार्यः, बहुमानो नामाऽऽन्तरो भावप्रतिबन्धः ३, एतस्मि-
न्सत्यक्षेपेणाविकलं श्रुतं भवति, अत्र च विनयबहुमानयोश्चतुर्भङ्गी भवति—एकस्य विनयो न बहुमानः १, अपरस्य बहुमानो
न विनयः २ अन्यस्य विनयोऽपि बहुमानोऽपि ३, अन्यतरस्य न विनयो नापि बहुमान ४ इति ३, तथा श्रुतग्रहणप्रभोऽस्तो-
पधानं कार्यं, उपदधाति—गुण्णाति श्रुतमित्युपधानं—तपः, तद्धि यद्यत्राध्ययने आगाढादियोगालक्षणमुक्तं तत्तत्र कार्यं, तत्पूर्वं-
श्रुतग्रहणस्यैव सफलत्वात् ४, 'अनिहव' इति गृहीतश्रुतेनानिहवः कार्यः, यद्यत्सकारोऽधीतं तत्र स एव कथनीयो नान्यः,
चित्तकालुष्यपत्तिरिति ५, तथा श्रुतग्रहणप्रवृत्तेन तत्फलप्रभोऽस्तौ व्यञ्जनभेदोऽर्थभेद उभयभेदश्च न कार्यः, तत्र व्यञ्जनभेदो
यथा—“धम्मो मंगलमुक्किहं” इति वक्तव्यं “गुणो कल्लाणमुक्कोसं” इत्याह, अर्थभेदस्तु यथा—“आवंती केयावंती लो-

तन्त्रे-आगमे अवतारः-प्रवेशः आगमबहुमानोत्पादनद्वारेण तस्य विधेयः, आगमबहुमानश्चैवमुत्पादनीयः-“ परलोक-
विधौ शास्त्रात्मयो नान्यदपेक्षते । आसन्नभव्यो मतिमान्, अद्वाधनसमान्वितः ॥४९॥ उपदेशं विनाऽप्यर्थकामौ प्रति पटुर्जनः।
धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्रादरो हितः ॥६०॥ अर्थादावविधानेऽपि, तदभावः परं नृणाम् । धर्मोऽविधानतोऽनर्थः, कि-
योदाहरणत्परः ॥६१॥ तस्मात्सदैव धर्माधी, शास्त्रयत्नः पशस्यते । लोके मोहनधकारेऽस्मिन्, शास्त्रालोकः पर्वतकः ॥६२॥
‘शास्त्रयत्न’ इति शास्त्रे यत्नो यस्येति समासः । पापामयौषधं शास्त्रं, शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् । चक्षुः सर्वत्रणं शास्त्रं, शास्त्रं सर्वार्थ-
साधनम् ॥६३॥ न यस्य भक्तिरंतस्मिन् तस्य धर्मक्रियाऽपि हि । अन्धप्रेक्षाक्रियावृत्त्या, कर्मदोषादसत्फला ॥६४॥ यः आदो-
मन्यते मान्यान्, अहङ्कारविवर्जितः । गुणरागी महाभागस्तस्य धर्मक्रिया परा ॥६५॥ यस्य त्वनादरः शास्त्रे, तस्य अद्वादयो
गुणाः । उन्मत्तगुणवृत्त्यत्वात् प्रशंसास्पदं सताम् ॥६६॥ मलिनस्य यथाऽच्युतं, जलं वल्लस्य शौधनम् । अन्तःकरणरत्नस्य,
तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥६७॥ शास्त्रे भक्तिर्जगदन्वैर्मुक्तिदूती परोदिता । अत्रैवेयमतो न्याय्या, तस्याप्यासन्नभावतः ॥ ६८ ॥”

(योग. २२१-३०) [अत्रैव इति मुक्तौ एव । इयमिति शास्त्रभक्तिः । तस्याप्यासन्नभावत इति-मुक्तिमासिसमीपभावात् ।] ९ ।

प्रयोगो-व्यापारणं धर्मकथाकाले आक्षिप्यन्ते-आकृष्यन्ते मोहात्तरुं प्रति भव्यमाणिनः अनयोत्याक्षेपणी तस्याः
नथा-प्रयोग आक्षेपण्या इति ॥ १० ॥ (६८)
कथायाः, सा च आचारव्यवहारमन्नासिदृष्टिवाद्भेदाच्चतुर्धा, तत्राचारो-लोचान्नानादि साधुक्रियारूपः, व्यवहारः-कथञ्चिदाप-

तथा-अबोधेऽप्यनिन्देति ॥ ५ ॥ (६३)

‘अबोधेऽपि’ अनवगमेऽपि सामान्यगुणानां विशेषगुणानां वा व्याख्यातानामप्यनिन्दा-अहो मन्दबुद्धिर्भवान् य इत्थमाचक्षणेनैवपि अस्मासु न बुध्यते वस्तुतत्त्वमित्येवं श्रोतुस्त्विस्कारपरिहाररूपा, निन्दितो हि श्रोता किञ्चिद् बुद्धेः अपि सन् दूरं विरज्यत इति ॥ ५ ॥ तर्हि किं कर्तव्यमित्याह-

शुश्रूषाभावकरणमिति ॥ ६ ॥ (६४)

धर्मशास्त्रं प्रति श्रोतुमिच्छा शुश्रूषा तल्लक्षणो भावः-परिणामः तस्य करणं-निर्वर्तनं श्रोतुस्तैस्त्वैवचनैरिति, शुश्रूषा-मनुत्पाद्य धर्मकथने प्रत्युत अनर्थसंभवः, पठ्यते च-“स खलु पिशाचकी वातकी वा यः परेऽनर्थिनि वाचसु-दीर्यते” ॥ ६ ॥

तथा-भूयो भूय उपदेश इति ॥ ७ ॥ (६५)

भूयो भूयः-पुनः पुनः उपदिश्यते इत्युपदेशः-उपदेशद्विभिद्धो वस्तुविषयः कथञ्चिदनवगमे सति कार्यः, किं न क्रियन्ते दृढसंनिपातरोगिणां पुनः पुनः क्रियाः त्रिकादिकाथपानोपचारा इति ॥ ७ ॥

तथा-बोधे प्रज्ञोपवर्णनमिति ॥ ८ ॥ (६६)

‘बोधे’-सकृदुपदेशेन भूयो भूय उपदेशेन वा उपदिष्टवस्तुनः परिज्ञाने तस्य श्रोतुः ‘प्रज्ञोपवर्णनं’ बुद्धिप्रसंसनं, यथा नाल्लुकर्माणः प्राणिन एवंविधसूक्ष्मार्थबोद्धारो भवन्तीति ॥ ८ ॥

‘स्वयम् २ आचारकथनेन परिहारः असदाचारस्य संपादनीयः, यतः स्वयमसदाचारमपरिहारतो धर्म-
कथनं नटवैराग्यकथनमिवानादेशमेव स्यात्, न तु साध्यसिद्धिकरमिति ॥ २१ ॥ (७९)

तथा-ऋजुभावाऽऽसेवनमिति ॥ २१ ॥
विद्ये सति शिष्यस्तदुपदेशाच्च कुतोऽपि दूरवर्ती स्यादिति ॥ २२ ॥ (८०)

अपायानां-अनर्थानां इहलोकपरलोकगोचराणां हेतुत्वं-पस्तावादसदाचारस्यः यो हेतुभावः तस्युद्दिशना विवेया,
यथा-‘यत्र प्रयान्ति पुरुषाः स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातय । तत्र निमित्तमनर्थः प्रपाद इति निश्चितमिदं मे ॥६६॥’ प्रमा-
दश्चासदाचार इति ॥ २३ ॥ अपायानेव व्यक्तीश्वरं ब्राह्म-
नारकदुःखोपवर्णनमिति ॥ २४ ॥ (८२)

रसिभिर्दक्षिः कुन्तविवर्षीः परश्वद्वैश्वक्रैः । परशुविश्रुत्वोपरमुद्गरवासीसुषण्डीभिः ॥ ६७ ॥ संभिन्नगालविरसाहिष्ठन्नशुजाहिष्ठन्न-
कर्णनासीष्ठाः । भिन्नद्वयोदरान्त्रा निन्नाक्षिपुटाः सुदुःखाचरिः ॥ ६८ ॥ निपातन्त उत्पतन्तोः विचेष्टमाना महीतले दीनाः ।

देवस्थानाच्च्युतावपि विशिष्टे देशे विशिष्टे कुले निष्कलङ्के अन्ये च्छ्रे सदाचारेणाख्यायिकापुरुषयुक्ते अनेकमनोर-
यावपूरकं अत्यन्तनिरवधं जन्मेत्यादिर्दक्षमाणलक्षणैवोक्तिः ॥ १७ ॥

नथा-कल्याणपरम्परारख्यान्मिति ॥ १८ ॥ (७६)

ततः सुकुलगमनादनन्तरं कल्याणपरम्परयाः-तत्र सुन्दरं रूपं, आलयो लक्षणानां, रहितं आपनेन इत्यादिरूपायाः
अत्रैव धर्मफलाध्यये वक्ष्यमाणायाम् आख्यानां-निवेदनं कार्यमिति ॥ १८ ॥

नथा-असदाचारगर्हीति ॥ १९ ॥ (७७)

असदाचारः-सदाचारविलक्षणो हिंसानुगादिदशविधपापहेतुभेदरूपः, यथोक्तम्-“हिंसानुतादयः पञ्च, तत्राश्व-
दानमेव च । क्रोधादयश्च चत्वारः, इति पापस्य हेतवः ॥ ६२ ॥ (शास्त्राचारि. ४) तस्य गर्ही असदाचारगर्ही, यथा-“न
मिथ्यात्वसमः शत्रुर्न मिथ्यात्वसमं विषम । न मिथ्यात्वसमो रोगो, न मिथ्यात्वसमं तमः ॥ ६३ ॥ द्विषद्विषमो रोगैर्दुःखमेकत्र
दीयते । मिथ्यात्वेन दुरन्तेन, जन्तोर्जन्मनि जन्मनि ॥ ६४ ॥ वरं ज्वालाऽऽकुले क्षिप्तो, देहिनाऽऽत्पा हुताशने ऽ न तु मिथ्या-
त्वसंयुक्तं, जीवितव्यं कदाञ्चन ॥ ६५ ॥ ” इति तत्राश्वदानगर्ही, एवं हिंसादिष्वपि गर्हीयोजना कार्या ॥ १९ ॥

नथा-तत्स्वरूपकथनमिति ॥ २० ॥ (७८)

तस्य-असदाचारस्य हिंसादेः स्वरूपकथनं, यथा “प्रमत्तयोगात् प्राणिष्वपरोपणं हिंसा, ” “असद्विधानं, मृषा ”
(मनुवं), “अदत्तादानं स्तेयं”, “मैथुनमन्नह्न”, “मूच्छी परिग्रह” (त० अ० ७ सू० ८-९-१०-११-१२) इत्यादि ॥ २३ ॥

विदुष्या पाठना कार्येति च कथ्यते इति ॥ १२ ॥

‘अथाकथे’ ज्ञानाचारादिविशेष एव कर्तुमपर्यायार्णे कुतोऽपि धृतिर्ह्यननकालवलादिर्वकलयाद् ‘भावप्रतिपत्तिः’

भावेन-अन्तःकरणेन प्रतिपत्तिः-अनुबन्धः, न तुनस्तत्र महच्चिरपि, अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वत आर्त्थज्ञानत्वादिति ॥ १३ ॥ (७१)

एतस्मिन् ज्ञानाद्याचारे प्रतिपत्ते सति पाठनाय उपायस्य-अधिकगुणतुल्यगुणलोकप्रसङ्गसंवासलक्षणस्य निजगुण-

रथानकोचितक्रियापरिपाठनानुस्मरणस्वभावस्य चोपदेशो दातव्य इति ॥ १४ ॥ (७२)

अस्याचारस्य सम्यक्परिपालितस्य सतः फल-इहैव तावदुपप्लवहासो भावैश्वर्यद्विर्जनप्रियत्वं च परत्र च सुगति-

गन्तोत्तमस्थानलाभः परम्परया निर्वाणवाप्तिश्चेति यत्कार्यं तस्य मरुणणा-मज्ञापना विशेषेति ॥ १५ ॥ अत्रैव विशेषमाह-

देवानां-दैवानिज्ञानां ऋद्धेः-विभूतेः रूपादिलक्षणाया वर्णनं-प्रकाशनं, यथा तत्रोत्तमा रूपसंपत् सतिस्थितिप्रभाव-
सुखदुतिलेश्यायोगः विशुद्धेन्द्रियावधिर्त्वं पक्षुष्टानि भोगसाधनानि दिव्यो विधाननिवह इत्यादि वक्ष्यमाणमेव ॥ १६ ॥

नया-सुकुलागमनोक्तिरिति ॥ १७ ॥ (७६)

कितसः, साध्यैव जिनदर्शनं, किन्तु पदसस्यापि सती मयास्मात्फलं भविष्यति वा न वा, कृपीबलादिक्रियासूभयथाऽप्युपलब्धे-
रिति कुविकल्परहितः, न ह्यविकल्प उपाय उपेयवस्तुपरिप्रापको न भवतीति सञ्जातनिश्चय इत्यर्थः, यद्वा निर्विज्जुगुप्सः—साधु-
जुगुप्सारहितः ३, तथा 'अमूढदृष्टिः' बालतपस्वितपोविद्यावृत्तिशैथ्यैर्न मूढा—स्वभावात्तत्र चलिता दृष्टिः—सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासौ
अमूढदृष्टिः ४, एतावान् गुणिप्रधानो दर्शनाचारनिर्देशः, अधुना गुणप्रधानः—उपहृष्टं नाम समानधार्मिकाणां सद्गुणप्रशंसनेन
तद्दृष्टिकरणं ५, स्थिरिकरणं—धर्माद्विधीयतां तत्रैव स्थापनं ६, वात्सल्यं—समानधार्मिकजनोपकारकरणं ७, प्रभावना-
धर्मकथादिभिस्तीर्थख्यापनेति ८, गुणप्रधानश्चायं निर्देशो गुणगुणिनोः कथञ्चिद्देदख्यापनार्थम्, एकान्ताभेदे गुणनिवृत्तौ
गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापच्चिरिति ।

चारित्र्याचारोऽष्टधा पञ्चसप्तिति त्रिगुणभेदात्, सप्तितिगुणस्वरूपं च प्रतीतमेव । तपश्चाचारस्तु द्वादशविधः बाह्याभ्यन्तर-
तपःपद्मद्वयभेदात्, तत्र 'अनशन १ मूर्नोदरना २ वृत्तेः संक्षेपणं ३ रसत्यागाः ४ । कार्यक्रेयः ५ संलीनतेदति वाह्यं तपः प्रोक्त-
म् ॥ ६० ॥ प्रायश्चित्तव्यांने वैयाहृत्यविनयावयोत्सर्गः । स्वाध्याय इति तपः पद्मप्रकारमाभ्यन्तरं भवति ॥ ६१ ॥' (प्रश्नम.
१७५—१७६) वीर्याचारः पुनः अनिहृतबाह्याभ्यन्तरसामर्थ्यस्य सतः अनन्तरोक्तपद्मत्रिंशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारे यथाशक्ति
प्रतिपत्तिलक्षणं पराक्रमणं प्रतिपत्तौ च यथावलं पालनेति ॥ ११ ॥

तथा—निरिहशक्यपालनेति ॥ १२ ॥ (७०)

निरिहेण—ऐहिकपारलौकिकफलेषु राज्यदेवत्वादिलक्षणेषु व्याहृत्ताभिलाषेण शक्यस्य—ज्ञानाचारादेः विदितमिदमि-

यत्, तथा—“ चक्षुष्मन्तस्त एवेह, ये श्रुतज्ञानचक्षुषा । सम्यक् सदैव पश्यन्ति, भावान् हेयतराजराः ॥ ८६ ॥ ” ३२ ॥
अयं च श्रुतधर्मः पतिदर्शनगन्धथाऽन्यथा प्रवृत्त इति नास्त्वद्यापि तत्सम्यग्भावं विवेचयितुमलमित्याह—

बहुत्वात्परीक्षावन्तार इति ॥ ३३ ॥ (९१)

तस्य हि बहुत्वाच्छ्रुतधर्माणां श्रुतधर्मः श्रुतधर्म इति शब्दसमानतया विप्रलब्धबुद्धेः परीक्षायां—त्रिकोटिपरिशुद्धिलक्षणायां श्रुतधर्मसम्बन्धिन्यामन्तारः कार्यः, अन्यत्राप्यवाचि—“ तं शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं, विभेदपि लोका न विचारयन्ति । स शब्दसाम्येऽपि विचित्रभेदैर्विभज्यते क्षीरमिवार्चुनीयः ॥ ८७ ॥ लक्ष्मीं विधातुं सकलां समर्थं, सुदुर्लभं विश्वजनीनमेव । परीक्ष्य गृह्णन्ति विचारदक्षाः, सुवर्णचन्द्रश्चनभीतचित्ताः ॥ ८८ ॥ ” इति ॥ ३३ ॥ परीक्षोपायमेवाह—

कषादिप्ररूपणेति ॥ ३४ ॥ (९२)

यथा सुवर्णमात्रसाम्येन तथाविधमुपधलोनेऽप्यविचारंभैव शुद्धाशुद्धरूपस्य सुवर्णस्य प्रवृत्तौ कषच्छेदनायाः परीक्षणाय त्रिचक्षणैराद्रियन्ते तथाऽत्रापि श्रुतधर्मे परीक्षणीये कषादीनां प्ररूपणेति ॥ ३४ ॥ कषादीनेवाह—

विधिप्रतिषेधौ कष इति ॥ ३५ ॥ (९३)

विधिः—अद्विरुद्धकर्तव्यार्थोपदेशकं वाक्यं, यथा स्वर्णकैवल्यार्थिना तपोध्यानादि कर्तव्यं समितिगुप्तिशुद्धा क्रिया इत्यादि, प्रतिषेधः पुनः—न हिंस्यात्सर्वभूतानि नातुतं वर्देत् इत्यादि, ततो विधिश्च प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ, किमित्याह—‘कषः’ सुवर्णपरीक्षायामिव कषपट्टके रेखा, इदमुक्तं भवति—यत्र धर्मो उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च पदे पदे सुपुष्कल उपलभ्यते स

पुरुषकारस्य—उत्साहलक्षणस्य सत्कथा—माहात्म्यप्रबोधं, यथा—“दुर्गा तावदियं समुद्रपरिखा तावद्विरालम्बनं, व्योमैत-
न्ननु तावदेव विषमः पातालयात्रागमः । दत्त्वा मूर्द्धनि पादमुद्यमभिरो देवस्य कीर्तिप्रियैः, वीरैर्यावदहो न साहसतुलामारोप्यते
जोवितमं ॥८३॥” तथा “विहाय पौरुषं कर्म, यो देवमनुवर्तते । तं हि शान्भ्यति तं माप्य, क्लीबं पतिमिवाङ्गना ॥८४॥ ” २९॥

तथा—वीर्यद्विच्यर्णनञिति ॥ ३० ॥ (८८)

वीर्यद्वः—प्रकर्षरूपायाः शुद्धाचारवल्लभ्यायाः तीर्थकरवीर्यपर्यवसानायाः वर्णनमिति, यथा—“मेरुं दण्डं धरां छत्रं,
यत्कैचित्कर्तुमीशते । तत्सदाचारकल्पद्रुफलमार्हुर्महर्षयः ॥ ८५ ॥” ३० ॥

तथा—परिणते गम्भीरदेशनायोगे इति ॥ ३१ ॥ (८९)

अरिमन् पूर्वसुद्धिष्ठे उपदेशजाले श्रद्धानज्ञानानुष्ठानवत्तया ‘परिणते’ सात्मीभावमुपगते सति उपदेशार्हस्य जन्तोः
गम्भीरायाः—पूर्वदेशनापेक्षया अत्यन्तसूक्ष्माया आत्मास्ति त्वत्तद्ब्रह्मधर्मोक्षादिकाया देशनायाः योगः—व्यापारः कार्यः, इदमुक्तं
भवति—यः पूर्वं साधारणमुपशंसति—अनेकयोपदेशः प्रोक्त आस्ते स यदा तदावारकर्मह्रासातिशयाद्दुर्गाभावलक्षणं
परिणाममुपगतो भवति तदा जीर्णं भोजनमिव गम्भीरदेशनायामसौ देशनार्होऽवतार्यते इति ॥३१॥ अयं च गम्भीरदेशना-
योगो न श्रुतधर्मकथनमन्तरेणोपपद्यते इत्याह—

श्रुतधर्मकथनमिति ॥ ३२ ॥ (९०)

श्रुतधर्मस्य—वाचनापच्छनापरावर्तनानुपेक्षाधर्मकथनलक्षणस्य सकलकुशलकलापकल्पद्रुमविपुलाऽऽलवालकल्पस्य क-

‘उपायतः’ उपायेन अनर्थप्रधानानां मूढगुरुष्वलक्षणानां प्रपञ्चनरूपेण मोहस्य-मूढताया निन्दा-अनादरणीयनाख्याप-
नोति, यथा-‘अमित्रं कुरुते मित्रं, मित्रं द्वेष्टि हिगस्ति च । कर्म चारभते दुष्टं, तमाहुर्मूढवेतसम् ॥ ७४ ॥ अर्थवन्त्युपपन्नानि,
वाक्यानि गुणवन्ति च । नैव मूढो विजानाति, सुमूर्धुरिर भेषजम् ॥७५॥ संप्राप्तः पण्डितः कृच्छ्रं, प्रज्ञया प्रतिबुध्यते । मूढस्तु
कृच्छ्रपासाद्य, शिलेवाभ्यसि मज्जति ॥७६॥ अथवोपायतो-मोहफलोपदर्शनद्वारलक्षणात् मोहनिन्दा कार्येति, ‘जनममृत्युमरा-
ज्याधिरोगशोकाद्युपद्रुतम् । वीक्षमाणा अपि भवं, नोद्विजनत्यपि मोहतः ॥ ७७ ॥ धर्मवीजं परं प्राप्य, मानुष्यं कर्मभूमिषु । न
सत्कर्मकृषावस्य, प्रयतन्नेऽत्यमेधसः ॥ ७८ ॥ अस्येति-धर्मवीजस्य । वद्विज्ञामिषवत्तुच्छे, कुमुत्वे दारुणोदये । सत्कास्त्यजन्ति
सच्चेष्टां, धिगहो दारुणं तमः ॥ ७९ ॥’ इति ॥ २७ ॥

तथा-सज्ज्ञानप्रदांसनभिति ॥ २८ ॥ (८६)

सद्-अविपर्यस्तं ज्ञानं यस्य स सज्ज्ञानः-पण्डितो जनः तस्य सतो वा ज्ञानस्य-विवेचनलक्षणस्य प्रदांसनं-पुर-
स्कार इति, यथा-“ तत्रैत्रिभिरीक्षते न गिरिशो नो पद्मजन्माऽशुभिः, स्तन्द्दो द्वादशभिर्न वा न मयत्रा चक्षुःसहेत्सेण च ।
सम्भूयापि जगत्त्रयस्य नयनैस्तदस्तु नो वीक्ष्यते, पत्यादृत्य दशः समाहितधियः पश्यन्ति यत् पण्डिताः ॥ ८० ॥” तथा
“नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति, नष्टं नेच्छन्ति शोचिषुम् । आप्तु च न सुहृन्ति, नराः पण्डितवृद्धयः ॥ ८१ ॥ न हृष्यन्त्यात्मनो
माने, नापमाने च रूष्यति । गाङ्गो ह्रद् इवाशोभ्यो, यः स पण्डित उच्यते ॥ ८२ ॥”

तथा-पुरुषकारसत्कथेति ॥ २९ ॥ (८७)

नेषन्ते ज्ञातारं नैरयिकाः कर्मपटलजघाः ॥ ६७ ॥ शुचृद्दहिमात्सुष्णभयादितानां, पराभियोगव्यसनानुराणाप्त । अहो तिर-
 थापभिदुःखितानां, सुखानुपद्वङ्गाः किल दार्ढ्यैवत् ॥ ७० ॥ मानुष्यकेऽपि दारिद्र्यरोगदौर्भाग्यशोकर्मोत्थयिणि । जति-
 कुलावयवादिभ्यूनत्वं चाश्रुते प्राणी ॥ ७१ ॥ देवेषु च्यवनवियोगदुःखितेषु, क्रोधेष्वयमिदमदनातितापितेषु । आर्या ! नस्वदिह
 विचार्य संवदन्तु, यत्सौख्यं किमपि निवेदनीयमस्ति ॥ ७२ ॥ इति ॥ २४ ॥

तथा—दुष्कूलजन्मपशुस्तिरिति ॥ २५ ॥ (८३)

दुष्कूलेषु—शक्य वनशवरवर्धरादिसंबंधिषु यजन्म—असदाचाराणां प्राणिनां प्रादुर्यावः तस्य प्रशस्तिः—प्रज्ञापना कार्यी
 ॥ २५ ॥ तत्र चोत्पन्नानां किमित्याह—

दुःखपरम्परानिवेदनमिति ॥ २६ ॥ (८४)

दुःखानां—शारीरमानसाधर्मलक्षणानां या परम्परा—प्रवाहः तस्या निवेदनं—प्ररूपणं, यथा अस्दाचारपरवश्यत्वात्
 जीवा दुष्कूलेषूपपद्यन्ते, तत्र चासुन्दरवर्णरसगन्धस्पर्शशारीरभाजां तेषां दुःखनिराकरणनियन्धनस्य धर्मस्य स्वप्नेऽप्यनुपल-
 भभात् हिंसानृतस्तेयाशुद्धकर्मकरणप्रवणानां नरकादिकलत्रपापकर्मोपचय एव संपद्यते, तदाभिभूतानामिह परत्र चाव्यवच्छिन्न-
 ज्ञानुबन्धा दुःखपरम्परा प्रसूयते, यदुच्यते—“तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसारचक्रमुपयाति । द्रव्यक्षेत्राद्वापावभिन्नमा-
 वर्तते बहुशः ॥ ७३ ॥ ” ॥ २६ ॥

तथा—उपायतो मोहनिन्देति ॥ २७ ॥ (८५)

नातत्त्ववेदिवादः सम्यग्वाद इति ॥ ४४ ॥ (१०२)

‘न’ नैव अतत्त्ववेदिनः साक्षादेव वस्तुतत्त्वप्रज्ञातुं शीलस्य पुरुषविशेषस्य अर्वाग्निदर्शिन इत्यर्थः ‘वादः’ वस्तुप्र-
णयनं अतत्त्ववेदिवादः, किमित्याह—‘सम्यग्वादादौ’ यथावस्थितार्थवादः, साक्षाद्भीक्ष्मार्णेन हि प्रमात्रा प्रोक्तं जात्यन्वचि-
न्नकरनरालिखितवित्रकर्मत्रयथावस्थितरूपविसंवादेन असमञ्जसमेव शास्त्रं स्यादिति कथं तद्भाषितं वस्तु अत्रिपरीनरूपतां
प्रतिपत्तुमुत्सहते ? इति ॥ ४४ ॥ सम्यग्वादताया एवोपायमाह—

बन्धमोक्षोपपत्तितस्तच्छुद्धिरिति ॥ ४६ ॥ (१०३)

बन्धो—मिथ्यात्वादिहेतुभ्यो जीवस्य कर्मपुद्गलानां च बह्व्ययःप्रिद्धयोरिव क्षीरनीरयोरिव वा परस्पर-
मविभागपरिणामेनावस्थानं, मोक्षः—पुनः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येभ्यः कर्मणामत्यन्तोच्छेदः, ततो बन्धश्च मोक्षश्च बन्धमोक्षो-
तयोः उपपत्तिः—यदना तस्याः सकाशात् तच्छुद्धिः—वस्तुवादनिर्मूलना चिन्तनीया, इदंशुक्तं भवति—यस्मिन् सिद्धान्ते बन्धमोक्ष-
योग्य आत्मा तैस्त्वैर्विशेषैर्निरूप्यते स सर्ववेदिपुरुषप्रतिपादित इति कोविदैर्निश्चीयते इति ॥४६॥ इयमपि बन्धमोक्षोपपत्तिर्यथा
युज्यते तथाऽऽह—

इयं बर्द्ध्यभानबन्धनभाव इति ॥ ४६ ॥ (१०४)

‘इयं’ बन्धमोक्षोपपत्तिः वक्ष्यमानस्य बन्धनस्य च—वक्ष्यमाणस्य भावे—सद्भावे सति भवति ॥ ४६ ॥ कुत्र इत्याह—
करणतासात्प्रसन्न्यथेति ॥ ४७ ॥ (१०६)

द्विश्चानयोरेवानाविर्भूतयोः आविर्भवेनाविर्भूतयोश्च परिपालनेन फलवती स्यात्, न चापरिणामिन्यात्मन्युक्तलक्षणी कप-
 च्छेदी स्वकार्यं कर्तुं प्रयविष्णु स्यातामिति तयोः तापशुद्धांश्वेव सफलत्वमुपपद्यते न पुनरन्यथेति ॥ ४१ ॥ ननु फलविकला
 यपि ती भविष्यत इत्याह

फलवन्तौ च वास्तवाविति ॥ ४२ ॥ (१००)

उक्तलक्षणफलभागी सन्ती पुनः या कपच्छेदी ती वास्तवी कपच्छेदी भवतः, स्वसाध्यक्रियाकारिणो हि
 वस्तुनो वस्तुत्वमुञ्चन्ति सन्तः ॥ ४२ ॥ त्रिपक्षे बाधमाह—

अन्यथा याचितकमण्डनमिति ॥ ४३ ॥ (१०१)

‘अन्यथा’ फलविकला सन्ती वस्तुपरीक्षाधिकारे लभ्यतासितावपि ती याचितकमण्डनं वर्त्तते इति, परकीयत्वस-
 न्भावनोपहतत्वात्, कुरिसतं याचितं याचिकं तच्च तन्मण्डनं च—कटककुण्डलादि आभरणविवेपो याचितकमण्डनम्, द्विविधं
 ह्यलङ्कारफलं—निर्वाहे सति परिशुद्धाभिमानिकमुखजनिका स्वशरीरशोभा कथञ्चिद्विर्वहणाभावे च तेनैव निर्वाहः, न च या-
 चितकमण्डने एतद्द्विनयमप्यस्ति परकीयत्वात्तस्य, ततो याचितकमण्डनमिय याचितकमण्डनं, इदमुक्तं भवति—द्रव्यपर्यायो-
 भयस्वभावे जीवे कपच्छेदी निरुपचरिततया स्थाप्यमानो स्वफलं प्रत्ययन्ध्यसामध्ययिवेव स्यातां, नित्याद्येकान्तवादे तु स्ववा-
 दशोभार्थं तद्वादिभिः कल्पयमानात्रप्येती याचितकमण्डनाकारौ प्रतिभासेते न पुनः स्वकार्यकराविति ॥ ४३ ॥ आह—अवगतं
 यथा कपच्छेदतापशुद्धः श्रुतधर्मो ग्राह्यः, परं किम्पणोत्कोऽसौ प्रमाणमिति व्यतिरेकतः साध्यमाह—

तथाविधाशुद्धपर्यायिनिरोधेन ध्यानाध्ययनाद्यपरशुद्धपर्यायिप्रादुर्भावादुक्तलक्षणः कर्षो बाह्यचेष्टाशुद्धिलक्षणश्च छेद उपपद्यते, न पुनरन्यथेति ॥ ३७ ॥ एतेषां मध्यात्को बलीयान् इवरो वा इति पश्चे यत्कर्तव्यं तदाह—

अमीषामन्तरदर्शनमिति ॥ ६८ ॥ (९६)

‘ अमीषां ’ त्रयाणां परीक्षाप्रकाराणां परस्परमन्तरस्य-विशेषस्य समर्थसमर्थत्वरूपस्य दर्शनं कार्यमुपदेशकेन ॥ ३८ ॥ तदेव दर्शयति—

कषच्छेदयो रयत्न इति ॥ ६९ ॥ (९७)

कषच्छेदयोः परीक्षाक्षमत्वेन आदर्शणीयतायाम् ‘ अयत्नः ’ भूतात्पर्यं मतिप्रतामिति ॥ ३९ ॥ कुत इत्याह—

तद्भावेऽपि तापाभावेऽभाव इति ॥ ४० ॥ (९८)

तयोः—कषच्छेदयोः भावः—सत्ता तद्भावः तस्मिन्, किं पुनरतद्भाव इत्यपि शब्दार्थः, किमित्याह—‘ तापाभावे ’ उक्तलक्षणापविरहे ‘ अभावः ’ परमार्थतः असत्तैव परीक्षणियस्य, न हि तापे विद्यमानं हेम कषच्छेदयोः सत्तोरपि स्वं स्वरूपं प्रतिपत्तुमलं, जातिस्ववर्णत्वात्तस्य ॥ ४० ॥ एतदपि कथमित्याह—

तच्छुद्धौ हि तत्साफल्यमिति ॥ ४१ ॥ (९९)

‘ तच्छुद्धौ ’ तापशुद्धौ ‘ हिः ’ यस्मात् ‘ तत्साफल्यं ’ तयोः—कषच्छेदयोः सफलभावः, तथाहि—ध्यानाध्ययनादिकोऽर्थो विधीयमानः प्रागुपात्तकर्मनिर्जरणफलः, हिसादिकश्च प्रतिपिध्यमानो नवकर्मोपादाननिरोधफलः, बाह्यचेष्टाशु-

धर्मः कपशुद्धः, न पुनः “अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वा, अमुया इव विष्णुना । उच्छेदनीयास्तेषां हि, वधे दोषो न विद्यते ॥८२॥” इत्यादिवाक्यगर्भं इति ॥ ३५ ॥ हेदमाह—

तत्सम्भवपालनाचेष्टोक्तिश्चेद इति ॥ ३६ ॥ (९४)

तयोः—विधिप्रतिषेधयोः अनाविर्भूतयोः सम्भवः—प्रादुर्भूतयोश्च पालना—रक्षारूपा ततः तत्सम्भवपालना-
र्थं या चेष्टा—भिषादनादिवाहक्रियारूपा तस्या उक्तिः—हेदः, यथा कपशुद्धावप्यनरामशुद्धिभाशङ्कमानाः सौवर्णिकाः सुवर्ण-
गोलिकादेश्छेदमादियन्ते, तथा कपशुद्धावपि धर्मस्य हेदमपेक्षन्ते, स च हेदो विशुद्धवाहचेष्टारूपः, विशुद्धा च चेष्टा सा यत्रास-
न्तावपि विधिप्रतिषेधाववाधिनरूपी स्वात्मानं लभेते, लब्धात्मानो चातीचारलक्षणापचारविरहितौ उत्तरोत्तरां वृद्धिमनुभवतः,
सा यत्र धर्मं चेष्टा सप्रपञ्चा मोच्यते स धर्मश्छेदशुद्ध इति ॥ ३६ ॥ यथा कपश्छेदशुद्धमपि सुवर्णं तापमसहमानं कालिकोन्मी-
लनदोषान्न सुवर्णंभावमश्नुते, एवं धर्मोऽपि सत्यापि कपश्छेदशुद्धौ तापपरीक्षामनिर्वहमाणो न स्वभात्रमासादयत्यतः तापं
प्रज्ञापयन्नाह—

उभयनिबन्धनभाववादस्ताप इति ॥ ३७ ॥ (९५)

उभयोः—कपश्छेदयोः अनन्तरमेवोक्तारूपयोः निबन्धनं—परिणाधिरूपं कारणं यो भावो—जीवादिदक्षणः तस्य वादः—
प्ररूपणा, किमित्याह—तापोऽत्र शुनधर्मरीक्षाधिकारे, इदमुक्तं भवति—यत्र शास्त्रे द्रव्यरूपतया अपच्युतानुत्पन्नः, पर्यायारूपक-
तया च प्रतिक्रमणपरपरस्वभावात्कन्दनेन अनित्यरवभावो जीवादिरवस्थाप्यते स्यात्तत्र तापशुद्धिः, यतः परिणाधिन्येवात्सादी

दुःखोत्पादस्तथा च संक्षेपः । एष वथो जिनश्रणितो वर्धुजितव्यः प्रयत्नेन ॥ ९३ ॥” उच्ये

तथा-अनित्ये चापराहिसनेनेति ॥ ५६ ॥ (११४)

‘ अनित्ये च ’ सर्वथा प्रतिक्षणभङ्गुरं पुनरात्मनि अभ्युपगम्यमाने सति अपरेण-केनचित् लुब्धकादिना अहि-
सनेन-अव्यापादनेन कस्यचिच्छ्रकारादेहिंसाऽसंभवः, प्रतिक्षणं भङ्गुरत्वाभ्युपगमे हि सर्वैवात्मसु स्वत एव स्वजन्मलाभक्षणा-
नन्तरं सर्वथा निवर्त्तमाने कः कस्य हिंसकः? को वा कस्य हिंसनीयः? इति ॥ ५६ ॥

तथा-भिन्न एव देहान्न स्पृष्टवेदनमिति ॥ ५७ ॥ (११५)

यदि हि ‘ भिन्न एव ’ विलक्षण एव सर्वथा देहादात्मा तदा ‘न’ नैव स्पृष्टस्य-योषिच्छरीरशयनासनादेः कण्ठक-
ज्वलनज्वालादेश्च शृणानिष्टरूपस्य स्पर्शनेन्द्रियावषयस्य देहेन स्पृश्यमानस्य वेदनम-अनुभवनं प्राप्नोति भोगिनः पुरुषस्य, न
हि देवदत्ते शयनादीनि भोगाङ्गानि स्पृशति विष्णुमित्रस्यानुभवपतीतिरस्तीति ॥ ५७ ॥

तथा-निरर्थकश्चानुग्रह इति ॥ ५८ ॥ (११६)

‘ निरर्थकः ’ पुरुषसंतोषलक्षणफलविकलः, चः समुच्चये, अनुग्रहः-सकृच्चन्दनाङ्गनावसनादिभिर्भोगाङ्गैरुपगुम्भो
भवेद्देहस्य, देहादात्मनोऽत्यन्तभिन्नत्वात्, निग्रहस्य।प्युपलक्षणमेतत् ॥ ५८ ॥ एवं भेदपक्षं निराकृत्याभेदपक्षनिराकरणायाह—
अभिन्न एवामरणं वैकल्यायोगादिति ॥ ५९ ॥ (११७)

‘अभिन्न एव’ देहात् सर्वथा नात्वात्पनालम्बमाने आत्मनि सति ‘वैतन्यविशिष्टः कायः पुरुष’ इति प्रतावलम्बिनां

कालयोश्च निश्चयनयाभिप्रायेणामेदादेवमुपन्यस्तं, अन्यथा वर्तमानताकल्पं त्रियमाणत्वमित्युपन्यसितुं युक्तं स्यात् ॥ ५२ ॥
यादृशि चात्मनि प्राणुपन्यस्ता बन्धहेतवः उपपद्यन्ते तमन्वयव्यतिरेकाभ्यामाह—

परिणामिन्यात्मनि हिंसाद्यो, भिन्नाभिन्ने च देहादिति ॥ ६८ ॥ (१११)

परिणमनं परिणामः—द्रव्यरूपतयाऽवस्थितस्यैव वस्तुनः पर्यायान्तरप्रतिपत्तिः, यथोक्तम्—‘परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ ९२ ॥ ’ परिणामो नित्यमस्यास्तीति परिणामी तत्र आत्मनि—जीवे हिंसादयः—प्राण् निरूपिता उपपद्यन्ते, तथा भिन्ने—पृथग्रूपे अभिन्ने च—तद्विपरीते, चकारो विशेषणसमुच्चये, कस्मादित्याह—‘ देहात् ’ शरीरात् ॥ ५३ ॥ अत्रैवार्थं विपक्षे बाधामाह—

अन्यथा तदयोग इति ॥ ५४ ॥ (११२)

यदि हि परिणामी आत्मा भिन्नाभिन्नश्च देहाद्भेद्यते तदा तेषां—हिंसादीनां बन्धहेतुत्वोपन्यस्तानामयोगः—अथदत्ता ॥ ५४ ॥ कथमित्याह—

नित्य एवाविकारतोऽसंभवादिति ॥ ५५ ॥ (११३)

‘ नित्य एव ’ अपच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावे आत्मनि, न तु पर्यायनयावलम्बनेनानित्यरूपेऽपीत्येवकारार्थः, अभ्युपगम्यमाने द्रव्यास्तिवकनयावष्टम्भतः ‘ अविकारतः ’ तिलतुपन्निभागमात्रमपि पूर्वस्वरूपादप्रच्यवमानत्वेन ‘ असंभवाद् ’ अथदत्तात् हिंसायाः, यतो विवक्षितहिंसा विवक्षितपर्यायविनाशिस्वभावा शास्त्रेष्टु गीयते, यथोक्तम्—‘ तत्पर्यायविनाशो

हिंसादयस्तद्योगहेतवः, तदितरे तदितरस्येति ॥ ४९ ॥ (१०७)

‘हिंसादयः’ इति हिंसानुवादयो जीवपरिणामविशेषाः, किमित्याह—‘तद्योगहेतवः’ तस्य-बन्धस्य संसारफलत्वेन परमार्थचिन्तायां पापात्मकस्यैव हेतवः—आत्मना सह बन्धकारणभावमापन्ना वर्तन्ते, यद्वान्धि—“हिंसानुवादयः पञ्च, तच्चाश्रद्धा-
नमेव च । क्रोधादयश्च चत्वार, इति पापस्य हेतवः ॥ ९१ ॥” (शास्त्रवा०४) तथा ‘तदितरे’ तेभ्यो—हिंसादिभ्य इतरे—
अहिंसादय एव ‘तदितरस्य’ तस्माद्—बन्धादितरो—मोक्षः तस्य, अनुस्वरूपकारणप्रभवत्वात्सर्वकार्याणामिति ॥ ४९ ॥
बन्धस्यैव स्वरूपमाह—

प्रवाहतोऽनादिमानिति ॥ ५० ॥ (१०८)

‘प्रवाहतः’ परम्परतः—‘अनादिमान्’ आदिभूतबन्धकालविकलः ॥ ५० ॥ अत्रैवार्थे उपचयमाह—

कृतकत्वेऽप्यतीतकालवदुपपत्तिरिति ॥ ५१ ॥ (१०९)

‘कृतकत्वेऽपि’ स्वहेतुभिर्निष्पादितस्यऽपि बन्धस्यातीतकालस्येवोपपत्तिः—घटना अनादिमत्त्वस्य वक्तव्या, किमुक्तं भवति?—प्रतिक्षणं क्रियमाणोऽपि बन्धः प्रवाहापेक्षयाऽतीतकालवदनादिमानेव ॥ ५१ ॥ अथ यतोऽंशादनयोर्दृष्टान्तदर्शि-
निकभावोऽभूत् तं साक्षादेव दर्शयन्माह—

वर्तमानताकरुपं कृतकत्वमिति ॥ ५२ ॥ (११०)

यादृशी अतीतकालसमयानां वर्तमानता—साग्रप्रत्यक्षरूपता तादृशं बन्धस्य ‘कृतकत्वं’ क्रियमाणत्वं, क्रियकालनिष्ठा-

यस्मात्कारणादियं कल्पनैव केवला वितथार्थप्रतिभास्वल्पा, न पुनस्त्वत्र प्रतिभासमानोऽर्थोऽपीति, कल्पनामात्रमन्यथा-
 मुख्यबन्धमानवन्धनयोरभावे वर्तते इति ॥ ४७ ॥ बन्धमानवन्धने एव व्याचष्टु—

बन्धमान आत्मा बन्धनं वस्तुसत् कर्मोति ॥ ४८ ॥ (१०६)

तत्र 'बन्धमानः' स्वसापथ्यतिरोधानेन पारबन्धमानीयमानः; क इत्याह—'आत्मा' चतुर्दशभूतग्रामभेदभिन्नो जीवः
 प्रतिपाद्यते, तथा—बन्धते मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिरात्मा अनेनेति-बन्धनं, किमित्याह—'वस्तुसत्' परमार्थतो विद्यमानं 'कर्म'-
 ज्ञानावरणादि अनन्तानन्तपरमाणुपञ्चयस्वभावमत एव भूर्त्तप्रकृतीति । अत्रात्प्रग्रहणेन सांख्यमतनिरासमाह— यत्रस्वन्नोच्यते—
 'आत्मा न बन्धते नापि मुच्यते नापि संसरति कश्चित्, संसरति बन्धते मुच्यते च नानाश्रया प्रकृतिः' । वस्तुसद्ग्रहणेन तु सर्वांग-
 तमतस्य, यतस्त्वत्रापि पठ्यते—'चित्तमेव हि संसारो, रागादिक्लेशवासितम । तदेव तैर्विनिर्मुक्तं, भवान् इति कथ्यते ॥१०॥'
 'रागादिक्लेशवासित'मिति रागादिक्लेशैः सर्वथा चित्तादव्यतिरिक्तैर्वासितं—संस्कृतं, एवं हि बन्धमानात्र भिन्नं वस्तुसत्कर्मैत्य-
 भ्युपगतं भवति । तत्र प्रकृतेरेव बन्धमोक्षारभ्युपगमे आत्मनः संसारापवर्गावस्थयोरभिन्नैकस्वभावत्वेन योगिनां यमनियमाद्य-
 नुष्ठानं मुक्तिफलवयोक्तं यद् योगशास्त्रेषु तद् व्यर्थमेव स्यात्, बौद्धस्यापि चित्तादव्यतिरिक्तकर्मवादिनोऽवस्तुसत्स्वमेव कर्मणः
 स्यात्, यतो यद्यतोऽव्यतिरिक्तस्वस्वरूपं तत्तदेव भवति, न च लोके तदेव तैर्नैव बन्धते इति प्रतीतिरस्ति, बन्धमानवन्धनयोः
 पुरुषनिगदादिरूपयोः भिन्नस्वभावयोरेव लोके व्यवह्रियमाणत्वात्, किंच-चित्तमात्रत्वे कर्मणोऽभ्युपगाम्यमाने संसारापवर्गयो-
 र्भेदो न प्राप्तोति, चित्तमात्रस्योभयत्राप्यविव्रोधात् ॥ ४८ ॥ बन्धमोक्षहेतुर्नैवाह—

त्याणाशयः प्रधानपरिज्ञानवान् प्रत्येयमाणार्थपरिज्ञानकुशलः-पुरुषः, ततस्तथाभव्यत्वमादौ शेषां ते तथा तेभ्यः असीं-वस्वो-
धिखाभः प्रादुरस्ति, स्वरूपं च जीवादिपदार्थश्रद्धानमस्य ॥ ६८ ॥ अथ फलत एनमेवाह-

अन्विभेदे नात्यन्तसंक्लेशा इति ॥ ६९ ॥ (१२७)

इह ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः-दृढो रागद्वेषपरिणामः, तस्य ग्रन्थेः भेदे-अपूर्वकरणवज्रसूच्या विदारणे सति लब्धशुद्धतस्व-
श्रद्धानसामर्थ्यात्नात्यन्तं-न प्राणिवातिनिवृद्धतया संक्लेशो-रागद्वेषपरिणामः प्रवर्तते, न हि लब्धवेषपरिणामो मणिः कथञ्चि-
न्मलापरितरन्ध्रोऽपि प्रागवस्थां प्रतिपद्यत इति ॥ ६९ ॥ एतदपि कुत इत्याह-

न भूयस्तद्वन्धनमिति ॥ ७० ॥ (१२८)

यतो न भूयः-पुनरपि तस्य ग्रन्थेर्वन्धनं-निष्पादनं भेदे सति संपद्यते इति, किमुक्तं भवति?—यावती ग्रन्थिभेदकाले
सर्वकर्मणामाद्युर्वर्जाणां स्थितिरन्तःसागरोपमकोटाकोटिलक्षणाऽवशिष्यति, तावत्प्रमाणामेवासीं सम्यगुपलब्धसम्यग्दर्शनो
जीवः कथञ्चित् सम्यक्त्वापगमात्तीव्रायामपि तथाविधसंक्लेशमसीं वदति, न पुनस्तुं बन्धेनातिक्रामतीति ॥ ७० ॥

तथा-अस्त्यपाये न दुर्भान्तिरिति ॥ ७१ ॥ (१२९)

‘अस्सति’ अविद्यमाने ‘अपाये’ विनाशे सम्यग्दर्शनस्य परिशुद्धभव्यत्वपरिपाकसामर्थ्यान्मतिभेदादिकारणानवाप्ती
‘न’ नैव ‘दुर्भान्तिः’ कुदेवत्वकुमानुषत्वतिथैकत्वनारकलप्राप्तिः संपद्यते, किंतु सुदेवत्वसुमानुषत्वे एव स्याताम्, अन्यत्र पूर्व-
वदाद्युक्तेभ्य इति ॥ ७१ ॥

परिणामपरिदोक्षेति ॥ ६५ ॥ (१२३)

परिणामस्य—वत्त्ववाद्यविषयज्ञानश्रद्धानलक्षणस्य परीक्षा—एकान्तवादारचित्तवचनवचनसंभाषणादिनोपायेन निर्णयनं
विधेयम् ॥ ६५ ॥ ततोऽपि किं कार्यमित्याह—

शुद्धे वन्धभेदकथनमिति ॥ ६६ ॥ (१२४)

‘शुद्धे’ परमां शुद्धिमागते परिणामे ‘वन्धभेदकथनं’ वन्धभेदस्य—मूलप्रकृतिवन्धरूपस्याष्टविधस्य उत्तरप्रकृतिवन्ध-
स्वभावस्य च सप्तनवतिप्रमाणस्य (५-९-२-२८-४२-४-२-५) कथनं—प्रज्ञापनं कार्यं, वन्धशतकादिग्रन्थानुसारेणेति ॥ ६६ ॥
तथा—वरवोधिजाभप्ररूपणेति ॥ ६७ ॥ (१२५)

वरस्य—वीर्यकरलक्षणफलकारणतया शेषवोधिलाभेभ्योऽतिशायिनो वोधिलाभस्य प्ररूपणा—प्रज्ञापना, अथवा वरस्य—
इव्यवोधिलाभव्यतिरेकिणः पारमार्थिकस्य वोधिलाभस्य प्ररूपणा हेतुतः स्वरूपतः फलत्वञ्चेति ॥ ६७ ॥ तत्र हेतुत्वात्त्वादाह—
= तथाभव्यत्वादितोऽसाविति ॥ ६८ ॥ (१२६)

भव्यत्वं नाम—सिद्धिगमनयोग्यत्वमनादिपारिणामिको भावः आत्मसत्तत्त्वमेव, तथाभव्यत्वं तु भव्यत्वमेव कालादि-
भेदेनात्मनां वीजसिद्धिभावात् नानारूपतामापन्नं, आदिशब्दात्कालनियतिकर्मपुरुषपरिग्रहः, तत्र कालो विशिष्टपुद्गलपरावर्ती-
त्सर्पिण्यादिः तथाभव्यत्वस्य फलदानाभिमुख्यकारी, वसन्तादिबद्ध वनस्पतिविशेषस्य, कालसद्भावेऽपि न्यूनधिकव्यपोहेन
नियतकार्यकारिणे-नियतिः, अपचीयमानसंक्षेपं नानाशुभाशयसंवेदनहेतुः-कुशलानुबन्धि कर्म, समुचितगुण्यसंभारो महाक-

तथा—आत्मकृतस्य देहेनेति ॥ ६२ ॥ (१२०)

यदि च देहाद् भिन्न एव आत्मैत्यभ्युपगमः तदा 'आत्मकृतस्य' कुशलदकुशलाद्वाऽनुष्ठानादात्मसमुपाजितस्य शुभ-
स्याशुभस्य च कर्मण इहामुत्र च देहेन कर्त्विऽनुपभोगः—अवेदनं प्रसज्यते, अन्यकृतत्वात् ॥ ६२ ॥ यदि नानैवमापद्यते तथापि
को दोष इत्याह—

दृष्टेष्टव्यायेति ॥ ६३ ॥ (१२१)

दृष्टस्य—सर्वलोकप्रतीतस्य देहकृतस्यात्मना आत्मकृतस्य च देहेन यः सुखदुःखानुभवः तस्य इष्टस्य च—शास्त्रसिद्धस्य
बाधा—अपह्नवः प्राप्नोति, तथाहि—दृश्यत एवात्मा देहकृताच्चौर्यपारदयार्थिजनार्यकार्यच्चारकादौ चिरं शोकविषादादीनि दुःखानि
समुपलभमानः शरीरं च तथाविधमनःसंशोभादापन्नज्वरादिजनितव्यथामनुभवति, न च दृष्टेष्टापलापिता युक्ती सतां, ना-
स्तिकलक्षणत्वात्तस्याः ॥ ६३ ॥ इत्थं सर्वथा नित्यमनित्यं च तथा देहाद् भिन्नमयिन्नं चात्मानमङ्गीकृत्य हिसादीनामसम्भ-
वमापाद्योपसंहरन्नाह—

अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तत्त्ववाद इति ॥ ६४ ॥ (१२२)

'अतः' एकान्तवादाद् 'अन्यथा' नित्यानित्यादिस्वरूपे आत्मनि समभ्युपगम्यमाने 'एतत्सिद्धिः' हिसा-
दिसिद्धिः, तत्सिद्धौ च तद्विवन्धना बन्धमोक्षसिद्धिः, 'इति' एष तत्त्ववाद इति प्रतिज्ञायते, योऽतत्त्ववादिना पुरुषेण वेदितुं
न पार्यते इति ॥ ६४ ॥ तत्त्ववादे निर्लपिते किं कार्यमित्याह—

सुरशुश्रुष्याणामभ्युपगमेन, किमित्याह—‘अमरणं’ मृत्योरभावः आपद्यत आत्मनः, कुत इत्याह—वैकल्यस्यायोगाद्—अथदनात्, यतो मृतेऽपि देहे न किञ्चित्पृथिव्यादिभूतानां देहारम्भकाणां वैकल्यमुपलभ्यते, वायोस्तत्र वैकल्यमिति चेन्न, वायुमन्तरेण उच्छ्वन्नभावायोगात्, तर्हि तेजसः तत्र वैकल्यमस्तीति चेन्न, तेजसो व्यतिरेकेण कुरियतभावापतिपत्तेरिति कथं देहाभिज्ञात्म-
वादिनां मरणमुपपन्नं भवेदिति ॥ ८९ ॥ प्राक्तनावस्थयोर्वाश्रुतेजसोस्तत्राभावात् मरणमुपपद्यते इति चेदुच्यते—

मरणे परलोकाभाव इति ॥ ६० ॥ (११८)

मरणे अभ्युपगम्यमाने परलोकस्याभावः प्रसज्यते, न हि देहादभिव्य एवात्मन्यभ्युपगम्यमाने कश्चित्परलोकयायी सिद्ध्यति, देहस्यात्रैव तावत् पातदर्शनात् तद्व्यतिरिक्तस्य चात्मनोऽनभ्युपगमात्, न च वक्तव्यं—परलोक एव तर्हि नास्ति, तस्य सर्वशिशुः प्रमाणोपदृश्योपपन्नत्वेनाभीष्टत्वात्, प्रमाणं वेद—यो योऽभिलाषः स सोऽभिलाषान्तरपूर्वको ह्येष्टः, यथा यौवनकालाभिलाषो बालकालीनाभिलाषपूर्वकः, अभिलाषश्च बालस्य तदहर्जातस्य प्रसारितलोचनस्य मातुः स्तनौ निगालयतः स्तन्यस्पृहालुः, यच्च तदभिलाषान्तरं नद्विद्यमाद्भवान्तरभावोति ॥ ६० ॥

तथा—देहकृतस्यात्मनाऽनुपभोग इति ॥ ६१ ॥ (११९)

एकान्तभेदे देहात्मनोरभ्युपगते सांख्येन देहेन कृतस्य—परेषां तादृगतर्जनहिंसनादिना 'देवतानमनस्तवनादिना चो-
पायेनोपात्तस्य शुभाशुभरूपस्य कर्मणः धात्मना 'अनुपभोगः' सुरदुःखाणुभवद्वारेणावेदनापद्यते, न हि कश्चिदन्यकृतं शुभपशुभं वा वेदयितुमर्हति, कृतनाशाकृताभ्यागमदोषप्रसङ्गादिति ॥ ६३ ॥

धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा, संजातेच्छोऽत्र भावतः । इदं स्वशक्तिमालोच्य, ग्रहणे संप्रवर्तते ॥ १४ ॥

‘सद्धर्मश्रवणात्-पारमार्थिकधर्मार्कणनात् ‘एवम्’ उक्तरीत्या ‘नरः’ श्रोता पुमान् ‘विगतकल्मषः’ व्यावृत्त-

स्वपतिपतिबाधकमिथ्यात्वमोहादिमालिन्यः सन्, अत एव ‘ज्ञाततत्त्वः-कारकमवलकलितनिस्त्वलस्यूलामलमुक्ताफलवच्छा-
स्त्रलोचनवलेनालोकितसकलजीवादिवस्तुवादः तथा महत्-शुद्धश्रद्धानोन्मीलनेन पशस्यं सत्त्वं-पराक्रमो यस्य स तथा ‘परं’
प्रकृष्टं ‘संवेगम्’ उक्तलक्षणमागतः-अवतीर्णः ॥ अवतीर्णः सन् किं करोतीत्याह-‘धर्मोपादे’ इत्यादि,

‘धर्मोपादेयतां’ ‘एक एव सुहृद्धर्मो, सुतपस्यनुयाति यः । शरीरेण समं नाशं, सवमन्यतु गच्छति ॥ १८ ॥ इत्या-

दिवचनात् धर्मोपादेयभावं ‘ज्ञात्वा’ अवगम्य ‘संजातेच्छः’ लब्धचिकीर्षीपरिणामः ‘अत्र-धर्मो’ इदम्-अतिस्वस्मा-
भोगेन ‘स्वशक्तिं-स्वसामर्थ्यमालोच्य-विमुञ्च्य ‘ग्रहणे’ वक्ष्यमाणयोगवन्दनादिशुद्धिविधिना प्रतिपत्तावस्यैव धर्मस्य
‘संप्रवर्तते-सम्यक्प्रवृत्तिमाधत्ते, अदृढालोचने हि अयथाशक्ति धर्मग्रहणमवृत्तौ भङ्गसंभवेन मत्सुतानर्थभाव इति इदग्रहणं
कृतमिति ॥ ननु किमर्थमस्यैव धर्मग्रहणसंप्रवृत्तिर्भण्यते इत्याशङ्क्याह-

‘योग्यो ह्येवंविधः प्रोक्तो, जिनैः परहितोद्यतैः । फलसाधनभावेन, नातोऽन्यः परमार्थतः ॥ १६ ॥

‘योग्यो’ अहाँ भव्य इति योऽर्थः ‘हि’ यस्माद् ‘एवंविधः’ सद्धर्मश्रवणादित्यादि (१३-१४) ग्रन्थोक्तविशेषण-
युक्तः पुमान् धर्मपतिपत्तेः प्रोक्तः, कैरित्याह-‘जिनैः’ अहंभिः ‘परहितोद्यतैः’ सकलजीवलोकेशुशालाधानधनैः, केन कारणेन-

त्याह-‘फलसाधनभावेन’, ‘योग्यस्यैव धर्मग्रहणफलं प्रति साधकभावोपपत्तेः’, व्यतिरेकमाह-‘न’ नैव ‘अतः’ धर्मग्रहीतुः-

‘अर्वायेऽपि’-अत्रगमेऽपि सम्यग्धर्मस्य ‘फलं’ छिद्यकर्मनिर्णालक्षणं प्रोक्तं, केषामनवधोये इत्याह-‘श्रोतृणां-
 श्रावकाणां, कैवलमित्याह-‘सुनिसत्तमः’-भगवद्भिरर्हद्भिः, ‘कथकस्य’-धर्मदेशकस्य साधोः, ‘चिदानेन’ बालमध्यममुद्धिभुष-
 रूपश्रोतृजनार्पेक्षालक्षणेन, ‘नियमाद्’-अवश्यतया, कीदृशस्य कथकस्येत्याह-‘शुद्धचेतसः’-परानुग्रहमष्टत्तिपरिणामस्येति

॥ ११ ॥ आह-प्रकारान्तरेणापि देशनाफलस्य संभाव्यमानत्वादलभिर्हेव यत्नेनेत्याशङ्क्याह-

नोपकारो जगत्यस्मिन्नादृशो विद्यते क्वचित् । यादृशी दुःखविच्छेदाद्देहिनां धर्मदेशना ॥ १२ ॥
 ‘न’ नैव, उपकारः अनुग्रहो, ‘जगति’-शुवने, ‘अस्मिन्’ उपलभ्यमाने तादृशो ‘विद्यते’ समस्ति ‘क्वचित्’ कालं क्षेत्रे
 वा ‘यादृशी’ यादृशरूपा ‘दुःखविच्छेदात्’ शारीरमानसदुःखापनयनात् ‘देहिनां’ देशनाहरीणां ‘धर्मदेशने’ वि धर्मदेशना-
 वनितो मार्गश्रद्धानादिर्युगः, तस्य निःशेषहेतुशेषकलङ्कमोक्षाक्षेपं प्रत्यवन्ध्यकारणत्वादिति ॥ इति श्रीसुनिचन्द्ररिविचि-
 तायां धर्मविन्दुदृष्टौ देशनाविधिर्नाम द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ १२ ॥

अथ तृतीयः अध्यायः

व्याख्यातो द्वितीयोऽध्यायः, अथ तृतीय आरभ्यते, तस्य चेटपादिसूत्रम्—

सर्वधर्मश्रवणादेवं, नरो विगतकल्मषः । ज्ञाततत्त्वो महासत्त्वः, परं संवेगमागतः ॥ १३ ॥

धर्मविन्दु
अ. २
॥२९॥

वाराणसी धर्मशि
वकाशे क्लृप्तम्

‘सः’ अपवर्गः अत्यन्तं-सकञ्जदुःखशक्तिनिर्मुलनेन भवतीति आत्यन्तिको ‘दुःखविनाशः’ सर्वशारीरमानसाशर्मनिरहः
सर्वजीवल्लोकासाधारणानन्दानुभवश्चेति ॥ ७७ ॥ इत्थं देशनाविधिं प्रपञ्च्योपसंहरन्नाह—
एवं संवेगकृद्भ्रमं, आख्येयो मुनिना परः । यथाबोधं हि शुश्रूषोर्भावितेन महात्मना ॥ १० ॥

‘एवम्’-उक्तन्यायेन ‘संवेगकृत्’ सर्वेकारो देशनाहंभाणिनः, संवेगलक्षणं वेदम्—‘तथ्ये धर्मो ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे,

देवे रागाद्वेषमोहादिमुक्ते । सार्धो सर्वग्रन्थसंदर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १६ ॥ (शाखिनीवृत्तम्) (योगवि.
दृ. २९०) ‘धर्म’-उक्तलक्षणः, ‘आख्येयः’-प्रज्ञापनीयो ‘मुनिना’ गीतार्थेन साधुना, अन्यस्य धर्ममुपदेष्टुमनधिकारित्वात्,
यथोक्तं निशीथे—‘संसारदुःखवमहणो विबोहणो भविष्यपुंढरीयाणं । धर्मो जिणपन्नतो एकप्यजइणा कहेयव्वो ॥१७॥’ प्रकल्प-
यतिना इति-अधीतनिशीथाध्ययनेनेति । ‘परः’-शेषतीर्थान्तरियधर्मातिशायिनया प्रकृष्टः, कथमाख्येय इत्याह—‘यथाबोधं
ही’ ति यथावबोधमेव, अनवबोधे धर्माख्यानस्योन्मार्गादेशनारूपत्वेन प्रत्युतानर्थसंभवात् . पठितं च—‘न ह्यन्धेनान्धः समान-
कृत्यमाणः सम्यग्ध्वानं प्रतिपद्यत’ इति, कीदृशस्य सत इत्याह—‘शुश्रूषोः’ श्रोतुमुपस्थितस्य, कीदृशेन मुनिनेत्याह-
‘भावितेन’ आख्यायमानधर्मप्रतिबद्धवासनावासितेन, ‘भावाद् भावप्रसूति’ रिति वचनात्, भाविताख्यानस्य श्रोतुः
तथाविधश्चक्षानादिनिबन्धनत्वात्, पुनरपि कीदृशेनेत्याह—‘महात्मना’ तदनुग्रहैकपरायणतया महान्-प्रज्ञस्य आत्मा यस्य
स तथा तेनेति ॥१०॥ आह—धर्माख्येयानेऽपि यदि तथाविधकर्मदोषान्नावबोधः श्रोतुरूपयति तदा किंफलं धर्माख्यानमित्याह—
अबोधेऽपि फलं प्रोक्तं, श्रोतॄणां मुनिसत्तमैः । कथकस्य विधानेन, नियमाच्छुद्धचेतसः ॥ ११ ॥

शना
शुप सं-
हारः

तथा-विशुद्धेऽथारित्रमिति ॥ ७२ ॥ (१३०)

‘विशुद्धे’ परिशुद्धनिःशब्दिकतत्त्वाद्दर्शनाचारवारिपूरप्रक्षालितशब्दकादिपङ्क्तया प्रकर्षमाहिलक्षणयाः सम्यग्दर्शनसत्कायाः सकाशात्, किमित्याह-‘चारित्रं’ सर्वसाधवयोगपरिशरनिरवद्ययोगसमाचारत्वं संपद्यते, शुद्धसम्यक्त्वस्यैव चारित्ररूपत्वात्, तथा चाचारसूत्रम्-“ जं मोर्षंति पासहा तं सम्मंति पासहा । जं सम्मंति पासहा तं मोर्षंति पासह ” चि भावनातो रागादिक्षय इति ॥ ७३ ॥ (१३१)

भावयन्ते-शुशुक्षुभिरभ्यस्यन्ते निरन्तरमेवा इति भावनाः, ताश्चानित्यत्वाद्यारणत्वादयो द्वादश, यथोक्तम्-“ भावयित्त्वप्यनित्यत्वं १ मशरणत्वं २ तथैकता ३ न्यत्वं ४ । अशुचित्वं ५ संसारः ६ कर्माश्रव ७ संवरविधिश्च ८ ॥९४॥ निर्जेरण ९-लोकविस्तर १० धर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च ११ । बोधैः सुदुर्लभत्वं १२ च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥९५॥” (प्रथमः १४९-१५०) ताभ्यो ‘रागादिक्षयः’ राग्द्वेषमोहमलप्रलयः संजायते, सम्यक्चिकित्साया इव वातपित्तादिरोगापगमः प्रचण्डपवनाद्वा यथा भेषमण्डलविषदं, रागादिपतिपक्षभूतत्वाद् भावनानामिति ॥ ७३ ॥ ततोऽपि किमित्याह-

तद्भावेऽप्यवर्ग इति ॥ ७४ ॥ (१३२)

तस्य-रागादिक्षयस्य भावे सकललोकालोकविलोकनप्रालिनोः केवलज्ञानदर्शनयोः लब्धौ सत्यां निस्तीर्णमवर्णवस्य सवो जन्तोः ‘अपवर्ग’ एकानिरुक्त उद्भवतीति ॥ ७४ ॥ किलक्षण इत्याह-

स भ्रात्यन्तिको दुःखविगम इति ॥ ७५ ॥ (१३३)

‘अनुमतिः’ अनुज्ञादीषः चकारो दूषणान्तरसमुच्चये ‘इतरत्र’ अणुव्रतादिप्रतिपत्तौ प्रत्याख्यातसावधांशात् योऽन्यः अप्रत्याख्यातः सावधांशः तत्रापद्यते, तथा च यावज्जीवं सर्वथा सावद्यपरिहारप्रतिज्ञाया भनाग् मालिन्यं स्यादिति तत्कथनपूर्वकमित्युक्तम् ॥ १० ॥ अर्थतद्व्यतिरेके दीषमाह—

अकथन उभयाफल आज्ञाभङ्ग इति ॥ ११ ॥ (१४४)

यदि उत्तमधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोः अणुव्रतादिलक्षणं धर्मं न कथयति गुरुः तदा अकथने उभयं—यतिश्चाद्यधर्मलक्षणं न फलं यस्यासौ उभयाफलः ‘आज्ञाभङ्गः’ भगवच्छासनविनाशनमत्यन्तदुरन्तं जायत इति । भगवदाज्ञा चेयम्—“श्रमपविचिन्त्यात्मगतं तस्माच्छ्रेयः सद्योपदेष्टव्यम् । आत्मानं च परं च हि हितोपदेष्टाऽनुग्रह्णाति ॥१०२॥” इति ॥ ननु सर्वसावद्ययोग्यप्रत्याख्यानक्षमस्याणुव्रतादिप्रतिपत्तौ सावधांशप्रत्याख्यानप्रदाने कथमितरत्रांशे नानुमतिदोषप्रसङ्गो गुरोः इत्याशङ्क्याह—

भगवद्वचनप्रामाण्यादुपस्थितदाने दोषाभाव इति ॥ १२ ॥ (१४५)

उपासकदशादौ हि भगवता स्वयमेवानन्दादिश्रमणोपासकानामणुव्रतादिप्रदानमनुष्ठितमिति श्रूयते, नच भगवतोऽपि तत्रानुमतिप्रसङ्ग इति भयं, भगवदनुष्ठानस्य सर्वाङ्गसुन्दरत्वेनैकान्ततो दोषविकलत्वात्, भगवतो वचनस्य प्रामाण्यादुपस्थित-तस्य—ग्रहीतुमुद्यतस्य जन्तोरणुव्रतादिप्रदाने साक्षिमात्रभावमवलम्बमानस्य सावधांशानिरोधेऽपि नानुमतिप्रसङ्गो गुरोः, प्रागेव तस्य स्वयमेव तत्र प्रवृत्तत्वादिति ॥ १२ ॥ कुन एतदिति वेदुच्यते—

गृहपतिणुव्रमोक्षज्ञातादिति ॥ १३-१४६ ॥

प्रथमः—स्वभावत एव क्रोधादिक्रूररूपाय विपविकारकटुफलावलोकनेन वा त्विरोधः संवेगो—निर्वाणाभिलाषः नि-
 र्वादी—भयादुद्वेजनं अनुकरणा—दुःखितसत्त्वविषया कृपा आसित्कर्म—‘ तदेव सत्यं निःशंकं यज्जिनैः प्रवेदितमिति प्रतिपत्तिल-
 क्षणं ततः प्रथमसंवेगनिर्वादानुकरणास्ति कथानामपि विव्यक्तिः—उन्मीलनं लक्षणं—स्वरूपसत्ताख्यापकं यस्य तत्रथा ‘ तदिदं वि-
 सम्यग्दर्शनम् ॥ ७ ॥ एवं सम्यग्दर्शनशुद्धौ यद् गुरुणा विषेयं तदाह—

‘ उत्समधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णोस्तत्कथनपूर्वमुपस्थितस्य विधिनाऽणुव्रतादिदानमिति ॥ ८ ॥ (१४१)

इह भव्यस्य भवभीरोर्धर्मग्रहणोद्यममवलम्बमानस्य गुरुणा प्रथमं क्षमामार्दवादिर्धर्मः सप्रपञ्चमुपवर्ण्यं प्रदातुमुपस्था-
 पनीयः, तस्यैव सर्वकर्मरोगविरैचक्रत्वात्, यदा चासावद्यापि विषयसुखविषयासादिभिरुत्तमस्य क्षमामार्दवादिर्धर्मस्य प्रति-
 पत्तिः—अभ्युपगमः तस्यापसहिष्णुः—अक्षमः तदा तस्य ‘ तत्कथनपूर्वं ’ स्वरूपयेदादिभिस्तेषाम्—अणुव्रतादीनां कथनं—प्रका-
 शनं पूर्वं—प्रथमं यत्र तत्रथा, क्रियाविशेषणमेतद्, ‘ उपस्थितस्य ’ गृहीतुमभ्युद्यतस्य, किमित्याह—‘ विधिना ’ वक्ष्यमाणो-
 नाणुव्रतादिदानं कर्तव्यमिति ॥ ८ ॥ अन्यथा प्रदाने दोषमाह—

सहिष्णोः प्र गोडोऽन्तराय इति ॥ ९ ॥ (१४२)

‘ सहिष्णोः ’ उत्समधर्मप्रतिपत्तिसमर्थस्य ‘ प्रयोगे ’ अणुव्रतादिप्रदानव्यापारणे अन्तरायः चारित्र्यप्रतिपत्तेः
 कृते गुरुणा भवति, स च भवान्तरे आत्मनश्चारिद्रुल्लंभत्वनिमित्तमिति ॥ ९ ॥ अत्रैवोपचयमाह—

‘ अनुमन्तिश्चेत्तरत्रेति ॥ १० ॥ (१४३)

णविधिमेवादीं विभणित्तिदमाह—

सति सम्यग्दर्शने न्याय्यमणुव्रतादीनां ग्रहणं, नान्यथेति ॥ ६ ॥ (१३८)

‘ सति ’ विद्यमाने ‘ सम्यग्दर्शने ’ सम्यक्त्वलक्षणे ‘ न्याय्यं ’ उपपन्नं ‘ अणुव्रतादीनां ’ अणुव्रतगुणव्रतशि-
क्षाव्रतानां ‘ ग्रहणं ’ अभ्युपगमः, ‘ न ’ नैव ‘ अन्यथा ’ सम्यग्दर्शने असति, निष्फलत्वप्रसङ्गात्, यथोक्तम्—‘ सस्यानी-
वोषरे क्षेत्रे, निक्षिप्तानि कदाचन । न व्रतानि प्ररोहन्ति, जीवे मिथ्यात्ववासिते ॥ ९९ ॥ संयमा नियमाः सर्वे, नाश्रयन्तेऽनेन
पावनाः । क्षयकालानलेनेव, पादपाः फलशालिनः ॥ १०० ॥ ’ सम्यग्दर्शनमेव यथा स्यात्तथाऽऽह—

जिनवचनश्रवणादेः कर्मक्षयोपशामादितः सम्यग्दर्शनमिति ॥ ६ ॥ (१३९)

जिनवचनश्रवणं—प्रतीतरूपमेव, आदिशब्दात्तथाभव्यत्वपरिपाकापादितो जीववीर्यविशेषलक्षणो निसर्गो गृह्यते, ततो
जिनवचनश्रवणादेः सकाशात् यः ‘ कर्मक्षयोपशामादिः ’—कर्मणः—ज्ञानावरणदर्शनावरणमिथ्यात्वमोहादेः क्षयोपशमोपशम-
क्षयलक्षणो गुणः तस्मात् ‘ सम्यग्दर्शनं ’ २ तत्त्वशब्दानलक्षणं विपर्ययव्यावृत्तिकारि असदभिनिवेशशून्यं शुद्धवस्तुप्रज्ञापनावु-
गतं निवृत्ततीव्रसंश्लेशं उत्कृष्टवन्धाभावकृत् शुभात्मपरिणामरूपं समुज्जृम्भते, कर्मक्षयादिरूपं चैत्यप्रवसेयं—“ स्त्रीणो निवायदु-
आसणो व छारपिहियव उवसंता । दुरविज्झायविहाडियजलणोवग्ग्मा खओवसमा ॥ १०१ ॥ ‘ विधादित ’ इति इवस्ततो
विप्रकीर्णं इति ॥ ७ ॥ कीदृशमित्याह—

प्रशामसंवेगनिर्वेदानुकरपास्तिकयाभिव्यक्तिलक्षणं तदिति ॥ ७ ॥ (१४०)

‘अन्यः २ पूर्वश्लोकद्वयोक्तविशेषणविकलः, ‘परपार्यतः २ तत्त्वद्वयस्या योग्य इति ॥

इति सद्धर्मग्रहणार्हं उक्तं, साभ्यतं तत्प्रदानविधिमनुचर्णयित्याप्त इति ॥ १ ॥ (१३४)

एतत्सुगममेव ॥ १ ॥ ननु धर्मः स्वचित्तपरिशुद्धयधीनः तत्किमस्यैवं ग्रहणेनेत्याहंक्रयाह—

धर्मग्रहणं हि सत्यतिपत्तिमलभाक्कारणमिति ॥ २ ॥ (१३५)

‘धर्मग्रहणम् २ उक्तलक्षणं ‘हिः’ग्रस्मात् ‘सत्यतिपत्तिमत् २ दृढशक्तिपयालीचनानिना शुद्धाभ्युपगमवत्, क्रिमि-
त्याह—‘विमलभाक्कारणं’ स्वफलप्रसाधनावन्ध्यपरिणामनिमित्तं संपद्यते इत्येवमस्य ग्रहणविधिव्यवृत्तुपक्रम्यते इति ॥२॥
तदेव क्रयं संपद्यते इत्याह—

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ॥ ३ ॥ (१३६)

‘तच्च’ तत्पुनः सत्यतिपत्तिमद्धर्मग्रहणं ‘प्रायो’ वाहुल्येन, मत्तदेव्यादीं कचिदन्यथापि संभवात्, ‘जिनवचनतो’
वीतरागसादान्वात् यो विधिर्विश्वमाणाः तेन संपद्यत इति ॥ ३ ॥ एवं सति यत् संजायते तदाह—

इति प्रदानफलवन्नेति ॥ ४ ॥ (१३७)

‘इति’ एवं सत्यतिपत्तिमतो विधित्वा धर्मग्रहणस्य विमलभाक्निबन्धनतायां सत्यां प्रदानस्य-वितरणस्य धर्मगोचरस्य
शुश्रूषा क्रियमाणस्य शिष्याय फलवत्ता—शिष्यानुग्रहरूपफलशुक्लत्वमुपपद्यते, अन्यथोपरवसुन्धरावीजवपनमिव निष्फलमेव
स्यादिति ॥ ४ ॥ भागविशेषतो धर्मो ग्राह्यतयोक्तः, तत्र च प्रायोऽन्वयस्तथाक्वमर्षो यतिधर्मयोग्यो भवतीति गृहस्यधर्मग्रह-

भूतकोपेद्रेको महीपतिर्ज्येष्ठपुत्रमेकं सुभोवेति । अयमत्रार्थोपनयः—यथा-तद्वसन्तपुरं नगरं तथा संसारः, यथा राजा तथा श्रावकः, यथा श्रेष्ठी तथा गुरुः, यथा च षट् पुत्रास्तथा षट् जीवनिकायाः; यथा च तस्य पितुः शेषपुत्रोपेक्षणोनेकं पुत्रं मोचयतोऽपि न शेषपुत्रवानुमतिः एवं शुकर्निजपुत्रप्रायात् षडपि जीवनिकायारतैस्तैः मद्रज्योत्साहनोपार्थोर्गुहस्यतया तद्वधमदत्तात् श्रावकात् मोचयति, यदा चासौ नाद्यापि तान् भोक्तुमुत्सहते तदा ज्येष्ठपुत्रप्रायं त्रसकायं शेषोपक्षणेन मोचयतोऽपि गुरोर्न शेषकायवधानुमतिदोष इति ॥ १३ ॥ विधिनाऽणुव्रतादिमदानमित्युक्तं प्रागतस्तत्रैव दर्शयति—

योगवन्दनमिच्छिदिगाकारशुद्धिर्विधिरिति ॥ १४ ॥ (१४७)

इह शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबन्धयते, ततो योगशुद्धिर्वन्दनशुद्धिर्निमित्तशुद्धिर्दिक्शुद्धिराकारशुद्धिश्च विधिः अणुव्रतादिप्रतिपत्तौ भवति, तत्र योगाः—कायवाङ्मनोव्यापारलक्षणाः तेषां शुद्धिः—सोपयोगान्तरगमनं निरवद्यभाषणं शुभचिन्तनादित्थम्, वन्दनशुद्धिः—अस्खलितामिच्छितप्रणिपातादिदण्डकसमुच्चाराणासंभ्रान्तकार्यात्सर्गकरणलक्षणा, निमित्तशुद्धिः—तत्कालोच्छलितशब्दप्रणवादिनिनादश्रवणपूर्णकुम्भभूङ्गारच्छत्रध्वजचामराद्यवलोकेनशुभगन्धाघ्राणादित्थभावा, दिक्शुद्धिः—प्राच्युदीचीजिनजिनचैत्याद्यधिष्ठिताशासमाश्रयणस्वरूपा, आकारशुद्धिस्तु—राजाद्यभियोगादिप्रत्याख्यतापवादमुक्तीकरणात्मिकेति ॥ १४ ॥

तथा उच्चितोपचारश्चेति ॥ १५ ॥ (१४८)

उच्चितो—देवगुरुसाधर्मिकस्वजनदीनानायादीनामुपचारार्हाणिं यो यस्य योग्य उपचारो—धूपपुष्पवस्त्रविलेपनासनदानादिगौरवात्मकः, स च विधिरित्यनुवर्त्तत इति ॥ १५ ॥ अथाणुव्रतादीन्येव क्रमेण दर्शयद्वाह—

दद्यान्तर्गतशुभभूमिग्रहैकदेशे निलिखिरे, धारिष्यपि राज्ञो कृतोदारशुद्धारान्तःपुरेण सह निर्गतन्ते नगरे यथाभिप्रायमभिरभे,
 संजाते च मालः समये समुत्थिते कषलखण्डप्रबोधप्रदानप्रवर्णे किंशुककुसुमसच्छायातुच्छोच्छलद्रागरञ्जितदिग्मण्डले गणदेक-
 नेत्रे पित्रे नगराभ्यन्तरमपविष्टुष्वेव पुरुषेषु महीपालो नगरारक्षकानादिदेश यथा-नियालयत नगरं मा न कश्चिदस्मदाज्ञाभङ्गकारी
 मानवः समञ्जनीति, सम्यग्गोपययद्भिश्च तैः कृतान्तदूर्तैरिव प्रापिरे श्रेष्ठिनन्दनाः निवेदिताश्च तत्समयमेव राज्ञः, ततोऽसौ
 कृपितकृतान्तभीषणशुक्रदिभङ्गसङ्गिललाटपट्टमाधाय तच्छ्रेष्ठिपुत्रवधाय तान् व्यापारयांचकार, अत्रान्तरे समाकर्ण्यार्काण्डे एव
 मुद्गरापातपातसदृशमेतं वृत्तान्तं श्रेष्ठी शान्त इव आन्त इव पीडित इव करिमकरनिकरकरास्फालनसमुच्छलद्रहलकल्लोलाकुलि-
 तमहाजलनिधिप्रव्यसंभिन्नयानपात्रान्तर्लियमानमानव इव किंकर्तव्यतामूढः क्षणं कामप्यनस्थां दारुणापन्धभूत्, तदनु निराकृत्य
 कातरनरविलसितं, अपास्य स्त्रीजनोचितं शोकावेगं, समात्मव्य धीरनरोचितं धैर्यं, अवाणय्य दीनभावं, नगरप्रधानलोकसहायः
 प्रवररत्नभूतभाजनव्यग्रपाणिः सहसैव राज्ञो विज्ञापनायोपतरर्थी, विज्ञप्तवांश्च यथा-देव ! न कृतोऽपि चित्तदोषादसौ मत्पुत्र्या नाग-
 रादनिर्गमयाजो वभूदुः, किंतु तथाविधलेख्यव्यग्रतया निर्गन्तुमपारयतामादित्यास्तप्रयसप्रयागमे च प्रचलितानामप्यमीपां
 प्रतोलीद्वारविधानवशेन निर्गमो नाभूत्, अतः क्षम्यतामेकोऽपराधः, क्रियतां प्रियपुत्रजीवितव्यप्रदानेन प्रसादः, एवं च पुनः
 पुनः भण्यमानोऽपि राजा अवन्यकोपमात्मानं मन्यमानो यदा न मोचतुमुत्सहते तदा तत्कोपनिर्वापणार्थैकपुत्रोपेक्षणेन पञ्च
 सोचयितुमारब्धाः, यदा तानपि न मुञ्चति तदा द्वयोपेक्षणेनैव चत्वारः, एवं तदसोचनेऽपि त्रयो द्वौ यावच्छेषोपेक्षणेन एको
 ज्येष्ठ इति, ततः संनिहितापात्यपुरोहिताद्यत्यन्तारभ्यर्धनेन निर्मूलकुलोच्छेदो महते पापयेति पर्यालोचनेन च मनात् मन्दी-

नदेव—सोमदेव—पूर्णभद्र—माणिभद्रनामानः षट्, ते च निसर्गतः एव गुरुजनविनयपरायणाः परमकल्याणप्रदानप्रवणपरिशुद्ध-
त्रिवर्णवहानुरागाः अनुरागभरसमाकुल्यमाणकीर्त्तिकामिनीवदोपगुढाः सकलसज्जनमनःसंतोषकातुच्छसमुच्छलद्भ्यादाश्लिष्य-
पायपाज्यशुणालङ्कृतशरीराः शरीरसौन्दर्योत्कर्षतिरस्कृतमकरकेतनलावण्यदर्पीतिरेकाः, वणिजनीचितव्यवहारसारतया पि-
तरमतिदूरमतिक्रान्तकुटुम्बचिन्ताभारमकार्भुः । अन्यदा च धारिणी देवी अन्तःपुरान्तः नरपती पटुपटहप्रवादनप्रवृत्ते अनेककरण-
भङ्गसङ्गसुन्दरं राजदृढयानन्दातिरेकदायकं नृत्यविधिं व्यधात्, ततः संतोषभरतरलितमनाः महीपतिः प्रियायै वरं प्रायच्छत्,
सा चोवाच—यथा देव ! अद्यापि तवान्तिक एव वरस्तिप्लु, प्रस्तावे याचिष्यत इति, एवं च गच्छति काले समाययी अन्यदा कासु-
कलोकविलासोल्लाससाहाय्यकारी कौमुदीदिवसः, विज्ञप्तश्च देव्या वसुन्धराधिपतिः—देवा! क्रियतां वरेण प्रसादः यथाऽद्य कर्पूरपू-
रप्रतिभशशयस्करानिकरपरिपूरितनिखिलाशयां निशायामिमां नगरीं गरीयसा स्वपरिवारेण शेषान्तःपुरेण च परिकरिता सनी-
त्रिकचतुष्कादिरयणीयप्रदेशसौन्दर्यावलोकनशुतहलेनास्वलितप्रसरा परिभ्रमामीति, तदन्वेष राजा सर्वत्र नगरे पटहप्रदानपू-
र्वकं सकलपुरुषव्यक्तीनां रजनीनगरनिर्वासनाज्ञासुद्घोषयामास, ततः प्रातःश्रणादारभ्य यथासंवाहं सर्वेभ्यपि पुरुषेषु नगरा-
द्वाहिर्गतुं प्रवृत्तेषु समुचितसमये स्वयमेव महीपतिर्मन्त्रिप्रमुखनगरप्रधाननरपरिकरितो नगराद्वाहिरैशानादिभागवर्त्तिनि मनोर-
मोद्याने जगाम, ते च षडपि श्रेष्ठसूतनवो लेख्यककरणव्यग्रा एते ब्रजाम एते ब्रजाम इति निविद्वद्धाभिसन्धयोऽपि सन्ध्यास-
मयं यावदापण एव तस्थुः । इतश्चास्नाचलचूडामलञ्चकार सहस्रकरः, ते च त्वरापरिगता यावदायान्ति गोपुरसमीपे तावच्च-
ज्जीवितशयेव सहोभयकपाटपुटसङ्घटनेन निरुद्धानि प्रतोलोद्धारणि, तदनु चकिञ्चकिताः केनाप्यलक्ष्यमाणान्ते प्रत्याहृत्य

गृहपतिः—वक्ष्यमाणकथानकाभिधारास्यानानामर्थेयस्य श्रेष्ठिनः राजग्रहाद् यः पुत्राणां मोक्षो—विमोचनं तदेव श्रातं-
 दृष्टान्तः तस्मात्, भावार्थश्च कथानकान्त्यः, तच्चेदं—समस्ति सकलसुरसुन्दरीमनोहरविलासोपहासप्रदानप्रवणसीमन्तिनीजनक-
 दाक्षच्छदाशेषोपलक्ष्यमाणनिखिलरामणीयकर्मदेशो देशो मगधाभिधानः, तत्र च तुयारगिरिशिवरथवल्लभासादमालाविमलक-
 टकोटिभिरकालेऽपि शरदञ्जलीलां कुर्वाणमिव वभूव चसन्तपुरं नाम नगरं, तस्य च पालयिता सेवावसररभसपणवनिखिल-
 भूपालविमलसीलिमुकुटकोटीविलगमणिणक्यमयूखत्राताभिरक्षितकमकमलयुगः चण्डदोर्दण्डन्यापारितमण्डलाग्रवपिडवारानिमत्त-
 मातङ्कुम्भस्थलगलितमुक्ताफलप्रकरप्रसाधिताशेषसंभ्रामपहीमण्डलः समजायत जितशत्रुनामा नृपतिः, तस्य च सकलजनन-
 यनमनोहारिणी पूर्वभवपरमपरोपार्जितपुण्यप्राग्भारनिर्षापितफलसंवन्धानुकारिणी विबुधवधुविलासावलेपापहारिणी वभूव मे-
 यसी धारिणी, तथा च सार्द्धमसौ महीपतिः प्रणताशेषक्षितिपतिः दूरतो निराकृतनिकृतिर्मनोहरपञ्चप्रकारभोगान् भुञ्जानो
 महान्तपनेहासमनीपीतं । इतश्च नत्रैव पुरे प्रचुरतरद्विपदचतुष्पदापदहिरण्यसुवर्णधनधान्यशङ्खशिलासुकापमबालपद्मरागवैहृयंचन्द्र-
 कान्तेन्द्रनीलमहानीलराजपट्टमयुतिप्रवरपदार्थसार्थरिपूर्णसमृद्धिसमुपहसितश्रीकण्ठसखद्रोर्द्रेको दीनानायान्धपङ्गुमशुखपाणि-
 प्रणाशिताशेषशोकः समजनि ससुद्रदत्ताभिधानो निखिलवणिग्वर्गप्रधानो गुणगणगरिपुः श्रेष्ठी, तस्य चाश्रय इव लावण्यशु-
 णानां उदाहरणमिव सर्वश्रेयोवरतूनां महानिधानमिव पुण्यरत्नानां भूषणमिव स्वकुलसंततोः पादप इव सौकुमार्यवनलतायाः
 समभवत् सुमङ्गलाभिधाना सधर्मचारिणी, तस्यामसौ निविडवद्वानुरागो जीवलोकोद्भवपाज्यवैषयिकशर्मसागरोद्गमभ्यम्प्रोऽ-
 नल्पं कालप्रतिवाहयांचकार, प्रस्तावे च समजनिपत तयोर्विशदसमाचारसमाचरणपवित्राः पुत्राः क्रमेण प्रियङ्कर—शेषङ्कर—ध-

तथा-व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रममिति ॥ २२ ॥ (१५५)

व्रतेषु-अणुव्रतेषु शीलेषु च-गुणव्रतशिक्षापदलक्षणेषु पञ्च पञ्च ' यथाक्रमं ' यथापरिपाटि, अतिचारा भवन्तीति सर्वत्रानुवर्तते इति ॥ २२ ॥ तत्र प्रथमाणुव्रते—

वन्य १ वध २ च्छविच्छेदा ३ तिभारारोपणा ४ द्वापाननिरोधा ५ इति ॥ २३ ॥ (१५६)

स्थूलप्रणालिपातविरलक्षणस्याणुव्रतस्य वन्धो वधः छविच्छेदोऽतिभारारोपणमद्वापाननिरोधश्चेत्यतिचाराः, तत्र वन्धो-रज्जुदामनकादिना संयमनं, वधः-कशादिभिर्हननं, छविः-त्वक् तथोगाच्छरीरमपि छविः, तस्य हेदः-असिपुत्रिका-दिभिः पाटनं, तथाऽतीव भारोऽतिभारः-प्रभूतस्य पूगफलादीर्वादिपृष्ठादावारोपणं, तथा अन्नपानयोः-भोजनोदकयोर्निरोधः-व्यवच्छेदः-अन्नपाननिरोधः, एते च क्रोधलोभादिकषायमलकलङ्कितान्तःकरणस्य प्राणिप्राणप्रहाणनिरोधस्य सती जन्तो-रतिचारा भवन्ति, सापेक्षस्य तु वन्धादिकरणेऽपि सापेक्षत्वाच्चातिचारत्वभेषामिति । अत्र चायमावश्यकचूर्णार्थुको विधिः-वन्धो द्विपदानां चतुष्पदानां वा स्यात्, सोऽप्यर्थीयानर्थीय वा, तत्रानर्थीय तावन्नासौ विधातुं युज्यते, अर्थीय पुनरसौ द्विविधः स्यात्-सापेक्षो निरोधश्च, तत्र निरोधो नाम यद्विश्वलमत्यर्थं वध्यते, सापेक्षः पुनर्यद्दामग्रन्थिना यश्च वद्धः सन् शक्यते प्रदीपनकादिषु विमोचयितुं वा हेतुं वा, एवं तावच्चतुष्पदानां वन्धः । द्विपदानां पुनरेवं-दासो वा दासी वा चौरो वा पाठादिप्रमत्तः पुत्रो वा यदि वध्यते तदा सविक्रमेणैव वन्धनीयो रक्षणीयश्च तथा यथाऽग्निभयादिषु न विनश्यति, तथा ते किल द्विपदचतुष्पदाः श्रावकेण संग्रहीतव्याः ये अवद्वा एवासत इति १, वधोऽपि तथैव, नवरं निरोधवधो निर्दयतादना,

इहैतेषामणुव्रतादीनां प्रागुक्तलक्षणे यथाह—धर्माहं प्राणिनि यदारोपणं—उक्तविधिनैव निक्षेपणं, तत्किमित्याह—दानं प्रागुपन्यस्तमभिधीयते, कथमित्याह—‘साकल्यवैकल्याभ्यां’ साकल्येन—समस्ताणुव्रतगुणव्रतशिक्षापदाभ्यारोपलक्षणेन, वैकल्येन वा—अणुव्रतादीनामन्यतमारोपणेनेति ॥ १९ ॥ एवं सम्यक्तत्वमूलकैवणुव्रतादिषु समासरोपितेषु यत्करणीयं तदाह—

गृहीतेष्वनतिचारपालनमिति ॥ २० ॥ (१५३)

‘गृहीतेषु २ प्रतिपक्षेषु सम्यग्दर्शनादिषु गुणेषु, किमित्याह—‘अनतिचारपालन’मिति अतिचारो—विराधना देशभङ्ग इत्येकोऽर्थः, अविद्यमानोऽतिचारो येषु तानि अनतिचाराणि तेषां अनुपालनं—धरणं कार्यं, अतिचारदोषोपघातेन हि कुवातोपहतसस्यानामिव स्वफलप्रसाधनं प्रत्यसमर्थत्वादमीषामिति अनतिचारपालनमित्युक्तम् ॥ २० ॥ अथातिचारानन्वाह—
 द्राङ्का ? काङ्क्षा २ विचिकित्सा ३ ऽन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः ४-६ सम्यग्दृष्टेरतिचारा इति ॥२१॥ (१५४)

इह शङ्का काङ्क्षा विचिकित्सा च ‘ज्ञानाद्याचारफण्य’ मिति सूत्रव्याख्यानोक्तलक्षणा एव, अन्यदृष्टीनां—सर्वैरुपणीत-
 दर्शनव्यतिरिक्तानां शान्त्यकपिलकणादाक्षपादादिपणीतवतवर्तिनां पापण्डिनां प्रशंसासंस्तवौ अन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवौ, तत्र-
 ‘गुण्यभाज एते’ सुलब्धभेषां जन्म’ ‘दयालव एते’ इत्यादिका प्रशंसा, संस्तवश्चेह संवासजनितः परिचयः वसानभोजनदा-
 नालापदिलक्षणः परिशुद्धते न स्तवल्परः, तथा च लोके प्रतीत एव संपूर्वः स्तौतिः परिचये, ‘असंस्तुतेषु प्रसभं भयोच्चिन्त्या-
 दाविवेति, ततः शङ्का च काङ्क्षा च विचिकित्सा च अन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवौ चेति समासः, किमित्याह—‘सम्यग्दृष्टेः’ सम्यग्-
 दर्शनस्य ‘अतिचारा’ विराधनाप्रकाराः संपथन्ते, शुद्धत्वशब्दानवाधाविधायित्वादिति ॥ २१ ॥

तथा-साम्नायिकदेशावकाशिकपोषधोपवासातिथिसंविभागाश्चत्वारि शिक्षापदानोति ॥१८॥ (१५१)
समानां-मोक्षसाधनं प्रति सहस्रसामर्थ्यानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रिणामयो-लाभः समायः, समस्य वा-रागद्वेषांतरा-
लवर्तितया मध्यस्थस्य सतः आयः-सम्यग्दर्शनादिलक्षणः समायः, साम्नो वा-सर्वजीवमैत्रीभावलक्षणस्य आयः-समायः,
सर्वत्र स्वायिकैकप्रत्ययोपादानात् सामायिकं-सावधयोगपरिहारनिरवद्ययोगानुष्ठानरूपो जीवपरिणामः, देशे-विभागे प्राक्प्र-
तिपत्वादिज्वलस्य योजनश्रुतादिपरिमाणरूपस्य अवकाशो-गोचरो यस्य प्रतिदिनं प्रत्याख्येयतया तत्तथा, पौवं धत्ते पोषधः-
अष्टमी चतुर्दश्यादिः पर्वदिवसः उपेति-सह उपाहृतदोषस्य सतो गुणैराहारपरिहारदिरूपैवसिः उपवासः, यथोक्तम्-‘उपाहृतस्य
दोषेभ्यः, सम्यग्वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयो, न शरीरविशोषणम्’ ॥१०३॥ ततः पोषधोपवासः पोषधोपवासः,
अतिथयो-वीतरागधर्मस्थाः साधवः साध्व्यः श्रावकाः श्राविकाश्च तेषां न्यायागतकल्पनीयादिविशेषणानामन्नपानादीनां संग-
तहरया विभजनं-वितरणं अतिथिसंविभागः, तथा च उमास्वामिवाचकविरचितश्रावकप्रज्ञसिद्धिर्ज्ञ-यथा-‘अतिथिसं-
विभागो नाम अतिथयः साधवः साध्व्यः श्रावकाः श्राविकाश्च, एतेषु गृहसुपागतेषु भक्त्याऽभ्युत्थानासनदानपादप्रभार्जन-
स्कारादिभिरर्चयित्वा यथाविभवशक्ति अन्नपानवस्त्रौषधालयादिप्रदानेन संविभागः कार्यः ॥ इति, ततः सामायिकं च देशाव-
काशिकं च पोषधोपवासश्चातिथिसंविभागश्चेति समासः, ‘चत्वारि’ चतुःसंख्यानि, किमित्याह-‘शिक्षापदानि’ शिक्षा-
साधुधर्मभ्यासः तस्य पदानि-स्थानानि भवन्ति ॥ ९ ॥

ततश्च-एतदारोपणं दानं यथाऽहं, साकल्पवैकल्याभ्यामिति ॥ १९ ॥ (१५२)

स्थूलप्राणातिपातादिभ्यो विरतिरग्नव्रतानि पञ्चेति ॥१६॥ (१४९)

इह प्राणातिपातः—प्रपचयोगात् प्राणिव्यवरोपणरूपः, स च स्थूलः सूक्ष्मश्च, तत्र सूक्ष्मः पृथिव्यादिविषयः, स्थूलश्च दीन्द्रियादिन्नसगोचरः, स्थूलश्चासौ प्राणातिपातश्चेति स्थूलप्राणातिपातः, आदिशब्दात् स्थूलप्राणावादात्तादानात्सूपरिग्रहाः परिग्रहन्ते, ते च प्रायः प्रतीतरूपा एव, तत्रस्तेभ्यः स्थूलप्राणातिपातादिभ्यः पञ्चभ्यो महापातकेभ्यो विरतिः—विरमणं, क्रिपित्याह—साधुव्रतेभ्यः सकाशात् अणुनि—लघूनि व्रतानि—नियमरूपाणि अग्नव्रतानि, क्रियन्तीत्याह—‘पञ्चे’ति पञ्चसंख्यानि पञ्चाग्नव्रतानि, बहुवचननिर्देशेऽपि यद्विरतिरित्येकवचननिर्देशः स सर्वत्र विरतिसामान्यापेक्षयेति ॥ ७ ॥

तथा—दिग्ब्रतभोगोपभोगसानानर्थदण्डविरतयस्त्रीणि गुणव्रतानीति ॥१७॥ (१५०)

दिशो ह्यनेकप्रकाराः शब्दे वर्णिताः, तत्र सूर्योपलक्षिता पूर्वार्धे, शेषाश्च पूर्वार्धेदक्षिणादिकाः सप्त तथा ऊर्ध्वपश्च द्वे, एवं दशसु दिक्षु विषये गमनपरिमाणकरणलक्षणं व्रतं—नियमो दिग्ब्रतं, अज्यते—संश्लेषासेव्यते यदशनादि तद्भोगः, पुनः पुनश्चैज्यते वसन्तवनितादि यत्तदुपभोगः, भोगश्चोपभोगश्च भोगोपभोगौ तयोर्मोनिं—परिमाणं भोगोपभोगमानं, अर्थः—प्रयोजनं धर्मस्वजनैन्द्रियगतशुद्धोपकारस्वरूपं तस्मै अर्थाय दण्डः—सावधानुष्ठानरूपस्तत्प्रतिषेधादनर्थदण्डः, स च चतुर्द्धि—र्धप्राधानाचरित-प्रमादाचरितहिंस्रप्रदानार्थापकर्षोपदेशभेदात्, तस्य विरतिरनर्थदण्डविरतिः, ततः दिग्ब्रतं च भोगोपभोगमानं चानर्थदण्डविरतिश्चेति समासः, क्रिपित्याह—‘त्रीणि’ त्रिसंख्यानि ‘गुणव्रतानि’ गुणाय—उपकाराय व्रतानि भवन्ति, गुणव्रतप्रतिपत्तिप्र-न्तरेणाग्नव्रतानां तथाविधशुद्धयभावादिति ।, १७ ॥

विरुद्धराज्यातिक्रमः ३, हीने-स्वभावापेक्षया न्युने अधिके वा मानोन्माने-कुहवादिदुलारूपे भवतो हीनाधिकमानोन्माने ४; शुद्धेन त्रीह्लादिना घृतादिना वा प्रतिरूपकं-सदृशं पलञ्ज्यादि वसादि वा द्रव्यं तेन व्यवहारो-विक्रयरूपः स प्रतिरूपक-व्यवहार इति ५ । इह स्तेनप्रयोगो यद्यपि चौर्यं न करोमि न कारयामीत्येवंप्रतिपन्नव्रतस्य भङ्ग एव तथापि किमशुना धुर्यं निर्वर्षाणारास्त्रिष्टुष १ यदि वो भक्तकादि नास्ति तदाऽहं दद्यामि भवदानीतमोषस्य च यदि विक्रायको न विद्यते तदाऽहं विक्रेष्यामि इत्येवंविधवचनैश्चौरात् व्यापारयतः स्वकल्पनया तद्व्यापारणं परिहरतो व्रतसापेक्षस्यासावतिचारः १ तथा स्तेनाहृतं क्राणक्रयेण लोभदोषात् पच्छब्दं गृह्णैश्चौरो भवति, यदाह-“ चौरैश्चौरापको मन्त्री, भेदज्ञः क्राणकक्रयी । अन्नदः स्थानदश्चैव, चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १०७ ॥ ” ततश्चौर्यैकरणाद् व्रतभङ्गः वाणिज्यमेव मया विधीयते न चौरिकेत्यध्यवसायेन च व्रतानपेक्षत्वाभावाद् न भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः २। विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु यद्यपि स्वस्वामिनोऽननुज्ञातस्य परकटकादि-प्रवेशस्य “ सामी जीवादत्तं तित्थयरेणं तहेव य गुरुहि ” इत्यद्वादानलक्षणयोगेन विरुद्धराज्यातिक्रमकारिणां च चौर्येद-ऽध्ययोगेनाद्वादानरूपत्वाद् भङ्ग एव तथापि विरुद्धराज्यातिक्रमं कुर्वता मया वाणिज्यमेव कृतं न चौर्यमिति भावनया व्रतसापेक्षत्वात् लोके च चौरोऽयमिति व्यपदेशाभावाद्दतिचारोऽयमिति ३। तथा हीनाधिकमानोन्मानव्यवहारः प्रतिरूपकव्यवहारश्च परव्यंसनेन परधनग्रहणरूपत्वाद् भङ्ग एव, केवलं क्षात्रवननादिकमेव चौर्यं कूटतुलादिव्यवहारतत्परिरूपकव्यवहारो तु वणिक्कलैवेति स्वकीयकल्पनया व्रतरक्षणोद्यततयाऽतिचार इति ४-५ । अथवा स्तेनप्रयोगादयः पञ्चाप्यमी व्यक्तचौर्यरूपा एव, केवलं सहसाकारादिना अतिक्रमव्यतिक्रमादिना वा प्रकारेण विधीयमाना अतिचारतया व्यपदिश्यन्ते इति । न चैते राज-

विचारोऽयं व्रतसव्यपेक्षत्वान्मुषावादे परमवर्तनाच्च, भग्नभग्नरूपत्वाद् व्रतस्येति । ननु रहस्याभ्याख्यानमसद्गोपायिधनरूपत्वेन
 प्रत्याख्यातत्वाद्भङ्ग एव, न त्वतिचार इति, सत्यं, किंतु यदा परोपघातकयनाभोगादिनाऽभिधत्ते तदा संकेशाभावेन व्रतानपेक्ष-
 त्वाभावाच्च व्रतस्य भङ्गः परोपघातहेतुत्वाच्च भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः, यदा पुनस्तीव्रसंकलेशाद्भ्याख्याति तदा भङ्गो
 व्रतनिरपेक्षत्वात्, आह च—“ सहस्रऽव्यवस्थाणाई षाणंतो जइ करेइ तो भंगो । जइ पुण्णाभोगाईहिंत्तो तो होइ अइयारो ॥
 ॥१०६॥” कूटलेखकरणं तु यद्यपि कार्येन मुषावादे न करोमीत्यस्य न करोमि न कारयामीत्यस्य वा व्रतस्य भङ्ग एव, व्रता-
 न्तरे तु न किञ्चन, तथापि सहसात्कारादिनाऽतिक्रमादिना वाऽतिचारः, अथवा मुषावाद इति मुषाभणनं मया प्रत्याख्यात-
 म्निदं तु पुनर्लेखनमिति भावनया शुभ्यदुद्धेद्रैतसव्यपेक्षस्यातिचार इति । न्यासापहारं पुनरदचादानं साक्षादेव भवति,
 मुषावादव्रतातिचारत्वं चास्य न त्वदीयं मम समीपे किञ्चिदपीत्यनाभोगादिनाऽपहुंवानस्य स्यादिति । स्वदारमन्त्रभेदः
 पुनरनुवादरूपत्वेन सत्यत्वात् यद्यपि नातिचारो घटते तथापि मन्त्रिवार्थमकाशनजनितलज्जादितः स्वदारादेर्मरणादिसंभवेन
 परमार्थतस्वस्यासत्यत्वात् कथञ्चिद् भङ्गरूपत्वादतिचार एवेति ॥ २४ ॥ अथ तृतीयस्य—

स्तेनप्रयोगतदाहतादानविविद्धराज्यातिक्रमहीनाधिकमानोन्मानप्रतिरूपकव्यवहार इति ॥ २५ ॥ (१५८)

स्तेनप्रयोगश्च तदाहतादानं च विरुद्धराज्यातिक्रमश्च हीनाधिकमानोन्मानानि च प्रतिरूपकव्यवहारश्चेति समासः, तत्र
 स्तेनाः—चीरास्तेषां प्रयोगो—व्यापारणं ‘हरत यूयं’ इत्यनुज्ञाप्रदानं १, तथा तैराहृतस्य कुक्कुमादिद्रव्यस्यादानं—संग्रहः २,
 विरुद्धः—स्वकीयस्य राक्षः प्रतिपत्नी तस्य राज्यं—कटकं देशो वा तत्रातिक्रमः—स्वराजभूमिसीमाविलक्षणनेन क्रमणं—प्रवेशः

पालनमिति देशस्य भङ्गनादेशस्यैव च पालनादतिचारव्यपदेशः प्रवर्तते, तदुक्तम्—“न मारयापीति कुत्रव्रतस्य, विनैव मृत्युं क इहातिचारः ? । निगद्यते यः कुपितो वधादीन्, करोत्यसौ स्यान्नियमानपेक्षः ॥१०४॥ मृत्योरभावाश्रियमोऽस्ति तस्य, को-पादयाहीनतया तु भयः । देशस्य भङ्गादनुपालनाच्च, पूज्या अतीचारमुदाहरन्ति ॥ १०५ ॥ ” यच्चोक्तं ‘व्रतेयत्ता विधीर्यते’ इति, तदुक्तं, विशुद्धहिंसादिविरतिसद्भावे हि वंधादीनामभाव एवेति, तदेवं वन्धादयोऽतिचारा एवेति, वन्धादिग्रहणस्य चोपलक्षणत्वान्मन्त्रतन्त्रप्रयोगादयोऽन्येऽप्येवमत्रातिचारतया दृश्या इति ॥ २३ ॥ अथ द्वितीयस्य—

“मिथ्योपदेशारहस्याभ्याख्यानकूटलेखाक्रियान्यासापहारस्वदारमन्त्रभेदा इति ॥ २४ ॥ (१५७)

मिथ्योपदेशश्च रहस्याभ्याख्यानं च कूटलेखक्रिया च न्यासापहारश्च स्वदारमन्त्रभेदश्चेति समासः, तत्र मिथ्योपदेशो नाम अलीकवादविषय उपदेशः—इदमेवं चैवं च द्रुहीत्यादिकमसत्याभिधानशिक्षणं ? ‘रहस्याभ्याख्यानं’ रहः—एकान्तस्त्वत्वं रहस्यं—रहोनिमित्त तच्च तदभ्याख्यानं चेति समासः, एतदुक्तं भवति—रहसि मन्त्रयमाणानवलोक्याभिषत्से ‘एते हि इदं वेदं च राजादिविरुद्धं मन्त्रयन्ते’ इति २ कूटलेखस्य—असद्भूतार्थसूचकाक्षरलेखनस्य करणं कूटलेखक्रिया ३ ‘न्यासापहार’ इति न्यासः—रगृहे रूपकादेर्निक्षेपः तस्य अपहारः—अपलापः ४ ‘स्वदारमन्त्रभेद’ इति स्वदाराणां उपलक्षणार्थत्वाग्नि-आदीनां च मन्त्रस्य—शुभभाषिनस्य भेदो—बहिः प्रकाशनं इति ५ । अत्र च मिथ्योपदेशो यद्यपि मृषा न वाद्यापीत्यत्र न वदामि न वाद्यापीत्यत्र वा व्रते भंग एव, न वदापीति व्रतान्तरे तु न किञ्चन तथापि सहसात्कारानाभोगाभ्यामतिक्रमव्य-तिक्रमातिचारैर्वा मृषावादे परप्रवर्त्तनं व्रतस्यातिचारोऽयं, अथवा व्रतसंरक्षणसुद्धया परवृत्तान्तकयनद्वारेण मृषोपदेशं यच्छत्रोऽ-

सापेक्षवधः पुनरेवम्-आदित एव भीतपर्षदा श्रावकेण भवितव्यं, यदि पुनर्न करोति कोऽपि विनयं तदा तं मर्षाणि सुत्तवा लृतया
 दवरकेण वा सकृद् द्विर्वा ताहयेदिति २, छविच्छेदोऽपि तथैव, नवरं निरपेक्षो हस्वपादकर्णनासिकादि यन्निर्दयं छिनत्ति,
 सापेक्षः पुनर्यद् गण्डं वाऽस्वर्वा छिन्याद्वा दर्हेदिति ३, तथाऽतिभारो नारोपयितव्यः, पूर्वमेव हि या द्विपदादिवाहनेन जीविका
 सा श्रद्धेन मोक्तव्या, अथान्याऽसौ न भवेत्तदा द्विपदो यं भारं स्वयमुत्क्षिपत्यवतारयति च तं बाह्वते, चतुष्पदस्य तु यथो-
 चितभारादसौ किञ्चिद्दूनः क्रियते, हलशकदादिषु पुनश्चिचिवेलायामसौ मुच्यत इति ४, तथा भक्तपानव्यवच्छेदो न कस्यापि
 कर्तव्यः, तीक्ष्णबुद्धिस्तो ह्यन्यथा त्रियते, सोऽप्यथनियदिभेदो वन्धवत् द्रष्टव्यः, नवरं सापेक्षो रोगचिकित्सायै स्यात्, अप-
 राधकारिणि च वार्त्तव वदेत् यद् अद्य ते न दास्यते भोजनादि, शान्तिनिमित्तं चोपवासं कारयेत् ५ । किं बहुना ? यथा
 मूलगुणस्य प्राणातिपातविरमणस्यातिचारो न भवति तथा सर्वत्र यतनया यतितव्यमिति ॥ ननु प्राणातिपात एव त्रतिना
 प्रत्याख्यातः, ततो वन्धादिकरणेऽपि न दोषो, विस्तेरखण्डितत्वात्, अथ वन्धादयोऽपि प्रत्याख्यातास्तदा तत्करणे त्रवभ्र
 एव, विरतिखण्डनात्, किञ्च-वन्धादीनां प्रत्याख्येयत्वे विवाक्षितत्रयेया विशीर्येत, प्रतित्रतं पञ्चानामतिचारत्रतानामाधिकया-
 दित्येवं न वन्धादीनामतिचारतेति, अत्रोच्यते, सत्यं प्राणातिपात एव प्रत्याख्यातो न वन्धादयः, केवलं तत्प्रत्याख्यानेऽर्थ-
 तस्तेऽपि प्रत्याख्याता एव द्रष्टव्याः तदुपायस्वात्तेषां, नच वन्धादिकरणेऽपि त्रवभ्रः, किं त्वतिचार एव, कथम् ?, इह द्विविधं
 त्रतं-अन्तर्बुद्ध्या वहिर्बुद्ध्या च, तत्र मारयापीतिविकल्पाभावेन यदा कोपाद्याधेयात्परप्राणपह्वाणपवगणयन् वन्धादौ प्रवर्त्तते
 न च प्राणघातो भवति तदा दयावर्जिततया विरत्यनपेक्षप्रवृत्तर्वेनान्तर्बुद्ध्या त्रतस्य भ्रः, प्राणिघाताभावाच्च वहिर्बुद्ध्या

तृतीयस्वतिक्रमादिना परपुरुषमभिसरन्त्याः समवसेयः, ब्रह्मचारिणस्वतिक्रमादिनाऽतिचार इति ॥२६॥ अथ पञ्चमाणुव्रतस्य-
 क्षेत्रवास्तु १ हिरण्यसुवर्णं २ धनधान्यांश्च दासीदास ४ कुप्यप्रमाणातिक्रमा ५ इति ॥२७॥ (१६०)
 क्षेत्रवास्तुनोः १ हिरण्यसुवर्णयोः २ धनधान्ययोः ३ दासीदासयोः ४ कुप्यस्य ५ च प्रमाणातिक्रमा इति समासः, तत्र
 क्षेत्रं—सस्योत्पत्तिभूमिः, तच्च सेतुकेंद्रभयभेदात् त्रिविधं, तत्र सेतुक्षेत्रं—अरघदादिसेक्यं, केतुक्षेत्रं तु आकाशोदकनिष्पाद्यं, उभयक्षेत्रंतु
 तदुभयनिष्पाद्यं; वास्तु पुनरगारं ग्रापनगरादि च, तत्रागारं त्रिविधं—स्वातमुच्छ्रितं स्वातोच्छ्रितं च, तत्र स्वातं—भूमिपृष्ठादि उच्छ्रितं-
 उच्छ्रयेण कृतं उभयं—भूमिपृष्ठस्योपरि प्रासादः, एतयोश्च क्षेत्रवास्तुनोः प्रमाणस्य क्षेत्रान्तरादिमीलनेन अतिक्रमोऽतिचारो भवति,
 तथाहि—किलैकमेव क्षेत्रं वारस्तु वेत्यभिग्रहवतोऽधिकतरतदाभिलाषे सति व्रतभङ्गभयात्प्राक्तनक्षेत्रादिप्रत्यासन्नं तद् गृहीत्वा पूर्वोण
 सह तस्यैकत्वकरणार्थं ह्यस्याद्यपनयनेन तत्रैव योजयती व्रतसापेक्षत्वात्कथञ्चिद्विरावधानाच्चातिचार इति १ तथा हिरण्यं-
 रजतं सुवर्णं—हेम एतत्परिमाणस्य अन्यवितरणोनातिक्रमोऽतिचारो भवति, यथा केनापि चतुर्मासाद्यवधिना हिरण्यादिपरिमाणं
 विहितं, तत्र च तेन तुष्टराजार्दः सकाशात्तदधिकं तच्छुद्धं, तच्चान्यस्मै व्रतभङ्गभयात् प्रददाति पूर्णोऽवधौ गृहीष्यामीति भावन-
 येति व्रतसापेक्षत्वात्कथञ्चिद्विरावधानाच्चातिचार इति २ तथा धनं—गणिप्रथममेयपरिच्छेद्यभेदाच्चतुर्विधं, तत्र गणिमं पू-
 णफलादि, धरिमं गुडादि, भेयं धृतादि, परिच्छेद्यं माणिक्यादि; धान्यं—त्रीहादि, एतत्प्रमाणस्य बन्धनतोऽतिक्रमोऽतिचारो भवति,
 यथा हि किल कृतधनादिपरिमाणस्य कोऽपि लभ्यमन्यदा धनादि ददाति, तच्च व्रतभङ्गभयाच्चातुर्मास्यादिपरतो गृहगतधना-
 दिविक्रये वा कृते गृहीष्यामीति भावनया बन्धनेन-नियन्त्रणेन रज्ज्वादिसंयमनेन सत्यङ्कारदानादिरूपेण वा स्वीकृत्य तदुग्रह

भावयन्ति-स हि निशुबनमेव व्रतविषय इति स्वकीयकल्पनया तत्परिहरन् स्वदारसंतोषी वेद्यार्दीं परदारवर्जकस्तु परदारो-
 ध्वालङ्गनादिरूपापनङ्गक्रीडां कुर्वन् कथञ्चिदेवातिचरति व्रतं व्रतसापेक्षत्वादिति, तथा स्वदारसंतोषवता स्वकलत्राद् इतरेण च
 स्वकलत्रवेदश्याभ्यामन्यत्र मनोवाकायैर्भैशुनं न कार्यं न च कारणीयमित्येवं यदा प्रतिपन्नं व्रतं भवति तदा परविवाहकरणतः
 तत्कारणमर्थतोऽनुष्ठितं भवति, तद्ब्रवीती च मन्यते विवाह एवायं मया विधीयते न भैशुनमिति ततो व्रतसापेक्षत्वादविचार
 इति । ननु परविवाहकरणे कन्याफलित्वासा कारणमुक्तं तत्र किं सम्यग्दृष्टिरसौ व्रती मिथ्यादृष्टिर्वा ?, यदि सम्यग्दृष्टिस्तदा
 तस्य न सा संभवति, सम्यग्दृष्टिर्वादेव, अथ मिथ्यादृष्टिस्तदा मिथ्यादृष्टेरव्रतानि भवन्त्येवेति कथं सा परविवाहकरणालक्ष-
 णातिचारकारणमिति, सत्यं, केवलमव्युत्पन्नावस्थायां साऽपि संभवति, किंच यथाभद्रकस्य मिथ्यादृशोऽपि सन्मार्गपर्वेशाना-
 याभिग्रहमात्रं ददत्यपि गीतार्थीः, यथा आर्यसुहस्तो रङ्गस्य सर्वविरतिं दत्तवान्, इदं च परविवाहवर्जनं स्वापत्यव्यतिरिक्ते-
 ष्वेव न्यायमन्यथाऽपरर्णीता कन्या स्वच्छन्दचारिणी स्यात्, ततः शासनोपधातः स्याद् विहितविवाहा तु कुतव्रतवन्धत्वेन न
 तथा स्यादिति, यच्चोक्तं 'स्वापत्येवपि संख्याभिग्रहो न्यायः' तच्चिन्तकान्तरसद्भावे सुतसंख्यापूर्त्तौ वाऽपत्यान्तरोत्पत्ति-
 परिहारोपधात इति । अपरे पुनराहुः—अन्यो यो विवाहः—आत्मन एव विधिष्टसंतोषाभावात् योषिदन्तराणि प्रति विवा-
 हान्तरकरणं तत् परविवाहकरणम्, अयं च स्वदारसंतोषिण इति, स्त्रियास्तु स्वयुरहसंतोषपरयुरहसंतोषवर्जनयोर्न भेदः, स्वयुरहस्य-
 त्तरेकेणान्येषां सर्वेषां परयुरहसत्वात्, ततः परविवाहकरणानङ्गक्रीडातीव्रकामाभिलाषाः स्वदारसंतोषिण इव स्वयुरहस्यविषये स्तुः,
 द्वितीयस्तु यदा स्वकीयपतिः सपत्या वारकदिने परिशुशीतो भवति तदा सपत्नीवारकमतिक्रम्य तं परिशुजानाया अतिचारः,

एतदेव च सूत्रानुपाति, यदाह- 'सदारसंतोसस्त इमे पंच अइयारा' इत्यादि, भावना चेषमत्र-भाटीप्रदानेनेत्वरकाल-
स्वीकारेण स्वकलत्रीकृत्य वेदयां शुभानस्य स्वकीयकल्पनया स्वदारत्वेन व्रतसापेक्षचित्तत्वात् व्रतभङ्गः अल्पकालपरिश्रह-
वस्तुतोऽस्वकलत्रत्वाद्भङ्ग इति भङ्गाभङ्गरूपोऽतिचारः, अपरिशुहीतागमनं लनाभोगादिनाऽतिक्रमादिना वाऽतिचारः, परदारव-
जिनो नैतावतिचारो, इतरकालपरिशुहीतापरिशुहीतयोर्वैश्यात्वेनानाथकुलङ्गनायास्त्वनानथनयैवापरदारत्वादिति ॥ अपरे त्वाहुः-
इत्वरपरिशुहीतागमनं स्वदारसंतोषवतोऽतिचारः अपरिशुहीतागमनं तु परदारवर्जिनः, तत्र प्रथमभावना पूर्ववत्, द्विती-
यभावना त्वेव-अपरीशुहीता नाम वेदया तां यदा शुहीतान्यसत्क्रमादिकामभिगच्छति तदा परदारगमनजन्यदोषसंभवा-
त्कथञ्चित् परदारत्वञ्च भङ्गो वेदयात्वाच्चाभङ्गो भङ्गाभङ्ग इत्यातिचारः ॥ अन्ये पुनरन्यथा प्राहुः- 'परदारव-
जिणो पंच होन्ति तिञ्च उ सदारसंतुडे । इत्थीण तिञ्चि पंच व भंगविणोर्हि नायवा ॥ १०८ ॥' इह भावना-
परेण इत्वरकालं या परिशुहीता वेदया तद्गमनमतिचारः परदारवर्जिनः, कथञ्चित्स्याः परदारत्वात्, तथा अपरिशुहीताया-
भवादिरभावेनापरदारत्वात् । शेषास्तदुभयोरपि स्युः, तथाहि-स्वदारसंतोषिणः स्वकलत्रेऽपि तदितरस्य तु वेदयास्वकलत्रयोरपि
यदनङ्गरतं तत्साक्षादभत्याख्यातमपि न विधेयं, यतोऽसावत्यन्तपापभीरतया ब्रह्मचर्यं चिकीर्षुरपि यदा वेदोदयासहिष्णुतया
तद्विधातुं न शक्नोति तदा यापनामात्रार्थं स्वदारसंतोषादि प्रतिपद्यते, मैशुनमात्रेणैव च यापनायाः संभवादनङ्गरतमर्थतः प्रत्या-
ख्यातमेव, एवं परविवाहतीव्रकामाभिलाषावपीति, अतः कथञ्चित् प्रत्याख्यातेषु प्रवृत्तेरतिचारता तेषां । अन्ये त्वनङ्गक्रीदामेवं

भावक
व्रतावि
चारः

सैवकादीनां न संभवन्ति, तथाहि—आद्ययोः स्पष्ट एव तेषां संभवः, विरुद्धराज्यातिक्रमस्तु यदा सामन्तादिः स्वस्वामिनो दृष्टिसुपजीवति तद्विरुद्धस्य च सहायीभवति तदा तस्यातिचारो भवति, कूटतुलादयस्तु यदा भाण्डगारद्रव्याणां विनिमयं कारयति तदा राज्ञोऽप्यतिचाराः स्युरिति ॥ २५ ॥ अथ चतुर्थीशुब्रत्वस्य स्वदारसंतोषलक्षणस्य परदारपरिहारस्य चातीचाराः—
परविवाहकरणेत्वरपरिशुहीतापरिशुहीतागमनानङ्गक्रीडातीव्रकामाभिलाषा इति ॥ २६ ॥ (१५९)

इत्वरपरिशुहीता चापरिशुहीता च इत्वरपरिशुहीतापरिशुहीते तयोर्गमने इत्वरपरिशुहीतापरिशुहीतागमने ततः परविवाहकरणं च इत्वरपरिशुहीतापरिशुहीतागमने चानङ्गक्रीडा च तीव्रकामाभिलाषश्चेति समासः, इह परेषां—स्वापरप्यव्यतिरिक्तानां जनानां विवाहकरणं—कन्याफललिप्सया स्नेहसंबन्धादिना वा परिणयनविधानं परविवाहकरणं, इह च स्वापत्येऽपि संख्याभिप्रहो न्यायः, तथा इत्वरी—अयनशीला भाटीप्रदानेन स्तोत्रकालं परिशुहीता इत्वरपरिशुहीता—वेद्या, तथा अपरिशुहीता—वेद्यैव अशुहीतान्यसत्कथादिः कुलाङ्गना वाऽनार्थेति तयोर्गमनं—आसेवनं इत्वरपरिशुहीतापरिशुहीतागमनं, तथा अङ्ग—देहावयवोऽपि यैशुनापेक्षया योनिर्मेहनं वा तद्व्यतिरिक्तानि अनङ्गानि—कुचकक्षोरुवदनदीनि तेषु क्रीडा—रमणं अनङ्गक्रीडा अथवा अनङ्गः—कामः तस्य तेन वा क्रीडा अनङ्गक्रीडा स्वलिङ्गेन निषण्णप्रयोजनस्याहार्यैश्चर्मादिघटितप्रजननैर्येषिदवाच्यदेशासेवनमित्यर्थः, तथा कामे—कामोदयजन्ये यैशुने अथवा सूचनारस्रञ्जमिति न्यायात् कामेषु—कामभोगेषु, तत्र कामी—शुब्दरूपे भोगा—गन्ध-रसस्पर्शाः तेषु तीव्राभिलाषः—अत्यन्ततदध्यवसायित्वं यतो वाजीकरणादिनाऽनवरतसुरतसुखाद्यर्थं भदनशुद्धीपयति, एतान् समाचरन्नतिचरति चतुर्थीशुब्रतमिति । इह च द्वितीयवृत्तीयातिचारी स्वदारसंतोषिण एव नीतरस्य, शेषास्तु द्वयोरपीति,

स्युः ३ भाटीकर्म-यद् भाटकमादाय स्वकीयेन शकटादिना परभाण्डं वहत्यन्येषां वा शकटवलीवर्दीनिर्भयतीति ४ स्फोटीकर्म
 उण्डत्वं यद्वा हलेन भूमेः स्फोटनं ५ दन्तवाण्ड्यं यत्पूर्वमेव पुलिन्द्राणां मूल्यं ददाति दन्तान्मे यूयं दद्यातेति ततस्ते हस्तिनो
 झन्ति अचिरादसौ वाणिजक एष्यतीति कृत्वा, एवं कर्मकारणां शङ्खमूल्यं ददाति, पूर्वनीतास्तु क्रीणाति इ त्वावाणि-
 ज्यमप्येवमेव, दोषस्तु तत्र कृपयो भवति ७ रसवाण्ड्यं-कल्पपालत्वं, तत्र सुरादावनेके दोषाः मारणाक्रोशवधादयः ८
 केवावाण्ड्यं यद्दश्यादीन् शहीत्वाऽन्यत्र विक्रीणीते, अत्राप्यनेके दोषाः परवशित्वादयः ९ विषवाण्ड्यं-विषविक्रयः, स च
 न कल्पते, यतस्तेन बहूनां जीवानां विराधना स्यात् १० 'यन्त्रपीडनकर्मे'ति तिलेशुयन्त्रादिना तिलदिपीडनं ११ निलिञ्जन-
 कर्म-गवादीनां वर्द्धितकरणं १२ 'द्वदानकर्म' यद्दन्तद्वं ददाति क्षेत्ररक्षणनिमित्तं यथोत्तरापथे, दन्थे हि तत्र तरुणं वृणमुत्ति-
 श्रुते, तत्र च सत्त्वशतसहस्राणां वयः स्यात् १३ सरोद्दत्तहागपरिशोषणं यत् सरःप्रभृतीनि शोषयति १४ असतीपोषणं यद्
 योनिपोषका दासीः पोषयन्ति तत्संबन्धिनीं च भाटीं शुद्धन्ति यथा गोष्ठविषय इति १५, दिङ्मात्रदर्शनं चैतद् बहुसाव-
 धानां कर्मणामेवंजातीयानां, न पुनः परिगणनमिति । इह चैवं विंशतिसंख्यातिचाराभिधानमन्यत्रापि पञ्चातिचारसंख्यया
 तज्जातीयानां व्रतपरिणामकाष्ठ्यनिबन्धनविधीनानामपरेषां संग्रहो द्रष्टव्य इति ज्ञापनार्थं, तेन स्मृत्यन्तर्धानादयो यथासभवं
 सर्वव्रतेष्वतिचारा दृश्या इति । नन्वङ्गारकर्मादियः कस्मिन् व्रतेऽतिचाराः?, खरकर्मव्रत इति चेत्तर्हि व्रतविषयस्यातिचाराणां च
 कः परस्परं विशेषः?, खरकर्मरूपत्वाद्ङ्गारकर्मादीनां, अत्रोच्यते, खरकर्मादिय एवैतेऽतः खरकर्मादिव्रतिना परिहायार्थं, यदा
 पुनरेतेष्वेवानामोगादिना भवन्ती तदा खरकर्मव्रतातिचारा भवन्ति, यदा त्वाहृदया तदा भङ्गा एवेति ॥ २९ ॥

सचितं च संवर्षं च संमिश्रं च अभिपवथ दुष्पकाहारश्चेति समासः, इह च सचितादौ निवृत्तिविषयीकृतोऽपि प्रवृत्ता-
 वतिचाराभिधानं व्रतसापेक्षस्यानाभोगातिक्रमादि निवन्धनप्रवृत्त्या द्रष्टव्यम्, अन्यथा भङ्ग एव स्यात्, तत्र सचितं कन्दमूलफलादि,
 तथा संवर्द्धं-प्रतिवर्द्धं सचित्तदृक्षेषु शुन्दादि पक्वफलादि वा, तद्भक्षणं हि सावद्याहारवर्जकस्य सावद्याहारप्रवृत्तिरूपत्वादाना-
 भोगादिनाऽतिचारः, अथवाऽस्थिकं त्यक्ष्यामि तस्यैव सचेतनत्वात् कटाहं तु भक्षयिष्यामि तस्याचेतनत्वादिति, तथा
 संमिश्रम्-अर्द्धपरिणतफलादि सद्यःपिष्टकणिकादि वा, अभिपवः-सुरासन्धानादि, दुष्पकाहारश्च-अर्द्धस्विन्नपृथुकादि, पूर्वोऽपि
 अतिचारा अनाभोगादतिक्रमादिना वा सम्मिश्राद्युपजीवनप्रवृत्तस्य भवन्ति, अन्यथा पुनर्भङ्ग एवेति । इह भोगोपभोगमान-
 लक्षणं गुणव्रतपन्थत्र भोजनतो गुणव्रतं यदुच्यते तदपेक्षयैवातिचारा उपन्यस्ताः, शेषव्रतपञ्चपञ्चातिचारसाधर्म्याद्, अन्य-
 थाऽन्यत्रावश्यकनिर्गुत्सयादौ कर्मतोऽपीदमभिधीयते, तत्र कर्म-जीविकार्थपारम्भस्तदाश्रित्य स्वरकर्मादीनां निश्चिन्नजनोचि-
 त्कठोरारम्भाणां कोट्टपालशुसिपालत्वादीनां वर्जनपरिमाणं कार्यमिति । अत्र चाङ्गारकर्मादयः पञ्चदशातिचारा भवन्ति,
 तदुक्तम्-इंगाली १ वण २ साही ३ भादी ४ फोदीसु ५ वज्जए कम्मं । वाणिज्जं चैव य दंत ६ लक्ख ७ रस ८ केस
 ९ विसविसयं १० ॥ १०९ ॥ एवं तु जंतपीलणकम्मं ११ निहंछणं १२ च दवदाणं १३ । सरदहवलायसोसं १४
 असईपोसं च १५ वल्लिज्जा ॥ ११० ॥ भावार्थस्तु वृद्धसंपदापादवसेयः, स चायम् 'अङ्गारकर्मे'ति अङ्गारान् कृत्वा विक्री-
 णीते, तत्र पण्णां जीवनिकायानां वधः स्यात्ततस्तथा कल्पते १, 'वनकर्म' यद्वर्न क्रीणाति ततस्तच्छिञ्चत्वा विक्रीय मूल्येन
 जीवति, एवं पलादीन्यपि प्रतिपिद्धानि भवन्ति २ शकटीकर्म-यच्छाकटिकत्वेन जीवति, तत्र गवादीनां वधवन्चादयो दीपाः

विचाराः; एते च आनयने-विवाहितक्षेत्रपरतः स्थितस्य वस्तुनः परहस्तेन स्वक्षेत्रप्रापणे भेषणे वा ततः परेण उभये वा आन-
यनभेषणलक्षणे सति संपद्यन्ते, अयं चानयनादावधिक्रमो न कारयामीत्येवंविहितदिश्रतस्यैव संभवति, तदन्यस्य तु आनयना-
वर्द्धनं पश्चिमादिक्षेत्रान्तरपरिमाणप्रक्षेपेण दीर्घीकरणं क्षेत्रवृद्धिः, किञ्च क्त्रेणापि पूर्वापरदिशोः मत्केकं योजनशतं गमनपरिमाणं
कुतं, स चोत्पन्नप्रयोजन एकस्यां दिशि नवतिं व्यवस्थाप्यान्यस्यां तु दशोत्तरं योजनशतं करोति, उभाभ्यामपि प्रकाराभ्यां-
योजनशतद्वयरूपस्य परिमाणस्याव्याहतत्वादित्येवमेकत्र क्षेत्रं वर्द्धयतो ब्रतसापेक्षत्वादतिचारः ४ । तथा कथाञ्चिदतिव्याकुल-
त्वपमादित्त्वमत्पपादवादिना स्मृतेः-स्मरणस्य योजनशतादिरूपदिकृपरिमाणविषयस्यान्तर्धानं-त्रंशः स्मृत्यन्तर्धानमिति ५ ।
इह वृद्धसंपदायः-ऊर्ध्वं यत्प्रमाणं शहीतं तस्योपरि पर्वतशिखरे वृक्षे वा मर्कटः पक्षी वा वस्त्रमाभरणं वा शहीत्वा ब्रजेत्, तत्र
तस्य न कल्पते गन्तुं, यदा तु तल्पति तमन्येन वाऽऽनीतं तदा कल्पते शहीतुं, एतत्पुनरष्टापदोज्जयन्त्वादिदु भवेत्, एवमथःकृपा-
दिषु विभाषा, तथा यत्तिर्यक्प्रमाणं शहीतं तन्निविधेन करणेन नातिक्रमितव्यं, क्षेत्रवृद्धिश्च न कर्तव्या, कथम्?, अस्मीं पूर्वेण
भाण्डं शहीत्वा गतो यावत्परिमाणं, ततः परतो भाण्डमर्धं लभते इति क्त्वा अपरेण यानि योजनानि तानि पूर्वदिकृपरिमाणे
क्षिपति, यदि च स्मृत्यन्तर्धानात्परिमाणमतिक्रान्तो भवेत्तदा ज्ञाते निवर्तितव्यं परतश्च न गन्तव्यं, अन्योऽपि न विसर्जनीयः,
अथानाज्ञया कोऽपि गतो भवेत्तदा यत्तेन लब्धं स्वयं विसृत्य गतेन वा तत्र शूलते इति ॥ २८ ॥ अथ द्वितीयस्य-

साचित्तसंबन्धसंमिश्राभिषवदुष्पक्काहारा इति ॥ २९ ॥ (१६२)

एव स्थापयतीत्यतोऽतिचारः ३ तथा दासीदासप्रमाणातिक्रम इति सर्वद्विपदचतुष्पदीपलक्षणभेदत्, तत्र द्विपदं-पुत्रकलत्रदासी-
 दासकर्मकरशुक्रसारिकादि चतुष्पदं-गवोघ्रादि तेषां यत्परिमाणं तस्य गर्भाधानविधापनेनातिक्रमोऽतिचारो भवति, यथा
 किल केनापि संवत्सराद्यवधिना द्विपदचतुष्पदानां परिमाणं कृतं तेषां च संवत्सरमध्य एव प्रसवे अधिकद्विपदादिभावाद्
 व्रतभङ्गः स्यादिति तद्भयात् कियत्यपि काले गते गर्भग्रहणं कारयतो गर्भस्थद्विपदादिभावेन बहिर्गततद्भावेन च कथञ्चिद्
 व्रतभङ्गादतिचारः ४ तथा कुप्यम-आसनशयनादिशुहोपस्करः तस्य यन्मानं, तस्य पर्यायान्तरारोपणेनातिक्रमोऽतिचारो भवति,
 यथा किल केनापि दश करोटकानीति कुप्यस्य परिमाणं कृतं, ततस्तेषां कथञ्चिद् द्विशुणत्वे भूते सति व्रतभङ्गभयात्तेषां द्वयेन
 द्वयेन एकैकं महत्तरं कारयतः पर्यायात्तरकरणेन संख्यापूर्णात्स्वाभाविकसंख्याबाधनाच्चातिचारः, अन्ये त्वाहुः—तदर्थित्वेन
 विवक्षितकालावधेः परतोऽहमेतत्करोटकानि कुप्यं गृहीष्याम्यतो नान्यस्मै देयमिति पराप्रदेयतया व्यवस्थापयत इति ५। यथा-
 श्रुतत्वेन वैषाणभ्युपगमे भङ्गातिचारयोर्न विशेषः स्यादिति तद्विशेषोपदर्शनार्थं मीलनवितरणादिना भावना दर्शितेति । यद्य
 क्षेत्रादिपरिग्रहस्य नवविधत्वे नवसंख्यातिचारमासीं पञ्चसंख्यात्वमुक्तं तत्सजातीयत्वेन शेषभेदानामत्रैवान्तर्भावत्, सिष्यहि-
 तत्वेन च प्रायः सर्वत्र मध्यमगतेविवक्षितत्वात् पञ्चकसंख्ययैवातिचारपरिगणनं, अतः क्षेत्रवास्त्वादिसंख्यायाऽतिचाराणाणा-
 णानुपपद्यमिति ॥ २७ ॥ अथ प्रथमगुणव्रतस्य—

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्च्यनिक्रमक्षेत्रबृद्धिस्सृत्यन्तर्धानानीति ॥ २८ ॥ (१६१)

ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्च्यनिक्रमाश्च क्षेत्रवृद्धिश्च स्सृत्यन्तर्धानं चेति समासः, तत्र ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्क्षेत्रव्यतिक्रमलक्षणास्त्रयोऽ-

शुणः स्वयंगमने, ईर्ष्याविशुद्धेः, परस्य पुनरनिगुणत्वात्तदशुद्धिरिति । इह चाद्यद्वयमव्युत्पन्नवृद्धित्वेन सहसाकारादिना वा अल्पत्रयं तु व्याजपरस्यातिचारात् गतीति । इहाहुर्द्विधाः—दिग्ब्रतसंक्षेपकरणमणुब्रतादिसंक्षेपकरणस्याप्युपलक्षणं द्रष्टव्यं, तेषामपि संक्षेपस्यावश्यं कर्तव्यत्वात्, प्रतिब्रतं च संक्षेपकरणस्य भिन्नब्रतत्वेन द्वादश ब्रतानीति संख्याविरोधः स्यादिति, अत्र दिशंक्षेपकरणेषु कथञ्चिद्देशावकाशिकमुच्यते तथोपलक्षणतयैव तदतिचारा अपि तदनुसारिणो द्रष्टव्याः, अथवा माणातिपातना न च सर्वेषु ब्रतभेदेषु विशेषतोऽतिचारा दर्शनीयाः, रात्रिभोजनादिब्रतभेदेषु तेषामदर्शितत्वादिति ॥ २२ ॥ अथ तृतीयस्य-
अपत्युपेक्षिताप्रमाजितोत्सर्गाः १५५ दाननिक्षेप संस्तारोपक्रमणा ३ नादर ४ स्मृत्यनुपस्थापनानोक्तिः ॥ ३३ ॥ (१६६)

इह 'पदेऽपि पदसमुदायोपचाराद्' अपत्युपेक्षितपदेनाप्रत्युपेक्षितः स्थण्डिलादिभूमिदेशः परिग्रहते, अप-
माजिते स्थण्डिलादाहुत्सर्गादाननिक्षेपाः अपत्युपेक्षितपदेनाप्रत्युपेक्षितः स्थण्डिलादिभूमिदेशः परिग्रहते, अप-
स्तृत्यनुपस्थापनं वेति समासः, तत्रापत्युपेक्षिते-प्रथमत एव लोचनाभ्यामनिराक्षिते प्रमादाद् भ्रान्तलोचनव्यापारेण वा न
सम्यग् निरक्षिते तथा अपमाजिते-सूत्रत एव क्लृप्त्वादिना अपराष्ट्रे दृष्ट्यमाजिते अर्द्धप्रमाजिते स्थण्डिलादीं यथाहंस्तुत्स-
र्गां-सूत्रपुरीषादीनामुज्जनीयानामादाननिक्षेपौ च पौषधोपवासोपयोगिनो धर्मोपकरणस्य पीठफलकादेर्द्वावतिचारी स्यातामे-

आह
ब्रताति
चाराः

सर्वविरतिसामायिकेऽपि तथाऽभ्युपगतत्वात्, यतो शुसिभङ्गे मिथ्यादुष्कृतं प्रायश्चित्तमुक्तं, यदाह—“वीओ उ असमिओमिचि
 क्रीस सहसा अशुत्तो वा ?” [द्वितीयस्तु (प्राय०भेदः) असमितोऽस्मीति कथं ? सहसा अशुत्तो वा] द्वितीयोऽतिचारः समित्यादि-
 भङ्गरूपोऽनुतापेन शुद्धयतीत्यर्थः, इति न प्रतिपत्तेरप्रतिपत्तिर्गरीयसीति, किंच—सातिचारानुष्ठानादप्यभ्यासतः कालेन निरति-
 चारमनुष्ठानं भवतीति, सूत्रयो यदाहुः—“अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः” (षोढ० १३-१३) अथ द्वितीयस्य—
 आनयन १ प्रेष्यप्रयोग २ शब्द ३ स्थापानुपात ४ पुद्गलप्रक्षेपा ५ इति ॥ २२ ॥ (१६५)

आनयनं च प्रेष्यश्च आनयनप्रेष्यौ तयोः प्रयोगावानयनप्रेष्यप्रयोगौ तथा शब्दरूपयोरनुपातौ शब्दरूपानुपातौ आ-
 नयनप्रेष्यप्रयोगौ च शब्दरूपानुपातौ च पुद्गलप्रक्षेपश्चेति समासः, तजानयने—विवक्षितक्षेत्राद् वहिर्वर्तमानस्य सर्वेवनादिद्रव्यस्य
 विवक्षितक्षेत्रप्रापणे प्रयोगः, स्वयं गमने व्रतभङ्गभयादन्यस्य स्वयमेव वा गच्छतः संदेशादिना व्यापारणमानयनप्रयोगः, तथा
 प्रेष्यस्य—आदेश्यस्य प्रयोगो विवक्षितक्षेत्राद् वहिः प्रयोजनाय स्वयं गमने व्रतभङ्गभयादन्यस्य व्यापारणं प्रेष्यप्रयोगः, तथा श-
 ब्दस्य—कासितादिरूपस्य रूपस्य—स्वशरीराकारस्य विवक्षितक्षेत्राद् वहिर्वर्तमानं कञ्चन नरं व्रतभङ्गभयादावहासुमशस्त्रुवन् यदा काशितादिशब्द-
 तारणमिति योऽर्थः, अयमत्र भावः—विवक्षितक्षेत्राद् वहिर्वर्तमानं कञ्चन नरं व्रतभङ्गभयादावहासुमशस्त्रुवन् यदा काशितादिशब्द-
 श्रावणस्वकीयरूपसंदर्शनद्वारेण तमाकारयति तदा व्रतसापेक्षत्वाच्छब्दानुपातरूपानुपातावतिचारविति, तथा पुद्गलस्य—श-
 क्तरादेर्नियमितक्षेत्राद् वहिर्वर्तिनो जनस्य बोधनाय तदभिमुखं प्रक्षेपः पुद्गलप्रक्षेपः, देशावकाशिकव्रतं हि गृह्यते मा भूद् गम-
 नागमनादिव्यापारजनितः प्राण्युपमर्द इत्यभिप्रायेण, स च स्वयं कृतोऽन्येन वा कारित इति न कश्चित्फले विशेषः, प्रत्युव

च सर्वाणि द्वादशित्वा तद्भागदीनां तदे निविष्टोऽञ्जलिभिः स्नाति, तथा येषु पुष्पादिषु कुम्भ्यादयः सन्निव तानि परिहरतीति, अयं च प्रमादाचरितव्रत एव, विषयात्मकत्वादस्य ५, अप्रध्यानाचरितव्रते त्वनाभोगादिना अप्रध्याने प्रवृत्तिरनाचार इति स्वयमभ्युत्थम्, कन्दर्पादय आकुड्या क्रियमाणा भङ्गा एवावसेया इति ॥ ३० ॥ अथः प्रथमशिक्षापदस्य—

योगदुष्प्रणिधानानादरस्थत्यनुपस्थापनानीति ५ ॥ ३१ ॥ (१६४)

योगदुष्प्रणिधानानि च अनादरश्च स्मृत्यनुपस्थापनं वेति समासः, तत्र योगाः—मनोवचनकायाः तेषां दुष्प्रणिधानानि—सावद्ये प्रवर्तनलक्षणानि योगदुष्प्रणिधानानि एते त्रयोऽतिचाराः, अनादरः पुनः—प्रबलप्रमादादिदोषाद् यथाकथञ्चित्करणं कृत्वा वाऽऽकृनसामायिककार्यस्यैव तत्क्षणमेव पारणमिति, स्मृत्यनुपस्थापनं पुनः स्मृतेः सामायिककरणवसरविषयायाः कृतस्य वा सामायिकस्य प्रबलप्रमाददोषादनुपस्थापनम्—अनवतारणं, एतदुक्तं भवति—कदा मया सामायिकं कृतव्यं कृतं मया सामायिकं न वेत्येवंरूपस्य स्मरणस्य अंश इति । ननु मनोदुष्प्रणिधानादिषु सामायिकस्य निरर्थकत्वाद्भाव एव प्रतिपादितो भवति, अतिचारश्च मालिन्यरूपो भवतीति कथं सामायिकाभावे?, अतो भङ्गा एवैते नातिचाराः, सत्यं, किञ्चनभोगतोऽतिचारत्वमिति, ननु द्विविधं त्रिविधं सावद्यप्रत्याख्यानं सामायिकं, तत्र च मनोदुष्प्रणिधानादीं प्रत्याख्यानभङ्गात्सामायिकाभाव एव, तद्भङ्गजनितं प्रायश्चित्तं च स्यात्, मनोदुष्प्रणिधानं च दुष्प्रतिहार्यं, मनसोऽनवस्थितत्वाद्, अतः सामायिकप्रतिपत्तेः सकाशाच्चदप्रतिपत्तिरेव श्रेयसीति, नैवं, यतः सामायिकं द्विविधं त्रिविधं प्रतिपन्नं, तत्र मनसा सावद्यं न करोमीत्यादीनि पदप्रत्याख्यानानि इत्यन्यतरभङ्गेऽपि शेषसद्भावाच्च सामायिकस्यात्यन्ताभावो, मिथ्यादुष्कृतेन मनोदुष्प्रणिधानमात्रमुद्धिश्च,

अथ तृतीयस्य—

कन्दर्पं ? कौकुच्य २ मौखर्यां ३ समीक्ष्याधिकरणो ४ उपभोगाधिकत्वानीति ५ ॥ ३० ॥ (१२३)

कन्दर्पश्च कौकुच्यं च मौखर्यं चासमीक्ष्याधिकरणं चोपभोगाधिकत्वं चेति समासः, तत्र कन्दर्पः—कामः तद्वैतुर्विशिष्टो वाक्प्रयोगोऽपि कन्दर्प एव, मोहोद्दीपकं वाक्कर्मति भावः, इह च सामाचारी—श्रावकस्यादृष्टहासो न कल्पते कर्तुं, यदि नाम हसितव्यं तदेपदेवेति ?, तथा कुकुचः—कुत्सितसंकोचनादिक्रियायुक्तः तद्भावः कौकुच्यं—अनेकप्रकारशुबलनयनादिविकारपूर्विका परिहासादिजनिता भाण्डानामिव विदम्बनक्रियेत्यर्थः, अत्र च सामाचारी—तादृशानि भणितुं न कल्पते यादृशैर्लोकस्य हास्य-शुलभ्यते, एवं गत्या गन्तुं स्थानेन वा स्यादुमिति, एते च कन्दर्पकौकुच्याख्यावृत्तिचारी प्रमादाच्चरितव्रतस्यावसेयी, प्रमादरूपलाचरयोः २, तथा शुलभस्यारस्तीति शुबलरस्वतद्भावः कर्म वेति मोखर्यं—वाह्युपमायमसभ्यासत्यासंबद्धप्रलापित्वम्, अयं च पापोपदेशव्रतस्यातिचारो, मौखर्यं सति पापोपदेशसंभवात् ३, तथा असमीक्ष्यैव—तथाविकार्यमपर्यालोच्यैव प्रवणतया यद्व्यवस्थापितमधिकरणं—वास्युदृखलशिलापुत्रकगोधूमयन्त्रकादि तदसमीक्ष्याधिकरणं, अत्र सामाचारी—श्रावकेण न संयुक्तानि शकटादीनि धारयितव्यानीति, अयं च हिंस्रप्रदानव्रतस्यातिचारः ४, तथा उपभोगस्य उपलक्षणत्वाद् भोगस्य च उक्तनिर्वचनस्याधिकत्वं—अतिरिक्तता उपभोगाधिकत्वं, इहापि सामाचारी—उपभोगातिरिक्तानि यदि बहूनि तैलामलकानि गृह्णन्ति तदा तद्वर्त्येन बहवः स्नातुं तद्भागार्थं व्रजन्ति, ततश्च पूतरकादिवधोऽधिकः स्याद्, एवं ताम्बूलादिव्यपि विभाषा, न चैवं कल्पते, ततः को विधिरूपभोगो ?—तत्र स्नाने तावद् गृहे एव स्नातव्यं, नास्ति चेन्न सामग्री तदा तैलामलकैः क्षिरो वर्षयित्वा तानि

पठ्यते च—“ यद्यपि निर्गतभावस्तथाप्यसौ रस्यते सद्भित्त्यैः (परैः सद्भिः) । वेणुर्विल्लमूलोऽपि वंशगहने महि
रैति ॥ ११४ ॥ ” ४० ॥

तथा—वात्सल्यमेतेविति ॥ ४१ ॥ (१७४)
‘वात्सल्यम्—अत्रापानतामूलदिग्दानलानावस्थाप्रतिजागरणादिना सत्करणं ‘एतेषु’—साधर्मिकेषु कार्यं, तस्य

प्रवचनसारत्वात्, उच्यते च—“ जिनशासनस्य सारो जीवदया, निग्रहः कथायाणाम् । साधर्मिकवात्सल्यं, भक्तिश्च तथा
जिनेन्द्राणाम् ” ॥ ११५ ॥ ४१ ॥

तथा—धर्मचिन्तया स्वप्नमिति ॥ ४२ ॥ (१७५)
इत्यादिशुभभावनाल्पया स्वप्नं—निद्राङ्गीकारः, शुभभावनासुप्तो हि तावन्तं कालमवस्थितशुभपरिणाम एव लभ्यत इति ॥४२॥

तथा—नमस्कारेणावबोध इति ॥ ४३ ॥ (१७६)
‘नमस्कारेण’ सकलकल्याणगुरुरपरमश्रेष्ठिभिः परमेश्ठिभिरधिष्ठितेन ‘नमो अरिहंताणः’—मित्यादिप्रतीतरूपेण अव-
बोधो-निद्रापरिहारः, परमेश्ठिनमस्कारस्य महाशुणत्वात्, पठ्यते च—“एष एव नमस्कारः, सर्वपापप्रणाशनः । मङ्गलानां च सर्व-

शां, प्रथमं भवति मङ्गलम् ॥ ११७ ॥

तथा—प्रयत्नकृतावद्यकस्य विधिना चैत्यादिवन्दनमिति ॥ ४४ ॥ (१७७)

‘ अत एव ’ विहितानुष्ठानवीर्यस्यातिचारजयहेतुत्वादेव ‘ तस्मिन् ’ विहितानुष्ठाने ‘ यत्नः ’ सर्वोपाधिभुद्ध उद्यमः
कार्यं इति ॥ अन्यत्राप्युक्तम्—‘ तन्महा निच्चसईए बहुमाणेणं च अहिगयगुणंमि । पढिवक्खवहुंछाए परिणइआल्लोयणेणं च ॥
१११ ॥ [तस्मात् नित्यस्मृत्या बहुमानेन वाऽधिकतगुणे । प्रतिपक्षजुगुप्सया परिणत्यालोचनेन च ॥१॥] तित्थंकरभचीए. सुसा-
हुजणपज्जुवासणाए य । उत्तरगुणसद्धाए एत्थ सया होइ जइयवं ॥ ११२ ॥ [तीर्थंकरभक्त्या सुसाधुजनपर्युपासनया च । उ-
त्तरगुणश्रद्धया अत्र सदा भवति यतितत्त्वम् ॥ २ ॥] एवमसंतोऽपि इमो जायइ जाओ य ण पढइ कयावि । ता एत्थं बुद्धि-
मया अपमाओ होइ कायवो त्ति (पञ्चा ३६-३७-३८) ॥ ११३ ॥ [एवमसन्नप्ययं जायते जातश्च न पतति कदा-
चिद् । तद् अत्र बुद्धिमता अपमादो भवति कर्तव्यः ॥ ३ ॥] साम्प्रतं सम्यक्त्वादिगुणेष्वलव्यलाभाय लब्धपरिपालनाय च
विशेषतः शिक्षामाह—

सामान्यचर्याऽस्येति ॥ ३९ ॥ (१७२)

सामान्यानां—प्रतिपक्षसम्यक्त्वादिगुणानां सर्वेषां प्राणिनां साधारणा सा चासी चर्या—चेष्टा च सामान्यचर्या
‘ अस्य ’ प्रतिपक्षविशेषग्रहस्यधर्मस्य जन्तीरिति ॥ ३९ ॥ कीदृशीत्याह—

समानधार्मिकमध्ये वास इति ॥ ४० ॥ (१७३)

समानाः—तुल्यसमाचारतया सदृशाः उपलक्षणत्वादधिकश्च ते धार्मिकाश्चेति समासः, तेषां मध्ये वासः—अवस्थानं,
सत्र चायं गुणः—यदि कश्चित्प्राविधदर्शनमोहोदयाद्धर्मिच्यवते ततस्तं स्थिरीकरोति, स्वयं वा प्रच्यवमानः तैः स्थिरीक्रियते,

एतद्रहितानुष्ठानादिपालनं विशेषतो गृहस्थधर्म इति ॥ ३५ ॥ (१६८)
एतैः-अतिचारै रहितानामुष्ठानादीनामुपलक्षणत्वात् सम्यक्तवस्य च पालनं, किमित्याह-विशेषतो गृहस्थधर्मो भवति
यः शास्त्रादीं माह सूचित आसीदिति ॥ ३६ ॥ आह-उक्तविधिना प्रतिपन्नेषु सम्यक्त्वाणुष्ठानादिष्वतिचाराणामसंभव एव,
तत्कथमुक्तमेतद्रहितानुष्ठानादिपालनमित्याशङ्क्याह—

क्लिष्टकर्मोदयादतिचारा इति ॥ ३६ ॥ (१६९)
क्लिष्टस्य-सम्यक्त्वादिप्रतिपत्तिकालोत्पन्नशुद्धिगुणादपि सर्वथाऽप्यवच्छिन्नानुबन्धस्य कर्मणो-मिथ्यात्वादेरुदयाद्-वि-
पाकत् सकाशादतिचाराः-शङ्कादयो बधवन्थादयश्च संपद्यन्ते, इदमुक्तं भवति-यदा तथाभ्यन्यत्परिशुद्धिवशादत्यन्तमनुब-
न्धीभूतेषु मिथ्यात्वादिषु सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते तदाऽतिचाराणामसंभव एव, अन्यथा प्रतिपर्त्तो तु स्युरप्यतिचारा इति
॥ ३६ ॥ तर्हि कथमेषां निवारणमित्याशङ्क्याह—

विहितानुष्ठानवीर्यतस्तज्जय इति ॥ ३७ ॥ (१७०)
विहितानुष्ठानं-प्रतिग्नसम्यक्त्वादेर्नित्यानुस्मरणान्दिलक्षणं तदेव वीर्यं-जीवसापथ्यं तस्मात्, किमित्याह-तज्जयः
तेषाम्-अतिचाराणां जयः-अभिभवः संपद्यते, यतो विहितानुष्ठानं सर्वापराधन्याधिविरेचनाौषधं महदिति ॥३७॥
एतद्विषयमेवोपदेशमाह—

अत एव तस्मिन् यत्न इति ॥ ३८ ॥ (१७१)

वाचि १-२ इह 'संस्वारोपक्रमण'मिति संस्वारकशब्दः शक्योपलक्षणं, तत्र शक्या-शक्यं सर्वांगीणं वसतिर्वा संस्वारकः-
 अर्द्धतृतीयहस्तपरिमाणः, ततः संस्वारकस्य प्रस्तावादप्रत्युपेक्षितस्याप्रमार्जितस्य चोपक्रमः-उपभोगः अतिचारोऽयं तृतीयः ३ ।
 अनादरस्मृत्यनुपस्थापने पुनर्द्वै चतुर्थपञ्चभावतिचारी ४-६ सामायिकातिचाराविव भावनीयाविति । इह संस्वारोपक्रमे इयं
 वृद्धसमाचारी-कृतपौषधोपवासो नाप्रत्युपेक्षितं शक्यामारोहति, संस्वारकं वा पौषधशाळां वा सेवते, दर्भवल्लं वा शुद्धवल्लं वा
 भूम्यां संस्तृणाति, कायिकाभूम्येधागतः पुनरपि संस्वारकं प्रत्युपेक्षतेऽन्यथाऽतिचारः स्यात्, एवं पीठादिष्वपि विभाषेति ॥
 ३३ ॥ अथ चतुर्थस्य—

सच्चित्तनिक्षेप १ पिधान २ परव्यपदेशः ३ मात्सर्यं ४ कालातिक्रमा ५ इति ॥ ३४ ॥ (१६७)

सच्चित्तनिक्षेपपिधाने च परव्यपदेशश्च मात्सर्यं च कालातिक्रमश्चेति समासः, तत्र सच्चित्ते-सचेतने पृथिव्यादीं निक्षेपः-
 साधुदेयभक्तादौः स्थापनं सच्चित्तनिक्षेपः, तथा सच्चित्तेनैव बीजपूरादिना पिधानं-साधुदेयभक्तादरेव स्थगनं सच्चित्तपिधानं,
 तथा परस्य-आत्मव्यतिरिक्तस्य व्यपदेशः परव्यपदेशः-परकीयमिदमन्नादिकमित्येवमदित्सावतः साधुसमक्षं भणनं परव्यप-
 देशः, तथा मत्सरः-असहनं साधुभियर्थिचित्तस्य कोपकरणं तेन रह्येन याचितेन दत्तमहं तु किं ततोऽपि हीन इत्यादिविक्रम्यो
 वा सोऽस्यास्तीति मत्सरी तद्भावां मात्सर्यं, तथा कालस्य-साधुचित्तभिक्षासमयस्यातिक्रमः-अदित्तस्याऽनागतभोजनपश्चाद्भो-
 जनद्वारेणोल्लङ्घनं कालातिक्रमोऽतिचार इति । भावना पुनरेवं-यदाऽनाभोगादिनाऽतिक्रमादिना वा एतानाचरति तदाऽतिचा-
 रोऽन्यदा तु भङ्ग इति ॥ ३४ ॥ एवमणुव्रतगुणव्रतभिक्षापदानि तदतिचारंश्चाभिधाय प्रस्तुते योजयन्नाह—

अशक्ये-पालयितुमपार्यमाणे तथाविधशक्तिसामग्र्यभावात् साधुधर्मान्यासादीं भावेन-अन्तःकरणेन प्रतिबन्धः-अत्मनि
नियोजनं, तस्यापि सदनुष्ठानफलत्वात्, यथोक्तम्-“ नार्थं यथाऽन्यसक्तायास्तत्र भावे सदास्थिते । तद्योगः प्रापवन्धाय,
तथा धर्मोऽपि ह्यव्यतप्त ॥ १२० ॥” ‘तद्योग’ इति अन्यप्रसक्तनारीव्यापारः स्वकुटुम्बपरिपालनादिरूप इति ॥ ६६ ॥

तथा-तत्कर्तुंषु प्रशंसोपचाराविति ॥ ६७ ॥ (१२०)

तत्कर्तुंषु-आत्मानपरोक्ष्याशक्यानुष्ठानविधायिषु पुरुषसिंहेषु-‘प्रशंसोपचारौ’ प्रशंसा-सुहृर्मुहूर्तगोत्कीर्तनरूपा, उप-
चारश्च-तदुचितान्नपानवसनादिना साहाय्यकरणमिति ॥ ६७ ॥

तथा-निगुणभावचिन्तनमिति ॥ ६८ ॥ (१२१)

निगुणानाम्-अतिनिगुणपरितस्क्षयभावगम्यानां भावानां-पदार्थानामुत्पादव्ययध्रौव्यस्वभावानां बन्धमोक्षादीनां वाऽ-
नुपेक्षणं, यथा-“ अनादिनिधने द्रव्ये, स्वपर्यायाः परितक्षणम् । उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति, जलकण्डोलवज्जले ॥ १२१ ॥ तथा-
स्नेहान्धक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् । रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥१२२॥ (प्रशमः)” इत्यादीति ॥६८॥

तथा-गुरुसमीपे प्रश्न इति ॥ ६९ ॥ (१२२)

यदा पुनर्निगुणं चिन्त्यमानोऽपि कश्चिद्भवोऽतिगम्भीरतया स्वयमेव निश्चेतुं न पार्यते तदा गुरोः संविद्यस्य गीता-
श्रस्य च समीपे प्रश्नो-विशुद्धचिन्तयपूर्वकं पर्यानुयोगः कार्यः, यथा भगवत् । नावदुद्धोऽयमर्थोऽस्माभिः कृतयत्नैरपि ततोऽ-
स्मान् बोधयितुमर्हन्ति भगवन्त इति ॥ ६९ ॥

तथाविधशुद्धसमाचारसाधुसमीपे प्रागेव गृहार्दी गृहीतस्य प्रत्याख्यानस्य अभिव्यक्तिः—शुरोः साक्षिभावसंपादनाय
प्रत्युच्चारणम् ॥ ५१ ॥

ततो—जिनवचनश्रवणे नियोग इति ॥ ५२ ॥ (१८५)

संप्राप्तसम्यग्दर्शनादिः प्रतिदिनं साधुजनात् सामाचारीं शृणोतीति श्रावक इत्यन्वर्थसंपादनाय जिनवचनश्रवणे
'नियोगोऽ' नियमः कार्यः ॥ ५२ ॥

ततः—सम्यक् तदर्थालोचनमिति ॥ ५३ ॥ (१८६)

सम्यक्—संदेहविपर्ययानव्यवसायपरिहारेण तदर्थस्य—वचनप्रियेषस्य पुनः पुनर्विमर्शनं, अन्यथा 'दुष्या श्रुतमचि-
नित्त' भित्तिवचनात् न किञ्चिच्छ्रवणशृणुः स्यादिति ॥ ५३ ॥

ततः—आगमैकपरतेति ॥ ५४ ॥ (१८७)

आगमो—जिनसिद्धान्तः स पूर्वोक्तो न पुनरन्यः कश्चित् सर्वक्रियासु परः—प्रधानो यस्य स तथा तस्य भावः आगमै-
कपरता, सर्वक्रियास्वार्थानपरोक्षं पुरस्कृत्य प्रवृत्तिरिति भाव इति ॥ ५४ ॥

ततः—श्रुतश्राव्यपालनमिति ॥ ५५ ॥ (१८८)

श्रुतस्य—आगमादुपलब्धस्य श्राव्यस्य—अनुष्ठानं पार्यमाणस्य पालनम्—अनुशीलनं सामायिकर्षीषधादेरिति ॥ ५४ ॥
तथा—अश्राव्ये भावप्रतिबन्ध इति ॥ ५६ ॥ (१८९)

तथा-विधिनाऽनुप्रवेश इति ॥ ४७ ॥ (१८०)

‘विधिना’ विधानेन चैत्यगृहे प्रवेशः कार्यः, अनुप्रवेशविधिश्चायम्-‘सञ्चित्ताणं दव्वाणं विउस्सरणयाए अचित्ताणं दवाणं अविउस्सरणयाए २ एगसादिण्णं उत्तरासंणेणं ३ चक्खुफासे अंजलिपग्गहेणं ४ मणसो एगत्तीकरणेणं ५’ति ॥४७॥ [सचित्तानां द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया अचित्तानां द्रव्याणामव्युत्सर्जनतया एकशाटिकेनोत्तरासर्जेन चक्षुःस्पर्शो अज्जलि-प्रग्रेहेण मनस एकत्वीकरणेन]

तत्र च-उचित्तोपचारकरणमिति ॥ ४८ ॥ (१८१)

उचित्तस्य-अर्हद्विम्बानां योग्यस्य उपचारस्य-पुरुषधूपपाद्यर्चनलक्षणस्य करणं-विधानम् ॥ ४८ ॥

ततो-भावतः स्तवपाठ इति ॥ ४९ ॥ (१८२)

दरिद्रनिधिकाभादिसंतोषोपमानोपभेयाद् भावतो-भावाद् संतोषलक्षणाद् स्त्वानां-गाम्भीराभिधेयानां सद्भूतगुणोद्भावनप्रधानानां नमस्कारस्तवलक्षणानां पाठः-समुचितेन ध्वनिना समुच्चारणम् ॥ ४९ ॥

ततः-चैत्यसाधुवन्दनमिति ॥ ५० ॥ (१८३)

चैत्यानाम्-अर्हद्विम्बानामन्येषामपि भावार्हत्त्वश्रुतीनां साधूनां च व्याख्यानाद्यर्थमागतानां वन्दनीयानां वन्दनम्-अभिष्टवनं प्रणिपातदण्डकादिपाठक्रमेण द्वादशावर्तवन्दनादिना च प्रसिद्धरूपेणैवेति ॥ ५० ॥

ततः-गुरुस्समीपे प्रत्याख्यानाभिव्यक्तिरिति ॥ ५१ ॥ (१८४)

प्रयत्नेन—प्रयत्नवता कृतान्यावश्यकानि—मूत्रपुरीषोत्सर्गाङ्गप्रक्षालनशुद्धवस्त्रग्रहणादीनि येन स तथा तस्य 'चिथिना' शुष्पादिपूजासंपादनसुद्रान्यसनादिना प्रसिद्धेन चैत्यवन्दनं—प्रसिद्धरूपमेव, आदिशब्दान्मातापित्रादिशुक्लवन्दनं च, यथोक्तम्—
 "चैत्यवन्दनतः सम्भक्, शुभो भावः प्रजापते । तस्मात् कर्मक्षयः सर्वैः, ततः कल्याणमश्नुते ॥ ११८ ॥" (लल्लि.)
 इत्यादीनि ॥ ४४ ॥

तथा—सम्भक्प्रत्याख्यातक्रियेति ॥ ४५ ॥ (१७८)

'सम्भगि'ति क्रियाविशेषणं, ततः सम्भग्—यथा भवति तथा मानकोथानाभोगादिदोषपरिहारवशात् प्रत्याख्यानस्य मूलशुणगीचरस्योत्तरशुणगीचरस्य च क्रिया—ग्रहणरूपा, परिमितसावधासेवनेऽपि अपरिमितपरिहारेण प्रत्याख्यानस्य महाशुणत्वात्, यथोक्तम्—“परिमितशुपमुज्जानी ह्यपरिमितमनन्तकं परिहरंश्च । प्राप्नोति च परलोके ह्यपरिमितमनन्तकं सौख्यम् ॥ ११९ ॥” इति ४५ ॥

तथा—यथोचितं चैत्यशुद्धानामनमिति ॥ ४६ ॥ (१७९)

'यथोचितं' यथार्थोत्थं 'चैत्यशुद्धानामनं' चैत्यशुद्धे—जिनयवनलक्षणे अर्हद्विम्बवन्दनाय प्रत्याख्यानक्रियानन्तरमेव गमनमिति, इह द्विविधः श्रावको भवति—ऋद्धिमांस्तदितरश्च, तत्रर्द्धिमान् राजादिरूपः स सर्वस्वपरिचारसमुदायेन व्रजति, एवं हि तेन प्रवचनप्रभावना कृता भवति, तदितरोऽपि स्वकुटुम्बसंयोगेनैति, समुदायकृतानां कर्मणां भवान्तरे समुदायेनैवोपभोगात् ॥ ४६ ॥

नामव ॥ १२८ ॥ ५ ॥ ७१ ॥

तथा-लोकापवादभीरुतेति ॥ ७२ ॥ (२०६)
लोकापवादो-सर्वजनापरागलक्षणाद् भीरुता-अत्यन्तभीतभावः, किमुक्तं भवति ?-निगुणमत्या विचिन्त्य तथा त-
थोचितवृत्तिप्रधानतया सततमेव प्रवर्तितव्यं यथा यथा सकलसमीहितसिद्धि विधायिजनमियत्समुद्भूतमर्थै, न पुनः कथञ्चिदपि
जनापवादः; तस्य मरणादि विंशियमाणत्वाद्, तथा चावाचि-“वचनीयमेव मरणं भवति कुलीनस्य लोकमर्थेऽस्मिन् । मरणं
तु कालपरिणतिरियं च जगतोऽपि सामान्या ॥ १२९ ॥ ५ ॥ ७२ ॥

सर्वप्रयोजनेषु धर्मार्थि कामरूपेषु तत्तत्कालादिवलालोचनेन मारदुष्टमिहेषु पथमत एव मतिमता गुरोः-भूयसो गुणलाभ-
पक्षस्य लयोश्च-तदितररूपस्य भावो गुरुलाभवं तस्य निगुणतया अपेक्षणम्-आलोचनं कार्यमिति ततः ॥ किमित्याह-
तथा-गुरुलाववापेक्षणासिति ॥ ७३ ॥ (२०६)

प्रायेण हि प्रयोजनानि गुणलाभमिप्राणि, ततो बहुगुणे प्रयोजने प्रवृत्तिः-व्यापारः, तथा चार्थम्-‘अर्पणं बहुमेतेजा,
बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ७४ ॥ (२०७)

एयं पंडित्यलक्षवर्णं । सव्यासु पंडित्सेवासु, एवं अदृश्यं विदुः ॥ १२९ ॥ ५ ॥ [अत्येन बहु एतेव एतत् पण्डितवलक्षणम् ।
सर्वासु मतिवेवासु एतदर्थपदं विदुः ॥ १ ॥ ७ ॥]
तथा-वैत्यादिपूजापुरःसरं भोजनमिति ॥ ७५ ॥ (२०८)

‘विभवोचितं’ स्वविभवानुसारेण ‘विधिना’ अनन्तरमेव निर्देश्यमाणेन क्षेत्रेभ्यो-निर्देश्यमाणेभ्य एव दानम्-
अक्षपानीपथवस्त्रपात्राद्युचितवस्तुवितरणम् ॥ ६८ ॥ विधिं क्षेत्रं च स्वयमेव निर्दिशन्वाह—

सत्कारादिर्विधिर्निःसङ्गता चेति ॥ ६९ ॥ (२०२)

सत्करणं सत्कारः—अभ्युत्थानासनप्रदानवन्दनरूपो विनयः स आदिर्यस्य देशकालाराधनविशुद्धश्रद्धाविकरणदान-
क्रमानुक्रमार्दः कुशलानुष्ठानविशेषस्य स तथा, किमित्याह-विधिर्वर्तते, ‘निःसङ्गता’ ऐहिकपारलौकिकफलभिलाषविकलतया
सकलकेशलेशाकलङ्कितमुक्तिमान्नाभिसन्धिता, चकारः समुच्चये ॥ ६९ ॥

वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रमिति ॥ ७० ॥ (२०३)

वीतरागस्य-जिनस्य धर्मः—उक्तनिरुक्तः तत्प्रधानाः साधवो वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रं-दानार्हं पात्रमिति, तस्य च
विशेषलक्षणमिदम्—“क्षान्तो दान्तो मुक्तो जितेन्द्रियः सत्यवागभयदाता । प्रोक्तस्त्रिदण्डविरतो विधिग्रहीता भवति
पात्रम् ॥ १२७ ॥” ७० ॥

तथा-दुःखितेष्वनुकम्पा यथाशक्ति द्रव्यतो भावतश्चेति ॥ ७१ ॥ (२०४)

‘दुःखितेषु’-भवान्तरोपात्तपापकोपहितानितीव्रकेशावेशेषु देहिष्वनुकम्पा-“कृपा कार्यं ‘यथाशक्ति’ स्वसामर्थ्यानुरूपं,
द्रव्यतः-तथाविध्यासादः सकाशात्, भावतो-भीषणभवभ्रमणवैराग्यसंपादनादिरूपात्, चः समुच्चये, दुःखितानुकम्पा हि तदुप-
कारत्वेन धर्मकहेतुः, यथोक्तम्—“अन्योपकारकरणं धर्मयि महीयसे च भवतीति । अधिगतपरमार्थानामविवेदो चादि-

तथा-द्रव्ये संतोषपर (प्रधान) तेति ॥ ६५ ॥ (१९८)

‘द्रव्ये’ धनधान्यादीं विषये ‘संतोषप्रधानता’ परिस्रितेनैव निर्वाहमात्रहेतुना द्रव्येण संतोषवता धार्मिकेणैव भवितव्यमित्यर्थः, असंतोषस्यासुखहेतुत्वात्, ‘यदुच्यते-‘अत्युष्णात् सधृतादद्यादच्छिद्रात्सितवाससः । अपरमेव्यभावाच्च, शेषमिच्छन् पतत्यधः ॥ १२४ ॥’ इति, तथा ‘संतोषामृतद्वेषानां, यत्सुखं शान्तचेतसाम् । कुतस्त्वद्धनलुब्धानामपितश्चेतश्च धावताम् ? ॥ १२५ ॥ ’ ॥ ६५ ॥

तथा-धर्मं धनवुद्धिरिति ॥ ६६ ॥ (१९९)

‘धर्मो’-श्रुतचारितात्मके सकलाभिलषिताविकलसिद्धिमूले ‘धनवुद्धिः’ मतिपतां धर्मं एव धनमिति परिणामरूपा निरन्तरं निर्वेशनीयेति ॥ ६६ ॥

“ तथा-शासनोद्गतिकरणमिति ॥ ६७ ॥ (२००)

शासनस्य-निखिलहेयोपादेयभावाविर्भावनाभास्करकल्पस्य जिननिखलपितवचनरूपस्य उच्यतेः-उच्चैर्भावस्वस्याः करणं सम्यग्गन्यायव्यवहरण १ यथोचितजनविनयकरण २ दीनानाथाभ्युद्धरण ३ सुविहितयतिपुरस्करण ४ परिशुद्धशीलपालन ५ जिनभवनविधापन ६ यात्रासनात्रादिनानाविधोत्सवसंपादना ७ दिभिरुपायैः, तस्यातिमहागुणत्वादिति, पठ्यते च-
 “ कर्तव्या चोद्गतिः सत्यां, शक्ताविह निरयोगतः । अवन्द्यं कारणं ह्येषा, तीर्थकृन्नामकर्मणः ॥ १२६ ॥ (६० अष्टके) ॥ ६७ ॥
 तथा-विभवोचितं विधिना क्षेत्रदानमिति ॥ ६८ ॥ (२०१)

तथा-निर्णयावधारणमिति ॥ ६० ॥ (१९३)

निर्णयस्य-निश्चयकारिणो वचनस्य गुरुणा निरूपितस्य 'अवधारणं^२ दत्तावधानतया ग्रहणम्, भणितं चान्यत्रापि-
“समं विचारियन्वं अदृश्यं भावणापहारणं । विसृ य ऽविवक्षं बहुसुयगुरुणो सयासार्थो ॥ १२३ ” (पञ्च०८६५)
[सम्यग् विचारयितव्यमर्थे पदं भावनाप्रधानेन । विषये च स्थानपयितव्यं बहुश्रुतगुरोः सकाशात् ॥ १ ॥] ॥ ६० ॥

तथा-गलानादिकार्याभियोग इति ॥ ६१ ॥ (१९४)

गलानादीनां-गलानवाल्गुद्वद्गमग्रहणोद्यतमावूर्णकादिलक्षणानां साधुसाधर्मिकाणां यानि कार्याणि-प्रतिजागरणौष-
धाद्यपानवज्रप्रदानपुस्तकादिसमर्पणोपाश्रयनिरूपणादिलक्षणानि तेष्वभियोगो-दत्तावधानता विधेयति ॥ ६१ ॥

तथा-कृताकृतप्रत्युपेक्षेति ॥ ६२ ॥ (१९५)

कृतानां अकृतानां च चैत्यकार्याणां गलानादिकार्याणां च प्रत्युपेक्षा-निपुणाभोगविक्रान्तव्यापारेण गवेषणं, तत्र
कृतेषु करणाभावादकृतकरणायोद्यमो विधेयः, अन्यथा निष्फलशक्तिसमसंगादिति ॥ ६२ ॥

ततश्च-उचितवेलयाऽऽगमनामिति ॥ ६३ ॥ (१९६)

उचितवेलया-हृद्व्यवहारराजसेवादिप्रस्तावलक्षण्या 'आगमनं' चैत्यभवनाद् गुरुसमीपाद्वा गृहादाविति ॥ ६३ ॥

ततो-धर्मप्रधानो व्यवहार इति ॥ ६४ ॥ (१९७)

'कुलक्रमागत'मित्यादिसन्नोक्तानुष्ठानरूपो व्यवहारः कार्यः ॥ ६४ ॥

‘नयेति विध्यन्तरसमुच्चयार्थः ‘शुरुनिवेदनं’ सर्वात्मना शुरैः-प्रवाजकस्यात्मसमर्पणं कार्यमिति ॥ ३२ ॥ इत्थं प्रवाज्यगतं विधिप्रभिधाय प्रवाजकगतमाह—

अनुग्रहधियाऽभ्युपगम इति ॥ ३३ ॥ (२५०)
शुरुणा ‘अनुग्रहधिया’ सम्यक्त्वादिशुणारोपणबुद्ध्या ‘अभ्युपगमः’ प्रवाजनीयस्त्वमित्येवंरूपः कार्यो, न पुनः स्वपरिषत्प्ररणादिबुद्धयेति ॥ ३३ ॥

तथा-निमित्तपरीक्षेति ॥ ३४ ॥ (२६०)
निमित्तानां-भाविकार्यहृत्चकानां शङ्कुनादीनां परीक्षा-निश्चयनं कार्यं, निमित्तशुद्धेः प्रधानविधित्वात् इति, न

उचितस्य-प्रव्रज्यादानयोभ्यस्य कालस्य-विशिष्टतियिनक्षत्रादियोगरूपस्य गणिविद्यानामप्रकीर्णकनिरूपितस्यापेक्षणम् आदरणमिति, यतस्तत्र पठ्यते—‘तिहि उत्तराहिं तह रोहिणीहिं कुजा उ सेहनिकलपणं । गणिवायए अणुजा महवयाणं च आरहणा ॥ १५० ॥ तथा चउहसीं पन्नरसिं वज्जेजा अद्धमिं च नवमिं च । छट्ठिं च चउत्थि वारसिं च दोण्हंपि पक्कवाणं ॥ १५१ ॥’ (पञ्च. ११२-११३) [तिस्रपुत्ररासु तथा रोहिण्यां कुर्यान्तु शैक्षणिकप्रणम । गणिवाचकयोरनुज्ञां महाव्रतानां चारोपणा ॥ ? ॥ चतुर्दशो पञ्चदशो वर्जयेत् अष्टमां नवमीं च । षुष्टीं च चतुर्थीं द्वादशो च द्वयोरपि पक्षयोः ॥२॥] ॥३५॥

तथा-उपायतः कायपालनमिति ॥ ३६ ॥ (२६२)

शुभदिः तत्र द्रज्जो नियमघातो वैधीपथादिरहितपुरुषमात्रासाध्यः तथाविधीपथादिप्रयोगयोग्यश्च महानातङ्कः स्यात्, तत्र चासी तत्प्रतिबन्धादेवमालोचयति—यथा न भवति नियमादेव गुरुजनो नीरक् औपथादिमन्तरेण, औपथादिभावे च संशयः कदाचिरस्यात् कदाचिन्नेति, कालसहश्रायं, ततः संस्थाप्य तथाविधचित्रवचनोपन्यासेन तं तदीपथादिनिमित्तं स्ववृत्तिहेतोश्च त्यजन् सन्नसौ साधुरेव भवति, एष हि त्यागोऽत्याग एव, यः पुनरत्यागः स परमार्थवस्त्याग एव, यतः फलमत्र प्रधानं, धीराश्चैतदर्थिन एव भवन्ति, तत्र औपथसंपादनेन तं जीवयेदपीति संभवात्, सत्पुरुषोचितमेतत् । एवं शुकृपाक्षिको महापुरुषः संसारकान्तारपतिवो मातापित्रादिसंगतो धर्मप्रतिबद्धो विहरेत्, तेषां च तत्र नियमविनाशकोऽप्राप्तसम्यक्त्वधीजादिना पुरुषमात्रेण साधयितुमशक्यः संभवत्सम्यक्त्वार्थौपथो दर्शनमोहाद्युदयलक्षणः कर्मातङ्कः स्यात्, तत्र स शुक्लपाक्षिकः पुरुषो धर्मप्रतिबन्धादेवं समालोचयति, यदुत्-विनश्यन्त्येतान्यवश्यं सम्यक्त्वार्थौपथविरहेण, तत्संपादने विथापा, कालसहानि चेमानि व्यवहारतस्ततो यावद्दृष्टव्यासं निर्वाहादिचिन्त्या तथा तथा संस्थाप्य तेषां सम्यक्त्वार्थौपथनिमित्तं स्वचारित्रलाभनिमित्तं च स्वकीयोचित्यकरणेन त्यजन् सन्नभीष्टसंयमसिद्ध्या साधुरेव, एष त्यागोऽत्यागस्त्वभावनातः, अत्याग एव च त्यागो मिथ्या-भावेनातः, तत्त्वफलमत्र प्रधानं बुधानां, यतो धीरा एतदर्थिन आसन्नभव्याः, एवं च तानि सम्यक्त्वार्थौपथसंपादनेन जीवयेदात्यन्तिकं, अपुनर्मरणेनामरणावन्ध्यबीजयोगेन संभवात्, सपुरुषोचितमेतद्, यतो दुष्प्रतिकारी नियमान्मातापितरौ श्रेयश्च यथोचितं स्वजनलोकः, एष धर्मः सज्जनानां, भगवानत्र ज्ञातं परिहरन्नकुशलानुबन्धिमातापित्रादिशोकमिति ॥ ३१ ॥

तथा—गुरुनिवेदनमिति ॥ ३२ ॥ (२५८)

‘न’ नैव धर्मसाध्ये माया क्रियमाणा ‘माया’ ब्रह्मना भवति, परमार्थतोऽमायात्वात्तस्याः ॥२८॥ एतदपि कुत्र इत्याह-
न धर्मे मायेति ॥ २८ ॥ (३५४)

उभयहितमेतदिति ॥ २९ ॥ (३५५)
उभयस्य-स्वस्य शुर्वादिजनस्य च हितं-श्रेयो रूपं एतद्-एवं प्रब्रज्याविधौ मायाकरणं, एतत्फलभूतायाः प्रब्रज्यायाः-
॥१४९॥” अर्थत्यमपि कृते तं विना शुर्वादिजनो निर्वाहमलभमानो न तं प्रब्रज्यार्थमनुजानीते तदा किं विधेयमित्याशङ्क्याह-

‘यथाशक्ति सौविहित्यापादनमिति ॥ ३० ॥ (३५६)
यथाशक्ति सौविहित्यापादनमिति ॥ ३० ॥ (३५६)
यथाशक्ति २ यस्य यावती शक्तिः शतसहस्रादिप्रमाणनिर्वाहहेतुद्रव्यादिसमर्पणरूपा तया सौविहित्यस्य-सौस्थ्य-
स्यापादनं-विधानं येन प्रब्रजितेऽपि तस्मिन्नसौ न सीदति, तस्य निर्वाहोपायस्य करणमिति भावः, एवं कृते कृतज्ञता कृता-
भवति, करुणा च मार्गप्रभावनानीजं, ततस्तेनानुज्ञातः प्रब्रजेदिति ॥३०॥ अर्थमपि न तं मोक्तुमसाधुत्सहते तदा-

जलानस्य-तथाविधन्याधिवाधावरोन जलनिमागतस्य शुर्वादिर्लोकस्य औषधादिज्ञातात्-औषधस्य आदिशब्दात्स्वनि-
जलानस्य-तथाविधन्याधिवाधावरोन जलनिमागतस्य शुर्वादिर्लोकस्य औषधादिज्ञातात्-औषधस्य आदिशब्दात्स्वनि-
वर्हस्य च ग्रहं, तस्य गर्वेषणमपि औषधादीत्युच्यते, ततो जलानौषधाद्येव ज्ञातं-दृष्टान्तः तस्मात् त्यागः कार्यो शुर्वादिस्ति,
इदमुक्तं भवति-यथा कश्चित्कुलपुत्रकः कञ्चिदपारं कान्तारं गतो मातापित्रादिसमेतः तत्पतिबद्धश्च तत्र ब्रजेत्, तस्य च

नथा-शुरुजनाद्यनुज्ञेति ॥ २३ ॥ (२४९)

शुरुजनी-मातापित्रादिलक्षणः, आदिशब्दात् भगिनीभार्यादिशेषसंबन्धिलोकपरिग्रहः, तस्य अनुज्ञा-प्रव्रज स्त्रमित्यनु-
मतिरूपा, विधिरित्यनुवर्त्तते ॥ २३ ॥ यदा पुनरसौ तत्तदुपायतोऽनुज्ञापितोऽपि न मुञ्चति तदा यद्विधेयं तदाह—

तथा तथोपधार्योग इति ॥ २४ ॥ (२५०)

‘तथा तथा’ तेन तेन प्रकारेण सर्वथा परंनुपलक्ष्यमाणेन ‘उपधार्योगः’ मायायाः प्रयोजनम् ॥२४॥ कथमित्याह—
दुःस्वप्नादिकथनमिति ॥ २५ ॥ (२५१)

दुःस्वप्नस्य-स्वरोष्ट्रमहिषाधारोहणादिदर्शनरूपस्य आदिशब्दान्मातृमण्डलादिविपरीतालोकनादिग्रहः तस्य कथनं-
शुर्वादिनिषेदनमिति ॥ २५ ॥

तथा-विपर्ययलिङ्गसेवेति ॥ २६ ॥ (२५२)

विपर्ययः-प्रकृतिविपरीतभावः स एव मरणसूत्रकत्वात् लिङ्गं तस्य सेवा-निषेवणं कार्यं येन स शुर्वादिजनः संनिहि-
तमस्युरयमित्यवबुध्य प्रव्रज्यामनुजानीते इति ॥ २६ ॥ विपर्ययलिङ्गानि तेषु स्वयमेवाबुध्यमानेषु किं कृत्यमित्याह—

दैवज्ञैस्तथा तथा निषेदनमिति ॥ २७ ॥ (२५३)

‘दैवज्ञैः’ निमित्तशास्त्रपाठकैः ‘तथा तथा’ तेन तेन निमित्तशास्त्रपाठादिरूपेणोपायेन ‘निषेदनं’ शुर्वादिज-
नस्य स्थापनं, विपर्ययलिङ्गानामेव कार्यमिति ॥ २७ ॥ जन्त्वेवं स्थापयित्तः प्रव्रज्याप्रतिपत्तावपि को गुणः स्यादित्याशङ्क्याह—

उपस्थितस्य पश्चात्कारकथनपरीक्षादिविधिरिति ॥ २२ ॥ (२४८)

आदिर्यस्य स तथा, आदिशब्दात् कथतः सामायिकादिसूत्रप्रदानतथाविधानुष्ठानाभ्यासप्रदः, 'विधिः क्रमः प्रव्रज्याप्रदाने पूर्वसूचित एषः, इदमुक्तं भवति-सुदुर्भेकाशिक्षितया प्रव्रज्याभिसुख्ययागतो भव्यजन्तुः पृच्छनीयः, यथा को वत्स । त्वं किं निमित्तं वा प्रव्रजसि ? ततो यद्यसौ कुलपुत्रकः तगरानगरादिसुन्दरक्षेत्रोत्पन्नः सर्वाशुभोद्भवभवव्याधिक्षयनिमित्तमेवाहं भगवन् । प्रव्रजितुमुद्यत इत्युत्तरं कुर्वते तदाऽसौ पश्चशुद्धः?, ततोऽस्य दुरजुचरा प्रव्रज्या कापुरुषाणां आरम्भनिवृत्तानां पुनरिह परमेवे च परमः कल्याणलाभः, तथा यथैव जिनानामाज्ञा सम्यगाराधिता मोक्षफला तथैव विराधिता संसारफलदुःखदायिनी तथा यथा कुष्ठादिव्याधिमत् क्रियां प्राप्तकालं पतिपद्यापथ्यमासेवमानो अप्रवृत्तादधिकं शीघ्रं च विनाशमाप्नोति एवदायिनी नीय इति २, एवं कथितेऽपि साध्याचारे प्रपद्य पश्चात्संयमापथ्यसेवी अधिकं कर्म समुपार्जयतीत्येवं तस्य साध्याचारः कथ-इत्यन्ते विविधा भावास्तस्माद्युक्तं परीक्षणम् ॥ १४७ ॥ अतश्चान्यपि तथ्यानि, दर्शयन्त्यतिकौशलाः । चित्रे निम्नोच्चतानीव, चित्रकर्मविदो जनाः ॥ १४८ ॥ ३ परीक्षा च सम्यक्त्वज्ञानचारित्र्यपरिणतिविषया तैस्तरुण्यैर्विधेया, परीक्षाकालश्च प्रायः षण्मासाः, तथाविधपानापेक्षया तु अल्पो बहुश्च स्यात् ३, तथा सामायिकसूत्रं अकृतोपधानस्यापि कण्ठतो वितरणीयं, अन्यदपि सूत्रं पान्नतामपेक्षयाप्यपयितव्यम् ४ ॥ २२ ॥

प्रव्रज्या-
दानेवि-
धिः २२

‘सा’ पूर्वद्वन्द्वचिन्ता योग्यता ‘तत्त्वतः’ परमार्थवृत्त्या प्रवर्तते, अतो न पादगुणशीनादिविन्ता कार्यत्वेव ‘सुरशुभः’ वृहस्पतिस्त्वाचोत ॥ १९ ॥

सर्वमुपपन्नमिति सिद्धसेन इति ॥ २० ॥ (२४६)

समस्तैवपि धर्मार्थकाममोक्षव्यवहारेषु गुरुपराक्रमसाध्येषु विषये यद् यद् उपपन्नं-यद्यमानं निमित्ततया बुद्धिमद्भिरु-
त्प्रेक्ष्यते तत्सर्वमखिलं सैत्यनुवर्तते, उपपन्नत्वस्य योग्यताया अभिन्नत्वादिति, ‘सिद्धसेनो’ नीतिकारः शास्त्रकृद्भिरो जगाद
॥ २० ॥ इत्थं दया परतैर्थिकमतान्युपदर्शयन्नाह—

भवन्ति त्वत्त्वा अपि असाधारणगुणाः कल्याणोत्कर्षसाधका इति ॥ २१ ॥ (२४७)

‘भवन्ति’ न न भवन्ति तुः पूर्वमतेभ्योऽस्य वैशिष्ट्यख्यापनार्थः ‘अत्त्वा अपि’ परिमिता अपि, किं पुनर-
नल्पा इत्यपिप्रबन्धार्थः, ‘गुणा’ आर्यदेशोत्पन्नत्वादयः ‘असाधारणाः’ सामान्यमानवेगप्रसंभवन्तः ‘कल्याणोत्कर्षसा-
धकाः’ प्रबन्ध्याह्युत्कृष्टकल्याणनिपादकाः, असाधारणगुणानां नियमादितरगुणाकर्षणावन्यकारणत्वादिति शुक्तमुक्तमादौ
यदुत ‘पादाङ्गशुणहीनो मध्यमावरौ योग्या’ विति । अत्र वायुवाल्मीकिव्यासस्मृद्धानारदवसुक्षीरकद्रव्यकमतानां कस्यचित्केनापि
संवादेऽप्यन्यतरेण निराक्रियमाणत्वादानादरणीयत्वेव, विश्वसुरशुभसिद्धसेनमतेषु च यद्यसाधारणगुणानादस्पर्णेन योग्यताद्वीकि-
यते तदा न सम्भक्, तस्याः परिपूर्णकार्यासाधकत्वात्, अथान्यथा तदाऽस्मन्मतानुवाद एव तैः शब्दान्तरेण कृतः स्यात्, न
शुनः स्वभवत्स्थापनं किञ्चित् इति ॥ इत्युक्तौ प्रजाज्यप्रजाजकी, अधुना प्रबन्ध्यादानविधिमभित्सुराह—

‘सोऽपि’ गुणोत्कर्षः, किं पुनर्गुणमात्राद् गुणान्तरसिद्धिरित्यपिवाच्यार्थः, ‘एवमेव’ पूर्वगुणानामुत्तरोत्तरगुणान्तर-
कत्वेन ‘भवति’ निष्पद्यते, निर्वाजस्य कस्यचित्कार्यस्य कदाचिदप्यभावादित्येव ‘च्युः’ समयप्रसिद्धौ राजविशेषो निग-
दति, एष च मनाग् व्यासमतानुसारीति ॥ १६ ॥

‘अयुक्तं’ अद्यमानकं ‘कार्षापणधनस्य’ कोटिव्यवहारारोपणमिति क्षीरकदम्बक इति ॥ १७ ॥ (२४३)
विदपनेऽपि ’ तस्माद्-कार्षापणादन्येषां-कार्षापणादीनां विदपने-उपार्जने, किं पुनस्तदन्याविदपने इत्यपिवाच्यार्थः, ‘को-
टिव्यवहारारोपणं’ कोटिप्रमाणानां दीनारदीनां व्यवहारे आत्मन आरोपणमिति, यतोऽतिबहुकालसाध्योऽयं व्यवहारे,
न च तावन्तं कालं व्यवहारिणां जीवितं संभाव्यते, एवं च क्षीरकदम्बनारदयोर्न कश्चिन्मतभेदो यदि परं वचनकृत एवेति ॥

न दोषो योग्यतायामिति विश्व इति ॥ १८ ॥ (२४४)
‘न’ नैव ‘दोषः’ अद्यतनालक्षणः कश्चिद् योग्यतायां-कार्षापणधनस्यापि तथाविधभाग्योदयात्म्यतिदिनं शतगुणसह-
स्रगुणादिकार्षापणोपार्जनेन कोटिव्यवहारारोपणोचितत्वलक्षणायां, श्रूयन्ते च केचिदपूर्वं तुच्छव्यवहारा अपि तथाविधभाग्यवत्त्वेन
स्वल्पनैव कालेन कोटिव्यवहारमाह्ला इत्येतद् ‘विश्वो’ विश्वनामा प्रवादी प्राहेति, अयं च मनाक् सम्राणमतमनुसरतीति ॥२४५॥

अन्यतरवैकल्येऽपि गुणबाहुल्यमेव सा तत्त्वत इति सुरशुररिति ॥ १९ ॥ (२४६)
अन्यतरस्य-कस्यचिद् गुणस्य वैकल्येऽपि, किं पुनरवैकल्ये इत्यपिवाच्यार्थः, ‘गुणबाहुल्यमेव’ गुणभूयस्त्वमेव

नैतदेवमिति सम्राडिति ॥ १२ ॥ (२३८)

नैतदेवं प्राणवत् 'सम्राट्' राजर्षिविशेषः प्राह ॥ १२ ॥ कुत इत्याह—

संभवादेव श्रेयस्त्वसिद्धेरिति ॥ १३ ॥ (२३९)

'संभवादेव' योग्यत्वादेव, न पुनर्गुणमात्रादेव केवलात् संभवविकलात्, 'श्रेयस्त्वसिद्धेः' सर्वप्रयोजनानां श्रेयोभाव-
निष्पत्तेः, इदंशुकं भवति—गुणमात्रे सत्यपि यावदद्यापि प्रमादयादिर्जीवो विवक्षितकार्यं प्रति योग्यतां न लभते न तावत्तत्ते-
नारब्धमपि सिद्ध्यति, अनधिकारितात्तस्य, अनधिकारिणश्च सर्वत्र कार्यं प्रतिषिद्धत्वात्, अतो योग्यतैव सर्वकार्याणां
श्रेयोभावसंपादिकेति ॥ १३ ॥

यत्किञ्चिदेतदिति नारद इति ॥ १४ ॥ (२४०)

यत्किञ्चिद्वत् न किञ्चिदित्यर्थः एतत्सम्राडुक्तमिति नारदो वक्ति ॥ १४ ॥ कुत इत्याह—

गुणमात्राद् गुणान्तरभावेऽप्युत्कर्षायोगादिति ॥ १५ ॥ (२४१)

गुणमात्राद्—योग्यतामात्ररूपात् गुणान्तरस्य तथाविधस्य भावेऽप्युत्कर्षायोगात्—उक्तानां गुणानामसंभवात्, अन्यथा
योग्यतामात्रस्य प्रायेण सर्वप्राणिनां संभवाद्दुःकृष्टगुणप्रसङ्गेन न कश्चित् सामान्यगुणः स्यात्, अतो विधिद्वैव योग्यता गुणोत्कर्ष-
साधिकेति सिद्धमिति ॥ १५ ॥

सोऽप्येवमेव भवतीति वसुरिति ॥ १६ ॥ (२४२)

निर्गुणस्य कथञ्चित्त्द्गुणभावोपपत्तेरिति ॥ ९ ॥ २३६ ॥

निर्गुणस्य सतो जीवस्य कथञ्चित्-केनापि प्रकारेण स्वगतयोग्यताविशेषलक्षणेन प्रथमं 'तद्गुणभावोपपत्तेः' तेषां-समग्राणां प्रवाज्यगुणानां प्रवाजकगुणानां वा भावोपपत्तेः-यदनासंभवाद्, तथाहि-यथा निर्गुणोऽपि सन् जन्तुर्विशिष्टकार्य-हेतुर् प्रथमं गुणान् लभते तथा यदि तद्गुणाभावेऽपि कथञ्चिद्विशिष्टमेव कार्यं लप्स्यते तदा को नाम विरोधः स्याद्?, इत्यने-च दरिद्रस्यापि कस्यचिदकस्मादेव राज्यादिविभूतिलाभ इति ॥ ९ ॥

अकारणमेतदिति व्यास इति ॥ १० ॥ (२३६)

'अकारणम्' अप्रयोजकं निष्फलमित्यर्थः 'एतद्' बाल्मीकिनिरूपितं वाक्यं इत्येतद् ब्रूते 'व्यासः' कृष्णद्वैपा-यनः ॥१०॥ कुत इत्याह—

गुणमात्रासिद्धौ गुणान्तरभाव(स्य)नियमा(द्)भावादिति ॥ ११ ॥ (२३७)

'गुणमात्रस्य' स्वाभाविकस्य सुच्छस्यापि गुणस्य प्रथमसिद्धौ सत्यां गुणान्तरस्य-अन्यस्य गुणविशेषस्य भावः-उत्पादः गुणान्तरभावः तस्य नियमाद्-अवश्यंतया अभावाद्-असत्त्वाद्, स्वानुरूपकारणपूर्वको हि कार्यव्यवहारः, यतः पठ्यते-'नाकारणं भवेत्कार्यं, नान्यकारणकारणम् । अन्यथा न व्यवस्था स्यात्कार्यकारणयोः क्वचित् ॥ १४६ ॥' 'नान्यकार-णकारण' भिति न-नैव अन्यस्य-आत्मव्यतिरिक्तस्य कारणमन्यकारणं अन्यकारणं कारणं यस्य तद् तथा, पदादेः कारणं सूत्रपिण्डाद्विद्यदादेः कारणं न भवति इति भावः ॥ ११ ॥

अत्र पीडय प्रवज्यार्हशुणाः, एष्वदश पुनर्गुशुणा निरूपिता इति ॥ ४ ॥ उत्सर्गपक्षश्चायम्, अथात्रैवापवादमाह—

पादाङ्गशुणाहीनी मध्यमावरचिति ॥ ५ ॥ (२३१)

पादेन-चतुर्थभागेन अर्द्धेन च-प्रतीतरूपेण प्रस्तुतशुणानां हीनी-न्यूनी प्रवज्यप्रब्राजकीं 'मध्यमावरौ', मध्यमजघ-
न्यौ क्रमेण योग्यौ स्यातामिति ॥५॥ अथैतस्मिन्नेवार्थे परतीर्थिकमतानि दश स्वमतं चोपदर्शयितुमिच्छुः 'नियम एवायमिति
वायु रित्यादिकं ' भवन्ति अ(त्व)ह्या अपि असाधारणशुणाः कल्याणोत्कर्षसाधका ' इत्येतत्पर्यन्तं सूत्रकदम्बकमाह—

नियम एवायमिति वायुरिति ॥ ६ ॥ (२३२)

'नियम एव' अवरुयंभाव एव 'अयं' यदुत परिपूर्णशुणो योग्यो नापरः—पादप्रमाणादिहीनशुणः स्यादित्येवं
'वायुः २-वायुनामा प्रवादिविशेषः, प्राहेति सर्वत्र क्रिया गम्यते ॥ ६ ॥ कुत इत्याह—

समग्रशुणसाध्यस्य तदर्द्धभावेऽपि तत्सिद्धयसंभवादिति ॥ ७ ॥ (२३३)

'समग्रशुणसाध्यस्य' कारणरूपसमस्तशुणनिष्पाद्यस्य कार्यस्य 'तदर्द्धभावेऽपि' तेषां-शुणानामर्द्धभावे उप-
लक्षणत्वात् पादहीनभावे च 'तत्सिद्धयसंभवात्' तस्माद्-शुणाद्धृत् पादोन्नतशुणभावाद्वा या सिद्धिः-निष्पत्तिः तस्या
असंभवाद्-अघटनात्, अन्यथा कार्यकारणव्यवस्थोपरमः प्रसज्यत इति ॥ ७ ॥

नैतदेवमिति बाल्मीकिरिति ॥ ८ ॥ (२३४)

'न' नैव 'एतत्' वायुक्रमिति, एतत् प्राह 'बाल्मीकिः' बलमीकोद्भवः ऋषिविशेषः ॥८॥ कुत इत्याह—

माणक्रमाधिगतदीक्षः 'समुपास्तिशुरूकुलः' विधिवदाराधितगुरुपरिवारभावः 'अस्वलितशीलः' प्रब्रज्याप्रतिपत्तिप्र-
श्रुत्वेवाखण्डितव्रतः 'सम्यगधीतागमः' सूत्रार्थोभयज्ञानक्रियादिगुणभाजो गुरोरासेवनेनाधिगतपारगतगदितागपरहरस्यः,
यतः पठ्यते—'तित्ये सुत्तथाणं गहणं विहिणा उ तत्य तित्यमिदं । उभयन्तू चैव गुरु विही उ विणयाइधो चित्तो ॥११४॥
उभयन्तूविय किरियापरो दढं पवयणाणुरागी य । ससमयपरुवगो परिणथो य पन्नो य अत्तल्यं ॥ १४५ ॥' (उपदेशपदे
८५२-८५३) [तीर्थं सूत्रार्थयोर्ग्रहणं विधिर्नैव तत्र तीर्थमिदम् । उभयज्ञ एव गुरुः विधिरतु विनयादिकश्चिन्नः ॥ १ ॥ उभय-
ज्ञोऽपि च क्रियापरो दढं प्रवचनानुरागी च । स्वसमयप्ररूपकः परिणतश्च प्राज्ञश्चात्यर्थम् ॥ २ ॥] 'तत एव दिमलतरवो-
धात्तत्त्वेदी' तत एव-सम्यगधीतागमत्वादेव हेतोर्यो विमलतरो बोधः—शेषान् सम्यगधीतागमानपेक्ष्य स्फुटतरप्रज्ञोन्मीलः
तस्मात्सकाशात् तत्त्वेदी-जीवादिवस्तुविज्ञाता 'उपज्ञान्तः' मनोवक्त्रायविकारविकलः, 'प्रवचनवत्सलः' यथानुरूपं
साधुसाध्वीश्रावकश्राविकारूपचतुर्वर्णश्रमणसङ्घवात्सल्यविधायी, 'सत्त्वहितरतः' तत्तच्चित्रोपायोपादानेन सामान्येन सर्व-
सर्वप्रियकरणपरायणः, 'आदेयः' परेषां ग्राहवचनचेष्टः, 'अनुवर्तकः' चित्रस्वभावानां प्राणिनां गुणान्तराधानवियानु-
दृत्तशीलः, 'गन्भीरः' रोपतोषाद्यवस्थायामप्यल्लभमध्यः, 'अविषादी' न परीषहाद्यभिभूतः कायसंरक्षणार्थं दैन्यमुप-
याति 'उपज्ञामलब्ध्यादिसंपन्नः' उपज्ञामलब्धिः—परमुपशमयितुं सामर्थ्यलक्षणा, आदिशब्दादुपकरणलब्धिः स्थिरहस्वल-
ब्धिश्च गृह्यते, ततस्ताभिः संपन्नः—समन्वितः, 'प्रवचनार्थवक्ता' यथावस्थितागमार्थप्रज्ञापकः 'स्वगुर्वनुज्ञातगुरुपदः'
स्वगुरुणा—स्वगच्छनायकेनानुज्ञातगुरुपदः—समारोपिताचार्यपदवीकः, चकारो विशेषणसमुच्चये, इतिशब्दो गुरुगुण्येचास्रचकः।

अर्हः-योग्यः प्रव्रज्यार्हो जीवः, कीदृशः इत्याह—आर्यदेशोत्पन्नः^१ मगधाद्यर्द्धपृष्टविंशतिपण्डलमध्यलब्धजन्मा, तथा 'चि-
 शिष्टजातिकुलान्वितः^२ विशुद्धवैवाह्यचतुर्वर्णानिर्गतमातृपितृपक्षरूपजातिकुलसंपन्नः, तथा 'क्षीणप्रायकर्ममलः'^३ क्षीण-
 प्रायः—उत्सन्नप्रायः कर्ममलो—ज्ञानावरणमोहनीयादिरूपो यस्य सः तथा, तत एव विमलबुद्धिः, यत एव क्षीणप्रायकर्ममलः
 तत एव हेतोर्विमलबुद्धिः—निर्मलीमसमतिः, 'प्रतिक्षणं मरण भ्रमिति समयप्रसिद्धावीचिमरणापेक्ष्येति, पठ्यते च—'यामेव
 रात्रिं प्रथमासुर्वेति, गर्भे वसत्यै नरवीर ! लोकः । ततः प्रभृत्यस्वल्लितप्रयाणः, स मत्पहं मृत्युसमीपमेति ॥ १४३ ॥'^४ नर-
 वीर इति व्यासेन शुधिच्छिरस्य संबोधनमिति, दारुणो विपाको मरणस्यैवेति गम्यते, सर्वाभावकारिल्लात्स्येति, 'प्रागपि'^५
 इति प्रव्रज्यापत्तिपूर्वकाल एवेति, 'स्थिर'^६ इति पारव्यक्रार्थस्यापानतराल एव न परित्यागकारी, 'समुपसंपन्न'^७ इति
 समिति—सम्यग्ग्रहस्या सर्वथाऽऽत्मसमर्पणरूपया उपसंपन्नः—सामीप्यमागत इति ॥३॥ इत्थं प्रव्रज्यार्हमभिधाय प्रजाजकमाह—
 गुरुपदार्हस्तु इत्थंभूत एव—विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः १ समुपासितगुरुकुलः २ अरवलितशीलः ३ सम्यग-
 धीतागमः ४ तत एव विमलतरबोधात्तत्त्ववेदी ५ उपशान्तः ६ प्रवचनवत्सलः ७ सत्त्वहितरतः ८ आदेयः ९
 अनुवर्तकः १० गम्भीरः ११ अधिषादी १२ उपशामलब्ध्यादिसंपन्नः १३ प्रवचनार्थवक्ता १४ स्वगुर्वनुज्ञातगु-
 रूपद् १५ श्रेतीति ॥ ४ ॥ (२३०)

'गुरुपदार्हः—२. प्रवाचकपदयोग्यः तुः पूर्वस्माद्विशेषणार्थः 'इत्थंभूत एव २. प्रव्रज्यार्हगुणयुक्त एव सन्, न पुनर-
 न्याहशोऽपि, तस्य स्वयं निर्गुणत्वेन प्रव्रज्यजीवगुणबीजनिक्षेपकरणायोगात्, किमित्याह—'विधिप्रतिपन्नप्रव्रज्यः'^१ वक्ष्य-

नापि कालेन 'प्रत्याख्यानम्' आश्रवद्वारनिरोधलक्षणं 'ज्ञात्वा' गुरुमूले श्रुतधर्मतया सम्यगावबुध्य प्रत्याख्यानस्य फलं हेतुं च 'सुबह्वपि' सर्वपापस्थानविषयतया भूयिष्ठमपि करोतीति गम्यते, स्लोकं तावदनुष्ठानं संपन्नमेवेत्यपिशब्दार्थः, अयमभि-
प्रायः-स्लोकद्वयनुष्ठानादत्यन्तविशुद्धाद् सकाशाद् कालेन प्रत्याख्यानस्वरूपादिज्ञातुर्भूयिष्ठमपि प्रत्याख्यानं संपद्यत इति॥३॥
इति विशेधतो गृहस्थधर्म उक्तः, साम्प्रतं यतिधर्मावसर इति यतिमनुवर्णयिष्याम इति ॥ १ ॥ (२२७)

प्रतीतार्थमेव ॥ १ ॥ यत्यनुवर्णनमेवाह—
अर्हः अर्हसमीपे विधिप्रव्रजितो यतिरिति ॥ २ ॥ (२२८)

'अर्हः' प्रव्रज्याहो वक्ष्यमाण एव अर्हस्य-प्रव्रज्यादानयोग्यस्य वक्ष्यमाणगुणस्यैव गुरोः समीपे-पार्श्वे विधिना-वक्ष्य-
माणैव 'प्रव्रजितः' गृहीतदीक्षः 'यतिः' मुनिरित्युच्यते इति ॥२॥ 'यथोद्देशं निर्देशं' इति न्यायात्यत्रज्याहर्भेवाभिधित्सुराह-
अथ प्रव्रज्याहर्हः-आर्यदेशोत्पन्नः १ विशिष्टजातिकुलान्वितः २ क्षीणप्रायकर्ममलः ३ तत एव विम-
लबुद्धिः ४ दुर्लभं मानुष्यं जन्म मरणनिमित्तं, संपदश्चपलाः, विषया दुःखहेतवः, संयोगे वियोगः, प्रतिक्षणं
मरणं; दारुणो विपाकः इत्यवगतसंसारनैर्गुण्यः ५ तत एव तद्विरक्तः; ६ प्रतनुकषायः ७ अल्पहास्यादिः ८ कृतज्ञः
९ विनीतः १० प्रागपि राजामात्यपौरजनबहुमतः ११ अद्रोहकारी १२ कल्याणांगः १३ श्राद्धः १४ स्थिरः
१५ ससुपसंपन्न १६ श्रेति ॥ ३ ॥ (२२९)

एतत्सर्वं सुगमं, परं 'अथे' न्यायान्वयार्थिः प्रव्रजनं-पापेभ्यः प्रकर्षणं शुद्धचरणयोगेषु व्रजनं-गमनं प्रव्रज्या तस्या

‘एवम् २ उक्तरूपेण विधिना—सामान्यतो विशेषतश्च गृहस्यधर्मलक्षणेन समाशुक्तः—संपन्नः ‘सेवमानः २ अनुशील-
यन् ‘गृहाश्रमं २ गृहवासं, किमित्याह—‘चारित्रमोहनीयेन २ प्रतीतरूपेण, ‘सुच्यते २ परित्यज्यते ‘पापकर्मणा २ पाप-
कृत्यात्मकेन ॥ १ ॥ एतदपि कथमित्याह—

सदाज्ञाऽऽराधनायोगाद्भावशुद्धेर्नियोगतः । उपायसंप्रवृत्तेश्च, सम्यक्चारित्ररागतः ॥ २० ॥

सन्—अकलङ्कितो य आज्ञाराधनयोगो—यतिधर्माभ्यासासहेनादौ श्रावकधर्मः अभ्यसनीय इत्येवंलक्षणो जिनीपदेश-
संवन्यः तस्माद् यका भावशुद्धिः—मनोनिर्मलता तस्याः ‘नियोगतः’ अवश्यतया तथा ‘उपायसंप्रवृत्तेश्च’ उपायेन शुद्धहे-
त्वशीकरणरूपेण प्रवृत्तेः—वेष्टनाद्, चकारो हेत्वन्तरसमुच्चये, इयमपि कुत इत्याह—‘सम्यक्चारित्ररागतः २ निर्वर्जित्वा रि-
त्राभिलाषाद्, इदमुक्तं भवति—सदाज्ञाराधनायोगाद् यका भावशुद्धिः या च सम्यक्चारित्ररागतः उपायसंप्रवृत्तिः अणुप्रता-
दिपालनरूपा ताभ्यामुभाभ्यामपि हेतुभ्यां चारित्रमोहनीयेन सुच्यते, न पुनरन्यथेति ॥ २ ॥ आह इदमपि कथं सिद्धं यथेत्यं
चारित्रमोहनीयेन सुच्यते ततः परिपूर्णप्रत्याख्यानभागभवतीत्याशङ्क्याह—

विशुद्धं सद्बुष्ठानं, स्तोकमप्यर्हतां मतम् । तत्त्वेन तेन च प्रत्याख्यानं ज्ञात्वा सुबह्वपि ॥ २१ ॥

‘विशुद्धं’ निरतिचारं अत एव सत्—सुन्दरं अनुष्ठानं स्थूलपाणातिपातविरमणादि ‘स्तोकमपि’ अन्यतमैकमङ्गक-
प्रतिपत्त्या अर्ह्यं, बहू तावन्मतमेवेत्यपि शब्दार्थः, ‘अर्हतां २ पारागतानां’ मतम् २ अभीष्टं, कथमित्याह—‘तत्त्वेन २ तारि-
करूपतया, न पुनरतिचारकाण्डव्यदूषितं बह्वप्यनुष्ठानं सुन्दरं मतं, ‘तेन च’ तेन पुनर्विशुद्धेनावुष्ठानेन कारणभूतेन स्तोके-

पर्वतं' सर्वविरतिमहाशैलमिति ॥२॥ ननु एतदपि कथमित्यमित्याह—

स्तोकान् गुणान् समाराध्य, बहूनामपि जायते । यस्मादाराराधनायोग्यस्तस्मादादावयं मतः ॥ १८ ॥ इति॥

' स्तोकान् २-तुच्छान् ' गुणान् २-श्रमणोपासकावस्थोचितान् ' समाराध्य २-पालयित्वा ' बहूनां ' सुश्रमणोचि-
तगुणानां, स्तोकानामाराधनायोग्यो जात एवेत्यपिशब्दार्थः, ' जायते २-भवति यस्मात्कारणादाराराधनायोग्यः—परिपालनो-
चितः, अविकलत्वगुणाराधनावलम्बनीनबहुगुणलाभवाधकर्मकलङ्कत्वेन तद्गुणलाभसामर्थ्यभावात्, तस्मात्कारणादादी-प्रथ-
मत एव ' अयम् २-अनन्तरमोक्तो गृहस्थधर्मा ' मतः २-सुधियां संमत इति । गुरुष्विशेषापेक्षोऽयं न्यायः, अन्यथा तथा-
वियाध्यवसायसामर्थ्यादेव एवावलीभूतचारित्र्यमोहानां स्थूलभद्रादीनामेतत्कमपन्तरेणापि परिशुद्धसर्वविरतिलाभस्य शान्ति-
श्रयमाणत्वात् ॥ इति श्रीशुनिचन्द्रक्षरिविरचितायां धर्मविन्दुद्वयी विशेषतो गृहस्थधर्मविधिसूतीयोऽध्यायः समाप्तः ।

व्याख्यातसूतीयोऽध्यायः ।

श्रीशुनिचन्द्रक्षरिविरचितायां धर्मविन्दुद्वयी विशेषतो गृहस्थधर्मविधिसूतीयोऽध्यायः

साभ्यतं चतुर्थं आरभ्यते, तस्य वेदमादिद्विप्रम्—

एवं विधिसमायुक्तः, सेवमानो गृहाश्रमम् । चारित्र्यमोहनीयेन, मुच्यते पापकर्मणा ॥ १९ ॥

‘ यथोचितं २ यो यदा वर्द्धयितुमुचितस्वस्य सम्यग्दर्शनदर्शणस्य दर्शनप्रतिभाप्रतिपाभ्यासद्वारेण वृद्धिः-पुष्टीकरणं कार्या ॥ ९२ ॥

तथा-सत्त्वादिषु मैत्र्यादियोग इतीति ॥ ९३ ॥ (२२६)

सर्वेषु-सामान्यतः सर्वजन्येषु आदिशब्दाहुः। त्वत्सुखदोषदूषितेषु मैत्र्यादीनाम्-आष्यविशेषाणां योगो-व्यापारः कार्यः, मैत्र्यादिलक्षणं वेदम्-“ परहितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी तथा करुणा । परसुखदुष्टिर्मुदिता, परदोषोपेक्षणपुपेक्षा ॥ १४२ ॥ ” (षोड०) इतिः परिसमाप्ती ॥ संपत्त्युपसंहरत्नाह-

विशेषतो गृहस्थस्य, धर्म उक्तो जिनोत्तमैः । एवं सद्भावनासारः, परं चारित्र्यकारणम् ॥ १६ ॥

‘ विशेषतः २ सामान्यगृहस्थधर्मैर्बलक्षणेन ‘ गृहस्थस्य २ गृहभेषिनो धर्मः ‘ उक्तो १ निरूपितो ‘ जिनोत्तमैः २ अर्हद्भिः ‘ एवम् २ उक्तरीत्या ‘ सद्भावनासारः २ परमगृहस्थार्थानुक्कलभावनाप्रधानः, भावभावकधर्म इत्यर्थः, कीदृशोऽसा-वित्याह-‘ परम्’ अवन्यमिह भवान्तरे वा ‘ चारित्र्यकारणं २ सर्वविरतिहेतुः ॥१॥ ननु कथं परं चारित्र्यकारणमसावित्याशङ्क्याह-पदंपदेन मेधावी, यथाऽऽरोहति पर्वतम् । सम्यक् तथैव नियमाद्धिरश्चारित्र्यपर्वतम् ॥ १७ ॥

इह पदं पदिकोच्यते, तवः पदेन पदेन यदारोहणं तद्विपातनात् पदंपदेनेत्युच्यते, ततः पदंपदेन ‘ मेधावी २ बुद्धिमान् ‘ यथे’ति दृष्टान्तार्थः ‘ आरोहति २ आक्रामति ‘ पर्वतम् २ उज्जयन्तादिकं ‘ सम्यक् २ हस्तपादादिवरीरावयवभङ्गाभावेन ‘ तथैव २ तेनैव प्रकारेण ‘ नियमाद् २ अवश्यतया ‘ धीरो २ निष्कलङ्कानुपालितश्रमणोपासकसमाचारः ‘ चारित्र्य-

तदनु तन्नैर्गुण्यभावनेति ॥ ८९ ॥ (२२२)

वर्ण्यं विद्वत्तदना धावते पुरः । इतः क्रूरः कामो विचरति पिशाचश्चिरमहो, अशानं संसारः क इह पतितः स्यास्यति
सुखम् ? ॥ १३७ ॥ एतास्तावदसंशयं कुशदलमान्तोदविन्दूपमा, लक्ष्म्यो बन्धुसमागमोऽपि न चिरस्थायी खलमीतिवत् ।
यथान्यत्किल किञ्चिदस्ति निखिलं तच्छारदारभोधरच्छायावक्षलवां विभक्तिं यदतः स्वस्मै हितं चिन्त्यताम् ॥१३८॥ ॥८९॥

अपवर्गस्य-मुक्तेः आलोचनं-सर्वगुणमयत्वेनोपादेयतया परिभावनम्, यथा-“ प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः
किं ?, दत्तं पदं शिरसि विद्विषवां ततः किम् ? । संपुरिताः पण्यिनी विभवैस्ततः किं ?, कल्पं श्रुतं तनुश्रुतां तनुभिस्ततः
किम् ? ॥ १३९ ॥ तस्मादनन्तमजरं परमं प्रकाशं, तच्चित्तं । चिन्त्य किमेभिरसद्विकल्पैः ? । यस्यानुषङ्गिण इमे श्रुवनाधिपत्य-
योगादयः कृपणजन्तुमवां भवन्ति ॥ १४० ॥ ॥ ९० ॥

श्रापण्ये-शुद्धसाधुभावे अनुरागो विधेयः, यथा-“ जैनं शुनिन्नममोषभवाचकर्मसंतापनवकरं
तथा-श्रापण्यानुराग इति ॥ ९१ ॥ (२२४)

कुर्यां तदुचरतरं च तपः कदाऽहं, भोगेषु निःस्पृहताया परिमुक्तसङ्गः ? ॥ १४१ ॥ ॥ ९१ ॥
तथा-यथोचितं गुणवृद्धिरिति ॥ ९२ ॥ (२२६)

तथा-योगाभ्यास इति ॥ ८६ ॥ (२१८)

योगस्य-सात्मव्यनिरात्मव्यनभेदभिन्नस्याभ्यासः-पुनः पुनरनुशीलनम्, उक्तं च-“ सात्मव्यनो निरात्मव्यनश्च योगः परो द्विधा द्वेषः । जिनरूपध्यानं त्वत्वाद्यस्तत्त्वगस्त्वपरः ॥ १३३ ॥ ” (षोडशो) ‘ तत्त्वग-इति निवृत्तजिनस्वरूपप्रतिबद्ध इति ॥ ८६ ॥

तथा-नमस्कारादिचिन्तनमिति ॥ ८६ ॥ (२१९)

नमस्कारस्य आदिशब्दात्तदन्यस्वाध्यायस्य च चिन्तनं-भावतम् ॥ ८६ ॥

तथा-प्रशस्तभावक्रियेति ॥ ८७ ॥ (२२०)

तथा यथा क्रोधादिदोषविपाकपर्यालोचनेन प्रशस्तस्य-प्रशंसनीयस्य भावस्य-अन्तःकरणरूपस्य क्रिया-करणं, अन्यथा महादोषभावात्, यदुच्यते-“ चित्तरत्नसंक्षिप्तमान्तरं धनमुच्यते । यस्य तन्मुषितं दोषैस्तस्य शिष्टा विपत्तयः ॥ १३४ ॥ ” (इ० अष्टके) ॥ ८७ ॥

तथा-भवस्थितिप्रेक्षणमिति ॥ ८८ ॥ (२२१)

भवस्थितेः-संसाररूपस्य प्रेक्षणाम्-अवलोकनम्-यथा-“ यौवनं नगनदास्यदोषं, आरदाग्नुदविलासि जीवितम् । स्वप्रलब्धधनविभ्रमं धनं, स्यावरं किमपि नास्ति तत्स्वतः ॥ १३५ ॥ विग्रहा गदसुजङ्गमालयाः, संगमा विगमदोषदुषिताः । संपदोऽपि विपदा कटाक्षिता, नास्ति किञ्चिदनुपद्रवं स्फुटम् ॥ १३६ ॥ ” इत्यादीति ॥ ८८ ॥

रेव ॥ १३२ ॥ इत्यादिशुभचिन्तारूपायां ' प्रबन्धः ' प्रकर्षवृत्तिः ॥ ७९ ॥

तथा-शिष्टचरितश्रवणमिति ॥ ८० ॥ (२१३)

शिष्टचरितानां- ' शिष्टचरितप्रशंसो भूति प्रथमाध्यायसूत्रोक्तलक्षणानां श्रवणं-तिरन्तरमाकर्षणं, तच्छ्रवणे हि तद्गता-
भिलाषभावात्त कदाचिद् लब्धगुणज्ञानिः संपद्यत इति ॥ ८० ॥

तथा-सान्ध्यविधिपालनेति ॥ ८१ ॥ (२१४)

सान्ध्यस्य-सन्ध्याकालभवस्य विधेः-अनुष्ठानविशेषस्य दिनाष्टमभागभोजनाभ्यवहारसंकोचादिलक्षणस्य पालना-
अनुसेवनमिति ॥ ८१ ॥ एनामेव विशेषत आह-

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ॥ ८२ ॥ (२१५)

' यथोचितं ' यथासापेक्षं ' तत्प्रतिपत्तिः ' सान्ध्यप्रतिपत्तिरिति ॥ ८२ ॥ कीदृशीत्याह-

पूजापुरस्सरं चैत्यादिवन्दनमिति ॥ ८३ ॥ (२१६)

तत्कालोचितपूजापूर्वकं चैत्यवन्दनं, गृहचैत्यचैत्यभवनयोः, आदिशुद्धावतिवन्दनं मातापितृवन्दनं च ॥ ८३ ॥

तथा-साधुविश्रामणक्रियेति ॥ ८४ ॥ (२१७)

साधुनां-निर्वाणाराधनयोगसाधनप्रवृत्तानां गुरुषाणां स्वाध्यायध्यानाद्यनुष्ठाननिष्ठोपहितश्रमाणां तयाविधयविश्राम-
कसाध्वभावे विश्रामणक्रिया, विश्राम्यतां-विश्रामं लभमानानां करणं विश्रामणा सा चासौ क्रिया चेति समासः ॥ ८४ ॥

प्राप्ते भोजनकाले चैत्यानाम्-अर्हद्विभ्रवलक्षणानां आदिशब्दात्साधुसाधिकाणां च पूजा-पुष्पधूपादिभिरन्नपानप्रदानादिभिश्चोपचरणं सा पुरःसरा यत्र तर्द्धैत्यादिपूजापुरःसरं भोजनम्-अन्नोपजीवनं, यतोऽन्यत्रापि पठ्यते-“ जिणपुष्पोचि यदापं परियणसंभालणा उचियकिञ्चं । दाणुर्वसेो य तहा पच्चक्खाणस्स संभरणं ॥ १३० ॥ ” [जिनपूजोचितदानं परजिनस्मरणं उचितकृत्यम् । स्थानोपवेशनं च तथा प्रत्याख्यानस्य संस्थितिः ॥ १ ॥] ॥ ७६ ॥

तथा-तदन्वेव प्रत्याख्यानक्रियेति ॥ ७६ ॥ (३०९)

‘तदन्वेव’ भोजनानन्तरमेव प्रत्याख्यानक्रिया-द्विविधाद्याहारसंवरणरूपा ॥ ७६ ॥

तथा-शरीरस्थितौ प्रयत्न इति ॥ ७७ ॥ (३१०)

‘शरीरस्थितौ’ उचितताभ्यङ्गसंवाहनज्ञानादिलक्षणायां यत्नः-आदरः, तथा च पठ्यते-“ धर्मार्यकाममोक्षाणां, शरीरं कारणं यतः । ततो यत्नेन तद्रक्ष्यं, यथोक्तैरनुवर्त्तनैः ॥ १३१ ॥” इति ७७ ॥

तथा-तदुत्तरकार्यचिन्तेति ॥ ७८ ॥ (३११)

तस्याः-शरीरस्थितेरुत्तराणि-उत्तरकालभावीनि यानि कार्यणि-व्यवहारकरणादीनि तेषां चिन्ता-वसिख्या कार्या इति ॥ ७८ ॥

तथा-कुशलभावनायां प्रबन्ध इति ॥ ७९ ॥ (३१२)

‘कुशलभावनायाम्’ “ सर्वेऽपि सन्तु सुखिनः, सर्वे सन्तु निरामयाः । सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चित्पापमाच-

पञ्चमः अध्यायः

वेदमादिसूत्रम्-

॥ २५ ॥

व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-
 व्याख्यातश्चतुर्थोऽध्यायः, अथ पञ्चमो व्याख्यायते, तस्य वेदमादिसूत्रम्-

धर्मविन्दु-
 साधुषय-
 ति धमः
 अ, ५

२

जन्तुविशेषा उपलक्षणत्वाद् मत्स्यमकरसंभ्रुपारादयश्च यत्र स तथा 'महोदधिः' प्रहासशुद्धः
 'वाहुभ्यां' भुजाभ्यां, 'दुस्तरः' - कुच्छ्रेण तरीतुं शक्यः 'यद्धदि' ति दृष्टान्तार्थः 'क्रूरनक्रः' क्रूरा-भीषणा नक्रा-जल-
 जन्तुविशेषा उपलक्षणत्वाद् मत्स्यमकरसंभ्रुपारादयश्च यत्र स तथा 'महोदधिः' प्रहासशुद्धः
 'वाहुभ्यां' भुजाभ्यां, 'दुस्तरः' - कुच्छ्रेण तरीतुं शक्यः 'यद्धदि' ति दृष्टान्तार्थः 'क्रूरनक्रः' क्रूरा-भीषणा नक्रा-जल-
 जन्तुविशेषा उपलक्षणत्वाद् मत्स्यमकरसंभ्रुपारादयश्च यत्र स तथा 'महोदधिः' प्रहासशुद्धः
 'वाहुभ्यां' भुजाभ्यां, 'दुस्तरः' - कुच्छ्रेण तरीतुं शक्यः 'यद्धदि' ति दृष्टान्तार्थः 'क्रूरनक्रः' क्रूरा-भीषणा नक्रा-जल-
 जन्तुविशेषा उपलक्षणत्वाद् मत्स्यमकरसंभ्रुपारादयश्च यत्र स तथा 'महोदधिः' प्रहासशुद्धः
 'वाहुभ्यां' भुजाभ्यां, 'दुस्तरः' - कुच्छ्रेण तरीतुं शक्यः 'यद्धदि' ति दृष्टान्तार्थः 'क्रूरनक्रः' क्रूरा-भीषणा नक्रा-जल-
 जन्तुविशेषा उपलक्षणत्वाद् मत्स्यमकरसंभ्रुपारादयश्च यत्र स तथा 'महोदधिः' प्रहासशुद्धः
 'वाहुभ्यां' भुजाभ्यां, 'दुस्तरः' - कुच्छ्रेण तरीतुं शक्यः 'यद्धदि' ति दृष्टान्तार्थः 'क्रूरनक्रः' क्रूरा-भीषणा नक्रा-जल-

॥२२॥

विरहितः, तथा 'परमानन्दरूपः' सर्वोपमातीतानन्दस्वभावः, चकारो विशेषणसमुच्चये, 'दुष्करं' कुच्छ्रेण कर्तुं शक्यं
 'तत्' यत्किञ्च, 'न च' नैवाद्भुतम्- आश्चर्यमेतद्, अत्यन्तमहोदयानां विद्यापन्नौषधादिसाधनानामिहैव दुष्करत्वोपलम्भात्
 इति ॥ २ ॥ एवं तर्हि कथमतिदुष्करं यत्किञ्च कर्तुं शक्यं स्यादित्याशङ्क्याह-
 भवस्वरूपविज्ञानान्तरागाच्च तत्स्वतः । अपवर्गांशुरागान् च, स्यादेतन्नान्यथा कश्चित् ॥ २७ ॥
 भवस्वरूपविज्ञानान्तरागाच्च तत्स्वतः । अपवर्गांशुरागान् च, स्यादेतन्नान्यथा कश्चित् ॥ २७ ॥
 भवस्वरूपविज्ञानान्तरागाच्च तत्स्वतः । अपवर्गांशुरागान् च, स्यादेतन्नान्यथा कश्चित् ॥ २७ ॥
 भवस्वरूपविज्ञानान्तरागाच्च तत्स्वतः । अपवर्गांशुरागान् च, स्यादेतन्नान्यथा कश्चित् ॥ २७ ॥

‘उपायतः २-उपायेन निरवद्यानुष्ठानाभ्यासरूपेण कार्यानां-पुण्यव्यादीनां पालनं-रक्षणं प्रविब्रजिषुः प्राणी कार्यत इति ॥ ३६ ॥

तथा-भाववृद्धिकरणमिति ॥ ३७ ॥ (२६३)

भावस्य-प्रब्रज्याभिलषलक्षणस्य वृद्धिः-उत्कर्षः तस्याः वैस्तेः प्रब्रज्याफलरूपणादिलक्षणैर्वचनैः करणं-सम्पादनं तस्य ॥ ३७ ॥

तथा-अनन्तरानुष्ठानोपदेश इति ॥ ३८ ॥ (२६४)

अनन्तरानुष्ठानस्य-प्रब्रज्याग्रहणानन्तरमेव करणीयस्य ‘सुर्वन्नेवासितातद्भक्तिवहुमानादेः’ अनन्तराभ्याये एव वक्ष्यमाणस्योपदेशः तस्य कार्यः ॥ ३८ ॥

तथा-शक्तितस्यागतपसी इति ॥ ३९ ॥ (२६५)

शक्तितः-शक्तिमोक्ष्य त्यागं च-अर्थन्ययलक्षणं देवगुरुसख्यपूजादौ विषये तपश्च-अनष्टनादि कारणीयः स इति ॥ ३९ ॥

तथा-क्षेत्रादिशुद्धौ वन्दनादिशुद्ध्या श्रीलारोपणमिति ॥ ४० ॥ (२६६)

क्षेत्रस्य-भूमिभागलक्षणस्य आदिशब्दादिशब्द शुद्धौ सत्यां ‘वन्दनादिशुद्ध्या’ चैत्यवन्दनकायोत्सर्गकारणसाधुने-पथ्यसमर्पणादिसमाचारचारुतारूप्या श्रीलस्य-सामायिकपरिणामरूपस्य ‘करोमि भंते ! सामायिके ’ इत्यादिदण्डकोच्चारणपूर्व-कमारोपणं-प्रब्रज्यार्हं न्यसनं गुरुणा कार्यमिति, तत्र क्षेत्रशुद्धिः इक्षुवनादिरूपा, ययोक्तप्र-‘ उच्छुवर्णे साखिवर्णे पञ्चमसरे

तथा-अरक्तद्विष्टतेति ॥ १५ ॥ (२८४)

सर्वत प्रियकारिण्यरक्तेन-अरागवता तदितरस्मिंश्चाद्विष्टेन-अद्वेषवता भाव्यम्, यतः पठ्यते-

“ रागद्वेषौ यदि स्यातां, तपसा किं प्रयोजनम् ? । स्यातां वेद् रागद्वेषौ न, तपसा किं प्रयोजनम् ? ॥१६०॥” १५ ॥

तथा-गलानादिप्रतिपत्तिरिति ॥ १६ ॥ (२८५)

गलानो-उपरदिरोगादुरः आदिशब्दाद्वाल्ग्वहृद्वहृद्वृत्तपाठूर्णकादिग्रहः, तेषां प्रतिपत्तिः-समुचितान्नपानादिसंघादनरूपं
वैयाहृत्यं, महाफलत्वात्तस्य, पठ्यते च-‘ पदिभ्रगसस मयसस व नासह चरणं सुखं अशुण्णाए । नो वैयावक्कयं सुहोदयं
नासई कम्मं ॥ १६१ ॥’ तथा-‘ लह भमरमहुअरिगणा निवयंति कुसुमियम्मि वणसंढे । इय होइ निवइयवं गेळणो कइयव-
लढेणं ॥ १६२ ॥’ [प्रतिभ्रमरस्य मृतरस्य वा नश्यति चरणं श्रुतपणनया । न वैयाहृत्यकृतं शुभोदयं नश्यति कर्म ॥ १ ॥
यथा भ्रमरमहुकरीगणा निपतन्ति हसुमिति वनलण्डे । इति भवति निपतितव्यं गलानो त्यक्तकैतवेन ॥ २ ॥] १६ ॥

तथा-परोद्देगाहेतुतेति ॥ १७ ॥ (२८६)

परोपाप्त-आत्मव्यतिरिक्तानां स्वपक्षगतानां परपक्षगतानां च गृहस्थपापिण्डरूपाणांशुद्देगस्य-प्रतीतरूपस्याहेतुता-
अहेतुभावः, यथोक्तम्-‘ धम्मपत्थमुल्लणं सध्वरसापत्तियं न कायवं । इय संजभोडवि सेओ एत्थ य भयवं उदाहरणं ॥१६३॥
सो तावसासमाओ तिसिं अप्पत्तियं सुणेळणं । परमं अबोहिवीअं तओ गओ हंतउकालेडवि ॥ १६४ ॥ इय अन्नेणडवि
(सवेणवि) सम्मं सक्कं अप्पत्तियं सइ लणरस । नियमा परिहरियवं इयरम्मि सतचच्चिंता उ ॥ १६५ ॥’ अन्ति (पञ्च १११४-

नाऽप्यङ्गवर्णानां च परिहार इति ॥ १० ॥

तथा-त्रिवैर्याशुद्धिः ॥ ११ ॥ (२८०)

॥ ११ ॥

त्रिधा-ऊर्ध्वस्थितर्यग्दिगपेक्षया ईर्यायाः-चक्रक्रमणस्य शुद्धिः-युगमात्रादिदृष्टिनिवेशरूपा ॥ ११ ॥

तथा-भिक्षाभोजनमिति ॥ १२ ॥ (२८१)

इह त्रिधा भिक्षा-सर्वसंपत्करी पौरुषवती वृत्तिभिक्षा चेति, तल्लक्षणं वेदम्-“यतिध्यानादिशुक्लो यो, सुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः । सदाऽनारम्भिणस्तस्य, सर्वसंपत्करी मता ॥ १५६ ॥ वृद्धाद्यर्थमसङ्गस्य, अमरोपमयाऽदतः । शुद्धिदेशोपकाराय, विहितेति शुभाश्रयात् ॥ १५७ ॥ प्रब्रज्यां पतिपत्नौ यस्तद्विरोधेन वर्त्तते । असदारम्भिणस्तस्य, पौरुषवती प्रकीर्त्तिता ॥ १५८ ॥ निःस्वान्धपद्मवो ये तु, न शक्ता वै क्रियान्तरे । भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं, वृत्तिभिक्षेयशुच्यते ॥ १५९ ॥ इति (इ. अष्टके) ततो भिक्षया-प्रस्तावात्सर्वसंपत्करीलक्षणया षिण्डशुत्पाद्य भोजनं विधेयमिति ॥ १२ ॥

तथा-आघाताद्दृष्टिरिति ॥ १३ ॥ (२८२)

आघात्यन्ते-हिंस्यन्ते जीवा अस्मिन्निति आघातः-रूनादिस्थानं, आदिशब्दात् द्यूतललाद्यशेषप्रमादस्थानग्रहः, ततः आघाताद्दृष्टिः-अनवलोकनं कार्यं, तदवलोकने हि अनादिभवाभ्यस्तवया प्रमादानां तत्कौतुकात् क्रोपादिदोषप्रसङ्गात् इति ॥

तथा-तत्कथाऽश्रवणमिति ॥ १४ ॥ (२८३)

तेषां-आघातादीनां कथायाः परैरपि कथ्यमानायाः अश्रवणम्-अनाकर्णनं, तच्छ्रवणेऽपि दीपः प्राणवत् ॥ १४ ॥

धर्मवन्दु

सापक्षय-

ति धर्मः

अ. ५

॥६३॥

तथा-सदाऽऽज्ञाकरणमिति ॥ ५ ॥ (२७४)

‘सदा-सर्वकालं अहि रात्रौ चेत्यर्थः आज्ञायाः-गुरुपदिष्टार्थस्वरूपायाः करणम् ॥ ६ ॥

‘विधिना’ शास्त्रोक्तेन ‘प्रवृत्तिः’ प्रत्युपेक्षणप्रपार्जनाभिक्षाचर्यादियु साधुसमाचारेषु व्यापारणम् ॥ ६ ॥

तथा-आत्मानुग्रहचिन्तनमिति ॥ ७ ॥ (२७६)

‘कचिदर्थं शुर्वाज्ञायां आत्मानुग्रहस्य-उपकारस्य चिन्तनं-विमर्शनं, यथा-‘‘ धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्म-
निरापी । शुखदनामलयनिसतो वचनरसश्चन्दनस्पर्शः ॥ १५५ ॥ ’’ (प्रश्नम०) १५०-१७०)

तथा-व्रतपरिणामरक्षेति ॥ ८ ॥ (२७७)

व्रतपरिणामस्य-चारित्र्यलक्षणस्य तत्रदुपसर्गपरीषदादियु स्वभावात् एव व्रतवाधविधायियु सत्सु रक्षा-चिन्तामणिम-

होषध्यादिरक्षणोदाहरणेन परिपालना विधेया ॥ ८ ॥

आरम्भस्य-षट्कायोपमर्दरूपस्य त्यागः ॥ ९ ॥ एतदुपायमेवाह-
पृथिव्याद्यसंघट्टनमिति ॥ १० ॥ (२७९)

पृथिव्यादीनां-जीवन्तिकायानां ‘असंघट्टनं’ संघट्टनं-स्पर्शनं तत्पतितेधादसंघट्टनं, उपलक्षणत्वाद्गाढगतपरिताप-

॥६३॥

तदनु ' तद्विरागात् २ तक्षलोहपदन्यासो द्विजनन्यायेन भवस्वरूपोद्देशात्, चकारो हेत्वनतरसमुच्चये, ' तत्त्वतः ' निर्व्याज-
 वृत्त्या, तथा ' अपवर्गानुरागात् ' परमपदस्पृहातिरेकात्, चशब्दः प्राग्वत्, स्याद्-भवेदेवद्-यतित्वं, ' नान्यथा ' नान्य-
 प्रकारेण ' कर्त्विद् ' क्षेत्रे काले वा, सम्यगुपायमन्तरेणोपेयस्य कदाचिद्-भावादिति ॥ ३ ॥

इत्युक्तो यतिः, अधुनाऽस्य धर्ममनुवर्णयिष्यामः, यतिधर्मो द्विविधः-सापेक्षयतिधर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति ॥ २७०)
 प्रतीतार्थमेव, परं गुरुराच्छादिसाहाय्यमपेक्षमाणो यः मन्त्रज्यां प्रतिपालयति स सापेक्षः, इतरस्तु निरपेक्षो यतिः,
 तयोर्धर्मोऽनुक्रमेण गच्छवासलक्षणो जिनकल्पादिलक्षणश्चेति ॥ १ ॥

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति ॥ २ ॥ (२७१)

' तत्र ' तयोः सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोर्मध्यत् सापेक्षयतिधर्मोऽयं भण्यते ॥ २ ॥

यथा-गुर्वन्तेवासितेति ॥ ३ ॥ (२७२)

शुरोः-मन्त्राजकाचार्यस्य ' अन्तेवासिता ' शिष्यभावः यावज्जीवमनुष्ठेया, तच्छिष्यभावस्य महाफलत्वात्, पठ्यते
 च- 'नाणस्स होह भागी थिरयरओ दंसणे चरित्ते य । धण्णा आवकहाए गुरुकुलवासं न सुञ्चन्ति ॥ १५४ ॥' (वि. आव०
 ३४५९) [ज्ञानस्य भवति भाजनं स्थिरतरौ दर्शने चारित्रे च । धन्या यावत्कर्यं गुरुकुलवासं न सुञ्चन्ति ॥१॥]

तथा-तद्भक्तवद्भुमानाविति ॥ ४ ॥ (२७३)

तस्मिन्-शुरी भक्तिः-समुच्चिताज्ञापनादिनिवेदनपादप्रक्षालनादित्वा बहुमानश्च-भावमतिबन्धः ॥ ५ ॥

(२९७)

तथा-असत्प्रलापाश्रुतिरिति ॥ २८ ॥ (२९७)
असत्प्रलापाः-अनर्थकवचनरूपा असत्प्रलापाः तेषामश्रुतिः-अनवधारणं, श्रुतिकार्यद्वेषाकरणेन अनु-

असतां-स्वल्पप्रकृतीनां प्रलापा-अनर्थकवचनरूपा असत्प्रलापाः तेषामश्रुतिः-अनवधारणं, श्रुतिकार्यद्वेषाकरणेन अनु-
निराकरिष्युर्द्यदि नोपलभ्यते, भवित्यति क्षान्तिरनाश्रया कथम् ? । यदाश्रयात्क्षान्तिफलं

ग्रहचिन्तनेन च, भूयोक्तम्-“ निराकरिष्युर्द्यदि नोपलभ्यते, भवित्यति क्षान्तिरनाश्रया कथम् ? । यदाश्रयात्क्षान्तिफलं
प्रयाऽऽप्यते, स सत्कृतिं कर्म च नाम नर्हति ॥ १७३ ॥ ” २८ ॥

तथा-अभिनिवेशात्प्रलापनीयतामूलवीजस्य सर्वकार्येषु त्याग इति ॥ २९ ॥
तथा-अभिनिवेशात्प्रलापनीयतामूलवीजस्य सर्वकार्येषु त्याग इति ॥ २९ ॥

अभिनिवेशस्य-मिथ्याग्रहरूपतयाऽप्रज्ञापनीयतामूलवीजस्य सर्वकार्येषु त्याग इति ॥ २९ ॥
अभिनिवेशस्य-मिथ्याग्रहरूपतयाऽप्रज्ञापनीयतामूलवीजस्य सर्वकार्येषु त्याग इति ॥ २९ ॥

अनुचितस्य-साशुजनाचारवाधाविधायितयाऽयोग्यस्य अशुद्धपिण्डशय्यावहारादर्शपूर्णकारणस्य बालदृढनपुंसकार्य-
अनुचितस्य-साशुजनाचारवाधाविधायितयाऽयोग्यस्य अशुद्धपिण्डशय्यावहारादर्शपूर्णकारणस्य बालदृढनपुंसकार्य-

प्रजाजनीयस्य अग्रहणम्-अनुपादानं कार्यमिति, यथोक्तम्-“पिंडं सिद्धं च कृत्यं च, चतुर्थं पायमेव च । अकल्पितं न इच्छि-
प्रजाजनीयस्य अग्रहणम्-अनुपादानं कार्यमिति, यथोक्तम्-“पिंडं सिद्धं च कृत्यं च, चतुर्थं पायमेव च । अकल्पितं न इच्छि-

ज्जा, पहिगाहिजा कल्पितं ॥ १७४ ॥ अद्वारस पुत्सिसेसुं वीसं इत्पीसु दस नपुत्सिसेसु । पद्वावणाअणरिहा पन्नत्ता वीयरानेहि
ज्जा, पहिगाहिजा कल्पितं ॥ १७४ ॥ अद्वारस पुत्सिसेसुं वीसं इत्पीसु दस नपुत्सिसेसु । पद्वावणाअणरिहा पन्नत्ता वीयरानेहि

॥ १७५ ॥ ते चामी-बाले १ ब्रुहे २ नपुत्से ३ य, कीवे ४ जडे ५ य वाहए ६ । तेणे ७ रायावगारी ८ य, उम्पत्ते ९ य
॥ १७५ ॥ ते चामी-बाले १ ब्रुहे २ नपुत्से ३ य, कीवे ४ जडे ५ य वाहए ६ । तेणे ७ रायावगारी ८ य, उम्पत्ते ९ य

अदंस्णे १० ॥ ७९० ॥ १७६ ॥ दासे ११ ब्रुहे १२ य सुदे १३ य, अणत्ते १४ जुंगिए १५ इय । ओवद्धए १६ य भयणे १७,
अदंस्णे १० ॥ ७९० ॥ १७६ ॥ दासे ११ ब्रुहे १२ य सुदे १३ य, अणत्ते १४ जुंगिए १५ इय । ओवद्धए १६ य भयणे १७,

सेहनिष्केहिए इय १८ ॥ ७९१ ॥ १७६ ॥ शुविणी बालवच्छा य पद्वावेदं न कणए इति [प्रवचन० अर्पि] ॥ तथा-पंदए १
सेहनिष्केहिए इय १८ ॥ ७९१ ॥ १७६ ॥ शुविणी बालवच्छा य पद्वावेदं न कणए इति [प्रवचन० अर्पि] ॥ तथा-पंदए १

वाहए २ कीवे ३, कुंभी ४ ईसाह्यत्तिय ५ । सजणी ६ तक्कमसेवी ७, पक्खियापक्खिए इय ॥ ८ ॥ ७९३ ॥ (१७७)
वाहए २ कीवे ३, कुंभी ४ ईसाह्यत्तिय ५ । सजणी ६ तक्कमसेवी ७, पक्खियापक्खिए इय ॥ ८ ॥ ७९३ ॥ (१७७)

॥६६॥

॥६६॥

धर्मविन्दु
सापेक्षप-
ति धर्मः
अ. ५

च-“ लोभो परस्स दीसे हत्थाहस्सि गुणे य गिण्हंती । अप्पाणमप्पणच्चिय कुणइ सदीसं च सगुणं च ॥१७१॥” [लोकः परस्य दीपान् हस्ताहस्ति गुणांश्च गृह्णन् । आत्मानमात्मनैव करोति सदीपं च सगुणं च ॥ १ ॥] २३ ॥

—तथा-विकथावर्जनमिति ॥ २४ ॥ (२९३)

विकथानां-स्त्रीभक्तदेशराजगोचराणां स्वभावत एवाकुशलाशयसमुन्मीलननिबन्धनानां वर्जनं, एतत्कथाकर्णे हि कुण्णनीलाद्युपाधिरिव स्फटिकमणिरात्मा कथ्यमानरूपादिचेष्टानामनुरूपतां प्रतिपद्यते ॥ २४ ॥

तथा-उपयोगप्रधानतेति ॥ २५ ॥ (२९४)

उपयोगः प्रधानः-पुरस्सरः सर्वकार्येषु यस्य स तथा तस्य भावस्त्वचा सा विधेया, निरूपयोगानुष्ठानस्य द्रव्यानुष्ठा-
नत्वात्, “अनुपयोगो द्रव्य ” मिति वचनात् ॥ २५ ॥

तथा-निश्चितहितोक्तिरिति ॥ २६ ॥ (२९५)

निश्चितस्य-संशयविपर्ययानध्यवसायवाधदोषपरिहारेण निर्णीतस्य हितस्य च-परिणाममुन्दरस्योक्तिः-भाषणम्,
अत एव पठ्यते-“ कुट्टं कुञ्चुतं चैव, कुञ्जातं कुपरीक्षितम् । कुभावजनकं सन्तो, भाषन्ते न कदाचन ॥ १७२ ॥ ” २६ ॥

तथा-प्रतिपत्त्यानुपेक्षेति ॥ २७ ॥ (२९६)

प्रतिपत्त्यास्य-अभ्युपगतस्य गुरविनयस्वाध्यायार्धः साधुसमाचारविशेषस्यानुपेक्षा-अनवधीरणा, अवधीरितो हि
समाचारो जन्मातरेऽपि दुर्लभः स्यात् ॥ २७ ॥

अस्थाने-भाषितोपयोगयोग्यत्वेनाप्रस्तावे अभाषणं-कस्यचित्कार्यस्याभणनं, एवमेव साधोर्भाषासमित्वत्तच्छुद्धिः स्यादिति ।
तथा-स्खलितप्रतिपत्तिरिति ॥ २१ ॥ (२९०)

कुतोऽपि तथाविधप्रमाददोषात् स्वखलितस्य-किञ्चिन्मूलशुणादावाचारविशेषे स्वखलनस्य-विराधनालक्षणस्य जातस्य प्रतिपत्तिः-स्वतः परेण वा प्रेरितस्य सतोऽभ्युपगमः-तयोदितप्रायश्चित्ताङ्गीकारेण कार्यः, स्वखलितकाले दोषाद् अनन्तशुणत्वेन दारुणपरिणामत्वात्प्रतिपत्तेः, अत एवोक्तम्-‘उत्पण्णा उत्पण्णा माया अणुमगभो निहंतवा । आलोअणनिंदणगरहणाहि न पुणो विधीयंति (य वीयंति) ॥ १६८ ॥’अणाकारं परं कम्मं, नेव गूहे न निण्हवे । सुई सया वियदभावे, असंसत्ते जिईदिए ॥ १६९ ॥’ [उत्पन्नोत्पन्ना मायाऽनुमार्गतो निहन्तव्या । आलोचनानिन्दनगर्हणाभिः न पुनश्च द्वितीयं (वारं) ॥ १ ॥ अनाकारं (मायामयं) परं कर्म नैव गूहेत न निन्दुवीत । भुचिः सदा विकटभावः असंसक्तो जितेन्द्रियः ॥२॥] २१ ॥
तथा-पारुष्यपरित्याग इति ॥ २२ ॥ (२९१)

पारुष्यस्य-तीव्रकोपकषायोदयविशेषात्परुषभावलक्षणस्य तथाविधभाषणादैः स्वपक्षपरपक्षाभ्यामसंबन्धयोग्यताहेतोः परित्यागः कार्यः, अपारुष्यरूपविधासमूलत्वात्सर्वसिद्धीनाम्, यदुच्यते-‘सिद्धेविधासिता मूलं, यद्व्यपतयो गजाः । सिंहेो मृगाधिपत्सेऽपि, न मृगैरनुम्यते ॥ १७० ॥ ’ ॥ २२ ॥

तथा-सर्वत्रापिशुनतेति ॥ २३ ॥ (२९२)

‘सर्वत्र’ स्वपक्षे परपक्षे च परोक्षं दोषाणामनाविष्करणं, परदोषग्राहितायां हि आत्मेव दोषवान् कृतः स्यात्, पठ्यते

५-६ पञ्चा० ३०८-९-१०) [धर्मार्थमुद्यतेन सर्वस्यापीतिकं न कर्तव्यम् । संयमोऽप्येवमेव श्रेयः अत्र च भगवानुदाहरणम् ॥१॥
 स तापसाश्रमाद् तेषामपीतिकं ज्ञात्वा । परममवधिधीजं ततो गतो हन्ताकालेऽपि ॥२॥ इति सर्वेणापि सम्यक् शक्यमपीतिकं
 सदा जनस्य । नियमाद् परिहर्तव्यं इतरस्मिन् स्वतस्वचिन्तैव ॥ ३ ॥] इतरस्मिन्-अशक्यप्रतीकारेऽपीतिके स्वतस्वस्य-स्वा-
 परास्वरूपस्य चिन्ता कार्या, यथा-“ ममैवायं दीघो यदपरभवे नार्जितमहो, शुभं यस्माह्योको भवति मयि कुपीतिहृदयः ।
 अपापस्यैवं मे कथमपरथा मत्सरमयं, जनो याति स्वार्थं प्रति विमुखतामेत्य सहसा ? ॥ १६६ ॥ ” १७ ॥ एतदेवाह-

भावतः प्रयत्न इति ॥ १८ ॥ (२८७)

‘भावतः’ चित्तपरिणामलक्षणात् ‘प्रयत्नः’ परोद्देशाहेतुतायामुद्यमः कार्य इति, अथमत्र भावः-यदि कथञ्चित्त-
 याविधप्रपञ्चकवैषम्यात् कायतो वचनतो वा न परोद्देशहेतुभावः परिहर्तुं पार्थते तदा भावतो-रुचिलक्षणात् परोद्देशं परिहर्तुं यत्नः
 कार्यः, भावस्यैव फलं प्रति अवन्ध्यहेतुत्वात्, उक्तं च-“ अभिसन्धेः फलं भिन्नमनुष्ठाने समेऽपि हि । परमोऽत्रः स एवेह,
 वारीव कृपिकर्मणि ॥ १६७ ॥ ” १८ ॥

तथा-अशक्ये वहिश्चार इति ॥ १९ ॥ (२८८)

७८॥ अशक्ये-कुतोऽपि वैशुभ्यात्समाचरितुमपार्थमाणे तपोविशेषादौ क्वचिदनुष्ठाने ‘वहिश्चारो’ वहिर्भावलक्षणः तस्मा-
 त्कार्यः, अशक्यं नारब्धव्यमित्यर्थः, अशक्यारम्भस्य केशिकफलत्वेन साध्यसिद्धेरनङ्गत्वात् ॥ १९ ॥

तथा-अस्थानाभाषणमिति ॥ २० ॥ (२८९)

(दश. नि. ३५०-?) [संवेगो निर्वेदो विषयविवेकः सुशीलसंस्पर्गः । आराधना तपो ज्ञानदर्शनचारित्र्यविनयश्च ॥१॥ क्षान्तिश्च
मार्दवमार्जवं विमुक्तता अदीनता तितिक्षा च । आवश्यकपरिशुद्धिश्च भिक्षुलिङ्गान्येतानि ॥ २ ॥]

तथा-यथाश्चास्ति तपःसेवनमिति ॥ ६२ ॥ (३३१)

यथाशक्ति तपसः-अनश्नान्देः सेवनम्-आचरणं, यथोक्तम्-‘कायो न केवलमयं परितापनीयो, मिष्टै रसैर्बहुविवर्धेन
च लालनीयः । चित्तेन्द्रियाणि न चरन्ति यथोत्पथेन, वक्ष्यामि येन च तदाचरितं जिनानाम् ॥ १८८ ॥ ’ ॥ ६२ ॥

तथा-परानुग्रहक्रियेति ॥ ६३ ॥ (३३२)

परेषां-स्वपक्षगतानां परपक्षगतानां च जन्तूनां महत्या करुणापरायणपरिणामितया अनुग्रहकरणं-ज्ञानानुपकारसं-
पादनमिति ॥ ६३ ॥

तथा-गुणदोषनिरूपणमिति ॥ ६४ ॥ (३३३)

सर्वत्र विहरादीं कर्तव्ये गुणदोषयोनिरूपणं कार्यम् ॥ ६४ ॥

तथा-बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ॥ ६५ ॥ (३३४)

यद्बहुगुणं उपलक्षणत्वात्केवलगुणमयं वा कार्यमाभासते तत्र प्रवर्तितव्यं, नान्यथेति । ६५ ॥

तथा-क्षान्तिमार्दवमार्जवमलोभतेति ॥ ६६ ॥ (३३५)

एते क्षान्त्यादयश्चत्वारोऽपि कपायचतुष्टयप्रतिपक्षभूताः साधुधर्ममूलभूमिकास्वरूपाः नित्यं कार्या इति॥६६॥ अत एव-

तथा-निदानपरिहार इति ॥ ५८ ॥ (३२७)

नितरां दीयते-ल्यते सम्यग्दर्शनपञ्चबहुलमूलजालो ज्ञानादिविषयविशुद्धविनयविधिसमुद्भूतस्कन्धो विहितावदावदाना-
दिभेदशालोपशालावचितो निरतिशयसुरनरभयभयसुखसंपत्तिप्रसूनाकीर्णोऽर्न्भयणीकृतनिस्त्रिलव्यसनन्याकुलशिवालयधर्म-
फलोत्पन्नो धर्मकल्पतरुनेन सुरद्वर्थाद्याशंसनपरिणामपरशुनेति निदानं तस्य परिहारः, अत्यन्तदारुणपरिणामत्वात्तस्य, य-
थोक्तम्-“ यः पालयित्वा चरणं विशुद्धं, करोति भोगादिनिदानमन्नः । हो वर्द्धयित्वा फलदानदक्षं, स नन्दनं भस्मयते
वराकः ॥ १८५ ॥ ” ॥ ५८ ॥ तर्हि किं कर्तव्यमित्याह—

विहितमिति प्रवृत्तिरिति ॥ ५९ ॥ (३२८)

विहितं-कर्तव्यतया भगवता निरूपितमेवदिति एवं सर्वत्र धर्मकार्यं प्रवृत्तिः ॥ ५९ ॥

तथा-विधिना स्वाध्याययोग इति ॥ ६० ॥ (३२९)

‘ विधिना ’ कालविनयाधाराधनरूपेण स्वाध्यायस्य-वाचनादेर्योगो-व्यापारणमिर्त ॥६०॥

तथा-आवश्यकपापरिहाणिरिति ॥ ६१ ॥ (३३०)

आवश्यकानां-स्वकाले नियमात्कर्तव्यविशेषाणां प्रत्युपेक्षणादीनां अपरिहाणिः--अभ्रंशः, इदं च प्रधानं साधुलिङ्गं,
तथा च दर्शकालिकनिर्मुक्तिः--“संवेगो निवृत्तो विसयविवेगो सुसीलसंसर्गी । आराहणा तवो नाणदंसणचरित्तविणओ य
॥ १८६ ॥ स्वती य भद्ववज्जव विमुत्तयाऽदीणया तितिकवा य । आवरसणपरिसुद्धी य भिवसुलिगाई प्याहं ॥१८७॥ ”

धर्मविन्दु

सापेक्षय-
ति धर्मः

अ. ५

॥६९॥

तथा-परकृतविलवास इति ॥ ५३ ॥ (३२२)

॥ ५३ ॥

परैः-आत्मव्यतिरिक्तैः कृते-स्वार्थमेव निष्पादिते विल इव विले-असंस्करणियतया उपाश्रये वासः ॥ ५३ ॥

तथा-अवग्रहशुद्धिरिति ॥ ५४ ॥ (३२३)

अवग्रहानां-देवेन्द्र १ राज २ गृहपति ३ शत्रयातर ४ साधर्मिका ५ भाव्यभूभागलक्षणानां शुद्धिः-तदनुज्ञया परि-

योगलक्षणा कार्या ॥ ५४ ॥

मासादिकल्प इति ॥ ५५ ॥ (३२४)

मासादिकल्प इति ॥ ५५ ॥ यदा तु दुर्मिष-

मासः-प्रतीतरूप एव, आदिशब्दाच्चतुर्मासी गृह्यते, ततो मासकल्पश्चतुर्मासीकल्पश्च कार्यः ॥ ५५ ॥ यदा तु दुर्मिष-

क्षितिपतिविग्रहद्वयावलक्षयादिभिर्निमित्तैः क्षेत्रविभागेन मासादिकल्पः कर्तुं न पार्यते तदा किं कर्तव्यमित्याह-

एकत्रैव तत्क्रियेति ॥ ५६ ॥ (३२५)

एकस्मिन्नेव-मासकल्पादियोग्यक्षेत्रे वसत्यन्तरविभागेन च सर्वथा निरवकाशातायां संस्तारकरभूमि-

परिवर्त्तेन 'तत्क्रिया' मासादिकल्पक्रियेति, अत एव पठ्यते--'संशारपरावत्तं अभिगहं चैव चिचखवं तु । एत्तो चरित्चिणो इह

विहारपट्टिमाहसु-करोति ॥ १८४ ॥ [संस्तारकरपरावर्त्तमभिगहं चैव चिचखवं तु । अतश्चारिचिण इह विहारपट्टिमादिषु यन्तन्ते ॥ ११ ॥

तत्र च-सर्वत्रात्मसत्त्वस्थिति ॥ ५७ ॥ (३२६)

'सर्वत्र' षोडशफलकादौ नित्यवासोपयोगिनि अन्यस्मिंश्चात्मसत्त्वप-अमपीकार इति ॥ ५७ ॥

विभूपापरिवर्जनञ्जिति ॥ ४८ (३१७)

विभूपायाः—शरीरोपकरणयोः शृङ्गारलक्षणायाः परिवर्जनमिति, एतेषां च स्त्रीकथादीनां नवानामपि भावानां मो-
होद्रेकहेतुत्वात् निषेधः कृत इति ॥ ४८ ॥

तथा—तत्वाभिन्निवेश इति ॥ ४९ ॥ (३१८)

तस्ये—सस्यगूढशैलज्ञानचारित्रानुसारिणि क्रियाकलापे अभिनिवेशः—शययकोटिभागते कर्तुमत्यन्तादरपरता, अन्यथा
तु मनःप्रतिबन्ध एव कार्यः ॥ ४९ ॥

तथा शुक्तोपधिधारणेति ॥ ५० ॥ (३१९)

शुक्तस्य—शास्त्रप्रसिद्धप्रमाणसमन्वितस्य लोकपरिवादाधिपयस्य स्वपरयो रागानुत्पादकस्य उपयोः—वस्त्रपात्रादिलक्ष-
णस्य धारणा-उपयोगः, उपलक्षणत्वात्परिभोगश्च गृह्यते, यथोक्तम्—‘ धारणया उक्वभोगो परिहरणा होइ परिभोगो’ (१८३)
[धारणोपभोगः परिहरणा भवति परिभोगः]

का०/१५

तथा—मूर्च्छित्याग इति ॥ ५१ ॥ (३२०)

मूर्च्छया—अभिष्वङ्गस्य सर्वत्र बाह्येऽर्थेऽभ्यन्तरे च शरीरवलादीं वर्जनम् ॥ ५१ ॥

तथा—अप्रतिबद्धचिह्नहरणमिति ॥ ५२ ॥ (३२१)

अप्रतिबद्धेन—देशग्रामकुलादावमूर्च्छितेन चिह्नहरणं—विहारः कार्यः ॥ ५२ ॥

सायोस्तच्छरीरसंयोगसंक्रान्तोऽप्यस्यैवशेन मनोविश्रोतसिकादोषसंभवात् ॥ ४२ ॥

इन्द्रियाप्रयोग इति ॥ ४३ ॥ (३१२)

इन्द्रियाणां—चक्षुरादीनां कथञ्चिद्विषयभावापन्नेष्वपि शुभोत्पन्नकक्षास्तनादिषु स्त्रीशरीरावयवेषु अप्रयोगः—अव्या-
पारणं कार्यं, पुनस्तच्चिरीक्षणाद्यर्थं न यत्नः कार्यः ॥ ४३ ॥

कुड्यान्तरदाग्पत्यवर्जनमिति ॥ ४४ ॥ (३१३)

कुड्यं—भित्तिस्वदन्तरं—व्यवधानं यस्य तत्तथा दाग्पत्यं—दागितापतिलक्षणं गुणलं, कुड्यान्तरं च दाग्पत्यं चेति समाप्तः
तस्य वर्जनं, वसती स्वाःयायःयानादीं च न तत्र रथातदयं यत्र कुड्यान्तरं दाग्पत्यं भवतीति ॥ ४४ ॥

पूर्वक्रीडितासृतिरिति ॥ ४५ ॥ (३१४)

पूर्व—प्रव्रज्यामतिपि चकालात् माक् द्रीहितानां—मौढप्रमोदप्रदप्रमदाप्रसन्नप्रभृतिविल्सितानामस्मृतिः—अस्मरणं, अयं
च शुकभोगान् पत्युपदेश इति ॥ ४५ ॥

प्रणीताभोजनमिति ॥ ४६ ॥ (३१५)

प्रणीतस्य—अतिस्निग्धस्य गलवस्नेहविन्दुलक्षणस्याहारस्याभोजनम्—शत्रुपजीवनमिति ॥ ४६ ॥

अतिमात्राभोग इति ॥ ४७ (३१६)

अप्रणीतस्याद्याहारस्यातिमात्रस्य—द्वात्रिंशत्कवलादिशास्त्रसिद्धप्रमाणातिक्रान्तस्याभोगः—अभोजनम् ॥ ४७ ॥

२६५ प्रव. ७३७ अपि) [वेदनोपशमाय वैयाहस्याय ईर्ष्याय च संयमार्थं च । तथा माणप्रत्ययं पठुं पुनः धर्मचिन्ताये ॥१॥]
तथा-विविक्तवसतिसेवेति ॥ ४० ॥ (३०९)

विविक्ततायाः-स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितायाः वसतेः-आश्रयस्य सेवा-परिभोगो विधेयः, अविविक्तायां हि वसती
व्रतिनां ब्रह्मचर्यव्रतविलोपप्रसङ्ग इति ॥४०॥ अत एव ब्रह्मचर्यव्रतपरिपालनाय एवच्छेषगुप्तीरभिधातुं 'स्त्रीकथापरिहार इत्यादि
विधूपापरिवर्जनं' मिति पर्यन्तं सूत्राण्युक्ताह-

तत्र-स्त्रीकथापरिहार इति ॥ ४१ ॥ (३१०)

स्त्रीणां कथा स्त्रीकथा, सा च चतुर्विधा-जाति १ कुल २ रूप ३ नेपथ्य ४ भेदात्, तत्र जातिः-ब्राह्मणादिका,
तत्कथा यथा-' धिक् ब्राह्मणोर्धवाभावे, या जीवन्ति मृता इव । धन्या शूद्री जनैर्मन्या, पतिलक्षेऽप्यनिन्दिता ॥ १८० ॥'
कुल-चौडव्यचाहुमानादि, तत्कथा-' अहो चौडव्यपुत्रीणां, साहसं जगतोऽधिकम् । विशन्त्यर्णा मृते पत्न्या, याः प्रेपर-
हिता अपि ॥ १८१ ॥ ' रूपं-शरीराकारः, तत्कथा-' अहो अन्नपुरन्ध्रीणां, रूपं जगति वर्णते । यत्र युनां दशो लया,
न मन्यन्ते परिश्रमम् ॥ १८२ ॥' नेपथ्यं-वस्त्रादिवेपथ्यं, तत्कथा-' भिन्नारीरीदीच्या बहुवस्त्राच्छादितकल्पात् ।
यर्थावनं न युनां चक्षुर्मोदाय भवति सदा ॥ १८३ ॥ ' तस्याः स्त्रीकथायाः परिहार इति ॥४१॥

निपद्यात्तुपवेदानमिति ॥ ४२ ॥ (३११)

निपद्यायां-स्त्रीनिवेशस्थाने पटपीठादीं सुहृत्तं यावत् स्त्रीपुरुषवत्सर्वपि अनुपवेशनं कार्यं, सद्य एव स्त्रीनिपयोपवेशने

गुरोर्निवेदनमिति ॥ ३५ ॥ (३०४)

हस्तशताद् यद्विद्विहितस्येयमिदिक्रमणामनागमनालोचनापूर्वकं हस्तशतमध्ये तु एवमेव । नवेदनं-गुरोः दायकहस्तामा-

त्रव्यापारप्रकाशनेन लब्धस्य ज्ञापनं समर्पणं च कार्यमिति ॥३५॥ अत एव स्वयमदानमिति ॥ ३६ ॥ (३०५) ॥

स्वयमदानमिति ॥ ३६ ॥ (३०५) ॥ ततो यदि गुरुः स्वयमेव फस्मेच्चिद् नव्यापारप्रकाशनेन लब्धस्यान्यस्मै अवितरणं, शुर्वयितीकृतत्वात्तस्य ॥ ३६ ॥ ततो यदि गुरुः स्वयमेव फस्मेच्चिद्

स्वयम-आत्मनाऽदानं-लब्धस्यान्यस्मै अवितरणं, अथ कुतोऽपि व्यग्रतया न स्वयं ददाति किंतु तेनैव दापयति तदा-
वालादिकाय किञ्चिद्दद्यात् तत् सुन्दरमेव, अथ कुतोऽपि व्यग्रतया न स्वयं ददाति किंतु तेनैव दापयति तदा-

तस्य-गुरोराज्ञया-निरोधेन प्रवृत्तिद्विनि कार्या ॥ ३७ ॥ तत्र च-
उचितच्छन्दनमिति ॥ ३८ ॥ (३०७) तस्य-गुरोराज्ञया-निरोधेन प्रवृत्तिद्विनि कार्या ॥ ३७ ॥ तत्र च-

उचितस्य-समानसंयोग्यबालादः साधोः न पुनरन्यस्य, तं प्रति दानानधिकारित्वात् तस्य, छन्दनं-छन्दस्य-अभि-
लापस्य अत्रादिग्रहणं पत्युत्पादनं कार्यं ॥३८॥ ततो दत्तावशिष्टस्यान्नादः-

धर्माय-धर्मधारशरीरसंधारणद्वारेण धर्मार्थमेव च, न पुनः शरीरवर्णबलाव्यर्थमपि, उपभोगः-उपजीवनम्, तथा चार्पण-
धर्माय-धर्मधारशरीरसंधारणद्वारेण धर्मार्थमेव च, न पुनः शरीरवर्णबलाव्यर्थमपि, उपभोगः-उपजीवनम्, तथा चार्पण-

“ वेपण १ वेयावच्चे २ इरियद्वाए ३ य संयमद्वाए ४ । तह पाणदत्तियाए ५ छट्टं पुण धम्मचित्ताए ६ ॥ १७९ ॥ ” (पंच-
“ वेपण १ वेयावच्चे २ इरियद्वाए ३ य संयमद्वाए ४ । तह पाणदत्तियाए ५ छट्टं पुण धम्मचित्ताए ६ ॥ १७९ ॥ ” (पंच-

धर्मवि-
श्राद्ध-
धर्मिया-
याः ४
॥६७॥

सोमधिप ९ य आसत्ते १०, एए दस नपुंसगा । संकिल्डिति साहृषं, पक्षावेडं अकपिया ॥ ७९४ ॥ (१७८) (प्रव. अपि)
। एतत्स्वरूपं च निशीथाध्ययनात् ज्ञातव्यम् ॥ ३० ॥

तथा-उच्यते अनुज्ञापनेति ॥ ३१ ॥ (३००)

उच्यते-अनुचितविलक्षणे पिण्डादीं अनुज्ञापना-अनुजानीतोऽनुमन्यमानस्य स्वयमेव गुरोर्द्रव्यस्वामिनो वा प्रयोजनं,
यथा-अनुजानीत ययं मम ग्रहीतुमेतदिति, अन्यथा अदत्तादानप्रसङ्गात् ॥ ३१ ॥

तथा-निमित्तोपगोग इति ॥ ३२ ॥ (३०१)

निमित्ते-उचिताहारदर्शनीतुमथिलषितस्य शुद्धयशुद्धिद्वचके शक्नुते साधुजनप्रसिद्धे, प्रवृत्ते सतीति गम्यते, उप-
योगः-आभोगः कार्यः, अत्र च निमित्ताशुद्धी चैत्यवन्दनादिदुशलक्रियापूर्वकं निमित्तान्तरमन्वेपणीयं, एवं यदि त्रीन् वारान्न
निमित्तशुद्धिर्न स्यात्तदा तद्दिने न तेन किञ्चिद् ग्राह्यं, यदि परमन्यानीतं भोक्तव्यमिति ॥ ३२ ॥ निमित्तशुद्धावपि-
अयोग्येऽग्रहणमिति ॥ ३३ ॥ (३०२)

अयोग्ये-उपकाराकारकत्वेनानुचिते पिण्डादावग्रहणम्-अनुपादानं कार्यमिति ॥ ३३ ॥

तथा-अन्ययोग्यस्य ग्रह इति ॥ ३४ ॥ (३०३)

अन्यस्य-आत्मव्यतिरिक्तस्य गुरुलानवालादेः ' यद् ' योग्यम्-उपग्रहकत्वेनोचितं तस्य ग्रहो विषेय इति ॥

॥ ३४ ॥ एवं च गृहीतस्य किं कार्यमित्याह-

एष द्रव्याभिग्रहो नाम ॥ ? ॥] इत्यादिशास्त्रसिद्धानां ग्रहणम्-अभ्युपगमः कार्यः ॥ ८० ॥

नथा--विधिवत्पालनमिति ॥ ८१ ॥ (३५०)

विधिवद्-विधियुक्तं यथा भवति तथा पालनमभिग्रहाणामिति ॥ ८१ ॥

नथा--यथाऽहं ध्यानयोग इति ॥ ८२ ॥ (३५१)

‘यथाहं’ यो यस्य योग्यस्त्वदनतिक्रमेण ‘ध्यानयोगो’ ध्यानयोर्धर्मशुक्लक्षणयोर्योगः, अथवा यथाहमिति यो

देवाः कालो वा ध्यानस्य योग्यस्त्वदनुहृद्व्यनेनेति ॥ ८२ ॥

नथा-अन्ते संलेखनेति ॥ ८३ ॥ (३५२)

अन्ते-आयुःपर्यन्ते विज्ञाते सति संलेखना-शरीरकषाययोरतपोविशेषभावनाभ्यां कृतीकरणम् ॥ ८३ ॥ परमत्र-

संहननावपेक्षणमिति ॥ ८४ ॥ (३५३)

संहननस्य-शरीरसामर्थ्यलक्षणरथ आदिशब्दात् चित्तवृत्तेः सहायसंपत्तेश्च अपेक्षणम्-आश्रयणं कार्यं, संहननाद्यपेक्ष्य

संलेखना विधेयति भावः ॥ ८४ ॥ नन्दनयोर्द्रव्यसंलेखनाभावसंलेखनयोः काऽत्यन्तमादरणीयतयाह-

भावसंलेखनायां यत्न इति ॥ ८५ ॥ (३५४)

भावसंलेखनायां-कषायेतिद्रव्यविकारतुच्छीकरणरूपायां यत्नः-आदरः कार्यः, द्रव्यसंलेखनाया अपि भावसंलेख-

नार्थेषुपदेशात्, अयमत्र भावः-इह सुशुष्णा भिक्षुणा पर्यहं मरणकालपरिज्ञानयत्नपरं रथेयं, मरणकालपरिज्ञानोपायाश्च

निर्जरार्थं कार्यं इति, यथोक्तम् “ मागन्धिवननिर्जरार्थं परिपोढव्याः परीषदाः ” इति (तत्त्वा० १-८)

तथा--उपसर्गातिसहस्रमिति ॥ ७७ ॥ (३४६)

उपसृज्यन्ते--पीडापरिगतैर्वैद्यन्ते ये ते उपसर्गाः, ते च दिव्यमानुषतैरथात्मसंवेदनीयभेदात्त्वहृद्भि, तेषामत्रिसहस्रम-
अभिभवन्, अन्यथा व्यसनमपयत्वेन संसारस्य तेषामनतिसहस्रे मूढमवित्त्वपसङ्गात्, यथोक्तम्--“ संसारव र्यपि सद्युद्भिजते
त्रिपद्भ्यो, यो नाम मूढमनसां प्रथमः स नूनम् । अभ्योनिधौ निपतितेन शरीरभाजा, संसृज्यतां क्रिमपरं सखिलं विहाय ? १९२ ”
तथा--सर्वथा भयत्यागा इति ॥ ७८ ॥ (३४७)

‘सर्वथा’ सर्वैः प्रकारैरिहलोकपरलोकप्रयादिभिर्भयस्य--भीतेस्त्यागः--परिहारः, निरतिचारयतिसमाचारवशीपलब्ध-
समुत्कृष्टोपगृह्यतया मृत्योरपि नोद्दिशितव्य, किं पुनरन्यभयस्थानेभ्य इति, अत एवोक्तमन्यत्र--“ प्रायेणाकृतकान्यत्वान्मु-
त्योश्चिजते जनः । कृतकत्याः प्रतीक्षन्ते, मृत्युं प्रियमिवातिथिम ॥ १९३ ॥ ” ॥ ७८ ॥

तथा--तुल्याहमकाञ्चनतीति ॥ ७९ ॥ (३४८)

तुल्ये--समाने अभिप्यक्ताविपयतया अन्नकाञ्चने--उपलसुवर्णे यस्य स तथा तद्भावास्वत्ता ॥ ७९ ॥

तथा--अभिग्रहग्रहणामिति ॥ ८० ॥ (३४९)

अभिग्रहाणां--द्रव्यक्षेपकालभावभित्तानां “ लेखदमलेखदं वा अमुगं दधं च अज्ज धेच्छामि । अमुगेण व दधेण वा
अह दधामिमाहो एस ॥ १९४ ॥ ” (पञ्च. २९८) [लेपकृदलेपकृद्वा अमुकं द्रव्यं चाप्य ग्रहीष्यामि । अमुकेन द्रव्येण वा

पूर्वापररात्रकाले जागरतो भावप्रतिशेखनेति ॥ १ ॥] ॥ ७१ ॥ एवमात्मन्यनुपेक्षिते यत्कृत्यं तदाह—
उचितप्रतिपत्तिरिति ॥ ७२ ॥ (३४१)

^{गुणान्नाशदियकभवा} उचितस्य-गुणबुंहुकस्य प्रमादनिशाहिणश्चानुष्ठानस्य प्रतिपत्तिः-अभ्युपगम इति ॥ ७२ ॥
नथा-प्रतिपक्षासेवनमिति ॥ ७३ ॥ (३४२)

यो हि यदा येन दोषेण वाध्यमानो भवति तेन तदा तत्प्रतिपक्षभूतस्य गुणस्यासेवनं कार्यं, हिंसातपीदितेनेवाशेरिति॥
नथा-आज्ञाऽनुस्मृतिरिति ॥ ७४ ॥ (३४३)

आज्ञाया-भगवद्भवनस्य पदे पदे हृदयेऽनुस्मृतिः कार्या, भगवद्भवानुस्मरणस्य भगवत्स्मरणरूपत्वेन महागुणत्वात्,
यदुक्तम्-^१‘अस्मिन् हृदयस्ये सति हृदयस्यस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति । हृदयस्थिते च तस्मिन् नियमात्सर्वार्थसिद्धिः ॥१९१॥’

(षोडश.) इति ॥
नथा-समशाहुमिञ्जतेति ॥ ७५ ॥ (३४४)

शर्वो मित्रे च समानपरिणामता, एको हि तत्र निर्भर्त्सनादिभिरन्यस्तु स्तुतिवन्दनादिभिः स्वचित्तसंतोषं यद्यन्ती
मां निमित्तमात्रमवलम्ब्य प्रहृत्तो द्वावपि, न तु मत्कार्यं किञ्चनेति, तवः कोऽनयोऽरुनोऽधिको वा मयेति भावनया ॥ ७८ ॥

नथा-परीषद्भजय इति ॥ ७६ ॥ (३४५)
परीषद्वाणां क्षुत्पिपासादीनां द्वाविंशतेरपि जयः-अभिभवः, तत्र दर्शनपरीषदस्य मार्गाच्यवनाथं शेषाणां च कर्म-

क्रोधाद्यनुदय इति ॥ ६७ ॥ (३३६)

क्रोधादीनां चतुर्णां कपायाणामनुदयो-मूलव एवानुत्थानम् ॥ ६७ ॥

तथा-वैफल्यकरणमिति ॥ ६८ ॥ (३३७)

वैफल्यस्य-विफलभावस्य कथञ्चिदुदयप्राप्तानामपि क्रोधादीनां करणं, क्रोधादीनामुदये यच्चित्तं कार्यं तस्याकरणेन क्रोधाद्युदयो निःफलः कार्यं इति भावः, एवं च कृते पूर्वोक्ताः क्षान्त्यादय आसेविता भवन्ति ॥ ६८ ॥ क्रोधाद्यनुदयार्थिना च यत्कार्यं तदाह—

विपाकच्चित्तेति ॥ ६९ ॥ (३३८)

विपाकस्य-क्रोधादिकपायफलस्य चित्तता-विधर्शी विधेयः, यथा—“ क्रोधात्पीतिविनाशं मानाद्विनयोपघातमाप्नोति । नाट्यात्प्रत्यहानिं सर्वशुणविनाशनं लोभात् ॥ १८९ ॥ ” (प्रथम) इति ॥ ६९ ॥

तथा-धर्मोत्तरो योग इति ॥ ७० ॥ (३३९)

धर्मोत्तरो-धर्मफलः सर्व एव योगो-त्यापारो विधेयः, न पुनरदृष्टहासकालिकित्वादिः पापफल इति ॥ ७० ॥

तथा-आत्मानुपेक्षेति ॥ ७१ ॥ (३४०)

आत्मनः-स्वस्य अनुपेक्षा-पर्यालोचना भावप्रत्युपेक्षारूपा, यथा-किं कय किं वा सेसं किं करणिञ्जं तयं न करोमि । शुधावरत्नकाले जागरथो भावपङ्क्तिर्हसि ॥१९०॥ ” (ओष. २६३) [किं कृतं किं वा श्रेयं किं करणीयं तपो न करोमि ।

॥७४॥

तथा-ध्यानैकतानत्वमिति ॥ १८ ॥ (३६७)

ध्याने-धर्मध्यानादावेक एव तानः-चित्तप्रसर्पणरूपो यस्य स तथा तद्भावस्तरवम्, इतिशब्दः समाप्तौ ॥ अयोप-

संजिहीर्षुराह-
सम्यग्यतित्वमाराध्य, महात्मनो यथोदितम् । संप्राप्तुवन्ति कल्याणमिह लोके परत्र च ॥ २८ ॥

सम्यग् यतित्वम्-उक्तरूपमाराध्य-समासेव्य महात्मनो जना 'यथोदितं' यथा शास्त्रे निरूपितं, किमित्याह-'सं-
प्राप्तुवन्ति' लभन्ते 'कल्याणं' भद्रं, हेत्याह-इह लोके परत्र वेति, प्रतीतरूपमेव ॥१॥ एतदेव विवरीषुराह-

क्षीराश्रवादिलब्धयोषमासाद्य परमाक्षयम् । कुर्वन्ति भव्यस्त्वानामुपकारमनुत्तमम् ॥ २९ ॥
क्षीरं-दुग्धं श्रीतृजनकर्णपूरेषु आश्रवति-क्षरतिभाषमाणो यस्यं लब्धी सा क्षीराश्रवा, आदिशब्दान्मन्वाश्रवा स-
र्विराश्रवा अमृताश्रवा वेत्यादिको यो 'लब्धयोषो' लब्धिसंघातः तं 'आसाद्य' उपलभ्य 'परमाक्षयं' परमं-सर्वसुन्दरं
पिराश्रवा अमृताश्रवा वेत्यादिको यो 'लब्धयोषो' लब्धिसंघातः तं 'आसाद्य' उपलभ्य 'परमाक्षयं' परमं-सर्वसुन्दरं
अनुपरमस्वभावं, किमित्याह-'कुर्वन्ति' विदधति भव्यस्त्वानां उपकर्तुं योग्यानां
अनुपमं-निवर्णिकफलत्वेन अन्योपकारातिशायिनमिति ॥२॥

अक्षयं च-अनेकथा उपजीव्यमानमपि अनुपमं-निवर्णिकफलत्वेन अन्योपकारातिशायिनमिति ॥२॥

'उपकारं' सम्यक्त्वज्ञानचारित्रलाभलक्षणं 'अनुपमं'-निवर्णिकफलत्वेन अन्योपकारातिशायिनमिति ॥२॥

सुच्यन्ते चाशु संसारादत्यन्तमसमञ्जसात् । जन्ममृत्युजराव्याधिरोगयोफाद्युपद्रुतात् ॥ ३० ॥

'सुच्यन्ते' परिश्रियन्ते चः समुद्यये 'आशु' शीघ्रं 'संसारात्'-भवात्, कीदृशादित्याह-अत्यन्तम्-अतीव
संगांत-शुक्तं अक्षयः-स्वरूपं यस्य स तथा तत्पतिपेधादसमञ्जसस्तरमात्, अत एव जन्ममृत्युजराव्याधिरोगयोफाद्युपद्रुतात्,

तथा ग्रामैकरात्रादिविहरणमिति ॥ ९३ ॥ (३६३)

ग्रामे-प्रतीतरूपे उपलक्षणत्वाद्ग्रामरादीं च एका चासीं रात्रिश्वेत्येकरात्रः आदिशब्दात् द्विरात्रस्य मासकल्पस्य च ग्रहः तेन विहरणं, किमुक्तं भवति ?-यदा प्रतिमाकल्पस्यो निरपेक्षो यतिधर्मः प्रतिपन्नो भवति तदा ऋतुवद्धे फाले ग्रामे ज्ञातः सन् स एकरात्रं अज्ञातश्च एकरात्रं द्विरात्रं वा वसति, यथोक्तम्-“ नाणगरायवासी एगं च दुगं च अत्राप (१९७) जिनकल्पिकयथालन्दकल्पिकशुद्धपरिहारिका ज्ञाता अज्ञाताश्च मासमिति ॥ ९३ ॥

तथा-नियतकालचारितेति ॥ ९४ ॥ (३६३)

नियते-द्वितीयपरौशीलक्षणे काले भिक्षार्थं संचरणं, यथोक्तम्-“ भिक्षून्वा पंथो य तद्व्याप्तं भक्ति ॥९४॥

तथा-प्राय ऊर्ध्वस्थानमिति ॥ ९५ ॥ (३६४)

प्रायो-बाहुल्येन ऊर्ध्वस्थानं-फायोत्सर्गः ॥९५॥

तथा-देशानायामप्रवन्ध इति ॥ ९६ ॥ (३६५)

देशानायां-धर्मकथारूपायां धर्मं श्रोतुमुपस्थितेष्वपि तथानिधमाणिषु अप्रवन्धः-अभूरिभावं, ‘ एगवयणं द्रवयणं २-

वेति वचनप्रामाण्यात् ॥९६॥

तथा-सदाऽप्रमत्ततेति ॥ ९७ ॥ (३६६)

‘ सदा ’ दिवा रात्रौ चाप्रमत्ता- निद्रादिप्रमादपरिहारः ॥९७॥

विधिना देहत्यागा इतीति ॥ ८७ ॥ (३५६)

‘विधिना’ आलोचनत्रतोच्चारणरक्षणगणानशनशुभभावनापञ्चपरमेष्ठिस्मरणलक्षणेन देहस्य त्यागः—परित्यजनं, प-

ण्डितपरणाराधनमित्यर्थः, इतिशब्दः परिसमाप्ति, इत्युक्तः सापेक्ष्यतिधर्मः ॥ ८७ ॥ अथ द्वितीयधर्मप्रस्तावनायाह—
निरपेक्ष्यतिधर्मस्त्विति ॥ ८८ ॥ (३५७)

निरपेक्ष्यतीनां धर्मः पुनरयं वक्ष्यमाणः ॥ ८८ ॥ तमेवाह—
वचनगुरुनेति ॥ ८९ ॥ (३५८)

वचनमेव—आगम एव गुरुः सर्वप्रवृत्तौ निवृत्तौ चोपदेशकत्वेन यस्य स तथा तद्भावस्त्वचा ॥ ८९ ॥
तथा—अल्पोपधित्वमिति ॥ ९० ॥ (३५९)

अल्पः स्वविरापेक्षया उपधिः—ब्रह्मपात्रादिरूपो यस्य स तथा यद्भावस्त्वद्वं, उपधिप्रमाणं च विशेष्याह्लादवसेयम् ॥
तथा—निष्प्रतिकर्मशरीरनेति ॥ ९१ ॥ (३६०)

निष्प्रतिकर्म—तथाविधमलानाद्यवस्थायामपि प्रतिकारविरहितं शरीरं यस्य स तथा तद्भावस्त्वम् ॥ ९१ ॥ अत एव—
अपवादत्याग इति ॥ ९२ ॥ (३६१)

अपवादस्य—उत्सर्गापेक्षयाऽपकृष्टवादस्य त्यागः कार्यं, नहि निरपेक्षो यतिः सापेक्ष्यतिरिव उत्सर्गासिद्धावपवादमपि
समालम्ब्य अल्पदोषं बहुगुणं च कार्यमारभते, किंतूत्सर्गाप्यप्राप्तं केवलगुणमयमेवेति ॥ ९२ ॥

आगमदेवतावचनसुप्रतिभातयाविधा निष्ठस्वप्नदर्शनादयोऽनेके शास्त्रलोकमसिद्धा इति, ततो विज्ञाते मरणकाले पूर्वमेव द्वादश
 वर्षाणि यावद्दुस्सर्गतः संलेखना कार्या, तत्र च—“ चत्वारि विचित्राहं विगर्हनिञ्जुहियाहं चत्वारि । संवच्छरे य दोषिणि च
 एगंवसियं च आयामं ॥ ८८२ ॥ (१९५) नाहविनिद्धो य तवो छम्मासे परिसियं च आयामं । अद्वेऽपि य छम्मासे होइ
 विगिहं तवोकम्मं ॥ ८८३ ॥ (१२६) वासं कोढीसहिधं आयामं काडमाणुपुवीए । गिरिकंदरं तु गंतुं पायवगमणं अह
 करेइ ॥ ८८४ ॥ (१९७) ” (पञ्च. १५७४-६-६) [चत्वारि (वर्षाणि) विचित्राणि तपांसि विकृतिभिर्निर्वृहितानि
 चत्वारि । संवत्सरीं च द्वौ तु एकान्तरितं चात्तामाम्लध ॥ १ ॥ नातिविक्रुपं च तपः पणमासान् परिमितं चात्तामाम्लध । अन्या-
 नपि च पणमासान् भवति विक्रुपं तपःकर्म ॥ २ ॥ वर्षे कोटीसहितमात्तामाम्लं कृत्यानुपूर्व्या । गिरिकन्दरां तु गत्वा पादपोषा-
 मन्नपय करोति ॥३॥] यदा तु कुतोऽपि संहननादिवैशुण्याच्च द्वावयते इयान् संलेखनाकालः साधयितुं तदा मासवर्षपरिहाण्या
 जघन्यतोऽपि पणमासान् यावत्संलेखना कार्या, असंलितितशरीरकपायो हि भिक्षुरनशनमधिष्ठितः सहसा यातुक्षये समुप-
 स्थिते न मुगतिक्रमं तथाविधं समाधिभाराधयितुं साधीयान् स्यादिति ॥ ८५ ॥

ततो विशुद्धं द्वाद्यचर्यमिति ॥ ८६ ॥ (३५५)

विशेषण—अतिनिविद्धद्वयचर्यंशुसिद्धिधानरूपेण शुद्धं द्वाद्यचर्यं—पवीतमेव विधेयं, यदत्र संलेखनाधिकारे विशुद्धद्वय-
 चर्योपदेशनं तद्देवोदयस्य क्षीणशरीरतायामपि अत्यन्तदुर्लभत्वव्यापनार्थमिति ॥ ८६ ॥ अथ संलेखनानन्तरं आशुघातके वा
 विषविशुचिकादीं दोषे सति यद्विधेयं तदाह—

तस्यैव च गुरुत्वादिति ॥ ६ ॥ (३७३)

तस्य-परार्थसंपादनस्य एव कृत्यवधारणे गुरुत्वाद्-सर्वधर्मनिष्ठानेभ्य उत्तमत्वाद् ॥६॥ एतदपि कथमित्याह-

सर्वथा दुःखमोक्षणादिति ॥ ७ ॥ (३७४)

‘सर्वथा’ सर्वैः प्रकारैः स्वस्य परेषां कृत्यर्थः ‘दुःखानां’ शारीरमानसरूपणां मोचनात् ॥७॥

तथा-संतानप्रवृत्तेः ॥ ८ ॥ (३७५)

परार्थसंपादनाद् संतानस्य-शिक्ष्यपन्थिप्यादिप्रवाहरूपस्य प्रवृत्तेः ॥८॥

तथा-योगाज्यस्याप्युदयफलभावादिति ॥ ९ ॥ (३७६)

‘योगाज्यस्यापि’ मनोवाक्कायकरणव्यापाररूपस्य परार्थसंपादने क्रियमाणे, न पुनरेकस्यैवेत्यपिशब्दार्थः, ‘उदयफ-
लभावात्’ उदयस्य-प्रकारान्तरेणानुपलभ्यमानत्वेनास्त्युत्तमस्य फलस्य-कर्मनिर्जालक्षणस्य भावाद् , नहि यथा देशनायां
सर्वमित्ता व्यापियमाणं मनोवाक्कायत्रयं फलमाप्नोति तथाऽन्यत्र कृत्यान्तर इति ॥९॥

तथा-निरपेक्षधर्मोचितस्यापि तस्यतिपत्तिकाले परपरार्थसिद्धौ तदन्यसंपादकाभावे प्रतिपत्तिप्रतिपे-
धाच्चेति ॥ १० ॥ (३७७)

निरपेक्षधर्मोचितस्यापि, किं ‘पुनरतदनुचितस्येत्यपिशब्दार्थः’, ‘तत्प्रतिपत्तिकाले’ निरपेक्षधर्मोक्तिकरणसमये ‘परप-
रार्थसिद्धौ’ परेषां परार्थस्य-सम्यग्दर्शनादेः प्रधानप्रयोजनस्य सिद्धौ साध्यायां विषये ‘तदन्यसंपादकाभावे’ तस्मात्-

अत एव ' प्रधानपरिणतेः' सर्वात्मतात्मपरिणामस्य ' विद्युत्तर्माहस्य ' समुत्तीर्णमूढभावतद्भासुद्रस्य ' परमसत्त्वार्थकर्तुः' निर्वाणानन्द्यबीजसत्यत्वादिसत्त्वप्रयोजनत्रिधातुः ' सामायिकवन्तः' माध्यस्थ्यगुणतुलारोपणवशासमवोपनीतस्वजनपरजनादिभावस्य ' विशुद्धयमानाद्यास्य ' धवलपक्षमापतिमण्डलस्यैव प्रतिकलमवदातमानसस्य ' यथोचितप्रवृत्तेः' प्रस्तावप्रयोग्यप्रारब्धप्रयोजनस्य अत एव ' स्तान्मीभूतशुभयोगस्य ' अयःपिण्डस्यैव बह्विना शुभयोगेन सह समानीभूतात्मनो यतिविशेषस्य ' श्रेयान् ' अतिप्रशस्त्यः सापेक्षयतिधर्म एव, नेतर इति ॥२॥ कृत् इत्याह—

वचनप्रामाण्यमिति ॥ ३ ॥ (३७०)

भगवदाज्ञापमाणभावात् ॥३॥ एतदपि कृत् इत्याह—

संपूर्णदशापूर्वविदो निरपेक्षधर्मप्रतिपत्तिप्रतिषेधादिति ॥ ४ ॥ (३७१)

शुभप्रमेव, प्रतिषेधश्च ' नच्छेद्विषय निम्नाशो वा पुषा दस भवे असंपुणा । नवमसस तद्वयवत्पू हेइ जहद्वो सु-
आभिगमो ॥ १९८ ॥ [नच्छे एव परिक्रमिती यावत् पूर्वाणि भवेयुः दशासंपूर्णाणि । नवमस्य च तृतीयं वस्तु भवति जयन्यः
श्रुताधिगमः ॥१॥] (उपदेश पदे ८५१ प्रव. ५७६) इति वचनान्दवसीयते ॥४॥ एषोऽपि किमर्थमित्याह—

परार्थसंपादनोपपत्तेरिति ॥ ५ ॥ (३७२)

परार्थस्य--परोपकारलक्षणस्य संपादनं-करणं तदुपपत्तेः, स हि दशापूर्वयरस्वोर्थाप्युत्सलक्षणं परार्थं संपादयितुं यस्मान्-
दुपपद्यत इति ॥५॥ यदि नापैवं ततोऽपि किमित्याह—

धर्मनिन्दु
सापक्षय-
ति धर्मा
स्यायद्:

॥७५॥

अतिचिररूपवया दूरतरवर्तिनाऽपि अत्रैव व्यतिरेकमाह- 'द्वीयेयसाऽपि' अतिचिररूपवया दूरतरवर्तिनाऽपि
द्वयति' निष्पद्यते, अन्यथा सामग्रीसमप्रताऽयोगाद्, अत्रैव व्यतिरेकमाह- 'द्वीयेयसाऽपि' अतिचिररूपवया दूरतरवर्तिनाऽपि
कालेन ' वैकल्ये तु ' सामग्रिकाया विकलतायां पुनर्न जातुचिद्-न कदाचिदपीति ॥ २ ॥ एवं सति यत्कर्त्तव्यं तदाह-

तस्माद्यो यस्य योग्यः स्यात्तत्तेनालोच्य सर्वथा । आरब्धव्यसुपायेन, सम्यगेषु सतां नयः ॥ ३३ ॥
तस्मात्कारणाद्यो-यतिः यस्य-सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोरन्यतरानुष्ठानस्य ' योग्यः ' सद्युचितः ' स्याद् ' भवेत्
तस्मात्कारणाद्यो-यतिः यस्य-सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोरन्यतरानुष्ठानस्य ' योग्यः ' सद्युचितः ' स्याद् ' भवेत्
तस्मात्कारणाद्यो-यतिः यस्य-सापेक्षनिरपेक्षयतिधर्मयोरन्यतरानुष्ठानस्य ' योग्यः ' सद्युचितः ' स्याद् ' भवेत्

' तद् ' अनुष्ठानं ' तेन ' योग्येन ' आलोच्य ' निपुणोद्धारोद्द्योगेन परिभाव्य ' सर्वथा ' सर्वेषां धिभिरारब्धव्यम्-आर-

म्भणीयं उपायेन तद्गतैव ' सम्यग् ' यथावद् ' एषु ' योग्यारम्भलक्षणः ' सतां ' शिष्टानां ' नयो ' नीतिरिति ॥ ३ ॥ (३६८)

इत्युक्तो यतिधर्मः, इदानीमस्य विषयविभागमनुवर्णयित्वा इति ॥ १ ॥ (३६८)
इत्युक्तो यतिधर्मः, इदानीमस्य विषयविभागमनुवर्णयित्वा इति ॥ १ ॥ (३६८)

प्रतीकार्थमेवेति
तत्र कल्याणाशयस्य श्रुतरत्नमहोदधेः उपशमादिलिखितमतः परहितोद्यतस्य अत्यन्तगंभीरचेतसः
तत्र कल्याणाशयस्य श्रुतरत्नमहोदधेः उपशमादिलिखितमतः परहितोद्यतस्य अत्यन्तगंभीरचेतसः

प्रधानपरिणतिर्विधुतमोहस्य परमसत्त्वार्थकर्तुः सामायिकवतः विशुद्ध्यमानाशयस्य यथोचितमप्रवृत्तेः सात्मी-
प्रधानपरिणतिर्विधुतमोहस्य परमसत्त्वार्थकर्तुः सामायिकवतः विशुद्ध्यमानाशयस्य यथोचितमप्रवृत्तेः सात्मी-

भूतशुभयोगस्य श्रेयान् सापेक्षयतिधर्म एवेति ॥ २ ॥ (३६९)
भूतशुभयोगस्य श्रेयान् सापेक्षयतिधर्म एवेति ॥ २ ॥ (३६९)

' तन्ने 'ति विषयविभागाऽनुवर्णनोपक्षेपे ' कल्याणाशयस्य ' भावारोग्यरूपशुक्तिपुरमापकपरिणामस्य ' श्रुतरत्न-
' तन्ने 'ति विषयविभागाऽनुवर्णनोपक्षेपे ' कल्याणाशयस्य ' भावारोग्यरूपशुक्तिपुरमापकपरिणामस्य ' श्रुतरत्न-
महोदधेः ' प्रवचनपाणिक्यपरमनोरनिधेः, ' उपशमादिलिखितमतः ' उक्तलक्षणोपशमादिलिखितसमन्वितस्य ' परहितो-
महोदधेः ' प्रवचनपाणिक्यपरमनोरनिधेः, ' उपशमादिलिखितमतः ' उक्तलक्षणोपशमादिलिखितसमन्वितस्य ' परहितो-
द्यतस्य ' सर्वजगज्जीवजातहिताधानधनस्य ' अत्यन्तगंभीरचेतसः ' हर्षविषादादावतिनिपुणैरप्यनुपलब्धचिन्तविकारस्य
द्यतस्य ' सर्वजगज्जीवजातहिताधानधनस्य ' अत्यन्तगंभीरचेतसः ' हर्षविषादादावतिनिपुणैरप्यनुपलब्धचिन्तविकारस्य

नमना-प्रादुर्भावेन, मृत्युना-मरणेन, जरया-स्थविरभावलक्षणया, व्याधिना-कुण्ठादिरूपेण, शोकेन-इष्टवियोगप्रभवमनोदुःखविशेषेण आदिशब्दाच्छ्री तवातादिभिरुपद्रवैरुपद्रुत्वात्-विह्वलतामानी तादिति ॥३॥ इति श्रीशुनिचन्द्रसरिविरचितायां धर्मविन्दुहृत्ती यतिधर्मविधिः नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

व्याख्यातः पञ्चमोऽध्यायः, अधुना षष्ठो व्याख्यायते, तस्यैदमादिसूत्रम्—

आशयाद्युचितं ज्यायोऽनुष्ठानं स्वरयो चिदुः । साध्यसिध्यङ्गमित्यस्माद्यतिधर्मो द्विधा मतः ॥ ३? ॥

आशयस्य-चित्तवृत्तिलक्षणस्य आदिशब्दात् श्रुतसंपत्तेः शरीरसंहननस्य परोपकारणकरणशक्तेश्च उचितं-योग्यं ज्यायः-अतिप्रशस्यमनुष्ठानं-जिनधर्मसैवालक्षणं 'स्वरयः' समयज्ञाः 'चिदुः'जानन्ति, कीदृशमित्याह-'साध्यसिध्यङ्गं' साध्यस्य-सकलकेशक्षयलक्षणस्य सिध्यङ्गं-निष्पत्तिकारणं इति-अस्मात्कारणाद्यतिधर्मो द्विधा मतः, सार्पक्षयतिधर्मवया निरपेक्षयतिधर्मतया चेति ॥ १ ॥ साध्यसिध्यङ्गत्वमेव भावयति—

समग्रा यत्र सामग्री, तदक्षेपेण सिद्ध्यति । द्वीयस्ताऽपि कालेन, वैकल्ये तु न जातुचित् ॥ ३२ ॥

'समग्रा' परिपूर्णं यत्र कार्यं 'सामग्री' समग्रसंयोगलक्षणा भवति तत्कार्यं 'अक्षेपेण' अविलम्बेन 'सि-

‘संभवति’ जायते ‘तद्वतोऽपि’ अनाभोगमात्राद्बुचितपतिपत्तिमतोऽपि, किंपुनस्तदन्यस्यैतयिष्यद्व्यर्थः, चा-
रित्रं-सर्वविरतिरूपम् ॥१९॥ अत्रैव विशेषमाह—

अनभिनिवेशावांसु तद्युक्तः खल्वतत्त्वे ॥ २० ॥ (३८७)

‘अनभिनिवेशावान्’ निराग्रहः पुनस्तद्युक्तो जीवोऽनाभोगोऽपि ‘खलु’ निश्चयेन ‘अतत्त्वे’ पवचनवार्थि-
तार्थं ॥२०॥ एतदपि कुत इत्याह—

स्वस्वभावोत्कर्षादिति ॥ २१ ॥ (३८९)

स्वस्य-अनौपाधिकत्वेन निजास्य स्वभावस्य-आत्मतत्त्वस्य उत्कर्षात्-दृष्टेः, चासिन्निषो हि जीवस्य उद्यत्तया
क्वचिदर्थे अनाभोगोऽपि गौतमादिमहाशुनीनामिव तथाविधात्यन्तिकवाधककर्माभावेन स्वस्वभावः-सम्यग्दर्शनादिरूपो नाप-
कर्षं प्रतिपद्यत इति ॥२१॥ अयमपि कुत इत्याह—

मार्गानुसारित्वादिति ॥ २२ ॥ (३८९)

मार्गस्य-सम्यग्दर्शनादेर्भुक्तिपथस्यानुवर्तनात् ॥२२॥ तदपि—

तथा रुचिस्वभावत्वादिति ॥ २३ ॥ (३९०)

तथा-तत्पकारा मार्गानुरूपत्वेन या रुचिः-श्रद्धा तद्भूपत्वात् ॥२३॥ एतदपि—

श्रवणादौ प्रतिपत्तेरिति ॥ २४ ॥ (३९१)

लाया निर्भरायाः, कुल इत्याह—' उक्तविपर्ययात् ' उदग्रविवेकाभावेन रत्नत्रयाराधनाभावादिति ॥१५॥ पृथग्देव भावयन्नाह—
निर्वाणफलमत्र तत्त्वतोऽनुष्ठानमिति ॥ १६ ॥ (३८३)

' निर्वर्णफलं ' सुकितकार्यम् ' अत्र ' जिनवचने ' तत्त्वतः ' परमार्थवृत्त्या अनुपल्लवः स्वर्गादिफलभावेऽपि ' अ-

नुष्ठानं ' सम्प्रदर्शनाद्याराधनारूपं प्रोच्यत इति ॥१६॥ यदि नार्थं ततोऽपि किमित्याह—
न चासदभिनिवेशवत्तदिति ॥ १७ ॥ (३८४)

' न च ' नैव असुन्दराग्रहशुक्तं ' तत् ' निर्वाणफलमनुष्ठानं, असदभिनिवेशो हि निष्ठुरेऽपि अनुष्ठाने प्रो-
क्षफलं प्रतिवचनातीति तद्व्यवच्छेदार्थशुक्तं ' न चासदभिनिवेशवत्तदिति ॥१७॥ नन्वनीचित्येऽप्यनुष्ठानं च यद्विषयति

प्रिथ्याभिनिवेशरहितं चेत्याशङ्कयाह—
अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनिवेशोऽन्यत्रानाभोगमात्रादिति ॥ १८ ॥ (३८५)

अनुचितस्यानुष्ठानस्य प्रतिपत्तौ—अभ्युपगमे ' नियमाद् ' अवश्यंतया ' असदभिनिवेशः ' उक्तरूपः, असदभि-
निवेशकार्यत्वादानुचितानुष्ठानस्य, अपवादमाह—' अन्यत्र अनाभोगमात्रादि 'ति अन्यत्र—विनाऽनाभोग एव—अपरिज्ञा-
नमेव केवलम्—अभिनिवेशसून्यपनानाभोगमात्रं तस्मादानाभोगमात्रादानुचितप्रतिपत्तावपि नासदभिनिवेश इति ॥१८॥ एवं सति

किं सिद्धमित्याह—

संभवति तद्वतोऽपि चारित्र्यमिति ॥ १९ ॥ (३८६)

करणोयानशनक्रियातुल्य इत्यर्थः, 'श्रेयान्' अतिप्रशस्यः 'निरपेक्षयतिधर्मो' जिनकल्पादिर्ग्रन्थमसिद्धस्वरूपो वर्त्तव इति ॥
तथा-तत्कल्पस्य च परं परार्थैर्लब्धिविकल्पस्येति ॥ १२ ॥ (३७९)

'तत्कल्पस्य' निरपेक्षयतिधर्मप्रतिपत्तिसमर्थपुरुषविशेषतुल्यस्य अन्यस्यापि, चशब्दः समुच्चये, परं-केवलं 'परार्थ-
लब्धिविकल्पस्य' तथाविधान्तरायादिकर्मपारतन्त्र्यदोषात् परार्थैर्लब्ध्या-साशुशियनिष्पादनादिसामर्थ्यलक्षणया विकल्पस्य,
श्रेयान् निरपेक्षयतिधर्म इत्यनुवर्त्तते ॥१२॥ अत्र हेतुमाह-

उचितानुष्ठानं हि प्रधानं कर्मक्षयकारणमिति ॥ १३ ॥ (३८०)

उचितानुष्ठानं 'हिः' यस्मात् 'प्रधानम्' उत्कृष्टं कर्मक्षयकारणमिति ॥१३॥ एतदपि कुत इत्याह-
उदग्रविवेकभावाद्द्रव्यत्रयाराधनादिति ॥ १४ ॥ (३८१)

उदग्रस्य-उत्कटस्य विवेकस्य-विधेयाविधेयवस्तुविभागविज्ञानलक्षणस्य भावात्सकाशात्, किमित्याह-रत्नत्रयस्य-
सम्यग्दर्शनादेः आराधनात्-निष्पादनात्, उचितानुष्ठाने हि प्रारब्धे नियमाद्द्रव्यत्रयाराधक उदग्रो विवेको विजृम्भते इत्येव-
त्प्रधानं कर्मक्षयकारणमिति ॥१४॥ अत्रैव व्यतिरेकमाह-

अननुष्ठानमन्यदकामनिर्जराङ्गमुक्तविपर्ययादिति ॥ १५ ॥ (३८२)

'अननुष्ठानं' अनुष्ठानमेव न भवति 'अन्यत्' विलक्षणं उचितानुष्ठानात्, तर्हि कीदृशं तदित्याह-'अकाम-
निर्जराङ्गं' अकामस्य-निरभिलाषस्य तथाविधवलीवद्दीदिवि वा निर्जरा-कर्मक्षपणा तस्या अङ्ग-निमित्तं, नतु मुक्तिफ-

निरपेक्षयतिधर्मोचितत्वादन्यस्य साधोः परार्थसिद्धिसंपादकरथाभावे प्रतिपत्तिप्रतिबंधाद्-अद्वीकरणनिवारणात्, चकारो हेत्वं-
तरसमुच्चये, तस्यैव च गुरुत्वमिति संदृक् इति ॥१०॥ इत्थं सापेक्षयतिधर्मयोग्यमुत्त्वा निरपेक्षयतिधर्मयोग्यं कर्तुमाह-

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि साधुश्लिष्यनिष्पत्तौ साध्यान्तराभावतः सति कायादिसा-
मर्थ्यं सद्दीर्घाचारसेवनेन तथा प्रमादजयाय सम्भ्यगुचितसमये आज्ञाप्रामाण्यतस्तथैव योगधृद्धेः प्रायोपवेश-
नवच्छेद्यादिरपेक्षयतिधर्म इति ॥ ११ ॥ (३७८)

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्यापि, 'तत्र कल्याणाशयस्येत्यादिसूत्रनिरूपितगुणस्य, किं पुनस्त्वदन्यगुणस्यैरपि-
शब्दार्थः, 'साधुश्लिष्यनिष्पत्तौ' आचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्य विराणावच्छेदकलक्षणपदपञ्चकयोग्यतया साधूनां श्लिष्याणां
निष्पत्तौ सत्यां 'साध्यान्तराभावतः' साध्यान्तरस्य-निरपेक्षयतिधर्मिण्या आचारपरिपालनादिरूपस्य अभावतः-अभवनेन
'सति' विद्यमाने 'कायादिसामर्थ्ये' वज्रपंथनाराचसंहननधरीरतया वज्रकुड्यसमानश्रुतितया च महति कायमनसोः
समर्थभावे सति 'सद्दीर्घाचारसेवनेन' सर्वो-विषयप्रवृत्ततया सुन्दरस्य वीर्याचारस्य-सामर्थ्यगोपनलक्षणस्य निर्घर्षणेन
'तथा प्रमादजयाय' तथा-नेन निरपेक्षयतिधर्मप्रतिपत्तिप्रकारेण यः प्रयादस्य-निर्द्रादेः जयः-अभिभवस्त्वदर्थं सम्भ्यक्-
शास्त्रोक्तनीत्या तपः सत्त्वसूत्रैकरववलक्षणाभिः पञ्चभिरतुलनाभिरात्मानं तोलयित्वा 'उचितसमर्थे' त्रिधिवारनक्षत्रयोगल-
ग्नशुद्धिलक्षणे 'आ ज्ञाप्रामाण्यतः' आर्हैवाश्रयं प्रमाणमिति परिणामात् 'तथैव' प्रतिपत्तिस्तनिरपेक्षयतिधर्मानुरूपतथैव
'योगवृद्धेः' सम्भ्यग्द र्शनानाचारिभ्रलक्षणधर्मेत्यापारवृद्धेः 'प्रायोपवेशनम-अनशनं तद्वत्, पर्यन्तकाल-

धर्माचन्द्र-
सापक्षय-
ति धर्मा-
ध्यायः ६
॥८०॥

जीवाकथकाद्रं चर्माचिरोवेष्टुनाविष्टुमूर्णकारारथ्यमारणमहाष्टुनिमेतार्थ इवाद्यापि महासस्वाः केचन दृश्यन्ते ' अन्यरक्षादी ' अ-
न्यस्य-स्वव्यतिरिक्तस्य रक्षायाम्-मरणादित्राणरूपायां, आदिशब्दादुपकारे च मार्गश्रद्धानाद्यारोपणरूपे, इतिशब्दो वाचयप-

स्सिमाप्तौ ॥ ३६ ॥ निगमयन्नाह-
इति सुसुक्ष्मोः सर्वत्र भावनायामेव यत्नः श्रेयानिति ॥ ३७ ॥ (४०४)
' इति ' एवमुक्तशुक्तेः ' सुसुक्ष्मोः ' यतः सर्वत्र कृत्ये भावनायामेव-उक्तलक्षणयां ' यत्नः-आदरः, ' श्रेयान्-प्रयत्नः,

॥ ३७ ॥ कुत्र इत्याह-
तद्भावे निस्सर्गत एव सर्वथा दोषोपरतिस्तिद्धिरिति ॥ ३८ ॥ (४०६)
' तद्भावे ' भावनाभावे ' निस्सर्गत एव ' स्वभावादेव सर्वैः प्रकारैर्दोषाणां-नागादीनां उपरतिस्तिद्धिः ॥ ३८ ॥ अप-

भावनाया एव हेतुमाह-
वचनोपयोगपूर्वा चिह्नितप्रवृत्तियौनिरस्या इति ॥ ३९ ॥ (४०६)
' वचनोपयोगः-शास्त्रे इदमित्यं चेत्यं चोक्तप्रत्यालोचनारूपः पूर्वा-सूत्रं यस्याः सा तथा, का इत्याह-विहित-प्रत्युप-

क्षणदी प्रवृत्तिविहितप्रवृत्तिः ' योनिः ' उत्पत्तिस्थानं ' अस्याः ' भावनाया भावनाज्ञानस्येत्यर्थः ॥ ३९ ॥ कुत्र इत्याह-
महाशुणत्वाद्भवनोपयोगस्य-उक्तरूपस्य ॥ ४० ॥ एतदेव भावयन्नाह-

अत्यन्तोपकारित्वाद्भवनोपयोगस्य-उक्तरूपस्य ॥ ४० ॥

एतदपि कुत त्याह—

दृष्टवदपायेभ्योऽनिवृत्तेरिति ॥ ३३ ॥ (४००)

यथा भावनाज्ञानेन द्येभ्य उपलक्षणत्वाद् ज्ञातेभ्यश्चानर्थेभ्यो निवर्त्तते एवं श्रुतमयप्रज्ञापृच्छाव्यपायेभ्योऽनिवृत्तेः—
अनिवर्त्तनात् ॥ ३३ ॥ ननु भावनाज्ञानेऽप्यपायेभ्यो निवृत्तिरसंभविनीत्याह—

एतन्मूले च हिताहितयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती इति ॥ ३४ ॥ (४०१)

‘ एतन्मूले च ’ भावनाज्ञानपूर्विके एव, चकारस्यैवार्थत्वाद्, हिताहितयोः प्रतीवयोः यथासंबन्धं ‘ प्रवृत्तिनिवृत्ती ’
विधिप्रतिषेधरूपे भवतः मतिमतां, नान्यज्ञानमूले इति ॥ ३४ ॥ इदमेवोपचिन्वन्नाह—

‘ अत एव भावनादृष्टज्ञाताद्विपर्ययायोग इति ॥ ३५ ॥ (४०२)

‘ अत एव ’ भावनामूलत्वादेव हिताहितप्रवृत्तिनिवृत्त्योः ‘ भावनादृष्टज्ञाताद् ’ भावनया दृष्टं ज्ञातं च वस्तु प्राप्य
‘ विपर्ययायोगः ’ विपर्यासप्रवृत्तिलक्षणी जायते, यतो न मतिविपर्यासपन्तरेण दुंसो हितेष्वप्रवृत्तिरहितेषु च प्रवृत्तिः स्यात्,
न चासौ भावनाज्ञाने समस्तीति ॥ ३५ ॥ नदर्पि कथं सिद्धमित्याह—

तद्वन्तो हि दृष्टापाययोगोऽप्यदृष्टापायेभ्यो निवर्त्तमाना दृश्यन्त एवान्तरक्षादाविति ॥ ३६ ॥ (४०३)

‘ तद्वन्तो ’ भावनाज्ञानवन्तः-प्रमातासौ ‘ हिः ’-परमात् ‘ दृष्टापाययोगोऽपि ’ प्रत्यक्षोपलभ्यमानमरणाद्यपायप्रमासौ,
किं पुनस्तदभासावित्यपिशाब्दार्थः, ‘ अदृष्टापायेभ्यो ’ नरकादिनिपापयोगेभ्यो ‘ निवर्त्तमानाः ’ सुवर्णमयवपश्चिक्रीञ्च-

यदनत् ॥२९॥ इयमपि कुत इत्याह-
भावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्रवतो ज्ञानत्वादिति ॥ ३० ॥ (३०७)
भावनानुगतस्य चिन्ताज्ञानं भावनाज्ञानं चेति, तल्लक्षणं वेदम्-“ वाक्यार्थभावनविषयं कोष्ठकातवीजसं-
भवात् ॥२९॥ यत्तु मदावाक्यार्थजमपतिसूक्ष्मस्युक्तिचिन्तयोपेवम् ।

धर्मविन्दु-
सापेक्षस्य-
ति धर्मा-
ध्यायः ६

॥७९॥

इह त्रीणि ज्ञानानि-श्रुतज्ञानं पिथ्यापिनिवेशरहितमलम् ॥ १९९ ॥ यत्तु मदावाक्यार्थजमपतिसूक्ष्मस्युक्तिचिन्तयोपेवम् ।
इह त्रीणि ज्ञानानि विज्ञेयं पिथ्यापिनिवेशरहितमलम् ॥ १९९ ॥ यत्तु मदावाक्यार्थजमपतिसूक्ष्मस्युक्तिचिन्तयोपेवम् ।
इह त्रीणि ज्ञानानि विज्ञेयं पिथ्यापिनिवेशरहितमलम् ॥ १९९ ॥ यत्तु मदावाक्यार्थजमपतिसूक्ष्मस्युक्तिचिन्तयोपेवम् ।

नियं ज्ञानम् । श्रुतमपिह विज्ञेयं तद् स्यात् ॥ २०० ॥ ऐदम्परीगतं यद्विद्यार्थी यत्नवत् तथैवेति । एतत्तु भावनाप-
उदक इव तैलविन्दुर्विसर्पि चिन्तापयं तद् स्यात् ॥ २०१ ॥ (षोडशं) ततो ' भावनानुगतस्य ' भावनानुविद्धस्य ' ज्ञानस्य ' बोधविशेषस्य

यमशुद्धसद्गन्तदीप्तिमसम् ॥ २०१ ॥ (षोडशं) ततो ' भावनानुगतस्य ' भावनानुविद्धस्य ' ज्ञानस्य ' बोधविशेषस्य
' तत्रवतः' पारमार्थिकवृत्त्या ' ज्ञानत्वाद् ' अवबोधत्वात् ॥ ३०॥ एतदेव व्यतिरेकतः साधयत्याह-
' तत्रवतः' पारमार्थिकवृत्त्या ' ज्ञानत्वाद् ' अवबोधत्वात् ॥ ३०॥ एतदेव व्यतिरेकतः साधयत्याह-

' न ' नैव ' हिः' यस्मात् ' श्रुतमप्या ' प्रथमज्ञानरूपया ' प्रज्ञया' बुद्ध्या कर्तुंभूतया करणभूतया वा, ' भावना-
' न ' नैव ' हिः' यस्मात् ' श्रुतमप्या ' प्रथमज्ञानरूपया ' प्रज्ञया' बुद्ध्या कर्तुंभूतया करणभूतया वा, ' भावना-

दृष्टज्ञानं ' भावना-भावनाज्ञानेन दृष्टं सापान्येन ज्ञानं च विशेषेण भावनादृष्टज्ञानं वस्तु ' ज्ञानम्' अवबुद्धं भवति, नामिति
दृष्टज्ञानं ' भावना-भावनाज्ञानेन दृष्टं सापान्येन ज्ञानं च विशेषेण भावनादृष्टज्ञानं वस्तु ' ज्ञानम्' अवबुद्धं भवति, नामिति
दृष्टज्ञानं ' भावना-भावनाज्ञानेन दृष्टं सापान्येन ज्ञानं च विशेषेण भावनादृष्टज्ञानं वस्तु ' ज्ञानम्' अवबुद्धं भवति, नामिति

उपरागा एव केवल उपरागमात्रं तद् भावस्तत्त्वं तस्मात्, यथा हि स्फटिकमणोजंपाङ्कजुमादिस्निधानत उपराग एव,
उपरागा एव केवल उपरागमात्रं तद् भावस्तत्त्वं तस्मात्, यथा हि स्फटिकमणोजंपाङ्कजुमादिस्निधानत उपराग एव,

न पुनस्तद्भावापरिणतिः संपद्यते, एवं श्रुतमप्यां प्रज्ञायां ज्ञानमनो

॥७९॥

स्वयमेव शास्त्रश्रवणे आदिशब्दान्येन वा प्रेरणायां कृतायां ' प्रतिपत्तेः ' अनाभेनेन विहितं मयेदममुन्दरमनुष्ठान-
मित्यङ्गीकरणात् ॥२४॥ इयमपि—

असदाचारगर्हणादिति ॥ २५ ॥ (३१२)

असदाचारस्य-अनुचितानुष्ठानस्य गर्हणात्-तदुचितप्रायश्चित्तपतिपत्त्या निन्दनात् ॥२५॥ अथ प्रस्तुतमेव निगमयन्नाह—

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र श्रेय इति ॥ २६ ॥ (३१३)

'इति' एवं अनुचितानुष्ठाने नियमत्सदभिनिवेशभावात् उचितानुष्ठानमेव 'सर्वत्र' गृहस्यथर्मप्रतिपत्तौ यतिथर्म-
प्रतिपत्तौ च 'श्रेयः' प्रशस्यं वर्त्तते ॥२६॥ कुत इत्याह—

भावनासारत्वात्तस्येति ॥ २७ ॥ (३१४)

भावना-निरुपाधिको जीवकासकः परिणामः, ततो भावना सारं-प्रधानं यत्र तत्रथा तद्भावस्वत्वं तस्मात् 'तस्य'
उचितानुष्ठानस्य ॥२७॥ भावनामेव पुरस्कृतंवाह—

इयमेव प्रधानं निःश्रेयसाङ्गमिति ॥ २८ ॥ (३१५)

'इयमेव' भावना प्रधानं 'निःश्रेयसाङ्गं' निर्वाणहेतुः ॥२८॥ एतदपि कुत इत्याह—

एतत्सर्वयष्टि कुशलस्यैर्योपपत्तेरिति ॥ २९ ॥ (३१६)

एतस्या-भावनायाः स्यैर्यदि-स्थिरभावात् 'द्विः' स्फुटं कुशलानां-सकलकल्याणाचरणानां स्यैर्यस्य व्यपत्तेः-

॥४६॥ (४१३)

उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥ ४६ ॥ (४१३)
 उचितद्रव्यस्तवस्यापि तद्रूपत्वादिति ॥ ४६ ॥ (४१३)
 'काले सुश्रूषणं त्रिसष्ट्युष्काइहृदि विधिणा उ । सारशुद्रयोत्तार्हई जिणरूजा होइ कायवा
 सारस्तु निस्तोत्रगुणी जिनपूजा भवति कर्तव्या ॥१॥'

उचिनस्य द्रव्यस्तवस्य 'पञ्चा. १४७) [काले शुचिभूतेन विधिष्टुणुपादिकैर्विधिनैव । सा-उपदेशपालना रूपमस्य नद्रावस्तत्त्वं तस्मात् ॥ कुत्र इत्याह-

॥२०२॥' पञ्चा. १४७) [काले शुचिभूतेन विधिष्टुणुपादिकैर्विधिनैव । सा-उपदेशपालना रूपमस्य नद्रावस्तत्त्वं तस्मात् ॥ कुत्र इत्याह-

इत्यादिवचनोक्तरूपस्य, किं पुनर्भावस्तवस्येत्यपिशब्दार्थः, सा-उपदेशपालना रूपमस्य नद्रावस्तत्त्वं तस्मात् ॥ कुत्र इत्याह-

॥८१॥

धर्मचिन्द्र
सापस्य
ति धर्मा
त्यायः द

शुद्धयति धर्मकारणतया विधानाद् द्रव्यस्तवस्य, यद्वा हि विषयपिपासादिभिः कारणैः साधुधर्मपन्दिशिवरमारोह-

प्रक्षमो धर्म च चिकीर्षुः प्राणी तदा महतः सावधानतराद् निवृत्तेरुपायमन्यमपश्यन् भगवान् अर्हन् सदारम्भरूपं द्रव्यस्तवमुपदि-

१०३ ॥ (प्रशाम.) एवं च द्रव्यस्तवोऽपि भगवदुपदेशपालनाख्य एवेति भावः ॥४७॥ अथ भगवति चित्तावस्थिते फलमाह-

हृदि स्थिते च भगवति क्लिष्टकर्मविगम इति ॥ ४८ ॥ (४१५)

प्रतीनाशेषेव, परं क्लिष्टकर्म तदुच्चते यत्संसारत्राभकनिवन्धनमिति ॥४८॥ एतदपि कुत्र इत्याह-

जलानलवदनयोर्विरोधादिति ॥ ४९ ॥ (४१६)

वारिवैश्वानरयोरिव 'अनयोः' भगवच्चित्तावस्थानक्लिष्टकर्मणोः 'विरोधात्' परस्परबाधनात् ॥४९॥ पुनरपि प्रक-

तोपसंहारमाह-

॥८१॥

तत्र ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पस्य भगवतो बहुमानगर्भं स्मरणमिति ॥ ४१ ॥ (४०८)

‘तत्र’ वचनोपयोगे सति ‘हिः’ यस्मादचिन्त्येन-चिन्तयितुमशक्यभावेण चिन्तामणिना-मणिविशेषेण कल्पस्य-
‘भगवतः’ पारगतस्य ‘बहुमानगर्भं’ प्रीतिसारं ‘स्मरणम्’ अनुध्यानं जायते ॥ ४१ ॥ कथमित्याह-

‘भगवतैवसुकमित्याराराधनायोगादिति ॥ ४२ ॥ (४०९)

‘भगवता’ अर्हिता ‘एवं’ क्रियमाणप्रकारं ‘उक्तं’ निरूपितं पत्युपेक्षणादि ‘इति’ अनेन रूपेण ‘आराध-
नायोगाद्’ अतुक्लभायभजनेनेति ॥ २॥ एवं सति यद् सिद्धं तदाह-

‘एवं च प्रायो भगवत एव चेतसि समवस्थानमिति ॥ ४३ ॥ (४१०)

‘एवं च’ एतस्मिंश्च बहुमानगर्भं भगवत्स्मरणे सति ‘प्रायो’ दाहुर्येन भगवत एव चेतसि ‘समवस्थानं’ निवे-
दानं, प्रायोगद्वयं च क्रियाफाले क्रियाधामेव चित्तवस्थानं विधेयं, अन्यथा तत्रक्रियाया इव्यत्वमसङ्गादिति सूचनार्थमिति
॥ ४३ ॥ ननु तदुक्तकरणाद् किं नाम सिध्यतीत्याह-

तदाज्ञाऽऽराधनाच्च तद्भक्तिरेवेति ॥ ४४ ॥ (४११)

तस्य-भगवत आज्ञाऽऽराधनाद् पुनः ‘तद्भक्तिरेव’ भगवद्भक्तिरेवेति ॥ ४४ ॥ एतदपि भावयितुमाह-

उपदेशपालनेव भगवद्भक्तिः, नान्या, कृतकृत्यत्वादिति ॥ ४५ ॥ (४१२)

पक्षदार्थमेतदिति ॥ ४५ ॥ एवं तर्हि कथमस्य पुण्यादिपूजाविधिरित्याशङ्क्याह-

परमार्थतः 'तत्र्यात्', आर्त्तव्याप्तत्वात्, व्यवहारतस्तु धर्मव्याप्त्यर्थं इति तदग्रग्रहणमिति ॥५५॥ ननु अनुत्पत्तयः प्रवृत्ति-

कालमपि कथं लप्स्यते इत्याद्यद्भ्याह—
नदं प्रवृत्तिकालसाधनमिति ॥ ५६ ॥ (४२३)
नदं प्रवृत्तिकालसाधनं, कार्यस्य यः प्रवृत्तिकालः—प्रस्तावलक्षणः तस्य साधनं—हेतुः, अ-

न) नैवेद्य-औत्सुक्यं 'प्रवृत्तिकालसाधनं' योजनं लभन्ते, किंतु प्रस्ताव एवेति ॥ ५६ ॥ अतः किं
'न' नैवेद्य-औत्सुक्यं बुद्धयनोऽपि पुरुषा अपस्तानो योजनं लभन्ते, किंतु प्रस्ताव एवेति ॥ ५६ ॥ अतः किं

नवसरोपहतत्वात्, नहि अत्यन्तं बुद्धयनोऽपि पुरुषा अपस्तानो योजनं लभन्ते, किंतु प्रस्ताव एवेति ॥ ५६ ॥ अतः किं

विधेयमित्याह—
इति सदाचित्तमिति ॥ ५७ ॥ (४२४)
इति सदाचित्तमिति ॥ ५७ ॥ (४२४)
इति सदाचित्तमिति ॥ ५७ ॥ (४२४)

इति 'एवं' 'सदा' सर्वकालशुचिन्तनपारत्वव्यं निरुत्प्रेक्तं सता ॥५७॥ कुत इत्याह—
इति 'एवं' 'सदा' सर्वकालशुचिन्तनपारत्वव्यं निरुत्प्रेक्तं सता ॥५७॥ कुत इत्याह—
इति 'एवं' 'सदा' सर्वकालशुचिन्तनपारत्वव्यं निरुत्प्रेक्तं सता ॥५७॥ कुत इत्याह—

'तदा' प्रवृत्तिकाले तस्य-औत्सुक्यस्यासत्त्वाद्-अभावात्, नहि सम्यगुपायप्रवृत्ता मतिमन्तः कार्योत्सुक्यमवल-
'तदा' प्रवृत्तिकाले तस्य-औत्सुक्यस्यासत्त्वाद्-अभावात्, नहि सम्यगुपायप्रवृत्ता मतिमन्तः कार्योत्सुक्यमवल-

स्वन्ते, सदुपायस्य कार्यमप्रसाध्यां परमाभावात्, ततो यो यस्य साधनभावेन व्याप्तिरिति स तत्कार्यप्रवृत्तिकाले नियमात्स्वस-
स्वन्ते, सदुपायस्य कार्यमप्रसाध्यां परमाभावात्, ततो यो यस्य साधनभावेन व्याप्तिरिति स तत्कार्यप्रवृत्तिकाले नियमात्स्वस-

स्वमादर्शयति, यथा मृत्पिण्डादिर्दयस्व, नदिर्शयति चात्मानमौत्सुक्यं कार्यप्रवृत्तिकाले मतिमतामिति कथं तद् तत्साधनभावं
स्वमादर्शयति, यथा मृत्पिण्डादिर्दयस्व, नदिर्शयति चात्मानमौत्सुक्यं कार्यप्रवृत्तिकाले मतिमतामिति कथं तद् तत्साधनभावं

लब्धुमर्हतीति, अन एव पक्षानेऽप्यत्र—'अत्रापूर्वकं सर्वं, गमनं कृत्यमेव वा । मृत्पिण्डानसमाशुक्तरूपपापपरिहातः ॥२०॥ ॥
लब्धुमर्हतीति, अन एव पक्षानेऽप्यत्र—'अत्रापूर्वकं सर्वं, गमनं कृत्यमेव वा । मृत्पिण्डानसमाशुक्तरूपपापपरिहातः ॥२०॥ ॥

इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र प्रधानमिति ॥ ५० ॥ (४१७)

एतत्प्राग्वत् ॥५०॥ कथमेतदित्याह—

प्रायोऽतिचारसंभवादिति ॥ ५१ ॥ (४१८)

यो हि स्वोचितं कर्म कर्तुंभारभते न तस्य तत्रातिचारः संभवति, प्रायोग्रहणेन चेदमाह-तथाविधानाभोगदोषात् नि-
काचितछिष्टकर्मोदयाद्वा कदाचित्कस्यचित्तथाविधसन्मार्गायानिनः पथिकस्त्वेव कण्ठकञ्जरद्विभोहसमानोऽतिचारः स्यादपीति ॥
५१ ॥ एतदपि कथमित्याह—

यथाशक्ति प्रवृत्तेरिति ॥ ५२ ॥ (४१९)

‘ यथाशक्ति ’ यथासामर्थ्यं सर्वकार्येषु प्रवृत्तेः ॥५२॥ इयमपि कथम् ?, उच्यते—

सद्भावपतिवन्धादिति ॥ ५३ ॥ (४२०)

सद्भावे—शक्यतया सत्यरूपे कुतोऽर्थं चित्तस्य पतिवन्धात्—पतिवद्भावात् ॥ ५३ ॥ विपर्यये बाधकमाह—

इतरथाऽऽर्त्तव्यानोपपत्तिरिति ॥ ५४ ॥ (४२१)

‘ इतरथा ’ अद्युचितारम्भे ‘ आर्त्तव्यानस्य ’ प्रतीतत्वरूपस्य ‘ उपपत्तिः ’ प्रसङ्गः स्यात् ॥५४॥ कथमित्याह—

अकालोत्सुक्यस्य तत्त्वतस्तत्त्वादिति ॥ ५५ ॥ (४२२)

अकाले—चिकीर्षितकार्यमिस्त्वावे यत्रोत्सुक्यं—तत्कालोचितकार्योत्तरपरिहारेण तीव्रचिकीर्षालक्षणं तस्य ‘ तत्त्वतः ’

धीयते तथा चारिज्वतोऽपि जन्तोः तथाविधवीर्यज्ञात् परिणामपन्दायां नवीनताऽऽधानार्थमुपदेशः प्रवर्तते इति ॥६७॥

अयोपदेशनिष्फलत्वमभियानुमाह-
माध्यस्थ्ये तद्वैफल्यमेवेति ॥ ६८ ॥ (४३६)
मध्यस्थ्याय अपवृत्तिप्रवृत्त्यवसानयोर्मध्यभागत्वं, महती सत्यामित्यर्थः, तस्य-उपदेशस्य वैफल्यं-

‘माध्यस्थ्ये’ मध्यस्थ्याय-
‘एतदेव भावयन्नाह-
॥६८॥ कुत इत्याह-

‘स्वयंभ्रमणसिद्धेरिति ॥ ६९ ॥ (४३६)
‘एतदेव भावयन्नाह-
॥७०॥ (४३७)

विफलभावः ॥६८॥ कुत इत्याह-
‘स्वयंभ्रमणसिद्धेरिति ॥ ६९ ॥ एतदेव भावयन्नाह-
॥७०॥ (४३७)

स्वयम्-आत्मनैव भ्रमणसिद्धेः-चक्रभ्रमणतुल्यमवृत्तिसिद्धेः ॥६९॥ एतदेव भावयन्नाह-
‘इतरस्यामिदं’ भावतः

‘भावयतिहि’ तथा कुत्रालात्रायत्वाद्याक्तोऽस्ममञ्जसप्रवृत्तितरस्यामिनेतर इति ॥ ७० ॥ (४३७)
‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-

‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-
‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-

‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-
‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-

‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-
‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-

‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-
‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-

‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-
‘अवयतिः’ परमार्थसाधुः हि-यस्मात् ‘तथा’ तत्प्रकारश्चारिज्वद्विहंतुरित्यर्थः कुशलः-परिशुद्धः आशयः-चित्त-

वले सर्वत्र प्रवर्तनं च शक्त्या । निजलाभचिन्तनं अनुग्रहः सदा मैत्री गुरुवचने ॥ २ ॥ संवरनिश्चिद्रत्नं पद्मजीवरक्षणं सुप-
रिशुद्धम् । विधिसवाध्यायो मरणाद्यपेक्षणं यतिजनोपदेशः ॥ ३ ॥] ॥ ६५ ॥ इत्याशाह्वयग्राह-

चारित्रिणां तत्साधनानुष्ठानविषयस्तूपदेशः, प्रतिपात्यसौ, कर्मवैचित्र्यादिति ॥ ६६ ॥ (४३३)

चारित्रिणां-परिणतचारित्राणां तस्य-चारित्रपरिणामस्य साधनानि यान्यनुष्ठानानि-गुरुकुलवासादीनि तानि विषयो
यस्य स तथा, तुः पुनरर्थं, ' उपदेशः ' प्रवर्तकत्रायरूपो यः शास्त्रेषु गीयतेः स ' प्रतिपत्नी ' प्रतिपत्तनशीलः यतोऽसौ
चारित्रपरिणामो वर्तते, कुत इत्याह-कर्मवैचित्र्यात्, विचित्राणि हि कर्माणि ततस्तेभ्यः किं न संभाव्यते ?, यतः पठयते-
कर्मणां नृणं घणचिक्रणान् कठिणान् वज्रसाराहं । पाणद्द्वयपि पुरिसं पंथाभो उपहं नति ॥ २०९ ॥ [कर्माणि नूनं घनचिक्रणा-
नि कठिणानि वज्रसाराणि । ज्ञानालयमपि पुरुषं पथ उत्पथं नयन्ति ॥ १ ॥] ततः पतितोऽपि कदाचित्कस्यचित् चारित्रप-
रिणामः तथाविधाकर्षणत्वात् पुनरपि गुरुकुलवासादिभ्यः सम्यक्प्रयुक्तेभ्यः प्रवर्तत इति तत्साधनोपदेशो ज्ञापयानिति ॥ ६६ ॥
तत्संरक्षणानुष्ठानविषयश्च चक्रादिप्रवचनान्प्रमाधानज्ञातादिति ॥ ६७ ॥ (४३४)

तस्य-चारित्रपरिणामस्य लक्षणस्य यत् संरक्षणं-पालनं तदर्थं यदनुष्ठानं तद्विषयः, चः समुच्चये, उपदेशः-“ वज्रज्जा
संगतिं पाशत्थाईहि पावमित्तेहि । कुजा उ अप्पमत्तो सुद्धचरित्तेहि धीरेहि ॥ २१० ॥ ” (पञ्चव. ७३०) [वर्तयेत् संसर्गा
पार्श्वस्यादिभिः पापमित्रैः । कुर्यादिप्रमत्त एव शुद्धचारित्रैर्धीरैः ॥ १ ॥] इत्यादिरूपो यः स चक्रस्य-कुलालादिसंबन्धितः
आदिशब्दादस्यद्वयन्त्रादेश या प्रवृत्तिः-भ्रमणरूपा तस्या अवसाने-मन्दत्वात्स्ये यद् भ्रमाधानं-पुनरपि दृग्दयोगेन तीव्रतया-

यर्षाविन्दु
सापस्य-
ति यर्षा
श्यायः ६
॥८३॥

‘यत्तिथ्यर्षाधिकारः’ शुद्धसाधुयर्षमस्तावः पुनरप्यं-प्रक्रान्तः ‘इति’ एतस्माद्धेतोः ‘प्रतिषेधो’ निवारणं प्रह-
तिपात्रस्य, नहि यथा कथञ्चिद् प्रहृतः सर्वोऽपि प्राणी भावधर्मपट्वन्ति कालायायको भवति, किन्तु शुणाक्षरस्य कथिदेवंति

त्तिपात्रस्य, नहि यथा कथञ्चिद् प्रहृतः सर्वोऽपि प्राणी भावधर्मपट्वन्ति कालायायको भवति, किन्तु शुणाक्षरस्य कथिदेवंति

॥४३०॥

सर्वत्रोचित्येन पर्वतिनव्यम ॥६२॥ अभ्युच्चयमाह—
न चेतत् परिणते चारित्रपरिणाम इति ॥ ६३ ॥ कुत इत्याह—

न चेतत् परिणते चारित्रपरिणामे ॥६३॥ कुत इत्याह—

‘न च’ नैव ‘एतद्’ अकार्लोत्सुक्यं ‘परिणते’ अङ्गाद्भोभावमागते चारित्रपरिणामे ॥६३॥ कुत इत्याह—

तस्य प्रसन्नगन्भीरत्वादिति ॥ ६४ ॥ (४३१)
तस्य प्रसन्नगन्भीरत्वात्, शारदसमयसरःसलिलवत्, तथा गम्भीरत्वात् महत्तमशुद्धप्रथयवत् ॥ ६४ ॥

‘तस्य’ चारित्रपरिणामस्य प्रसन्नत्वात्, शारदसमयसरःसलिलवत्, तथा गम्भीरत्वात् महत्तमशुद्धप्रथयवत् ॥ ६४ ॥

एतदपि कथमित्याह—

हितावहत्वादिति ॥ ६५ ॥ (४३२)
हितावहत्वादिति ॥ ६५ ॥ (४३२)
प्रसन्नो गम्भीरस्तथा हितावहश्च तत्कथं तैस्तेर्वच-
करणं च । वस

एकान्तेनैव हितकारित्वात् ॥ आह—यदि परिणतश्चारित्रपरिणामः प्रसन्नो गम्भीरस्तथा हितावहश्च तत्कथं तैस्तेर्वच-
करणं च । वस
एकान्तेनैव हितकारित्वात् ॥ आह—यदि परिणतश्चारित्रपरिणामः प्रसन्नो गम्भीरस्तथा हितावहश्च तत्कथं तैस्तेर्वच-
करणं च । वस

नैस्त्वत्पितावपि साधूनामनुशासनं शास्त्रेषु निरूप्यते ? यथा—‘शुक्लुलवासो गुरुतंतया य उचियविणयसस करणं च । वस
दीपपज्जगाइसु जत्तो वह कालविक्रवाए ॥१०६॥ अनिगृहणा वलंभी सवत्थ पवत्तणं च सत्तीए । नियलाभचिंतणं सह अणु-
गाहो पिच्चि शुल्लवणो ॥२०७॥ संवरनिच्छिद्धत्तं छज्जीवणरक्खणासुपरिसुद्धं । विदिसज्झाओ मरणाद्वेक्खणं जइजणुयएसो
॥२०८॥ [शुक्लुलवासो गुरुतन्त्रता चोचितविनयस्य करणं च । वसतिप्रमार्जनादिषु यत्नस्तथा कालावेक्षणो ॥१॥ अनिगृहणा

प्रभृतान्प्रेव तु प्रवृत्तिकालसाधनानीति ॥ ५९ ॥ (४२६)

‘ प्रभृतान्प्रेव तु ’ बहुन्प्रेव न पुनरेकं किञ्चन प्रवृत्तिकालसाधनानि सन्तीति ॥ ५९ ॥ कुत इत्याह—

निदानश्रवणादरेषि केषांचित्प्रवृत्तिमात्रदर्शनादिति ॥ ६० ॥ (४२७)

इह निदानशब्दः कारणमात्रपर्यायिः, यथा किमत्र रोगे निदानमित्यादौ प्रयोगे, ततो निदानस्य—भोगादिफलरधेन दानार्थः श्रवणाद् देशनायां, यथा—“ भोगा दानेन भवन्ति देहिनां सुसगतिश्च शीलेन । भावनया च विमुक्तिस्तपसा सर्वाणि सिञ्चन्ति ॥ २०६ ॥ ” आदिशब्दात्तथाविधश्रुतादिलिप्सासवजनोपरोधबलत्कारार्थः कारणात् केषाञ्चित् गोविन्दाचक्र—सुन्दरीनन्दार्थसुहरितदीक्षितद्रमक-भवदेव-करोटकगणिप्रभृतीनां प्रवृत्तिमात्रस्य-प्रवृत्तेरेव केवलायाः तास्विकोपयोगशून्यायाः प्रथमं प्रव्रज्यायां दर्शनात्—शास्त्रकारैर्बलोकनात् ॥ ६० ॥ ननु कथं तत्प्रवृत्तिमात्रं सद् भावप्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालहेतुरित्याशङ्क्यथाह—

तस्यापि तथापारम्पर्यसाधनत्वमिति ॥ ६१ ॥ (४२८)

‘ तस्यापि ’ प्रवृत्तिमात्रस्य, कि पुनरन्यस्य भवद्वैराभ्यादेरित्यपिशब्दार्थः, तथापारम्पर्येण—तत्रकारणपरम्परया साधनत्वं—साधनभावः, श्रूयते हि कंचन पूर्वं तथाविधभोगाभिलाषादिनाऽऽलम्बनेन द्रव्यप्रव्रज्यां प्रतिपद्य पश्चात्तदभ्यासेनैव व्यावृत्ता अतितीव्रचारित्रभोहोदयाभावप्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालसाधकाः संजाताः, यथा अभी एव गोविन्दादय इति ॥ ६१ ॥ तर्हि प्रवृत्तिमात्रमपि कर्त्तव्यमापन्नमित्याह—

यतिधर्माधिकारश्चायमिति प्रतिषेध इति ॥ ६२ ॥ (४२९)

रियाए समणे निर्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेजहेसं वीइवयइ, एवं दुमासपरियाए समणे निर्गंथे अमुरिद्वज्जिआणं भव-
णवासीणं देवाणं तेजलेसं वीइवयइ, तिमासपरियाए समणे निर्गंथे अमुरिदाणं देवाणं तेजलेसं वीतीवयइ, चउमा-
सपरियाए समणे निर्गंथे चंदिमसुरियवज्जियाणं गहगणनकवलताराह्वाणं जोतिसियाण तेजलेसं वीईवयइ, पंचमासपरियाए
समणे निर्गंथे चंदिमसुरियाणं जोइसियाणं तेजलेसं वीइवयइ, उम्मासपरियाए समणे निर्गंथे सोहम्भीसाणाणं तेजलेसं वीती-
वयइ, सत्तमासपरियाए समणे निर्गंथे सण्हुमारमाहिदाणं तेजलेसं वीइवयइ, अट्टमासपरियाए समणे निर्गंथे दंभलोगलंतग-
देवाणं तेजलेसं वीइवयइ, नवमासपरियाए समणे निर्गंथे महासुद्धसहस्साराणं देवाणं तेजलेसं वीईवयइ, दसमासपरियाए समणे
निर्गंथे आणयपाणयआरणअच्चुआणं देवाणं तेजलेसं वीइवयइ, एकारसमासपरियाए समणे निर्गंथे गेवेज्जाणं देवाणं तेजलेसं
वीइवयइ, वारमासपरियाए समणे निर्गंथे अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं तेजलेसं वीइवयइ, तेण परं सुक्के लुक्कायिजाती भविचा
सिउद्धइ सुउद्धइ सुचइ परिनिवाइ सबहुक्खवाणमंतं करेइ ॥ १२-६३७ ॥ ३ ॥

इति श्रीशुनिचन्द्रसरिचितायां धर्मविन्दुदृशौ यतिधर्मविपयविधिः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ सप्तमः अध्यायः

इति श्रीशुनिचन्द्रसरिचितायां धर्मविन्दुदृशौ यतिधर्मविपयविधिः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते, तस्य वेदपाणिश्रवण-

फलप्रधान आरम्भः, इति सल्लोकनीतितः । संक्षेपाहुक्तमस्येदं, व्यासतः पुनरुच्यते ॥ ३७ ॥

‘ न ’ नैव ‘ सर्वसाधर्म्ययोगेन ’ सर्वैः धर्मैः साधर्म्य-सादृश्यं तद्योगेन ॥७२॥ एतच्छ्रुत इत्याह-

यत्नेस्तदप्रवृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वादिति ॥ ७३ ॥ (४४०)

‘ यत्नेः ’ साधोः तत्र-असमञ्जसे अप्रवृत्तौ निमित्तस्य सभ्यगदर्शनादिपरिणामस्य ‘ गरीयस्त्वात् ’ असमञ्जस-
प्रवृत्तिनिमित्तानिमित्थात्वादेस्तथाविधकर्मोद्भयजन्यात् अत एव जीवास्वभावभूतात्सकाशादतिशुल्कात् ॥७३॥ एतदेव भावयति-

वस्तुतः स्वाभाविकत्वादिति ॥ ७४ (४४१)

‘ वस्तुतः ’ परमार्थदृश्या ‘ स्वाभाविकत्वात् ’ जीवस्वभावप्रयत्नात् सभ्यगदर्शनादेः समञ्जसप्रवृत्तिनिमित्तस्य ॥

तथा सद्भाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधनादिति ॥ ७५ ॥ (४४२)

सद्भावस्य-शुभपरिणामरूपस्य या वृद्धिः-उत्कर्षस्तस्याः ‘ फलोत्कर्षसाधनात् ’ उच्छृणुफलरूपमोक्षनिष्पादनात् ।
वृद्धिं प्राप्नो हि शूद्रो भावः सभ्यगदर्शनादिर्मोक्षं साधयति, नतु मिथ्यात्वादिः कदाचनपि, अतः परमफलसाधकत्वेन मिथ्या-
त्वादिरभ्योऽसौ गरीयानिति ॥ ७५ ॥एतदपि कुत इत्याह-

उपप्लवविणसेन तथावभासनादिति ॥ ७६ ॥ (४४३)

‘ उपप्लवविणसेन ’ रागद्वेषाद्यान्तरोपद्रवापणनेन ‘ तथावभासनात् ’ तथा-असमञ्जसस्याप्रवृत्तियोग्यतयाऽवभासनात्-
प्रतीतेः, भावयतेः कर्तुः, इतीतरस्यापि वेतर इति निदर्शनमात्रमिति स्थितं, इतिः वाक्यपरिसमाप्तिं ॥ ७६ ॥ अथोपसंहरञ्चाह-
एवंविधयत्नेः प्रायो, भावशुद्धेर्भहात्मनः । विनिवृत्ताग्रहस्योद्धेर्मोक्षतुल्यो भवोऽपि हि ॥ ३४ ॥ इति ।

सुन्दरं रूपं आलयो लक्षणानां रहितसामयेन युक्तं प्रज्ञया संगतं कलाकलापेन ॥१०॥ (४६३)

सुन्दरं शुभसंस्थानवचनया रूपम्-आकारः १, आलयो-लक्षणानां-चक्रवक्रस्वस्वकीनकलशकमलादीनां २, 'रहितं'

परित्यक्तं 'आमयेन', स्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण ३, 'युक्तं' ४, संगतं 'प्रज्ञया', बहुबहुविधादिविशेषणग्राहकया

वस्तुबोधशक्त्या ४, 'संगतं' ५, संवद्धं कलानां-लिपिपिक्षादीनां ककुनिलवपर्यवसानानां कलापेन-समुदायेन ॥१०॥

परित्यक्तं 'आमयेन', स्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण ३, 'युक्तं' ४, संगतं 'प्रज्ञया', बहुबहुविधादिविशेषणग्राहकया

वस्तुबोधशक्त्या ४, 'संगतं' ५, संवद्धं कलानां-लिपिपिक्षादीनां ककुनिलवपर्यवसानानां कलापेन-समुदायेन ॥१०॥

परित्यक्तं 'आमयेन', स्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण ३, 'युक्तं' ४, संगतं 'प्रज्ञया', बहुबहुविधादिविशेषणग्राहकया

वस्तुबोधशक्त्या ४, 'संगतं' ५, संवद्धं कलानां-लिपिपिक्षादीनां ककुनिलवपर्यवसानानां कलापेन-समुदायेन ॥१०॥

परित्यक्तं 'आमयेन', स्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण ३, 'युक्तं' ४, संगतं 'प्रज्ञया', बहुबहुविधादिविशेषणग्राहकया

वस्तुबोधशक्त्या ४, 'संगतं' ५, संवद्धं कलानां-लिपिपिक्षादीनां ककुनिलवपर्यवसानानां कलापेन-समुदायेन ॥१०॥

परित्यक्तं 'आमयेन', स्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण ३, 'युक्तं' ४, संगतं 'प्रज्ञया', बहुबहुविधादिविशेषणग्राहकया

वस्तुबोधशक्त्या ४, 'संगतं' ५, संवद्धं कलानां-लिपिपिक्षादीनां ककुनिलवपर्यवसानानां कलापेन-समुदायेन ॥१०॥

परित्यक्तं 'आमयेन', स्वरातिसारभगन्दरादिना रोगेण ३, 'युक्तं' ४, संगतं 'प्रज्ञया', बहुबहुविधादिविशेषणग्राहकया

समाचरणचतुर्थगुणेन सुखहेतुत्वं-संतोषनिमित्तभावः १३, कुशलः-परिणामसुन्दरोऽनुबन्धः सर्वकार्याणां १४ महाकल्पपाणकेषु-
 जिनन्नममहाव्रतपतिपत्न्यादिषु पूजायाः-स्नानगुप्पारोपणधूपवासप्रदानादिना प्रकारेण करणं-निर्मापणं १५, तीर्थकराणां-
 निजप्रभावावर्जितजगत्त्रयजन्तुमानसानां अमृतमेघासारारकारसरसदेशनाविधिनिहतभव्यभविक्कजनमनःसंतापानां पुरुषरत्नविशे-
 षाणां सेना-वन्दनमनपर्युपासनपूजनादिनाऽऽराधना १६, सतः-पारथार्थिकस्य धर्मस्य-श्रुतचारित्रलक्षणस्य श्रुतौ-आकर्षणे-
 रतिः-स्वर्गप्रभवतुल्यरुपयुतिगान्धर्विकारवधपञ्चमस्वरगीतश्रवणरतेरपि सकाशादविकसंतोपलक्षणा १७, सदा-सर्वकालं सुखि-
 त्वं-वाग्यशयनासनवस्त्रालङ्कारादिजनितशरीरसुखशुक्लत्वम् १८ ॥ ८ ॥

तथा-तच्छ्रुतावपि विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फोतिे महाकुले निष्कलङ्केऽन्वयेन उदये सदा-
 चारेण आख्यायिकापुरुषयुक्ते अनेकमनोरथापूरकमत्यन्तनिरवद्यं जन्मेति ॥ ९ ॥ (४६२)

‘ तच्छ्रुतावपि ’ देवलोकादवतारे, किं पुनस्तत्र सुखमेवेत्यपिशब्दार्थः, विशिष्टे देशे-मगाधादौ विशिष्ट एव काले-
 सुप्रसहृष्यमादौ ‘ स्फोतिे ’ परिवारादिस्फोतिमिति ‘ महाकुले ’ इत्याकादौ ‘ निकलङ्के ’ असदाचारकलङ्कपङ्कविकले ‘ अ-
 न्वयेन ’ पितृपितामहादियुरुषपरम्परया, अत एव ‘ उदये ’ उदये, केनेत्याह-‘ सदाचारेण ’ देवशुक्लजनादिसमुचितमभि-
 पत्तिलक्षणेन, आख्यायिका-कथा तत्पतिवद्धा ये पुरुषस्त्वयाविधान्यासाधारणाचरणगुणेन तैर्गुक्ते-संबद्धे, किमित्याह-‘ अने-
 कजनोरथापूरकं ’ स्वजनपरजनपरिवारादिमनोऽभिलषितपूरणकारि, अत्यन्तनिरवद्यं-शुभलक्षणशुभदावलोकनादिविशिष्टगु-
 णसमन्वितेन एकान्तवतो निखिलदोषविकलं ‘ जन्म ’ माहूर्भावे इति ॥ ९ ॥ तत्र च यद्भवति तदाह-

सुगाममेव ।

द्विविधं फलम्—अनन्तरपरमपरभेदादिति ॥ २ ॥ (४४६)

‘ द्विविधं ’ द्विरूपं फलं धर्मस्य, कथमित्याह—अनन्तरपरमपरभेदात्, आनन्तर्येण परमपरया च ॥२ ॥

तत्रानन्तरफलमुपप्लवङ्गास इति ॥ ३ ॥ (४४६)

‘तत्र’ तयोर्मध्येऽनन्तरफलं दर्शयति, तद्यथा—‘उपप्लवङ्गासः’ उपप्लवस्य—रागद्वेषादिदोषोद्वेकलक्षणस्य ‘द्रासः’—परिहाणिः॥

तथा—भावैश्वर्यदृष्टिर्नात ॥ ४ ॥ (४४७)

भावैश्वर्यस्य—औदार्यदाक्षिण्यपापजुष्टुसादिशुणलाभलक्षणस्य दृष्टिः—उत्कर्षः ॥४॥

तथा—जनाप्रियत्वमिति ॥ ५ ॥ (४४८)

सर्वलोकाच्छादकत्वम् ॥५॥

परमपरफलं तु सुगतिजन्योत्तमस्थानपरमपरानिर्वाणावासिरिति ॥ ६ ॥ (४४९)

यत्र सुगतिजनम यच्चोत्तमस्थानपरमपरया करणभूतया निर्वाणं तयोरवासिः शुनः परमपरफलमिति ॥६॥ अथ स्वयमे-

वैतलसूत्रं भावयति—

सुगतिर्विशिष्टदेवस्थानमितिः॥ ७ ॥ (४५०)

सुगतिः प्रियुच्यते इत्याह—‘ विशिष्टदेवस्थानं ’ सौधमदिकल्पलक्षणम् ॥ ७ ॥

चित्रिष्टतरं तु सर्वमिति ॥ २३ ॥ (४६६)

प्राणुक्तादतिविशिष्टं शुभः सर्वं अत्यन्तनिसर्वं जन्म (४६२) सुन्दररूपादि (४६३) ॥२३॥ कुत एतदित्याह—
छिष्टकर्मविनासादिति ॥ २४ ॥ (४६७)

दीर्घत्यदीर्घान्यदुक्कुलत्वादिपर्यायवेद्यकर्मविरहात् ॥२४॥ अयमपि—
शुभतरोदयादिति ॥ २५ ॥ (४६८)

शुभतराणाम्—अतिप्रशस्तानां कर्मणां परिप्राकात् ॥ २६ ॥ असायपि—
जीववीर्याँह्यासादिति ॥ २६ ॥ (४६९)

जीववीर्यस्य—परिशुद्धसामर्थ्यलक्षणस्य उल्लासाद्—उद्रेकात् ॥ २६ ॥ एषोऽपि—
परिणतिवृद्धेरिति ॥ २७ ॥ (४७०)

परिणतिः—तस्य तस्य शुभाध्यवसायस्य वृद्धेः—उत्कर्षात् ॥ २७ ॥ इयमपि—
तत्तथास्वभावत्वादिति ॥ २८ ॥ (४७१)

तस्य-जीवस्य तथास्वभावात्त्वात्-परिणतिवृद्धिस्वरूपत्वात्, परिपक्वे हि भव्यत्वे प्रतिक्षणं वर्द्धन्त एव जीवानां शुभ-
तराः परिणतय इति ॥ २८ ॥

किंच-प्रभृतीदारोप्यपि तस्य शोणसाधनानि, अयत्नोपनतत्वात् प्रासङ्गिकत्वादिभिर्द्वन्धाभावात् कुत्सि-

ततो-विशिष्टतरं देवस्थानमिति ॥ १७ ॥ (४६०)

विशिष्टतरं-मागल्यधेवस्थानापक्षया शुन्दतरं स्थानं-विमानावासलक्षणमस्य स्यात् ॥१७॥

ततः-सर्वसेव'शुभतरं तत्रेति ॥ १८ ॥ (४६१)

' सर्वमेव ' रूपसंपदादि ' शुभतरं ' प्राच्यापक्षयाऽतीव शुभं तत्र स्थाने ॥ १८ ॥

परं-गतियारीरादिहीनमिति ॥ १९ ॥ (४६२)

गतिः-देशान्तरसंचाररूपा शरीरं-देशः आदिशब्दात् परिवारप्रवीचारादिपरिग्रहस्तीर्हीनं-तुच्छं स्यात्, उत्तरोत्तरदेव-

स्थानेषु पूर्वपूर्वदेवस्थानेभ्यो गत्यादीनां हीनतया शास्त्रेषु प्रतिपादनात् ॥ १९ ॥

तथा-रहितयोत्सुक्यदुःखेनेति ॥ २० ॥ (४६३)

रहितं-त्यक्तं चित्तवाक्कायत्वरूपव्यावाधया ॥ २० ॥ पुनरपि कीदृशित्याह-

अतिविशिष्टात्स्वदादिमदिति ॥ २१ ॥ (४६४)

अतिविशिष्टा-अत्युत्कर्षभाजो ये आलदादप-आलतकुशक्रानुबन्धमहाकल्याणपूजाकरणादयः सकृद्विज्ञेयाः तदुक्तम् ॥

ततः-तच्छ्रुतावपि विशिष्टदेशा इत्यादि स्वानं पूर्वणेति ॥ २२ ॥ (४६५)

सुगममेवा नवरं ' पूर्वणे भि पूर्वग्रन्थेन, स च ' विशिष्टे देशे विशिष्ट एव काले स्फीते महाकुले ' (४६२) इत्या-

दिरूप इति ॥ २२ ॥ विशेषमाह-

‘संचळिनी’ दृष्टिकारिणी ‘गुणान्तरस्य’ स्वपरेषां गुणविशेषस्य, ‘निदर्शनं’ दृष्टान्तभूमिस्तेषु तेषाञ्चरणविशेषेषु
 ‘जनानां’ विशिष्टलोकानां, तथाऽऽद्युदारः—अर्ततीव्रोदायवान् आशयो—मनःपरिणामः, ‘असाधारणाः’ अन्यैरसामान्याः
 शालिभद्रदीनामिव ‘विषयाः’ शब्दादयः, ‘रहिताः’ परिहीणाः ‘सङ्केतेन’ अत्यन्ताभिष्वङ्गेन, ‘अपरोपत्ता-
 पिनः’ परोपरोधाविकलाः ‘अमद्गुलावसानाः’ पथ्यान्नयोगा इव सुन्दरपरिणामाः ॥ ११ ॥

तथा—काले धर्मप्रतिपत्तिरिति ॥ १२ ॥ (४६६)

‘काले’ विषयवैशुल्यलाभावसलक्षणे ‘धर्मप्रतिपत्तिः’ सर्वसावद्यव्यापारपरिहाररूपा ॥१२॥

तत्र च—शुरूसहायसंपदिति ॥ १३ ॥ (४६६)

शुर्षी—सर्वदोषविकलत्वेन महती सहायानां—शुरूगच्छादीनां संपत्-संपत्तिः ॥ १३ ॥

ततश्च—साधु संयमानुष्ठानमिति ॥ १४ ॥ (४६७)

‘साधु’ सर्वातिचारपरिहारतः शुद्धं संयमस्य-प्राणान्तिपातादिपापस्थानविरमणरूपस्य अनुष्ठानं-करणम् ॥१४॥

ततोऽपि—परिशुद्धाराधनेति ॥ १५ ॥ (४६८)

परिशुद्धा—निर्मलीमसा आराधना—जीवितान्तसंलेश्वनालक्षणा ॥१५॥

तत्र — चिधिवच्छरीरत्याग इति ॥ १६ ॥ (४६९)

शास्त्रीयविधिप्रधानं यथा भवति एवं कलेवरपरिमोक्षः ॥१६॥

अथ अष्टमः अध्यायः ।

यमिबिन्दु
अष्टमा-
ध्यायः

॥१२॥

अधुनाऽष्टम आरभ्यते, तस्य चंद्रमादिस्वप्न-

किं चेह् बहुनोक्ततेन, तीर्थकुत्स्वं जगद्धितम् । परिशुद्धाद्वाप्नोति, धर्माभ्यासाद्यरोत्तमः ॥ ४३ ॥ इति ।
, किंचे 'यभ्युच्चये, ' इह ' धर्मफलचिन्तायां ' चहुना' मञ्जुरेणोक्तेन धर्मफलेन ? , यतः- ' तीर्थकुत्स्वं ' तीर्थकरपद-
, जगद्धितं ' जगज्जन्तुजावहिताधानकरं ' परिशुद्धाद् ' अपलीमसाद् ' अवाप्नोति ' लभते धर्माभ्यासात् प्रवीत-
लक्षणं ' जगद्धितं ' जगज्जन्तुजावहिताधानकरं , तथाहि-तीर्थहरपदयोग्यजन्तूनां सामान्यतोऽपि लक्षणमिदं शा-
स्त्रात् ' नरोत्तमः ' स्वभावात् एव सामान्यापरपुरुषप्रधानः, तथाहि-तीर्थहरपदयोग्यजन्तूनां सामान्यतोऽपि लक्षणमिदं शा-
स्त्रात् ' नरोत्तमः ' एते आत्मा लं परार्थव्यसनिनः, उपसर्जनीकृत्स्वार्थाः, उच्चैःक्रियावन्तः, अदीनभावाः, सफलारम्भिणः,
स्त्रात् ' नरोत्तमः ' एते आत्मा लं परार्थव्यसनिनः, उपसर्जनीकृत्स्वार्थाः, उच्चैःक्रियावन्तः, अदीनभावाः, सफलारम्भिणः,
स्त्रात् ' नरोत्तमः ' एते आत्मा लं परार्थव्यसनिनः, उपसर्जनीकृत्स्वार्थाः, उच्चैःक्रियावन्तः, अदीनभावाः, सफलारम्भिणः,

अष्टानुश्रयाः, कृत्वज्ञापनयः, अनुपहरवचिताः, देवगुरुवहमानिनः, तथा गम्भीराश्रया इति (कलित०) ॥१॥ ननु यदि तीर्थकुत्स्वं

धमदिवप्नोति तथापि कथं तदेव प्रकृतं धर्मफलमिति ज्ञातुं शक्यमित्याह-
, नातः परं जगत्यस्मिन्, विद्यते स्थानशुत्तमम् । तीर्थकुत्स्वं यथा सम्यक्, स्वपरार्थप्रसाधकम् ॥ ४४ ॥ इति ॥
, न ' नैव ' अतः ' तीर्थकुत्स्वात् ' परम् ' अन्यत् ' जगत्यस्मिन् ' उपलभ्यमाने चराचरस्थधावे ' विद्यते ' सम-

स्ति ' स्थानं ' पदम् ' उत्तमं ' प्रकृतं ' तीर्थकुत्स्वम् ' उक्तरूपं ' यथा ' येन प्रकारेण ' सम्यग् ' यथावत् ' स्वपरार्थप्रसा-
धकं ' स्वपरप्रयोजननिष्पादकम् ॥ २ ॥ एतदेव भावयति-

प्रकर्षनिपत्ती शैलेभ्यवस्थालक्षणायां निर्वाणस्य-सकलहेतुशैलेविनिर्मुक्तेर्नीवस्वरूपलाभलक्षणस्यावाप्तिः-लाभ ' इति ,
परिसमाप्ताविति ॥ ४१ ॥

यत्किञ्चन शुभं लोके, स्थानं तत्सर्वमेव हि । अनुबन्धगुणोपेतं, धर्मादाप्नोति मानवः ॥ ४० ॥ इति ।

' यत्किञ्चन ' सर्वमेवेत्यर्थः ' शुभं ' सुन्दरं ' लोके ' त्रिजगद्दक्षणे ' स्थानं ' शक्राद्यवस्थास्वभावं तत्सर्वमेव ' हिः ' स्फुटं, कीदृशमित्याह- ' अनुबन्धगुणोपेतं ' जात्यस्वर्णवटिनघटादिवत् उत्तरोत्तरानुबन्धसम्पन्नितं ' धर्माद् ' उत्कनिरुक्ताद् ' आप्नोति ' लभते ' मानवः ' पुमान्, मानवग्रहणं च तस्यैव परिपूर्णधर्मसाधनसहयोगादिति ॥ १ ॥

तथा-धर्मश्चिन्तामणिः श्रेष्ठो, धर्मः कल्याणसुत्तमम् । हित एकान्ततो धर्मो, धर्म एवास्तुतं परम् ॥ ४१ ॥ इति
एतन्निगदसिद्धमेव, परं यत्पुनः पुनर्धर्मशब्दोपादानं तद्धर्मस्यात्यन्तादरणीयताख्यापनार्थमिति ॥ २ ॥

तथा-चतुर्दशमहारत्नसद्भोगान्दुष्वनुत्तमम् । चक्रवर्त्तिपदं प्रोक्तं, धर्महेलाविजृम्भितम् ॥ ४२ ॥

चतुर्दशानां महारत्नानां-सेनापति-गृहपति-पुरोहित-गम-तुराग-वर्द्धकि-स्त्री-चक्र-चञ्ज-चर्म-मणि-काकिणी-
स्वहा-दण्ड-लक्षणाणां ' सद्भोगात् ' परानपेक्षितया सुन्दरभोगात् ' चतु ' नरेषु मध्ये ' अनुत्तमं ' सर्वप्रधानं, किं
तदित्याह-' चक्रवर्त्तिपदं ' चक्रधरपदवी ' प्रोक्तं ' प्रतिपादितं सिद्धान्ते ' धर्महेलाविजृम्भितं ' धर्महीलाविलसितमिति
॥ ३ ॥ इति श्रीशुनिचन्द्रस्वरिवरचितायां धर्मचिन्दुवृत्तौ धर्मफलविधिः सप्तमोऽध्यायः व्याख्यातः ॥

‘ एवं ’ यथा अशुभवन्त्यने तथा परिणाम एव ‘ शुभः ’ सम्यग्दर्शनादिः ‘ मोक्षकारणमपि ’ मुक्तिहेतुरपि, किं पुन-

‘ एवं ’ इत्याह- ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

‘ पुनर्वन्धस्येत्यपि शब्दार्थः ॥ ३३ ॥ कुत्र इत्याह- ३५ ॥ (४७८)

तदभावे बाह्यादल्पबन्धभावादिति ॥ ३१ (४७४)

‘तदभावे’ अशुभपरिणामाभावे बाह्यात्-जीवहिंसादेः ‘अल्पबन्धभावात्’ तुच्छबन्धोत्पत्तेः ॥ ३१ ॥ एतदपि कथमित्याह—

वचनप्राप्ताख्यायदिति ॥ ३२ ॥ (४७५)

वचनस्य-आगमस्य ‘प्राप्ताख्यायत्’ प्रमाणभावात् ॥ ३२ ॥ एतदेव भावयन्नाह—

बाह्योपमर्देष्व्यसंज्ञियु तथाश्रुतेरिति ॥ ३३ ॥ (४७६)

बाह्यः—शरीरमात्रजन्यः स चासाह्युपमर्दश्च-बहुतमजीवोपघातरूपः तत्रापि, किं शुनस्तदभावे इत्यपिषष्ट्यर्थः, ‘असं-
ज्ञियु’ संमूर्च्छजमहामत्स्यादियु ‘तथा’ अल्पतया बन्धस्य ‘श्रुतेः’ ‘अस्सत्तो खलु पदमं’ इत्यादेर्वचनस्य सिद्धान्ते समा-
कर्णनात्, तथाहि-असंज्ञिनो महामत्स्यादयो योजनसहस्रादिप्रमाणशरीराः स्वयंभूरपणमहासमुद्रमनवरतमालोढयमानाः
पूर्वकोट्यादिविनोऽनेकसत्त्वसंघातसंहारकारिणोऽपि रत्नप्रभापृथिव्यामेव उत्कर्षतः पलयोपमासंख्येयभागजीवियु चतुर्थेप्र-
तरवर्त्तिनारकेषु जन्म लभन्ते न परतः, तन्दुलमत्स्यस्तु बाह्योपमर्दाभावेऽपि निर्निमित्तमेवापूरितातिवीचरीद्रव्यानोऽन्वर्तुर्त्स-
माश्रुत्नुपाल्य सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुर्नारक उत्पद्यते इति परिणाम एव प्रयत्नं बन्धकारणमिति सिद्धं
भवतीति ॥ ३३ ॥ एवं सति यदन्यदपि सिद्धिपास्कन्दति तद्वर्शयति—

एवं परिणाम एव शुभो मोक्षकारणमपीति ॥ ३४ ॥ (४७७)

पक्षापक्षया, यतो दर्शनपोहसप्तकस्यापूर्वकरणस्य एव क्षयं करोतीति तन्मतं, न तु यथा कार्यग्रन्थिकाभिप्रायेण अचिरतसस्य-
नष्टयायन्यतरशुणस्यानकचतुष्टयस्य इति १४ । ततो ' मोहसागरोत्तारः ' मोहो-भिध्यात्वमोहादिः स एव सागरः—स्वयं-
भुरमणादिपारावारः मोहसागरः तस्मादुत्तारः—परपारप्राप्तिः १५, ततः ' केवलाभिध्वयस्ति ' केवलस्य—केवलज्ञानकेवलदर्श-
नलक्षणस्य जीवशुणस्य ज्ञानावरणादिधातिकर्मोपरतावभिध्वयस्तिः—आधिर्भावः १६, ततः ' परमसुखलाभः ' परमस्य—म-
कृष्टस्य देवादिशुखातिशायिनः सुखस्य लाभः—प्राप्तिः, उक्तं च—' यच्च कामशुखं लोके, यच्च दिव्यं महाशुखम् । वीतरागशु-
खस्यंदपनंतंशो न वर्तते ॥ २१४ ॥ " इति १७ ॥ ५ ॥ अत्रैव हेतुमाह—

सदारोग्याप्तेरिति ॥ ६ ॥ (४८७)

सदारोग्यस्—भावारोग्यरूपस्य आर्तिः—लाभात् ॥ ६ ॥ इयमपि कुत्र इत्याह—

भावसंनिपातक्षयादिति ॥ ७ ॥ (४८८)

भावसंनिपातस्य—पारमार्थिकरोगविशेषस्य क्षयाद्—उच्छेदात् ॥ ७ ॥ संनिपातमेव व्याचष्टे—

रागद्वेषमोहा हि दोषाः, तथा तथाऽऽत्मदूषणादिति ॥ ८ ॥ (४८९)

' रागद्वेषमोहा ' वक्ष्यमाणलक्षणाः ' हिः ' स्फुटं ' दोषा ' भावसंनिपातख्याः, अत्र हेतुमाह—' तथा तथा ' तेन
तेन प्रकारेण—अभिप्रेक्षकरणादिना आत्मनो-जीवस्य दूषणाद्—विकारप्रापणात् ॥ ८ ॥ ' तत्त्वमेदपर्यादेव्यदित्ये ' ति न्याया-
द्रागादीनेव तत्त्वत आह—

तान्यतरणस्थानकस्थः प्रहृद्धतीव्रशुद्धः स्थानधीनमानसः क्षपकश्रेणिमारुहक्षुरपूर्वगुणस्थानकमवाप्य प्रथममः चतुरीजनानु-
 वन्धिनः क्रोधादीन् युगपत् क्षपयितुमारभते, ततः साक्षीषेव्तेषु मिथ्यात्वं क्षपयितुमुपक्रमते, ततस्तदवशेषे मिथ्यात्वे च क्षीणे
 सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च क्रमेणोच्छिन्नन्ति, तदनन्तरमेवावद्धाशुक्कोऽनितृचिकरणं नाम सकलमोहापोहैकसहं नवमगुण-
 स्थानकमध्यारोहति, तत्र च तथैव प्रतिक्षणं विशुद्धयमानः कियत्स्वयपि संख्यातेषु भागेषु गतेष्वष्टौ कषायान्-अप्रत्याख्या-
 नावरणप्रत्याख्यानावरणसंज्ञितान् क्रोधादीनेव क्षपयितुमारभते, क्षीयमाणेषु च तैवेताः षोडश प्रकृतिरव्यवसायविशेषात्
 निद्रानिद्रा? प्रचलाप्रचलार स्थानर्द्धि ३ नरकगति ४ नरकानुपूर्वी ५ तिर्यग्गति ६ तिर्यगानुपूर्वी ७ एकेन्द्रिय ८ द्वीन्द्रिय ९ त्री-
 न्द्रिय १० चतुरिन्द्रियजातिनाम ? ? आतपनाम ? २ उद्योतनाम ? ३ साधारणनाम ? ४ स्थावरनाम ? ५ सूक्ष्मनाम ? ६-
 लक्षणाः क्षपयति, ततोऽष्टकषयावदोषक्षये यदि पुरुषः प्रतिपत्ता ततो ननुसकवेदं ततः स्त्रीवेदं ततो हारयादिषट्कं ततः पुनः
 पुरुषवेदं क्षपयति, यदि पुनर्नपुंसकं स्त्री वा तदा पुरुषवेदस्थाने स्ववेदमितरवेदद्वयं च यथाजवन्यप्रथमतया क्षपयति, ततः
 क्रमेण क्रोधादीन् संज्वलनान् गीन्, अतः वादरलोभं चार्जिव क्षपयित्वा सूक्ष्मसंपरायगुणस्थाने च भूक्ष्मं सर्वथा विनिवृत्तस-
 कलपोहविकारां क्षीणमोहगुणस्थानावस्थां संश्रयते, तत्र च समुद्रप्रतरणश्रान्तपुरुषत्रत्वं संग्रामाक्षणविनिर्गतपुरुषवद्वा मोहनिग्रह-
 निश्रलनिवद्वाऽथवसायतया परिश्रान्तः सन्ननर्मुहर्तै विश्रम्य तद्गुणस्थानकद्विचरणसमये निद्रापचले चरणसमये च ज्ञानावर-
 णान्तरायप्रकृतिदशकं दर्शनावरणावशिष्टं प्रकृतिचतुर्कं च युगपदेव क्षपयति । वद्धायुः पुनः सप्तकक्षयानन्तरं विश्रम्य यथा-
 निवद्धं चाशुरनुभूय भवान्तरे क्षपकश्रेणिं समर्पयत इति । यश्चात्रापूर्वकारणोपन्यासानन्तरं क्षपकश्रेणेरुपन्यासः स त्रैद्वान्तिक-

वेत्थोऽत्यन्तोच्चा ' सम्पत् ' द्विरदचतुष्पदादितसृष्टिः ३ तस्यां च प्रभूतस्य-अनिर्भूयिष्ठस्योपकारस्य स्वपरागतस्य कारणं-
विधानं ४ अत एव आशयस्य-चित्तस्य विशुद्धिः-अपालिन्यरूपा ५ ' धर्मप्रधानता ' धर्मकसारत्वं ६ अनिनिगुणविवेक-
वशोपलब्धयथावस्थितसपस्नवस्तुतस्वनया अवन्या-अनिष्फला क्रिया-धर्मार्थीयारोधानरूपा यस्य नद्विभावस्तत्त्वम् ७ ॥३॥
तथा-विशुद्धयमानाप्रतिपात्तिचरणवाप्तिः, तत्सामान्यभावात्, अव्ययमोदहेतुता, ध्यानसुखयोगः,
अतिशयाद्धिमाप्तिरिति ॥ ४ ॥ (४८५)

विशुद्धयमानस्य संक्षिप्तयमानविलक्षणतया अप्रतिपानितः-कदाचिदप्यभ्रंशभावाः चरणस्य-चारित्रस्य अवाप्तिः-
लाभः ८, ततश्च तेन-विशुद्धयमानाप्रतिपानिना चरणेन सात्त्विक्यं-समानात्मना तत्सामान्यं, तेन महकोभाव इत्यर्थः, तेन भावो
भवन्-परिणतिरिति ९ ' अव्ययमोदहेतुता ' भव्यजनसंतोषकारित्वं १० ' ध्यानसुखयोगः ' ध्यानसुखस्य-अदोषपु-
खातिशायिनः चित्तनिरोधलक्षणस्य योगः ११ ' अतिशयाद्धिमाप्तिः ' अतिशयद्धिः-आमर्षोपध्यादिरूपायाः माप्तिः १२ ॥
ततश्च कालेन-

अपूर्वकरणं, क्षपकश्रेणिः, मोहलागरोत्सारः, केवलाभिव्यक्तिः, परमसुखलाभ इति ॥ ५ ॥ (४८६)

अपूर्वणिं-स्थितिवातसत्त्वानगुणश्रेणिगुणसंक्रमापूर्वस्थितिवन्धलक्षणानां पञ्चानामर्थानां प्रात्यगुणस्थानेन्वपमाप्तानां
करणं यत्र तदपूर्वकरणम्-अष्टमगुणस्थानकं १३ ततश्च क्षपकस्य-घातिकर्मपृकृतिक्षयकारिणो यतेः श्रेणिः-मोहनीयादिप्रकृति-
क्षयकररूपा संपदाने, क्षपकश्रेणिक्रमथायं-इह परिषेकसम्पददर्शनादिगुणो जोऽश्चरमभववर्ती अद्विरतदेशविरतप्रपत्तापमससंय-

पञ्चस्वपि महाकल्पार्णेषु त्रैलोक्यशाङ्करम् । तथैव स्वार्थसंसिद्धिद्या, परं निर्वाणकारणम् ॥ ४५ ॥

पञ्चस्वपि, न पुरनरकस्मिन्नेव कवित्, ' महाकल्पार्णेषु' गर्भीधानजन्मदिनादिषु ' त्रैलोक्यशाङ्करं' जगत्त्रयसुखकारि, तीर्थकृत्वमित्यनुवर्त्तते, इत्थं परार्थसाधकत्वमुत्तमा स्वार्थसाधकत्वमाह- ' तथैव ' त्रैलोक्यसुखकरणप्रकारेण ' स्वार्थसंसिद्धिद्या ' शायिकसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रानिष्पत्त्या ' परं' प्रधानं ' निर्वाणकारणं ' मुक्तिहेतुरिति ॥ ३ ॥

इत्युक्तप्रायं धर्मफलम्, इदानीं तच्छेषमेव उदग्रमनुवर्णयिष्याम इति ॥ १ ॥ (४८२)

सुगममेव, परं ' तच्छेषे' मिति धर्मफलशेषम् ॥ ? ॥ एतदेव दर्शयन्ति-

तच्च [सुख] परम्परया प्रकृष्टभावशुद्धेः साक्षान्यं चरभजन्य तथा तीर्थकृत्वं चेति ॥ २ ॥ (४८३)

' तच्च ' तत्पुनर्धर्मफलशेषमुदग्रं ' परम्परया ' उत्तरोत्तरक्रमेण प्रकृष्टभावशुद्धेः सकाशात्, किमित्याह-' सामान्यं' तीर्थकरातीर्थकरयोः समानं ' चरभजन्य ' अर्पश्चिपदेहलाभलक्षणं, ' तथे' ति पक्षान्वरोपक्षेपे ' तीर्थकृत्वं ' तीर्थकरभावलक्षणं, चः समुच्चये ॥ २ ॥

तत्राह्किष्टमनुत्तरं विषयसौख्यं, हीनभावविगमः, उदग्रतरा सम्पत्, प्रवृत्तोपकारकरणं, आशायविशुद्धिः, धर्मप्रधानता, अवन्ययक्रियात्वमिति ॥ ३ ॥ (४८४)

' तत्र ' सामान्यतश्चरभजनमनि ' अह्किष्टं' परिणामसुन्दरम् 'अनुत्तरं' शेषयोगसौख्येभ्यः प्रधानं ' विषयसौख्यं' शब्दादिसेवालक्षणं ? ' हीनभावविगमः' जातिकुलविभवयोऽवस्थादिन्यूनतारूपहीनत्वविरहः २ ' उदग्रतरा ' प्राग्भ-

ततः—श्रद्धानुतास्वादनमिति ॥ २१ ॥ (५०२)

सुरभ्राधंधं व या श्रद्धा—द्विचिः संवायुतं—त्रिदशभोजनं तस्यास्वादनं हृदयजिह्वया सप्तपत्नीवनमिति ॥ २१ ॥

ततः—सद्गुष्ठानयौग इति ॥ २२ ॥ (५०३)

सद्गुष्ठानस्य—साशुष्टस्यधर्माभ्यासरूपस्य यौगः—सम्बन्धः ॥

ततः—परमापायदानिरिति ॥ २३ ॥ (५०४)

‘ परमा ’ मृष्टा ‘ अपायहानिः ’ नरसादिकृणतिप्रवेद्यलभ्यानर्थसार्थोच्छेदः ॥ २३ ॥ ततोऽपि उपक्रियमाणभव्य-

पाणिनां यत् स्यात् नदाह—

सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकामप्रभृतसस्त्वोपकाराय अवन्यकारणं निवृत्तेरिति ॥ २४ ॥ (५०५)

सानुबन्धसुखभावः ‘ उत्तरोत्तरः ’ उत्तरं—प्रधानेषूत्तरः—प्रधानः प्रकामः—प्रौढः प्रभृतः—अतिबहुः यः सत्वोपकारः

तस्मै संपद्यते, स च ‘ अवन्यकारणं ’ अवन्यो हेतुः निवृत्तेः—निर्वाणस्य ॥ २४ ॥ निगमयन्नाह—

इति परं परार्थकरणमिति ॥ २५ ॥ (५०६)

‘ इति ’ एवं यथा प्राणुक्तं परं परार्थकरणं तस्य भगवत् इति ॥ २५ ॥ साम्प्रतं पुनरप्युभयोः साधारणं धर्मफलमाह—

भवोपग्राहिकर्मविगम इति ॥ २६ ॥ (५०७)

परिपालितपूर्वकोट्यादिप्रमाणसयोगेन्द्रलिखितपर्यायोरन्ते भवोपग्राहिकर्मणां—वेदनीयायुर्नपिगोत्ररूपाणां विगमो—नागो

निर्वाणिवीजलाभभृती जगत्त्रयस्याप्युपकारः तस्याङ्गना-कारणभावः, भगवतो हि प्रतीत्य तच्चित्रिकव्यनाया भक्तिभरनिर्भरा-
भरप्रभृतिप्रभृतसत्त्वसंपादितायाः पूजायाः सकृन्नात् भूयसां भव्यानां मोक्षानुगुणो महानुपकारः संपद्यते इति । १६ ॥

तथा-प्रातिहार्योपयोग इति ॥ १७ ॥ (४९८)

प्रतिहारकर्मं प्रातिहार्यं, तच्च अशोकदृक्षादि, यदवाचि-“ अशोकदृक्षः सुरगुण्यष्टिदिव्यो ध्वनिश्चापसमासनं च ।
भाषण्डलं दुन्दुभिरातपत्रं, सत्प्रातिहार्यणि- जितेश्वराणाम् ॥ २१५ ॥ ” तस्योपयोगः-उपजीवनमिति ॥ १७ ॥

ततः-परं परार्थकरणमिति ॥ १८ ॥ (४९९)

‘ परं ’ प्रकृतं परार्थस्य-परमजीवनस्य सर्वसत्त्वस्वभाषणरिणापिन्या पीयूषपानसमधिकानन्ददायिन्या सर्वतोऽपि
योजनमानेभूमिभाषाययिन्या वाण्या अन्यैश्च तैस्तैश्चित्रैरुपायैः करणं-निष्पादनमिति ॥१८॥ एतदेव ‘ अविच्छेदेन ’ इत्यादिना
‘ इति परं परार्थकरणं ’ एतदन्तेन सूत्रकदरवकेन स्फुटीकुर्वन्नाह-

अविच्छेदेन भूयसां मोहान्धकारापनयनं हृद्यैर्वचनभानुभिरिति ॥ १९ ॥ (५००)

अविच्छेदेन-यावज्जीवमपि भूयसाप्त-अनेकलक्षकौटिममाणानां भव्यजनतूनां मोहान्धकारस्य-अज्ञानान्धनमसस्या-
पनयनम्-अपसारः हृद्यैः-हृद्यङ्गमैः ‘ वचनभानुभिः ’ वाक्यकिरणैः॥१९॥ मोहान्धकारे चापनीते यत् स्यात् प्राणिनां तदाह-

सूक्ष्मभावप्रतिपत्तिरिति ॥ २० ॥ (५०१)

सूक्ष्माणाम्-अनिगुणबुद्धिभिरामयानां भावानां-जीवादीनां प्रतिपत्तिः-अवबोधः ॥ २० ॥

सम्यग्दर्श-
रागादिदोषवशात्

सत्त्वाः रागादिदोषवशात् सम्यग्दर्श-
लभन्ते तथा अपी संसारिणः सत्त्वाः रागादिदोषवशात्

१२ ॥ अमुमेवार्थं व्यतिरेकत आह-
१३ ॥ (४९४)

निवन्धननिवृत्त्यादिति ॥१३॥
क्षीणेषु न दुःखं, निमित्ताभावादिति ॥ १३ ॥ (४९४)

समुत्पद्यते, कुत्र इति चेदुच्यते-निमित्ताभावात्-
क्षीणेषु न दुःखं भावसंनिपतनं समुत्पद्यते, कुत्र इति चेदुच्यते-निमित्ताभावात्-
१४ ॥ (४९५)

परमसुखभाव इतीति ॥१४॥ (४९५)
परमसुखभाव इतीति ॥१४॥ (४९५)

यन्मन्त्राणां च परमशुखलायस्य ' तथास्वभावत्वात् ' परमेश्वरत्वरूपत्वात्, परमसुखभावः संपद्यते, इतिः वाक्यप-
रमसुखलायस्य ' तथास्वभावत्वात् ' परमेश्वरत्वरूपत्वात्, परमसुखभावः संपद्यते, इतिः वाक्यप-
१५ ॥ (४९६)

देवेन्द्रहर्षजननमिति ॥ १५ ॥
देवेन्द्रहर्षजननमिति ॥ १५ ॥ (४९६)

तथा-पूजाद्युग्रहाङ्गतेति ॥ १६ ॥ (४९७)
तथा-पूजाद्युग्रहाङ्गतेति ॥ १६ ॥ (४९७)

पूजया-जनमकालादारभ्याऽऽनिर्वाणप्रसिस्तचक्षिप्रितेन निर्यादितया अपरगिरिशिखरमज्जनादिरूपया योऽनुग्रहो-

धर्मे विन्दु-
अष्टमा-
ध्यायः

॥२५॥

अविषयेऽभिव्यङ्गकराद्वाग इति ॥ ९ ॥ (४९०)

‘ अविषये ’ प्रकृतिविशराहृतया मतिमताभिष्वङ्गानर्हं स्त्रयादीं वस्तुनि ‘ अभिष्वङ्गकरणाद् ’ चित्तप्रतिबन्धसंपा-
वनात्, किमित्याह—रागो दीपः ॥९॥

तत्रैवाभिज्ज्वालाकल्पमारसर्थापादनाद् द्वेष इति ॥ १० ॥ (४९१)

‘ तत्रैव ’ कचिदर्थेऽभिष्वङ्गे सति अभिज्ज्वालाकल्पस्य सम्यक्तयादिगुणसर्वस्वदाहकतया मात्सर्यस्य—परसम्पत्सहिष्णु-
भावलक्षणस्य आपादनाद्—विधानात् द्वेषो दीपः ॥ १० ॥

हेयेतरभावाधिगमप्रतिबन्धविधानान्मोह इति ॥ ११ ॥ (४९२)

इह निश्चयनयेन हेयानां—मिथ्यात्वदीनामितरेषां च—उपादेयानां—सम्यग्दर्शनादीनां भावानां व्यवहारतस्तु विषक-
ण्टकादीनां सक्चन्दनादीनां च अधिगमस्य—अवबोधस्य प्रतिबन्धविधानात्—स्वलनकरणात् मोहो दीपः ॥ ११ ॥ अर्थेषां
भावसंनिपातत्वं समर्थयन्नाह—

सत्स्वेतेषु न यथावस्थितं सुखं, स्वधातुर्वैषम्यादिति ॥ १२ ॥ (४९३)

सत्स्वेतेषु—रागादिषु ‘ न ’ नैव ‘ यथावस्थितं ’ पारपरार्थिकं सुखं जीवस्य, अब हेतुः—‘ स्वधातुर्वैषम्यात् ’ दध-
ति—धारयन्ति जीवस्वरूपमिति धातवः—सम्यग्दर्शनादयो गुणाः स्वस्य—आत्मनो धातवः २ तेषां वैषम्यं—यथावस्थितवस्तु-
स्वरूपपरिहारान्यथारूपतया भवनं तस्मात्, यथा हि वातादिदीपोपवाताच्छातुषु रसास्यादिषु वैषम्यापनेषु ‘ न ’ देहिनी

॥५२६॥

पितृपत इत्याह-

दुःखं चैतत् स्वार्थ्यविनाशनेनेति ॥ ४४ ॥ (५२६)

‘स्त्रिंशः’

वर्षाभिन-
अष्टमा-
ध्यायः

॥५८॥

स्वार्थ्यस्य-सर्वशुलभस्यपानयनेन ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ (५२६)

दुःखं पुनरेतद्-औरसु वयं, कथमित्याह-‘स्वार्थ्यविनाशनेन’

यदि नापीरसुवयात् स्वार्थ्यविनाशस्तथापि कथमस्य दुःखरूपतेत्याद्याह-
दुःखश्चात्सुद्रेकतोऽस्वार्थ्यसिद्धिरिति ॥ ४५ ॥ (५२६)

दुःखशक्तेः-दुःखबीजत्वाया उद्रेकवः-उद्रेकात् सकाशाद् अस्वार्थ्यस्य-स्वात्मनोवास्वस्यत्वात्स्यस्य

संभवाद् ॥ ४६ ॥ अस्वार्थ्यसिद्धिरपि कथं गम्या इत्याह-
अहितप्रवृत्त्येति ॥ ४६ ॥ (५२७)

‘अहितप्रवृत्त्या’

नेन ॥ ४६ ॥ अथ स्वार्थ्यस्वरूपाह-
स्वार्थ्यं तु निस्तमुक्तनया प्रवृत्तेरिति ॥ ४७ ॥ (५२८)

स्वार्थ्यम्-अस्वार्थ्यविलक्षणं पुनः ‘निस्तमुक्तनया’ प्रवृत्तेः सर्वकृत्येण ॥ ४७ ॥ एवं च

सति यत्सिद्धं तदाह-

परमस्वार्थ्यहेतुत्वात् परमायतः स्वार्थ्यमेवेति ॥ ४८ ॥ (५२९)

॥५८॥

तथा-न चान्य उपद्रव इति ॥ ३७ ॥ (५१८)

‘ न च ’ नैव अन्यः-तृष्णाद्युशुक्षादिः उपद्रवो-व्यसनं ॥ ३७ ॥ तर्हि किं तत्र स्यादित्याशङ्क्याह-

विशुद्धं-निर्मलीपसं यत्स्वरूपं तस्य लाभः-प्राप्तिः ॥ ३८ ॥ (५१९)

विशुद्धं-निर्मलीपसं यत्स्वरूपं तस्य लाभः-प्राप्तिः ॥ ३८ ॥

तथा-आत्यन्तिकी व्यावाधानिवृत्तिरिति ॥ ३९ ॥ (५२०)

अत्यन्तं भवा आत्यन्तिकी ‘ व्यावाधानिवृत्तिः ’ शरीरमानसव्यथाविरहः ॥ ३९ ॥ तर्मेव विश्रितष्टि-

सा निरुपमं सुखमिति ॥ ४० ॥ (५२१)

‘ सा ’ आत्यन्तिकी व्यावाधानिवृत्तिः ‘ निरुपमम् ’ उपमातीतं सुखं ॥ ४० ॥ अत्र हेतुः-

सर्वत्रापवृत्तेरिति ॥ ४१ ॥ (५२२)

‘ सर्वत्र ’ हेतु उपदेशे च वस्तुनि ‘ अपवृत्तेः ’ अव्यापारणात् ॥ ४१ ॥ इयमपि कथमित्याह-

समासकार्यत्वादिति ॥ ४२ ॥ (५२३)

समासानि-निष्ठितानि कार्याणि यस्य स तथा तद्भावस्तत्रं तस्मात् ॥ ४२ ॥ अत्रैवाभ्युक्षयमाह-

न चैतस्य कचिदीत्सुक्यमिति ॥ ४३ ॥ (५२४)

‘ न ’ नैव चः समुच्चये ‘ एतस्य ’ निर्द्वैतस्य जन्तोः कचिदर्थे ‘ औत्सुक्य ’ काङ्क्षारूपम् ॥ ४३ ॥ ननु किमेतस्मि-

सिद्धः-
तद्ग्रहस्य

सर्वकालं कर्मवत् एव तद्ग्रह इत्याशङ्क्याह-
तदनादित्वेन तथाभावसिद्धेरिति ॥ ३३ ॥ (५१४)
तदनादित्वेन द्वितीयाध्यायपञ्चित्रयुक्त्या तथाभावरस्य-तद्वत् एव तद्ग्रहस्य सिद्धः-
परमं पदम् । गत्वाऽऽच्छन्नित भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः

धर्मि
आष्टमा-
ध्यायः
॥९७॥

सर्वकर्मणः कृतकत्वेनाप्यनादित्वेन तदनादित्वेन तद्ग्रह इत्याशङ्क्याह-
तस्य-कर्मणः कृतकत्वेनाप्यनादित्वेन तद्ग्रह इत्याशङ्क्याह-
निमित्तनिमित्ति ॥ ३३ ॥ ननु- ' ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽच्छन्नित भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः-
निष्पत्तिरिति ॥ ३३ ॥ ननु- ' ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वाऽऽच्छन्नित भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः-
॥ २१६ ॥ ' इति वचनप्राप्त्यात् कथं नाकर्मणोऽपि जन्मादिग्रह इत्याशङ्क्याह- ' निमित्तनिमित्ति ॥ ३४ ॥ (५१५)
सर्वविप्रसृक्तस्य पुनस्तथास्यभावत्वात्-तत्प्रकाररूपात्, किपित्याह- ' निष्ठितार्थत्वात् ' अयमभिप्रायः-यो हि सर्वः कर्मभिः
सर्वेण कर्मणा विप्रसृक्तस्य पुनस्तथास्यभावत्वात्-तत्प्रकाररूपात्, किपित्याह- ' निष्ठितार्थत्वात् ' अयमभिप्रायः-यो हि सर्वः कर्मभिः
सर्वेण कर्मणा विप्रसृक्तस्य पुनस्तथास्यभावत्वात्-तत्प्रकाररूपात्, किपित्याह- ' निष्ठितार्थत्वात् ' अयमभिप्रायः-यो हि सर्वः कर्मभिः

शेषप्रयोजनत्रादेवोः नैव ' तद्ग्रहणे ' जन्मादिग्रहणे किञ्चिन्निमित्तं समस्ति, निष्ठितार्थत्वेन जन्मादिग्रहकस्यभावाभावात्, यश्च
शेषप्रयोजनत्रादेवोः नैव ' तद्ग्रहणे ' जन्मादिग्रहणे किञ्चिन्निमित्तं समस्ति, निष्ठितार्थत्वेन जन्मादिग्रहकस्यभावाभावात्, यश्च
शेषप्रयोजनत्रादेवोः नैव ' तद्ग्रहणे ' जन्मादिग्रहणे किञ्चिन्निमित्तं समस्ति, निष्ठितार्थत्वेन जन्मादिग्रहकस्यभावाभावात्, यश्च

सर्वथापि विप्रसृक्तो भवति न तस्य जन्मादिग्रहणे ' जरा ' वयोहानिलक्षणं संघटते ॥ ३५ ॥
तीर्थनिकारलक्षणो हेतुः कश्चित्परिकल्प्यते सोऽप्यनुपपन्नः, कषायविकारजन्यत्वात्संयति ॥ ३४ ॥ एवं च सति यस्मिन् तद्ग्रह-
नाजन्मनो जरेति ॥ ३६ ॥ (५१६)
नाजन्मनो जरेति ॥ ३६ ॥ (५१७)
' न ' नैव ' अजन्मनाः ' इत्यादिकल्पस्य ' जरा ' वयोहानिलक्षणं संघटते ॥ ३५ ॥
एवं च-न मरणभयशक्तिरिति ॥ ३६ ॥ (५१७)
' न ' नैव ' अजन्मनाः ' इत्यादिकल्पस्य ' जरा ' वयोहानिलक्षणं संघटते ॥ ३५ ॥
एवं च-न मरणभयशक्तिरिति ॥ ३६ ॥ (५१७)

जायते ॥ २६ ॥

ततः-निर्वाणामनमिति ॥ २७ ॥ (५०८)

निर्वान्ति देहिनोऽस्मिन्निति निर्वाणं-सिद्धिक्षेत्रं जीवस्यैव स्वल्पावस्थानं वा तत्र गमनम्-अवतारः ॥ २७ ॥

तत्र च-पुनर्जन्माद्यभाव इति ॥ २८ ॥ (५०९)

पुनः-द्वितीयतृतीयादिवार यज्जन्मादीनां-जन्मजरामरणप्रभृतीनामनर्थात्मभावः-आत्यन्तिकोच्छेदः ॥२८॥ अब हेतुः-

बीजाभावतोऽयमिति ॥ २९ ॥ (५१०)

बीजस्य-अनन्तरमेव वक्ष्यमाणस्याभावात् अयं-पुनर्जन्माद्यभाव इति ॥ २९॥ बीजमेव व्याचष्टे-

कर्मविपाकस्तदिति ॥ ३० ॥ (५११)

कर्मणां-ज्ञानावरणादीनां विपाकः-उदयः ' तत् ' पुनर्जन्मादिबीजमिति ॥ ३० ॥ न च वक्तव्यमेवोऽपि निर्वाणगतो

जीवः सकर्मा भविव्यति इत्याह-

अकर्मा चासाविति ॥ ३१ ॥ (५१२)

'अकर्मा च' कर्मविकलञ्च 'असौ' निर्वाणशरणो जीवः॥३१॥ भवतु नाम अकर्मा, तथापि पुनर्जन्माद्यस्य भविव्यतीत्याह-

तदत एव तद्ग्रह इति ॥ ३२ ॥ (५१३)

' तदत एव ' कर्मवत् एव ' तद्ग्रहः ' पुनर्जन्मादिभावः ॥ ३२ ॥ ननु क्रियमाणत्वेन कर्मण आदिमव्यपसरेण कथं

कर्मस्यस्य कार्त्स्न्येन निद्वल्यप्रथमक्षण एव संजातस्य सर्वक्षर्येषु अविशेषात्-अर्थेदात् ॥६०॥ एवं ननि यस्मिद्धं तदाह-
इति निरुपमसुखसिद्धिरिति ॥ ६१ ॥ (५४२)

‘ इति ’ एवमोन्मुखयात्यन्तिकनिवृत्तेनिरुपमसुखसिद्धिः सिद्धानां श्रद्धया ॥ ६१ ॥ अथोपसंहरन्नाह-

सद्ध्ययानवन्दिना जीवो, दग्ध्वा कर्मेन्धनं शुचि । सद्ब्रह्मादिपदंर्गितं, स याति परमं पदम् ॥ ४६ ॥ इति ।
‘ सद्ध्ययानवन्दिना ’ शुकुध्यानलक्षणज्वलन्ज्वलनेन करणभूतेन ‘ जीवो ’ भव्यजनतुषिदोषः ‘ दग्ध्वा ’ प्रलय-
मानीय ‘ कर्मेन्धनं ’ भयोपघादिकर्मलक्षणं ‘ शुचि ’ मनुष्यक्षेत्रलक्षणायां, निमित्त्याह-‘सद्ब्रह्मादिपदं’ नदिः-मुन्दरैः
ब्रह्मादिपदैः-ब्रह्मलोकान्नादिभिर्ध्वनिभिर्गीतं-शुचिद्वं ‘ सः’ आरापिनशुद्धसाधुधर्मा जीवो ‘ याति ’ प्रतिपद्यते परमं पद-
मिति ॥ १ ॥ न च वक्तव्यं अकर्मणः कथं गतिरित्याह-

पूर्वादिधवशाद्देव, तत्स्वभावत्वतस्तथा । अनन्तवीर्यमुक्तत्वात्, समयेनानुगुण्यतः ॥ ४७ ॥ इति ।

‘ पूर्वादिधवशात् ’ पूर्व-संसारभावस्थायां य आवेषः-आवेशो गमनस्य तस्य वशाः तस्मात्, एवंतयवधारणं, ‘तत्स्व-
भावत्वतः’ सः-उर्ध्वगमनलक्षणां वन्धनमुक्तवनेत्णहवीजरयेव स्वभावो यस्य स तथा तद्भावस्त्वत्वं तस्मात्, ‘तये’नि हेत्व-
न्तरसमुच्चये, ‘ अनन्तवीर्यमुक्तत्वाद् ’ अपारसामर्थ्यसंपन्नत्वात् समवेनेकत्वं ‘ आनुगुण्यतः ’ शैलेभ्यवस्थावष्टव्यक्षेत्रमप-
स्य समश्रेणितया, परमपदं यातीत्यनुवर्त्तत इति ॥ २ ॥

स तत्र दुःखविरहादत्यन्तसुखसंगतः । तिष्ठत्यपीगो योगीन्द्रवन्द्यास्त्रिजगतीभ्वरः ॥ ४८ ॥ इति ।

स्वस्वभावनियतो ह्यसौ विनिवृत्तेच्छापपञ्च इति ॥ ५६ ॥ (५३७)

‘स्वस्वभावनियतः’ स्वकीयस्वरूपमात्रप्रतिष्ठितः ‘हिः’ यस्माद् ‘असौ’ भगवान् सिद्धो ‘विनिवृत्तेच्छा-
पपञ्चः’ अत्यन्तनिवृत्तसर्वार्थिगोचरसृष्ट्यापबन्धः ॥ ५६ ॥ आकाशेनापि सह तस्य संबन्धं निराहूर्त्वाह—

अतोऽकामत्वात्तत्स्वभावत्वाद्वा लोकान्तक्षेत्रासिरासिः ॥ ५७ ॥ (५३८)

‘अतो’ विनिवृत्तेच्छापपञ्चत्वात् यद् अकामत्वं—निरभिहापत्वं तस्मात् यत् तत्स्वभावत्वं—अर्थान्वरनिरपेक्षत्वं
तस्मात् न ‘लोकान्तक्षेत्रासिः’ सिद्धिक्षेत्रावस्थानरूपा आसिः—अर्थान्तरेण सह संबन्धः ॥ ५७ ॥ एतदपि भावयति—

ओत्सुक्यवृद्धिर्हि लक्षणमस्याः, हानिश्च समयान्तरे इति ॥ ५८ ॥ (५३९)

ओत्सुक्यस्य वृद्धिः—प्रकर्षः ‘हिः’ यस्मात् लक्षणं—स्वरूपमस्याः—अर्थान्तरप्राप्तेः, ‘हानिश्च’ ओत्सुक्यस्यैव श्रंशः
‘समयान्तरे’ प्राप्तिस्मयदादेशेनसमयलक्षणे ॥ ५८ ॥ ननु किमिदमौत्सुक्यलक्षणं सिद्धे नास्ति ? अत आह—

न चैतत्सस्य भगवतः, आकालं तथावस्थितेरिति ॥ ५९ ॥ (५४०)

‘न च’ नैव ‘एतद्’ अर्थान्तरप्राप्तिः लक्षणमनन्तरात्कं ‘तस्य’ सिद्धस्य भगवतः, ‘आकालं’ सर्वपर्यागाभिर्न
कालं यावत् ‘तथावस्थितेः’ प्रथमसमयादारभ्य ‘तथा’ तेनैव प्रथमसमयसंपन्नैकेन निष्ठितार्थत्वलक्षणेन स्वरूपेणावस्था-
नात् ॥ ५९ ॥ एतदपि कुत इत्याह—

कर्मक्षयाविशेषादिति ॥ ६० ॥ (५४१)

अथ प्रस्तुतमेवाह—
सुस्वारब्धं च परमानन्द इति ॥ ५१ ॥ (५३२)
परमानन्दो मोक्षसुखलक्षणः ॥ ५१ ॥

निरस्तुक्रमवृत्तिसाध्यस्वास्थ्यमाह यदधिकं स्वास्थ्यं तत्सुस्वारस्थ्यमुच्यते तदेव परमानन्दो मोक्षसुखलक्षणः ॥ ५१ ॥

कुल इत्याह—
तदन्यनिरपेक्षत्वादिति ॥ ५२ ॥ (५३३)
नन्वन्यापेक्षा किं दुःखरूपा

तस्माद्—आत्मनः सकाशादन्यस्तदन्यः—स्वव्यतिरिक्तः, तन्निरपेक्षत्वात् ॥ ५२ ॥

यदेवमुच्यते इत्याह—
अपेक्षाया दुःखरूपत्वादिति ॥ ५३ ॥ (५३४)

पतीतार्थमेव ॥ ५३ ॥ एतदेव भावयति—
अर्थान्तरप्राप्त्या हि तद्विद्युत्तिदुःखत्वेनानिद्युत्तिरेवेति ॥ ५४ ॥ (५३५)

अर्थान्तरस्य—इन्द्रियार्थरूपस्य प्राप्त्या—लाभेन हिः यस्मात् तन्निरपेक्षः, क्रिप्रित्याह—दुःखत्वेनार्थान्तरप्राप्तेरनिद्युत्तिरेव
अर्थान्तरस्य—इन्द्रियार्थरूपस्य प्राप्त्या—लाभेन हिः यस्मात् तन्निरपेक्षः, क्रिप्रित्याह—दुःखत्वेनार्थान्तरप्राप्तेरनिद्युत्तिरेव

दुःखस्येति ॥ ५४ ॥ अर्थानां निर्वृत्तौ निराहुर्वेद्याह—
न चास्यार्थान्तरावाप्तिरिति ॥ ५५ ॥ (५३६)

‘ न च ’ न युतः ‘ अस्य ’ सिद्धार्थस्य ‘ अर्थान्तरावाप्तिः ’ स्वव्यतिरिक्तभावान्तरसंबन्धः ॥ ५५ ॥ एतदेव भावयति—

‘ परमस्वास्थ्यहेतुत्वात् ’ चित्तविध्वपरिहारेण प्रकृष्टस्वभावावस्थाननिमित्तत्वात् ‘ परमार्थतः ’ तत्त्ववद्व्या ‘ स्वा-
 स्थ्यमेव ’ निरस्तुकनया प्रवृत्तिरिति संबध्यते, सा च भगवति केवलिनि समस्ति इति सिद्धं, यदुत न तस्य क्वचिदौत्सुक्य-
 भिति, ननु भवेऽप्यर्थो चैकान्ततो निःस्पृहस्य कथं विहितेतरयोरर्थयोरस्य प्रवृत्तिनिवृत्ती स्यातामिति, उच्यते, द्रव्यत एव,
 पूर्वसंस्कारवशात् कुलालचक्रप्रभवत् स्याताम ॥ ४८ ॥ एतद् भावयन्नाह—

भावसारे हि प्रवृत्त्यप्रवृत्ती सर्वत्र प्रधानो व्यवहार इति ॥ ४९ ॥ ६३० ॥

‘ भावसारे ’ मानसविकल्पपुरःसरं, हिशब्दः पूर्वोक्तभावनार्थः, प्रवृत्त्यप्रवृत्ती ‘ सर्वत्र ’ विहितेतरयोरर्थयोर्विषये,
 किमित्याह— ‘ प्रधानो ’ भावरूपः ‘ व्यवहारो ’ लोकाचाररूपः, इदमुक्तं भवति—यैव मनःपणिधानपूर्विका क्वचिदर्थं प्रवृत्ति-
 निवृत्तिर्वा ताभेय तात्त्विकीं तत्त्ववेदिनो वदन्ति, न पुनरन्यां, यतोऽनाभोगादिभिः परिपूर्णश्रामण्यक्रियावन्तोऽपि अभव्यादयो
 न तात्त्विकश्रामण्यक्रियावत्तया समये व्यवहृताः, तथा संमूर्द्धनजप्तस्यादयः सप्तमनरकपृथिवीप्रायोप्यायुर्वैत्यनिमित्तमहारम्भा-
 दिपापस्थानवर्त्तनोऽपि तथाविधभावविकलत्वात् तदायुर्वैत्यं प्रति प्रत्यलीभवन्ति, एवं सयोगिकेवलिनोऽपि सर्वत्र निःस्पृहम-
 नसः पूर्वसंस्कारादिहितेतरयोरर्थयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती कुर्वन्तोऽपि न भावतस्त्वद्वन्तो व्यवह्रियन्ते इति ॥ ४९ ॥ अत्रैवाभ्युच्चयमाह—
 प्रतीतिसिद्धश्रायं सद्योगसत्त्वेनसाञ्चिति ॥ ५० ॥ (५३१)

‘ प्रतीतिसिद्धः ’ स्वानुभवसंबन्धितः, चः समुच्चये, ‘ अयं ’ पूर्वोक्तोऽर्थः सद्योगेन-भुङ्क्ष्यानलक्षणेन ये सर्वेवसः—
 सच्चिदाः तेषां, संपन्नध्यानरूपामलमात्रसाः महासुनयः स्वयमेवासुमर्थं प्रतिपद्यन्ते, न पुनरत्र परीपदेऽभाकादृशंते इति ॥ ५० ॥

योग्यो ह्येवविधयः प्रोक्तो,
जिनैः परहितोद्यतैः ।

फलसाधनभावेन,
नातोऽन्यः परमार्यतः ॥ १५ ॥

इति सद्धर्मग्रहणार्ह उक्तः, साम्प्रतं
इति सद्धर्मनुवर्णयिष्याम इति १

तत्प्रदानविधिप्रनुवर्णयिष्याम इति
(१३४)

धर्मग्रहणं हि सत्प्रतिपत्तिमद्विमलभा
वकरणमिति २ (१३५)

तच्च प्रायो जिनवचनतो विधिनेति ३
(१३६)

इति प्रदानफलवचनेति ४ (१३७)

इति सम्यग्दर्शने न्याय्यपणुव्रतदीनां

ग्रहणं, नान्यथेति ५ (१३८)

जिनवचनश्रवणादिः कर्मक्षयोपश्रमादि-
सम्यग्दर्शनमिति ६ (१३९)

प्रशामसंदेगनिर्वंदानुकरप्रारितवयाभि-
व्यक्तिरक्षणं तदिति ७ (१४०)

तत्प्रथमपतिपत्त्यसहिष्णोरुत्तरकथन-
विधिनाऽणुव्रतादिदान-

पूर्वपुपस्थितस्य
मिति ८ (१४१)

सहिष्णोः प्रयोगोऽन्तराय इति ९
(१४२)

अनुमतिश्चेत्तरत्रेति १० (१४३)

अकथन उभयाफल आज्ञाभङ्ग इति
११ (१४४)

भगावद्धचनप्राप्यादुपस्थितदाने दो-
षाभाव इति १२ (१४५)

शुद्धपतिपुत्रप्रोक्षणात्तदिति १३ (१४६)

योगवन्दननिमित्तदिगाकारशुद्धि-
धिरिति १४ (१४७)

तथा षड्वितीपचारश्चेति १५ (१४८)

स्युल्लमाणानिपातादिभ्यो विरतिरणु-
व्रतानि पञ्चेति १६ (१४९)

तथा-दिग्ब्रतयोगोपयोगपानानर्थद-
षट्विरतयस्त्रीणि गुणव्रतानीति १७ (१५०)

तथा-सामायिककदेशावफाधिकपोष-
धोपवासातिथिसंविभगाशक्त्यारि शिखा-

पदानीति १८ (१५१)

तत्रश-एतदारोपणं दानं यथाऽहं,
साकल्यवैकल्याभ्यामिति १९ (१५२)

शुद्धितत्त्वनिचारपालनमिति २०
(१५३)

नर्मस्य
दानम-
तिवार-
चर्या च
अथान-
यः ३

तथा—आत्मकृतस्य देहेनेति ६२ (१२०)
 दृष्टेयार्थेति ६३ (१२१)
 अतोऽन्यथैतत्सिद्धिरिति तस्ववाद्
 इति ६४ (१२२)
 परिणामपरीक्षेति ६५ (१२३)
 शुद्धे बन्धभेदकथनमिति ६६ (१२४)
 तथा—वरवोधिलाभमल्पर्णेति ६७
 (१२५)
 तथाभव्यत्वादितोऽसाविति ६८
 (१२६)
 ग्रन्थिभेदे नात्यन्तसंश्लेष इति ६९
 (१२७)
 न भूयस्तद्वन्धनमिति ७० (१२८)
 तथा—असत्यपाये न दुर्गातिरिति ७१
 (१२९)

तथा—विशुद्धेध्वारित्रमिति ७२ (१३०)
 भावनातो रागादिक्षय इति ७३ (१३१)
 तद्भावेऽपवर्ग इति ७४ (१३२)
 स आत्यन्तिको दुःखविगम इति ७५
 (१३३)
 एवं संवेगकृद्धर्म,
 आख्येयो मुनिना परः ।
 यथावोधं हि शुश्रूषो-
 भीक्षितेन महात्मना ॥ १० ॥
 अवोधेऽपि फलं प्रोक्तं,
 श्रोतॄणां मुनिसत्तमैः ।
 कथकस्य विधानेन,
 नियमाच्छुद्धचेतसः ॥ ११ ॥
 नोपकारो जगत्यस्मि-

स्तादशो विद्यते कश्चित् ।
 यादृशी दुःखविच्छेदा-
 देहिनां धर्मदेशना ॥ १२ ॥
 —————
 अथ तृतीयः अध्यायः
 —————
 सद्धर्मश्रवणादेवं,
 नरो विगतकल्पपथः ।
 ज्ञातवस्वो महासस्वः,
 परं संवेगमागतः ॥ १३ ॥
 धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा,
 संजातेच्छोऽत्र भावतः ।
 दृढं स्वशक्तिपालोच्य,
 ग्रहणे संभवत्तैः ॥ १४ ॥

तत्सम्भवपालनचिन्तित्तिभ्रष्टे इति
३६ (९४)
उभयनिवन्धनभाववादस्ताप इति ३७

(९५)
असीपापन्तरदर्शनमिति ३८ (९६)
फणच्छेदयोरयत्न इति ३९ (९७)
तद्भावेऽपि तापाभावेऽभाव इति ४०
(९८)
तच्छुद्धी हि तत्साफल्यमिति ४१ (९९)
फलवन्तौ चतौ वास्तवाविति ४२ (१००)
अन्यथा याचितकमण्डनमिति ४३
(१०१)
नातत्त्ववेदिवादः सम्भ्यवाद इति ४४
(१०२)

वन्धमोक्षोपचितस्तच्छुद्धिरिति ४५
(१०३)
इयं वध्यमानवन्धनभाव इति ४६
(१०४)

कल्पनापात्रान्ययेति ४७ (१०५)
वध्यमान आत्मा वन्धनं वस्तुसत् क-
मेति ४८ (१०६)
हिंसादयस्त्वद्योगहेतवः, तद्विदरे त-
द्विरस्येति ४९ (१०७)
प्रवाहवोऽनादिमानिति ५० (१०८)
कृतकत्वेऽप्यतीवकालवदुपपत्तिरिति
५१ (१०९)
वर्तमानताकल्पं कृतकत्वमिति ५२
(११०)

परिणामिन्यात्मनि हिंसादयो, भि
न्नाभिन्ने च देहादिति ५३ (१११)
अन्यथा तदयोग इति ५४ (११२)
नित्य एवाधिकारवोऽसंभवादिति
५५ (११३)

तथा-अनित्ये चापराहिसनेनेति ५६
(११४)
तथा-भिन्न एव देहात्त स्युष्टे दनमिति
५७ (११५)
तथा-निरर्थकश्चातुग्रह इति ५८ (११६)
अभिन्न एवापरणं वैकलयायोगादिति
५९ (११७)
मरणे परलोकाभाव इति ६० (११८)
तथा-देहकृतस्यात्मनाऽनुपयोग इति
६१ (११९)

- इति सद्धर्मदेशनाहं उक्तः, इदानीं त-
द्विधिमनुवर्तयिष्याम इति १ (५९)
तत्प्रकृतिदेवताधिशुक्तिज्ञानमिति २
(६०)
तथा—साधारणगुणप्रशंसति ३ (६१)
तथा—सम्यक् तदधिकारव्यानमिति ४
(६२)
तथा—अवोधेऽप्यनिन्देति ५ (६३)
शुश्रूषाभावकरणमिति ६ (६४)
तथा—भूयो भूय उपदेश इति ७ (६५)
तथा—बोधे प्रज्ञोपवर्णनमिति ८ (६६)
तथा—तन्त्रावतार इति ९ (६७)
तथा—प्रयोग आक्षेपण्या इति १० (६८)
तथा—ज्ञानाद्याचारकथनमिति ११ ॥
(६९)

- तथा—निरीहशक्यपालनेति १२ (७०)
तथा—अशक्ये भावपतिपत्तिरिति १३
(७१)
तथा—पालनोपायोपदेश इति १४ (७२)
तथा—फलप्ररूपणेति १५ (७३)
देवर्द्धिवर्णनमिति १६ (७४)
तथा—सुकुलगमनोक्तिरिति १७ (७५)
तथा—कल्याणपरम्पराव्यानमिति १८
(७६)
तथा—असदाचारगर्हेति १९ (७७)
तथा—तत्स्वरूपकथनमिति २० (७८)
तथा—स्वरयं परिहार इति २१ (७९)
तथा—श्रुतभावाऽऽसेवनमिति २२ (८०)
तथा—अपायहेतुत्वदेशनेति २३ (८१)

- नारकदुःखोपवर्णनमिति २४ (८२)
तथा—दुःखुलजन्यप्रशस्तिरिति २५
(८३)
दुःखपरम्परानिवेदनमिति २६ (८४)
तथा—उपायतो मोहनिन्देति २७ (८५)
तथा—सज्ज्ञानप्रशंसनमिति २८ (८६)
तथा—पुरुषकारसत्कथेति २९ (८७)
तथा—वीर्यर्द्धिवर्णनमिति ३० (८८)
तथा—परिणते गन्भीरदेशनायोग इति
३१ (८९)
श्रुतधर्मकथनमिति ३२ (९०)
बहुत्वात्परीक्षावतार इति ३३ (९१)
कथादिप्ररूपणेति ३४ (९२)
विधिप्रतिषेधो कथ इति ३५ (९३)

तथा—दीनेषु दीनक्रम इति (४७)
 तथा—अतिसद्गर्वमपिति २५ (४८)
 तथा—दृढस्वज्ञानदृढसेवेति २६ (४९)
 तथा—परस्परानुपयातेनान्योऽन्यानु-
 बद्धनिवर्गमिति पश्चिरिति २७ (५०)
 तथा—अन्यत्र रक्षायासंभवं मूलात्प्रायेति
 (५१)
 तथा—बलाबलापंक्षणापिति २८ (५२)
 तथा—अनुबन्धं प्रयत्न इति (५३)
 तथा—कालोच्चितापेक्षेति २९ (५४)
 तथा—मत्पदं धर्मप्रवणमिति ३० (५५)
 तथा—सर्वानिभिनियेय इति ३१ (५६)
 तथा—गुणपक्षपातितेति ३२ (५७)
 तथा—उदापोदादियोग ३३ इतीति ३३
 (५८)

एवं स्वधर्मपंचुक्तं,
 सद्गगार्हस्थ्यं करोति यः ।
 लोफकद्वयऽप्यसौ धीमान्,
 शुद्धमाप्तोत्यनिन्दितप ॥ ४ ॥
 दुर्लभं प्राप्य यानुत्प्यं,
 त्रिधैयं हितमात्मनः ।
 करोत्यकाण्ड एवेह,
 मृत्युः सर्वं न किञ्चन ॥ ५ ॥
 सत्येनस्मिन्नसाराद्यु,
 संपत्त्यविहितप्रदः ।
 पयन्त्रदत्तारणाम्बु-
 धर्मः कार्यो महात्मभिः ॥ ६ ॥ इति ॥
 इति प्रथमोऽध्यायः

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।
 प्रायः तद्धर्मवीजानि,
 गृहियेयंविषयेष्वलम् ।
 रोदन्ति विधिनोत्तानि,
 यथा वीजानि सन्निवर्त्तौ ॥ ७ ॥ इति ॥
 वीजनाशो यथाऽधुर्मो,
 पराहो वेह निष्कलः ।
 तथा सद्धर्मवीजाना-
 मपात्रेषु चिद्व्युथाः ॥ ८ ॥
 न साधयति यः सन्ध्या,
 अलः स्वल्पं चिन्तीषितम् ।
 अयोपन्यातन्त्रयं मूढः,
 स महत्साधयिष्यति ? ॥ ९ ॥ इति ॥

तथा—दृष्टादृष्टवाधाभीतता इति ३ (१३)
 तथा—श्लिष्टचरितप्रशंसनमिति ४ (१४)
 तथा—अरिप्रह्वर्गंत्यागोनाविरुद्धार्थप्र-
 तित्पत्स्येन्द्रियजय इति ५ (१५)

तथा—उपल्लुप्तस्थानत्यागा इति ६ (१६)
 तथा—स्वयंत्यस्यऽऽश्रयणमिति ७ (१७)
 तथा—प्रधानसाधुपरिश्रह इति ८ (१८)
 तथा—स्थाने गृहकरणमिति ९ (१९)
 अतिप्रकटातिशुभप्रस्थानमनुचितमाति-
 वेक्यं चेति (२०)
 लक्षणोपेतशुद्धवास इति (२१)
 निमित्तपरीक्षीत (२२)
 तथा—अनेकनिर्गमादिवर्जनमिति (२३)
 तथा—विभवाप्यनुरूपो वेपो विरुद्ध-
 त्यागेनेति १० (२४)

तथा—आयोचितो व्यय इति ११ (२५)
 तथा—प्रसिद्धदेशाचारपालनमिति १२
 (२६)
 तथा—गर्हितेषु गाह्यमष्टचिरिति १३
 (२७)

तथा—सर्वव्यवर्णवादात्यागो विशेषतो
 राजादिविचि १४ (२८)
 तथा—असदाचारैरसंसर्ग इति (२९)
 संसर्गः सदाचारैरिति १५ (३०)
 तथा—मातापितृपूजिति १६ (३१)
 तथा—अनुद्वेजनीया मष्टचिरिति (३३)
 तथा—भर्तव्यभरणमिति १७ (३४)
 तथा—तस्य यथोचितं विनियोग इति
 (३५)

तथा—तत्पर्योजनेषु बद्धलक्षणेति (३६)
 तथा—अपायपरिरक्षोद्योग इति (३७)
 तथा—गर्हो ज्ञानस्वर्गोरवरक्षे इति (३८)
 तथा—देवातिथिदीनप्रतिपच्चिरिति १८
 (३९)

तदीचित्यावाधनमुत्तमनिर्दानेनेति ॥
 (४०)
 तथा—सात्त्वतः कालभोजनमिति १९
 (४१)
 तथा—लौक्यत्याग इति २० (४२)
 तथा—अजोर्ण अभोजनमिति २१ (४३)
 तथा—बलापाये मतिचिन्नेति २२ (४४)
 तथा—अदेशकालचर्मापरिहार इति २३
 (४५)
 तथा—यथोचितलोफ्यनेति २४ (४६)

श्रीधर्मविन्दुसूत्राणि.

तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ ३ ॥

सोऽयमनुष्ठातुमेदात् द्विविधो-गृह-

स्थधर्मो यतिधमेश्चेति (१)

तत्र च गृहस्थधर्मोऽपि द्विविधः-सा-

मान्यतो विशेषतश्चेति (२)

तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः कुलक्र-

मागतमनित्यं विप्रवाद्यपेक्षया न्यायतोऽ-

नुष्ठानमिवात् (३)

न्यायोपात्तं हि वित्तसुभयलोकहिता-

येति (४)

अनभिशङ्कनीयतया परिभोगाद् वि-

धिना तीर्थगमनाच्चेति (५)

अहितायैवान्यदिति (६)

तदनपायित्वेऽपि मत्स्यादिगलादि-

वद्विपाकरुणत्वाद् इति (७)

न्याय एव ह्यर्थोऽन्युपनिषत्स्येति स-

मयविद् इति (८)

ततो हि नियमतः प्रतिबन्धककर्मवि-

गम इति (९)

सत्यस्मिन्नायत्यामर्थसिद्धिरिति (१०)

अतोऽन्यथाऽपि प्रहृत्सो पाक्षिकोऽर्थ-

लाभो निःसंशयस्त्वनर्थ इति ? (११)

तथा-समानकुलशीलादिभिरगोत्रै-

र्षैवाह्यमन्यत्र बहु विरुद्धेभ्य इति २ (१२)

धर्मविन्दु

॥१०१॥

अथ प्रथमोऽध्यायः

प्रणम्य परमात्मानं,

समुद्धृत्य श्रुताणवात् ।

धर्मविन्दुं प्रवक्ष्यामि,

तोयविन्दुमिवोदधिः ॥ १ ॥

धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः,

कामिनां सर्वकामदः ।

धम एवापवर्गस्य,

पारम्पर्येण साधकः ॥ २ ॥

वचनधादनुष्ठान-

मविरुद्धाद्यथोदितम् ।

मैत्र्यादिभावसंयुक्तं,

‘सः१ अनन्तरोक्तो जीवः’ तत्र २ सिद्धिक्षेत्रे ‘दुःखविरहात् २ शारीरमानसबाधवैशुष्यत्, फिमित्पाह-’ अत्य-
 न्तसुखसंगतः’ आत्यन्तिकैकान्तिकशर्मसागरोदरप्रथममस्तिवृत्ति ‘अयोगो’ मनोबाधायव्यापारविकलः ‘योगिन्द्रव-
 न्यो’ योगिप्रधानमाननोयः, अत एव ‘त्रिजगतीश्वरः’ इव्यभावापेक्षया सर्वलोकोपरिभागयत्तितया जगत्त्रयपरमेश्वर
 इति ॥ ६६ ॥ इति श्रीसुनिचन्द्रस्वरिविरचितायां धर्मविन्दुप्रकरणद्वितीं विशेषतो धर्मफलविधिरष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥
 नाविःकुरुंशुदारातां निजधियो वाचां न वा चासुरी-मन्येनापि च कारणेन न कृता दृष्टिर्मयाऽसौ परम् ।
 तत्त्वाभ्यासरसादुपात्तसुकृतोऽन्यत्रापि जनमन्यदं, सर्वादीनवहानितोऽमलपन्ना भूयाससुद्वैरिति ॥ १ ॥

इति श्रीसुनिचन्द्रस्वरिविरचिता धर्मविन्दुप्रकरणद्वैरिति समाप्ता ।

प्रत्यक्षरं निरूप्यास्या, ग्रन्थमानं विनिश्चितम् । अनुपुभां सहस्राणि, त्रीणि पूर्णानि सुधत्तव ॥ १ ॥

इति श्रीमद्वरिभद्राचार्यकृतं श्रीधन्सुनिचन्द्राचार्यविहितद्वैतियुतं
 श्रीधर्मविन्दुनामकं प्रकरणं समाप्तम्

श्रीधर्मविन्दुनामकं प्रकरणं समाप्तम्

तथा-यथोचितं गुणवृद्धिरिति ९२

(२२५)

तथा-सत्त्वदिषु मैत्र्यादियोग इतीति

९३ (२२६)

विशेषतो गृहस्थस्य,

धर्म उक्तो जिनोत्तमैः ।

एवं सद्भावनासारः,

परं चारित्रकारणम् ॥ १६ ॥

पदंपदेन मेधावी,

यथाऽऽरोहति पर्वतम् ।

सम्यक् तथैव नियमा-

द्धीरश्चारित्रपर्वतम् ॥ १७ ॥

स्तीकान् गुणान् समाराध्य,

बहूनामपि जायते ।

यस्मात्ताराधनायेभ्य-

स्तस्मादादावयं मतः ॥ १८ ॥इति॥

अथ चतुर्थः अध्यायः

साम्प्रतं चतुर्थं आरभ्यते, तस्य वेद-

मादिसूत्रम्—

एवं विधिसमायुक्तः,

सेवमानो गृहाश्रमम् ।

चारित्रमोहनीयेन,

मुच्यते पापकर्मणा ॥ १९ ॥

सदाज्ञाऽऽराधनायोगा-

द्भावशुद्धिर्नियोगतः ।

उपायसंप्रवृत्तेश्च,

सम्यक्चारित्ररागतः ॥ २० ॥

विशुद्धं सद्गुणानं,

स्तीकमप्यर्हतां मतम् ।

तत्त्वेन तेन च प्रत्या-

ख्यानं ज्ञात्वा सुबह्वपि ॥ २१ ॥

इति विशेषतो गृहस्थधर्म उक्तः, सा

म्प्रतं यतिधर्मावसर इति यतिमनुवर्णयि-

ष्याम इति १ (२२७)

अर्हः अर्हसमीपे विधिप्रव्रजितो य-

तिरिति २ (२२८)

अथ प्रव्रज्यार्हः—आर्यदेवोत्पत्नः १

विशिष्टजातकुलान्वितः २ क्षीणप्रायक-

र्ममूलः ३ तत एव विमलबुद्धिः ४ दुर्लभं

मानुष्यं, जन्म मरणनिमित्तं, संपदश्चपलाः

ततो-धर्मप्रधानो व्यवहार इति ६४

(१९७)

तथा-द्रव्ये संतोषपर (प्रधान) तैति

६५ (१९८)

तथा-धर्म धनवृद्धिरिति ६६ (१९९)

तथा-शासनोन्नतिकरणमिति ६७

(२००)

तथा-विभवोचितं विधिना क्षेत्रदान-

मिति ६८ (२०१)

सत्कारादिविधिनिःसङ्गता चेति ६९

(२०२)

वीतरागधर्मसाधवः क्षेत्रमिति ७०

(२०३)

तथा-दुःखितेष्वनुकम्पा यथाशाक्ति

द्रव्यतो भावतश्चेति ७१ (२०४)

तथा-लोकापवादभीस्तेति ७२(२०५)

तथा-गुरुलाघवापेक्षणमिति ७३(२०६)

बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ७४ (२०७)

तथा-चैत्याविधिपूजापुरःसरं भोजन-

मिति ७५ (२०८)

तथा-तदन्वेष प्रत्याख्यानक्रियेति ७६

(२०९)

तथा-शरीरस्थितौ प्रयत्न इति ७७

(२१०)

तथा-तदुत्तरकार्यचिन्तेति ७८(२११)

तथा-कुशलभावनायां प्रबन्ध इति ७९

(२१२)

तथा-शिष्टचरितश्रवणमिति ८०

(२१३)

तथा-सान्ध्यविधिमालनेति ८१(२१४)

यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति ८२(२१५)

पूजापुरस्सरं चैत्यादिवन्दनमिति ८३

(२१६)

तथा-साधुविश्रामणक्रियेति ८४(२१७)

तथा-योगाभ्यास इति ८५ (२१८)

तथा-नमस्कारादिचिन्तनमिति ८६

(२१९)

तथा-प्रशस्तभावक्रियेति ८७ (२२०)

तथा-भवस्थितिमेक्षणमिति ८८

(२२१)

तदनु तर्कैर्गुणभावनेति ८९ (२२२)

तथा-अपवर्गालोचनमिति ९० (२२३)

तथा-श्रामण्यानुराग इति ९१ (२२४)

विहितानुष्ठानवीर्यवस्तज्जय इति
३७ (१७०)

अत एव तस्मिन् यत्न इति ३८(१७१)
सामान्यचर्याऽस्येति ३९ (१७२)

समानधार्मिकमध्ये वास इति ४०
(१७३)

तथा-वात्सल्यमेतेष्विति ४१ (१७४)
तथा-धर्मचिन्तया स्वपनमिति ४२
(१७५)

तथा-नगरकारेणावबोध इति ४३
(१७६)

तथा-प्रयत्नकृतावश्यकस्य विधिना
वैत्यादिवन्दनमिति ४४ (१७७)

तथा-सम्यक्प्रत्याख्यानक्रियेति ४५
(१७८)

तथा-यथोचितं वैत्यग्रहणमनमिति
४६ (१७९)

तथा-विधिनाऽनुपूर्वश इति ४७
(१८०)

तत्र च-उचितोपचारकरणमिति ४८
(१८१)

ततो-भावतः स्ववपाठ इति ४९
(१८२)

ततः-वैत्यसाधुवन्दनमिति ५०(१८३)
ततः-शुरुसमीपे प्रत्याख्यानाभिन्वय-
क्रिरिति ५१ (१८४)

ततो-जिनवचनश्रवणे नियोग इति
५२ (१८५)

ततः-सम्यक् तदर्थालोचनमिति ५३
(१८६)

ततः-आगामैकपरतेति ५४ (१८७)

ततः-श्रुतश्रव्यपालनमिति ५५(१८८)
तथा-अशक्ये भावप्रतिबन्ध इति ५६
(१८९)

तथा-तत्कट्टिषु पदांसोपचारविधि
५७ (१९०)

तथा-निपुणभावचिन्तनमिति ५८
(१९१)

तथा-शुरुसमीपे पश्व इति ५९(१९२)
तथा-निर्णयावधारणमिति ६०(१९३)

तथा-पलानादिकायार्थिभियोग इति ६१
(१९४)

तथा-कुनाकृतप्रत्युपेक्षेति ६२ (१९५)
ततश्च-उचितवेख्याऽऽगमनमिति ६३
(१९६)

धर्मस्य
दानम-
तिचाराः
चर्यां च
अध्या-
यः ३

शङ्का ? काङ्क्षा २ विचिकित्सा ३-
 ५प्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः ४-५ सम्यग्दृष्टि-
 रविचारा इति-२१ (१५४)

तथा-त्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रम-
 षिति २२ (१६५)

वन्य ? वध २ च्छविच्छेदा ३ ति-
 भारारोपणा ४ऽनपाननिरोधा ५ इति

२३ (१५६)
 पिथ्योपदेश १ रहस्याभ्याख्यान २-

कृदलेखक्रिया ३ न्यासापहार ४ स्वदार-
 मन्त्रभेदा ५ इति २४ (१५७)

स्तेनप्रयोग ? तदाह्वतादान २ विरू-
 द्धराऽपतिग्रम ३ हीनाधिकमानोन्मान ४-

प्रतिरूपकव्यवहारा ५ इति २५ (१५८)

परविवाहकरणे ? त्वरपरिशुहीता-

२६ऽपरिशुहीतागमना ३ नङ्गकीटा ४
 तीव्रक्रामाभिलाषा ५ इति २६ (१५९)

क्षेत्रवास्तु ? हिरण्यसुवर्णं २ यनयान्य-
 ३ दासीदास ४ कुर्यप्रमाणातिक्रमा ५
 इति २७ (१६०)

ऊर्ध्वार्थस्तिर्यग्ध्वतिक्रम ३ क्षेत्रवृद्धि-
 ४ स्मृत्यन्तर्धनिनीति ५ २८ (१६१)

सचिच १ संबद्ध २ तत्संमिश्रा ३ पि-
 षव ४ दुष्प्रकाहारा ५ इति २९ (१६२)

कन्दर्प १ कौकुत्स्य २ मौख्यर्था ३ स-
 भीक्ष्याधिकरणो ४ पभोगाधिकत्वानीति

५ । ३० (१६३)

योगदुष्प्रणिधाना ३ नादर ४ स्म-

त्यनुप्रस्थापनानीति ५ । ३१ (१६४)

आनयन ? प्रेक्ष्यप्रयोग २ शब्द ३-
 रूपाजुपाव ४ शुद्धगलप्रक्षेपा ५ इति ३२
 ॥१६५॥

अप्रत्युपेक्षिताप्रमाजितोत्सर्गा १ऽऽदा-
 ननिक्षेप २ संस्तारोपक्रमणा ३ नादर ४-

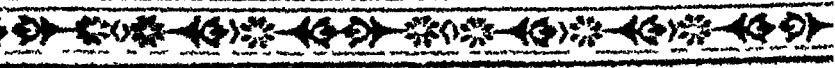
स्मृत्यनुप्रस्थापनानीति ५ । ३३ (१६६)

सचिचनिक्षेप ? पिधान २ परव्यप-
 देश ३ मात्सर्य ४ कालातिक्रमा ५ इति
 ३४ (१६७)

एतद्गृह्णानाणुव्रतादिपालनं विशेषतो
 गृहस्पर्धर्म इति ३५ (१६८)

छिद्रकर्मदिपादविचारा इति ३६
 (१६९)

(१६९)

तथा-भिक्षाभोजनमिति १२ (२८१)
 तथा-आघाताद्यदृष्टिरिति १३ (२८२)
 तथा-तत्कथाऽश्रवणमिति १४ (२८३)
 तथा-अरक्तद्विष्टेति १५ (२८४)
 तथा-गलानादिप्रतिपत्तिरिति १६ (२८५)
 तथा-परौद्देशाहेतुतेति १७ (२८६)
 भावतः प्रयत्न इति १८ (२८७)
 तथा-अज्ञक्ये वहिश्चार इति १९ (२८८)
 तथा-अस्थानाभाषणमिति २० (२८९)
 तथा-स्वस्त्रितपत्तिरिति २१ (२९०)

तथा-पारुष्यपरित्याग इति २२ (२९१)
 तथा-सर्वत्रापिशुनतेति २३ (२९२)
 तथा-विकथावर्जनमिति २४ (२९३)
 तथा-उपयोगप्रधानतेति २५ (२९४)
 तथा-निश्चितहितोक्तिरिति २६ (२९५)
 तथा-प्रतिपन्नानुपेक्षेति २७ (२९६)
 तथा-असत्प्रलापाश्रुतिरिति २८ (२९७)
 तथा-अभिनिवेशत्याग इति २९ (२९८)
 तथा-अनुचितग्रहणमिति ३० (२९९)
 तथा-उचिंते अनुज्ञापनेति ३१ (३००)
 तथा-निमित्तोपयोग इति ३२ (३०१)
 अयोभ्येऽग्रहणमिति ३३ (३०२)

तथा-अन्ययोभ्यस्य ग्रह इति ३४ (३०३)
 शुरोनिषेदनमिति ३५ (३०४)
 स्वयमदानमिति ३६ (३०५)
 तदाज्ञया पद्वत्तिरिति ३७ (३०६)
 उचितच्छन्दनमिति ३८ (३०७)
 धर्मर्योपयोग इति ३९ (३०८)
 तथा-विविक्तवसतिसेवेति ४० (३०९)
 तत्र-सीकथापरिहार इति ४१ (३१०)
 निषद्यानुपवेचनमिति ४२ (३११)
 इन्द्रियाप्रयोग इति ४३ (३१२)
 कुड्यान्तस्यदाम्पत्यवर्जनमिति ४४ (३१३)
 पूर्वक्रीडितास्यतिरिति ४५ (३१४)

तथा-तपोयोगकारणं वेतीति ४३

(२६९)

एवं यः शुद्धयोगेन,

परित्यज्य गृहाश्रमम् ।

संयमे रमते नित्यं,

स यतिः परिकीर्तितः ॥ २३ ॥

एतत्तु संभवत्यस्य,

सदुपायपटुत्तितः ।

अनुपायात्तु साध्यस्य,

सिद्धिं नीच्छन्ति पण्डिताः ॥२३॥

यस्तु नैवंविधो मोहात्,

वेष्टते शास्त्रबाधया ।

स तादृग्भिलङ्घ्युक्तोऽपि,

न गृही न यतिर्भूतः ॥ २४ ॥

अथ पञ्चमः अध्यायः

वाहुभ्यां दुस्तरौ यद्वत्,

क्रूरनक्रो महोदधिः ।

यतित्वं दुष्करं तद्वत्,

इत्याहुस्तत्रवेदिनः ॥ २५ ॥

अपवर्गः फलं यस्य,

जन्ममृत्यादिवर्जितः ।

परमानन्दरूपश्च,

दुष्करं तत् न चाद्भुतम् ॥ २६ ॥

भवस्वरूपविज्ञानात्,

तद्विरागाच्च तत्रवतः ।

अपवर्गानुरागाच्च,

स्यादेतन्नान्यथा क्वचित् ॥ २७ ॥

इत्युक्तो यतिः, अधुनाऽस्य धर्मपन्-

वर्णयित्वाभः, यतिधर्मो द्विविधः-सापेक्षय-

तियर्मो निरपेक्षयतिधर्मश्चेति १ (२७०)

तत्र सापेक्षयतिधर्म इति २ (२७१)

यथा-शुर्वन्तेवासिनेति ३ (२७२)

तथा-तद्भक्तिवद्गुमानाविति ४(२७३)

तथा-सदाऽऽज्ञाकरणमिति ५ (२७४)

तथा-विधिना प्रवृत्तिरिति ६ (२७५)

तथा-आत्मानुग्रहचिन्तनमिति ७

(२७६)

तथा-व्रतपरिणापरश्चेति ८ (२७७)

तथा-आरम्भत्यग इति ९ (२७८)

पृथिव्याद्यसंघटनमिति १० (२७९)

तथा-त्रिधैर्याशुद्धिः ११ (२८०)

न दीषो योयतायामिति विश्व इति

१८ (२४४)

अन्यतरवैकल्येऽपि गुणबाहुल्यमेव सा

तत्त्वत इति सुरशुररिति १९ (२४५)

सर्वस्युपपन्नमिति सिद्धसेन इति २०

(२४६)

भवन्ति त्वत्या अपि असाधारणगु-

णाः कल्याणोत्कर्षसाधका इति २१

(२४७)

उपस्थितस्य पश्चात्तरकथनपरीक्षा-

दिविधिरिति २२ (२४८)

तथा—शुद्धजनाद्यनुज्ञेति २३ (२४९)

तथा तथोपधायोग इति २४ (२५०)

दुःस्वभादिकथनमिति २५ (२५१)

तथा—विपर्ययलिङ्गसेवेति २६ (२५२)

द्वैवज्ञैस्तथा तथा निवेदनमिति २७

(२५३)

न धर्मो मायंति २८ (२५४)

उभयहितमेतदिति २९ (२५५)

यथाशक्ति सौविहित्यापादनमिति

३० (२५६)

ग्लानौषधादिज्ञातास्याग इति ३१

(२५७)

तथा—शुचनिवेदनमिति ३२ (२५८)

अनुग्रहधियाऽभ्युपगम इति ३३ (२५९)

तथा—निमित्तपरीक्षेति ३४ (२६०)

तथा—उचितकालोपेक्षणमिति ३५

(२६१)

तथा—उपायतः कायपालनमिति ३६

(२६२)

तथा—भावद्विकरणमिति ३७ (२६३)

तथा—अनन्तरानुष्ठानोपदेय इति ३८

(२६४)

तथा—शक्तितस्यागतपसी इति ३९

(२६५)

तथा—क्षेत्रादिशुद्धी वन्दनादिशुद्ध्या

शीलारोपणमिति ४० (२६६)

असङ्गतया समग्रद्विभ्रवा शीलमिति

४१ (२६७)

अतोऽनुष्ठानाद्यज्ञा (विभा) वसम्भव

इति ४२ (२६८)

त्रिपथा दुःखहेतवः, संयोगे वियोगः, प्र-
तिक्षणं परणं, दारुणो विपाकः, इत्यवग-
तसंसारनर्शुष्यः ५ तत एव तद्विरक्तः ६
प्रतनुकपायः ७ अल्पदास्यादिः ८ कृतज्ञः
९ विनीतः १० प्रागापि राजामात्यपौर-
जनवहृषतः ११ अद्रोहकारी १२ कल्या-
णांगः १३ श्राद्धः १४ स्थिरः १५ समु-
पसंपन्न १६ श्रेति ३ (२२९)

शुरुपदार्हसु इत्यंभुत एव--विधिप्र-
तिपन्नप्रद्रव्यः १ समुपासितगुरुकुलः २
अस्वलिखितशीलः ३ सम्यगधीतागमः ४
तत एव विमलतरवोधात्तत्त्ववेदी ५ उप-
शान्तः ६ प्रवचनवत्सलः ७ स्वयहितरतः
८ आर्षेयः ९ अनुवर्तकः १० भग्नीरः

११ अविपादी १२ उपग्रामलब्ध्यादिसं-
पन्नः १३ प्रवचनार्थवक्ता १४ स्वशुर्वनु-
ज्ञातगुरुपद १५ श्रेतोति ४ (२३०)

पादार्द्धगुणहीनो मध्यमावराविति ५
(२३१)

नियम एवायमिति वायुरिति ६
(२३२)

समग्रगुणसाध्यस्य तदर्द्धभवेऽपि त-
त्सिद्ध्यसंभवादिति ७ (२३३)

नैतदेवमिति वाल्मीकिरिति ८ (२३४)
निर्गुणस्य कथञ्चित्त्द्गुणभावीपत्ते-

रिति ९ (२३५)
अकारणनैतदिति व्यास इति १०

(२३६)

गुणमात्रासिद्धौ गुणान्तरभाव (स्य)

नियमा(द्)भावादिति ११ (२३७)

नैतदेवमिति सम्राडिति १२ (२३८)

संभवादेव श्रेयस्त्वसिद्धेरिति १३

(२३९)

यत्किञ्चिदेतदिति नारद इति १४

(२४०)

गुणमात्राद् गुणान्तरभावेऽयुत्कर्पा-

योगादिति १५ (२४१)

सोऽप्येवमेव भवतीति वयुरिति १६

(२४२)

अयुक्तं कार्पापणधनस्य तदन्यविद-

पनेऽपि कीटिव्यवहारारोपणमिति क्षीर-

कदम्बक इति १७ (२४३)

न चासदभिनिवेशचदिति १७
(३८४)

अनुचितप्रतिपत्तौ नियमादसदभिनि-
वेशोऽन्यत्रानाभोगमात्रादिति १८ (३८६)
(३८६) .
अनभिनिवेशवांस्तु तदुक्तः खल्वतत्त्वे

२० (३८७)

स्वस्वभावोत्कर्षादिति २१ (३८८)
भागांनुसारित्वादिति ३२ (३८९)
तथासचिस्वभावत्वादिति २३ (३९०)
श्रवणादौ पतिपत्तेरिति २४ (३९१)
असदाचारगर्हणादिति २५ (३९२)
इत्युचितानुष्ठानमेव सर्वत्र श्रेय इति
२६ (३९३)

भावनासात्त्वात्स्येति २७ (३९४)
इयमेव प्रधानं निःश्रेयसाद्गमिति २८
(३९५)

एतत्श्रेयसिद्धिं कृत्वात्श्रेयसोपपत्तरिति
२९ (३९६)

भावनानुगतस्य ज्ञानस्य तत्त्वतो ज्ञा-
नत्वादिति ३० (३९७)

न हि श्रुतमयथा प्रज्ञया, भावनादृष्ट-
ज्ञातं ज्ञातं नामेति ३१ (३९८)

उपरगमात्रत्वादिति ३२ (३९९)
दृष्टयायवददृष्टयायभ्योऽनिवृत्तेरिति ३३
(४००)

एतन्मूर्खे च हितहितयोः पृष्टचिनि-
दृत्तौ इति ३४ (४०१)

अत एव भावनादृष्टज्ञाताद्विर्भययायोग
इति ३५ (४०२)

तद्वन्तो हि दृष्टयाययोगेऽप्यदृष्टयाय-
भ्यो निवर्तमाना दृश्यन्त एवान्यरक्षादा-
विततीति ४६ (४०३)

इति सुष्ठुशोः सर्वत्र भावनायामेव यत्नः
श्रेयानिति ३७ (४०४)

तद्भावे निसर्गत एव सर्वथा दीषोप-
रतिसिद्धेरिति ३८ (४०५)

वचनोपयोगपूर्वा विहितपृष्टचिर्योगनि-
रस्या इति ३९ (४०६)

महाशुणत्वाद्बचनोपयोगस्येति ४०
(४०७)

तत्र ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पस्य भ-

सार्पेक्ष-
यतिधर्म-
श्रेयस्ता
अध्यायः
६

तस्माद्यो यस्य योग्यः स्यात्,

तत्तेनालोच्य सर्वथा ।

आरब्धव्यमुपायेत्,

सम्यगेप सतां नयः ॥ ३३ ॥

इत्युक्तो यतिधर्मः, इदानीमस्य विप-
यविभागापवृत्तुर्णयित्वाप्त इति १ (३६८)

तत्र कल्याणाशयस्य श्रुतरत्नमहोदयः
उपशमादिलिखितमतः परहितोद्यतस्य अ-
त्यन्तगंभीरचेतसः प्रधानपरिणतेर्विभूत-
मोहस्य परमसत्त्वार्थकर्तुः सायापिकवतः
विशुद्धयमानाशयस्य यथोचितप्रवृत्तेः सा-
त्पीभूतशुभयोगस्य श्रेयान् सापेक्षयतिधर्म
एवेति २ (३६९)
वचनमापाण्यादिति ३ (३७०)

संपूर्णदशापूर्वविदो निरपेक्षधर्मप्रतिप-
त्तिप्रतिपंधादिति ४ (३७१)

परार्थसंपादनोपपत्तेरिति ५ (३७२)

तस्यैव च शूलवादिनि ६ (३७३)

सर्वथां दुःखपोक्षणादिनि ७ (३७४)

तथा-संतानप्रवृत्तेः ८ (३७५)

तथा-योगत्रयस्याप्युदग्रफलभावादि-

ति ९ (३७६)

तथा-निरपेक्षधर्मोचितस्यापि तत्र-

तिपत्तिकाले परपरार्थसिद्धौ तदन्यसंपा-

दकाभावे प्रतिपत्तिप्रतिबंधोक्ति १०

(३७७)

नवादिपूर्वधरस्य तु यथोदितगुणस्या-

पि सांशुशिव्यनिपत्तौ साध्यान्तराभा-

वतः सति कायादिसामर्थ्ये सद्विध्याचारा-

सेवनेन तथा प्रमादजयाय सम्यगुचितस-

मये आज्ञापापाण्यतस्त्वैव योगहृद्वेः प्रा-

योपवेशनवच्छेद्याद्विरपेक्षयतिधर्म इति ११

(३७८)

तथा-तत्कल्पस्य च परं परार्थलिख-

विकल्पस्येति १२ (३७९)

उचितानुष्ठानं हि प्रधानं कर्मक्षयका-

रणमिति १३ (३८०)

उदग्रविशेषभावाद्भ्रन्त्रयाराधनादिति

१४ (३८१)

अतनुष्ठानमन्यदकामनिर्भाराद्भ्रुकृति-

पर्ययादिति १५ (३८२)

निर्वाणफलमत्र तद्भवतोऽनुष्ठानमिति
१६ (३८३)

संहननाद्यपेक्षणमिति ८४ (३६३)
भावसंलेखनायां यत्न इति ८५
(३६४)

ततो विशुद्धं ब्रह्मचर्यमिति ८६ (३६५)
विधिना देहत्यागा इतीति ८७ (३६६)
निरपेक्षयतिधर्मस्त्विति ८८ (३६७)
वचनशुस्तेति ८९ (३६८)
तथा-अल्पोपधित्वमिति ९० (३६९)
तथा-निष्पतिकर्मशरीरतेति ९१ (३६०)
अपवादत्यागा इति ९२ (३६१)
तथा-ग्रामकाराजादिविहरणमिति ९३
(३६२)
तथा-नियतकालचारितेति ९४ (३६३)
तथा-प्राय ऊर्ध्वस्थानमिति ९५ (३६४)

तथा-ईशनायामपबन्ध इति ९६ (३६५)
तथा-सदाऽप्यपचतेति ९७ (३६६)
तथा-ध्यानैकतानत्वमिति ९८
(३६७)

सम्यग्यतित्वमाराध्य,
महात्मानो यथोदितम् ।
संप्राप्तुवन्ति कल्याण-
मिहलोकं परत्र च ॥ २८ ॥
क्षीराश्रवादिलब्धयोष-
मासाद्य परमाक्षयम् ।
कुर्वन्ति भव्यसत्त्वाना-
मुपकारमनुत्तमम् ॥ २९ ॥
मुच्यन्ते चाथ संसाराद्,
अत्यन्तमसमञ्जसात् ।

जन्ममृत्युजराव्याधि-
रोगशोकाद्यपद्रुतात् ॥ ३० ॥
इति पंचमोऽध्यायः

अथ षष्ठोऽध्यायः

आशयांष्टुचितं व्याप्यो-
ऽनुष्ठानं क्षरयो विदुः ।
साध्यसिध्यश्नित्यस्माद्,
यतिधर्मो द्विधा भवः ॥३१॥
समग्रा यत्र सामग्री,
तदक्षेपेण सिद्धयति ।
दवीयसाऽपि कालेन,
वैकल्ये तु न जातुचिद् ॥ ३२ ॥

प्रणीताभोजनमिति ४६ (३१५)
 अतिमात्राभोग इति ४७ (३१६)
 विभूषापतिर्वर्जनमिति ४८ (३१७)
 तथा-तत्त्वाभिनिवेश इति ४९ (३१८)
 तथा-शुक्तोपधियारणोति ५० (३१९)
 तथा-सूच्छित्याग इति ५१ (३२०)
 तथा-अप्रतिवद्धविहरणमिति ५२
 (३२१)

विहितमिति प्रवृत्तिरिति ५९ (३२८)
 तथा-विधिना स्वाध्याययोग इति ६०
 (३२९)
 तथा-आवश्यकापरिहाणिरिति ६१
 (३३०)
 तथा-यथाशक्ति तपःसेवनमिति २६
 (३३१)
 तथा-परानुग्रहक्रियेति ६३ (३३२)
 तथा-गुणदोषनिरूपणमिति ६४
 (३३३)
 तथा-बहुगुणे प्रवृत्तिरिति ६५ (३३४)
 तथा-क्षान्तिमार्दिवमार्जवमकोभवेति
 ६६ (३३५)
 क्रोधाद्यनुदय इति ६७ (३३६)

तथा-वैफल्यकरणमिति ६८ (३३७)
 विपाकचिन्तेति ६९ (३३८)
 तथा-धर्मोचरो योग इति ७० (३३९)
 तथा-आत्मानुभेसेति ७१ (३४०)
 उचितप्रतिपत्तिरिति ७२ (३४१)
 तथा-प्रतिपक्षासेवनमिति ७३ (३४२)
 तथा-आज्ञाऽनुरूप्यतिरिति ७४ (३४३)
 तथा-समग्राह्यमिब्रवेति ७५ (३४४)
 तथा-परीषहजय इति ७६ (३४५)
 तथा-अभिग्रहग्रहणमिति ८० (३४९)
 तथा-विधिवत्पालनमिति ८१ (३५०)
 तथा-यथाऽहं ध्यातयोग इति ८२
 (३५१)
 तथा-अन्ते संलैखनेति ८३ (३५२)

पतापिनः, अमद्गुलावसाना इति ८ ११
(४५४)
तथा-काले धर्ममतिपत्तिरिति १२
(४५५)
तत्र च-शुरुसहायसंपदिति १३ (४५६)
ततश्च-साधु संयमानुष्ठानमिति १४
(४५७)
ततोऽपि-परिशुद्धाराधनेति १५ (४५८)
तत्र च-वधिवच्छरीरत्याग इति १६ (४५९)
ततो-विशिष्टतरं देवस्थानमिति १७ (४६०)
परं-गतिशरीरादिहीनमिति १८ (४६१)
तथा-रहितमौत्सुक्यदुःखेनेति २० (४६३)
अतिविशिष्टादहंदादिमदिति २१ (४६३)

ततः-तच्छ्रुतावपि विशिष्टदेश इत्या-
दि समानं पूर्वोक्ति २२ (४६५)
विशिष्टतरं तु सर्वमिति २३ (४६६)
छिष्टकर्मविगमादिति २४ (४६७)
शुभतरोदयादिति २५ (४६८)
जीववीर्योच्छ्वासादिति २६ (४६९)
परिणतिद्वयेरिति २७ (४७०)
तत्तथास्वभावत्वादिति २८ (४७१)
किंच-गभूतोदाराण्यपि तस्य भोग-
साधनानि, अयत्नोपनतत्वात् प्रासङ्गिकत्वा-
दभिष्वङ्गाभावात् कुत्सितत्वमद्वैतैः शुभानुव-
न्धित्वाद्दुदारसुखसाधनानि च बन्धहेतुत्वा-
भावेनेति २९ (४७२)
अशुभपरिणाम एव हि प्रधानं बन्ध-

कारणं, तदङ्गतया तु बाह्यमिति ३० (४७३)
तदभावे बाह्यादल्पबन्धभावादिति ३१
(४७४)
वचनप्रामाण्यादिति ३२ ४७५
बाह्योपमर्दोऽप्यसंज्ञिषु तथाश्रुतेरिति ३३
(४७६)
एवं परिणाम एव शुभो मोक्षकारण-
मपीति ३४ (४७७)
तदभावे समग्रक्रियायोगेऽपि मोक्षा-
सिद्धेरिति ३५ (४७८)
सर्वजीवानामेवानन्तशो श्रेयैक्योपपा-
तश्रवणादिति ३६ (४७९)
समग्रक्रियाऽभावे तदनवाप्तेरिति ३७
(४८०)

आदीं सर्वत्र तद्युक्त—

मप्रियधतुमिदं पुनः ॥ ३८ ॥

यथा—विशिष्टं देवसौख्यं यत्,

शिवसौख्यं च यत्परम ।

धर्मकल्पद्रुमस्येदं,

फलमाहुर्मनीषिणः ॥ ३९ ॥

इत्युक्तो धर्मः, साम्प्रतमस्य फलमनु-

वर्णयिष्यामः १ (४४४)

द्विविधं फलम्—अनन्तरपरम्परयोदा-

दिति २ (४४५)

तत्रानन्तरफलमुपप्लवङ्गास इति ३

(४४६)

तथा—भाषैश्वर्यद्विद्विरिति ४ (४४७)

तथा—जनप्रियत्वमिति ५ (४४८)

परम्परफलं तु भुगतजन्मोत्तमस्थान-

परम्परानिर्वाणावासिरिति ६ (४४९)

भुगतिर्विशिष्टदेवस्थानमिति ७(४५०)

तत्रोत्तमा रूपसंपत्, सतिस्थितिप्रभाव-

मुख्यतिलेश्यायोगः, विशुद्धेन्द्रियावधित्वं,

प्रकृष्टानि भोगसाधनानि, दिव्यो विमान-

निवहः, मनोहराण्युद्यानानि, रम्या ज-

लाशयाः, कान्ता अप्सरसः, अतिनिपुणाः

किङ्कराः, मगलयो नाट्यविधिः, चतुरो-

दारा भोगा, सदा चिचालहादः, अनेक-

सुखहेतुत्वं, कुशलानुबन्धः, महाकल्याणपू-

जाकरणं, तीर्थङ्करसेवा, सद्धर्मश्रुती रतिः,

सदा सुखित्वमिति ८ (४५१)

तथा—तच्च्युतावपि विशिष्टे देशे वि-

शिष्ट एव काले स्फीते महाशुभे निष्कल-

ङ्क्रेऽभ्यर्चने उद्देशे सदाचारेण आख्यापि-

कापुरुषशुभते अनेकमनोरथापूरकमत्यन्त-

निरवधं जन्मिति ९ (४५२)

सुन्दरं रूपं आलयो लक्षणानां रहि-

तमामयेन युज्यते मङ्गला संगतं कलाकलापेन

१० (४५३)

तथा—गुणपक्षपातः १ असदाचारभी-

रता २ कल्याणप्रिययोगः ३ सत्कथाश्र-

वणं ४ मार्गानुगो बोधः ५ सर्वेचित्तमा-

प्तिः, हिताय सत्त्वसंघातस्य, परितोषकरी-

शुश्रूषा, संवर्द्धनी गुणान्तरस्य, निदर्शनं

जनानां ६ अत्युदार आशयः ७ असा-

धारणा विषयाः, रहिताः संश्लेषेन, अपरो-

चारित्रिणां तत्साधनानुष्ठानविषयस्तु-
पदेशः, मतिपाल्यसा, कर्मवैचित्र्यादिति
६६ (४३३)

तत्संरक्षणानुष्ठानविषयश्च चक्रादिम-
हृत्यवसानभ्रमाधानज्ञातादिति ७ (४३४)
माध्यस्थ्ये तद्वैफल्यमेवेति ६८ (४३५)
स्वयंभ्रमणसिद्धेरिति ६९ (४३६)
भावयतिहिं तथा कुशलाशयत्वाद्दशा-
कोऽसमञ्जसमदृत्तावितरस्यामिवेतर इति
७० (४३७)
इति निदर्शनमात्रमिति ७१ (४३८)
न सर्वसाधन्ययोगेनेति ७२ (४३९)
यतिस्तदमदृत्तिनिमित्तस्य गरीयस्त्वान-
दिति ७३ (४४०)

वस्तुतः स्वाभाविकत्वादिति ७४
(४४१)

तथा 'सद्भाववृद्धेः फलोत्कर्षसाधना-
दिति ७६ (४४२)
उपलब्धविगमेन तथावभासनादिति
७६ (४४३)
एवंविषयतैः प्रायो,
भावशुद्धिमहात्मनः ।
विनिवृत्ताग्रहस्योच्चै-
र्गोक्षतुल्यो भवोऽपि हि ॥ ३४ ॥
सदर्थीनादिसंप्राप्तेः,
संतोषामृतयोगतः ।
भार्यैश्वर्यपथानत्वात्,
तदासन्नत्वतस्त्वया ॥ ३५ ॥

उक्तं भासादिपंथिय-
हृदया द्वादशाभिः परम् ।
तेजः प्राप्नोति चारित्रिं,
सर्वदेवेश्च उत्तमम् ॥ ३६ ॥
इति षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ।

अथ ससंमोऽध्यायः

फलप्रधान आरम्भः,
इति सन्नोक्तीवितः ।
संश्लेषादुक्तमस्यैदं,
व्यासतः पुनरुच्यते ॥ ३७ ॥
महत्स्यङ्गमदः श्रेष्ठं,
सत्त्वानां प्रायश्च यत् ।

गवतो बहुमानगर्भं स्मरणमिति ४१ (४०८)

भगवत्तैवमुक्तमित्याराधनायोगादिति

४२ (४०९)

एवं च प्रायो भगवत एव वैतसि स-

मवस्थानमिति ४३ (४१०)

तदाङ्गाऽऽराधनाच्च तद्भक्तिरेवेति ४४

(४११)

उपदेशपालनैव भगवद्भक्तिः, नान्या,

कृतकल्पत्वादिति ४५ (४१२)

उच्चितद्रूप्यस्त्ववस्थायि तद्द्रूपत्वादिति

४६ (४१३)

भावस्तथाद्गतया विधानादिति ४७

(४१४)

दृदि रियते च भगवति क्लिष्टकर्मवि-

गम इति ४८ (४१५)

जलानलवदनयोर्विरोधादिति ४९

(४१६)

इत्युचितानुष्ठाननैव सर्वत्र प्रधानमिति

५० (४१७)

प्रायोऽतिचारासंभवादिति ५१ (४१८)

यथाशक्ति प्रवृत्तेरिति ५२ (४१९)

सद्भावप्रतिबन्धादिति ५३ (४२०)

इतरथाऽऽर्चयानोपपत्तिरिति (५४)

(४२१)

अकार्त्वीत्सुख्यस्य तत्त्वतस्तत्त्वादिति

५५ (४२२)

नेदं प्रवृत्ति कालसाधनमिति ५६ (४२३)

इति सदीचिवमिति ५७ (४२४)

तदा तदसत्त्वादिति ५८ (४२५)

प्रभूतान्येव तु प्रवृत्तिकालसाधनानीति

५९ (४२६)

निदानश्रवणादेरपि केषांचित्प्रवृत्तिमा-

त्रदर्शनादिति ६० (४२७)

तस्यापि तथापारम्पर्यसाधनत्वमिति

६१ (४२८)

यतिधर्माधिकारश्चायमिति मतिषेध

इति ६२ (४२२)

न चैतत् परिणते चारित्रपरिणाम इति

६३ (४३०)

तस्य प्रसन्नगम्भीरत्वादिति ६४

(४३१)

हिवावहत्वादिति ६५ (४३२)

श्रीसुक्यवृद्धिर्हि दृक्षणमस्याः, हानिश्च
समयान्तरे इति ५८ (५३९)
न चैतत्तस्य भगवतः, आकालं तथाव-
स्थितेरिति ५९ (५४०)
कर्मक्षयाविशेषादिति ६० (५४१)
इति निरुपमसुखसिद्धिरिति ६१ (५४२)

सद्दयानवनिहना जीवो,
दण्ड्या कर्मन्धनं भुवि ।
सद्ब्रह्मादिपदैर्गीतं,
स याति परमं पदम् ॥ ४६ ॥
पूर्वाविधवशादेव,
तत्स्वभावत्तस्वया ।

अनन्तवीर्ययुक्तात्,
समयेनानुपपत्तः ॥ ४७ ॥
स तत्र दुःखविरहा-
दत्यन्तसुखसंगतः ।
तिष्ठत्ययोगो योगीन्द्र-
वन्द्यस्त्रिजगतीश्वरः ॥ ४८ ॥
इत्यष्टमोऽध्यायः

इति श्रीमद्भरिभद्रसूरिवर्यविरचितधर्मविन्दुसूत्राणि

तदनादित्वेन तथाभावसिद्धिरिति ३३

(५१४)

सर्वविप्रयुक्तस्य तु तथास्वभावत्वान्नि-
ष्ठितार्थत्वान्न तद्ग्रहणे निमित्तमिति ३४

(५१५)

नाजन्मनो जरेति ३५ (५१६)
एवं च-न मरणभयशक्तिरिति ३६

(५१७)

तथा-न चान्य छपद्म इति ३७ (५१८)
विशुद्धस्वरूपलाभ इति ३८ (५१९)
तथा-आत्यन्तिकी व्यावाधानिष्ठचित्ति-

ति-३९ (५२०)

सा निरुपमं सुखमिति ४० (५२१)
सर्वत्रप्रवृत्तेरिति ४१ (५२२)

समाप्तकार्यत्वादिति ४२ (५२३)

न चैतस्य क्वचिदौत्सुक्यमिति ४३

(५२४)

दुखं चैतत् स्वास्थ्यविनाशनेनेति ४४

(५२५)

दुःखशाक्त्युद्रेकतोऽस्वास्थ्यसिद्धेरिति

४५ (५२६)

अहितप्रवृत्त्येति ४६ (५२७)

स्वास्थ्यं तु निरस्तुक्ततया प्रवृत्तेरिति

४७ (५२८)

परमस्वास्थ्यहेतुत्वात् परमार्थतः स्वान-

स्थ्यमेवेति ४८ (५२९)

भावसारे हि प्रवृत्त्यप्रवृत्तौ सर्वत्र प्रधानो

व्यवहार इति ४९ (५३०)

प्रतीविसिद्धश्रायं सद्योगसत्त्वेवसायिति

५० (५३१)

सुस्वास्थ्यं च परमानन्द इति ५१

(५३२)

तदन्यनिरपेक्षत्वादिति ५२ (५३३)

अपेक्षाया दुःखरूपत्वादिति ५३ (५३४)

अर्थान्तरमाप्त्या हि तन्नष्टचित्तुःखत्वे-

नानिष्ठित्येवेति ५४ (५३५)

न चास्वार्थान्तरावाप्तिरिति ५५ (५३६)

स्वस्वभावनियतो ऋसौ विनिवृत्तेच्छा-

प्रपञ्च इति ५६ (५३७)

अतोऽक्रामत्वात्तत्स्वभावत्वात् कोका-

न्तसेत्राप्तिराप्तिः ५७ (५३८)

रोचारः, केवलाभिव्यक्तिः, परमसुखलाभ
इति ५ (४८६).

सद्भारोग्यासेरिति ६ (४८७)

भावसंनिपातक्षयादिति ७ ४८८

स्मदूषणादिति ८ (४८९)

अविषयेऽभिष्वङ्गाकरणाद्वाग्न इति ९
(४९०)

तत्रैवाभिव्यक्त्याकल्पमात्सर्यर्षिपादनाद्
द्वेष इति १० (४९१)

हेयतरभावाधिगमप्रतिबन्धविधानानामो-
ह इति ११ (४९२)

सत्स्वतेषु न यथावस्थितं सुखं, स्व-
धातुवैषम्यादिति १२ (४९३)

क्षीणेषु न दुःखं, निमित्ताभावादिति
१३ (४९४)

आत्यन्तिकभावरोगविणयात् परमेश्व-
रताऽऽसेस्तत्तथास्वभावत्वात् परमसुखभाव
इतीति १४ (४९५)

द्वैवेन्द्रहर्षजननमिति १५ (४९६)

तथा-पूजानुग्रहाद्भवेति १६ (४९७)

ततः-परं परार्थकरणमिति १७ (४९८)

अविच्छेदेन भूयसां मोहन्यकारण-
नयनं हृद्यैर्वचनयानुभिरिति १९ (५००)

सङ्गभावावप्रतिपत्तिरिति २० (५०१)

ततः-श्रद्धाभूतास्वादनमिति २१ (५०२)

ततः-सदनुष्ठानयोग इति २२ (५०३)

ततः-परमापायहानिरिति २३ (५०४)

सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तरः प्रकाम-
प्रभूतस्त्वोपकाराय अवन्यकारणं निवृ-
त्तेरिति २४ ५०५

इति परं परार्थकरणमिति २५ (५०६)

भवोपग्राहिकर्मविगम इति २६ (५०७)

ततः-निर्वाणगमनमिति २७ (५०८)

तत्र च-पुनर्जन्माद्यभाव इति २८
(५०९)

बीजाभावतोऽप्यमिति २९ (५१०)

कर्मविपाकत्वादिति ३० (५११)

अकर्म-चासाविति ३१ (५१२)

तद्वत् एव तदुग्रह इति ३२ (५१३)

इत्यपमादसुखद्वया तत्काष्ठासिद्धौ

निर्वाणावाप्तिरिवीति ३८ (४८१)

यात्किंचन धर्मं लोके,

स्थानं तत्सर्वमेव हि ।

अनुबन्ध गोपे

ति मानवः ॥ ४० ॥

धर्मश्चिन्तामणिः श्रेष्ठो,

धर्मः कल्याणमुत्तमम् ।

हित एकान्ततो धर्मो,

धर्म एवामृतं परम् ॥ ४१ ॥

चतुर्दशमहारतन-

सद्भोगान्नुष्वनुत्तमम् ।

चक्रवर्तिपदं प्रोक्तं,

धर्महेलाघिज्जुम्भितम् ॥ ४२ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः

अथ अष्टमः अध्यायः

—

किं चेह बहुनोक्तेन,

तीर्थकुत्वं जगद्धितम् ।

परिशुद्धादवामोति,

धर्माभ्यासाद्भरोत्तमः ॥ ४३ ॥

नातः परं जगत्प्रसिम्न,

धिष्यते स्थानसुत्तमम् ।

तीर्थकुत्वं यथा सन्त्यक्,

स्वपराधीपसाधकम् ॥ ४४ ॥

पञ्चस्वपि महाकल्या-

णेषु त्रैलोक्यशङ्करम् ।

तथैव स्वार्थसंसिद्धिः,

परं निर्वाणकारणम् ॥ ४५ ॥

इत्युक्तमायं धर्मफलम्, इदानीं तच्छे-

धर्मेव उदग्रपनुवर्णयिष्यामः १ (४८२)

तच्च [सुख] परम्परया प्रकृष्टभावशुद्धेः

सामान्यं चरमजन्म तथा तीर्थकुत्वं वेति

२ (४८३)

तत्राक्लिष्टमनुत्तरं विषयसौख्यं, हीन-

नभावविणमः, उदग्रतरा सम्पद्, मधुतो-

पकारकरणं, आशयविशुद्धिः, धर्ममधा-

नता, अवन्ध्यक्रियात्पिति ३ (४८४)

तथा-विशुद्धयमानामतिपातिचरणा-

वासिः, तत्सात्प्रभावः, भव्यप्रमोदहेतुता,

ध्यानसुखयोगः, अतिशयद्विप्राप्तिरिति

(४८५)

अपूर्वकरणं, क्षपकश्रेणिः, मोहसाग-

उपयोगप्रधानेति २९४
 उपलवधिगमे च ४४३
 उपलुतस्थानत्याग १६
 उपरागमात्रत्वाद् ३९९
 उपसर्गातिसहनमिति ३४६
 उपस्थितस्य प्रज्ञाचार २४८
 उपायतः कायपालनम् २६२
 उपायतो मोहनिन्देति ८५
 उभयनिबन्धनभाव ९५
 उभयहितमेवदिति २५५
 उकारः
 ऊर्ध्वीयस्तिर्यगा ५८
 ऊहापोहादियोग १६१

ककारः
 कञ्जुभावाऽऽसेवनमिति ८०
 एकारः
 एकत्रैव तत्क्रियेति ३२५
 एतत्स्यैयार्द्धि कुशलस्यै ३९६
 एतत्तु सम्भवत्यस्य १ २३
 एतदारोपणं दानं १५२
 एतद्रहिताणुवतादि १६८
 एतन्मूले च हिता ४०१
 एवं च प्रायो भगवत् ४१०
 एवं परिणाम एव शुभः ४७७
 एवं यः शुद्धयोगेन २२
 एवंविधयतेः ३४
 एवं विधिसमायुक्तः १९

एवं संवेगकूर्ध्व १०
 एवं स्वधर्मसंयुक्तं ४
 औकारः
 औत्सुक्यवृद्धिर्हि लक्षण ५३९
 ककारः
 कन्दर्पकोकुच्य १६३
 कर्मक्षयाविशेषादिति ५४१
 कर्मविपाकस्तदिति ५११
 कल्पनामात्रमन्यथेति १०५
 कल्याणपरम्परारव्यानम् ७६
 कषच्छेदयोरयत्न इति ९७
 कषादिप्ररूपणेति ९२
 काले धर्मप्रतिपत्तिः ४५५
 कालोचितवपेक्षेति ५४

आनयनप्रथमयोगो १६५
 आशुष्मिकयोगकारणं ३२
 आयोचितो व्यय इति २५
 आरभ्यत्याग इति २७८
 आवश्यकापरिहाणिरिति ३३०
 आशयाद्युचितं ज्यायः १३१
 इकारः
 इतरथाऽऽर्त्तव्यानोपपत्तिः ४२१
 इति निर्दर्शनमात्रमिति ४३८
 इति निरूपमसुखसिद्धिः ५४२
 इति परं परार्थकरणम् ५९६
 इति प्रदानफलवचेति १३७
 इति सुसुप्तोः सर्वत्र ४०४
 इति विशेषतो गृहस्थं २२७

इति सदोचितमिति ४२४
 इति सद्धर्मग्रहणार्हं उक्तः १३४
 इति सद्धर्मदेशनार्हं उक्तः ५९
 इत्यप्रमादसुखदृढ्या ४८१
 इत्युक्तमायं धर्मफलम् ४८२
 इत्युक्तो धर्मः, साम्प्रतमं ४४४
 इत्युक्तो यतिधर्मः ३६८
 इत्युक्तो यतिः २७०
 इत्युचितानुष्ठानमेव ३९३
 इत्युचितानुष्ठानमेव ४१७
 इन्द्रियाप्रयोग इति ३१२
 इयमेव प्रधानं ३९५
 इयं वक्ष्यमानबन्धनं १०४

उकारः
 उक्तं मासादिपर्यायं १३६
 उचितकालोपेक्षणम् २६१
 उचितच्छन्दमिति ३०७
 उचितद्रव्यस्तवस्थापि ४१३
 उचितमतिपत्तिरिति ३४१
 उचितवेलयाऽऽजामनमिति १९६
 उचितानुष्ठानं हि ३८०
 उचितेऽनुज्ञापना ३००
 उचितोपचारकरणम् १८१
 उचितोपचारश्चेति १४८
 उत्तमधर्ममतिपत्त्यसिद्धिणीः १४१
 उद्वेगविवेकभावाद् ३८१
 उपदेशपालनेव ४१२

अपूर्वकारणं क्षपकश्रेणिः ४८६
 अपेक्षया दुःखरूपं ५३४
 अपतिबद्धविहरणमिति ३२१
 अपत्युपेक्षिताप्रमाजितं १६६
 अवोधेऽपि फलं प्रोक्तं १११
 अवोधेऽप्यनिन्देति ६३
 अभिप्रग्रहग्रहणम् ३४९
 अभिनिवेशत्यागः २९८
 अभिन्न एवामरणं ११७
 अमीषामन्तरदर्शनम् ९६
 अयुक्तं कार्ष्णिपणधनस्य २४३
 अयोध्येऽग्रहणमिति ३०२
 अरक्तद्विष्टतेति २८४
 अरिषड्वर्णत्यागेन १५

अर्थान्तरमात्स्या हि ५३५
 अर्हः अर्हसमीपे २२८
 अल्पोपधित्वमिति ३५९
 अवग्रहशुद्धिरिति ३२३
 अविच्छेदेन भूयसां ५००
 अविषयेऽभिष्वङ्गकरं ४९०
 अशक्ये बहिश्चार इति २८८
 अशक्ये भावप्रति० १८९
 अशक्ये भावमतिपत्ति० ७१
 अशुभपरिणाम एव ४७३
 असङ्गतया समशत्रु० २६७
 असत्प्रलापा श्रुतिरिति २९७
 असत्यापाये न १२९
 असदाचारगर्हणाद् ३९२

असदाचारगर्हेति ७७
 असदाचारैरसंसर्गे इति २९
 अस्थानाभाषणम् २८९
 अहितयथैवान्यदिति ६
 अहितप्रवृत्त्येति ५२७
 आकारः
 आगमैकपरता १८७
 आघाताद्यदृष्टिरिति २८२
 आज्ञाऽनुरम्यतिरिति ३४३
 आत्मकवस्य देहेनेति १२०
 आत्मानुग्रहचिन्तनमिति २७६
 आत्मानुभेसेति ३४०
 आत्यन्तिकभावरीगं ४९५
 आत्यन्तिकी न्याबाधां ५२०

धर्मविन्दुगतसूत्राद्यकारादिः

अकारः

- अकथन उभयाफल० १४४
 अकर्म चासाविति ५१२
 अकारणमेतदिति २३६
 अकालीत्युक्त्यस्य ४२२
 अजीर्णोऽभोजनमिति ४३
 अत एव तस्मिन् यत्न० १७१
 अत एव भावनादृष्ट० ४०२
 अतिप्रकटातिगमस्य २०
 अतिमात्रायोग इति ३१६
 अतिविशिष्टालहदादि० ४६४
 अतिसम्बन्धजनमिति ४८
 अतोऽकामत्वात् तत् ५३८

- अतोऽनुष्ठानाचक्राव० २६८
 अतोऽन्यथाऽपि प्रवृत्तौ ११
 अतोऽन्यथैवत्वसिद्धिः १२२
 अथ प्रवृत्त्यार्हः २२९
 अदेशकालचर्यार्पिरि० ४५
 अननुष्ठानमन्यद् ३८२
 अनन्तरानुष्ठाने० २६४
 अनभिनिवेशवांसु ३८७
 अनभिग्रहणोपतया ५
 अतित्ये चापराहिसनेन ११४
 अनुग्रहधियाऽभ्युप० २५९
 अनुचितप्रतिपत्तौ ३८५
 अनुचिताग्रहणमिति २९९
 अनुद्वेजनीया प्रवृत्तिः ३३

- अनुबन्धे प्रयत्न इति ५३
 अनुमतिश्चेत्तरेवेति १४३
 अनेकनिर्गमादिवर्जनम् २३
 अन्ते संलेशनेति ३५२
 अन्यतरवाधासम्भवे ५१
 अन्यतरवैकल्येऽपि २४५
 अन्यथा तदयोग इति ११२
 अन्यथा याचितकमण्डनम् १०१
 अन्ययोगस्य ग्रह इति ३०३
 अपवर्गः फलं यस्य १२६
 अपवर्गालोचनमिति २२३
 अपवादत्याग इति ३६१
 अपावपरिरक्षोयोग, ३७
 अपावहेतुत्वदेशनेति ८१

धकारः
धनदो धनार्थिनां प्रोक्तः । २
धर्मग्रहणं हि सत्यतिपत्तिमत् १३५
धर्मचिन्तया स्वपत्तिमिति १७५
धर्मप्रधानो व्यवहार इति १९७
धर्मश्चिन्तामणिः श्रेष्ठः । ४१
धर्मयोपयोग इति ३०८
धर्मो धनबुद्धिरिति १९९
धर्मोत्तरो योग इति ३३९
धर्मोपादेयतां ज्ञात्वा । १४
ध्यानैकवानत्वमित्तीति ३६७
नकारः
न चान्य उपद्रव० ५१८
न चासदर्थितिवेश० ३८४

न चास्यार्थान्तरावाप्तिरिति ५३६
न चैतत्तस्य भगवतः ५४०
न चैतत् परिणते ४३०
न चैतस्य कर्चिर्दास्तुक्यम् ५२४
न दोषो योऽप्यतायाम् २४४
न धर्मं भायेति २५४
न भूयस्तद्बन्धनम् १२८
न मरणभयशक्तिः ५१७
नमस्कारादिचिन्तनम् २१९
नमस्कारेणावबोधः १७६
नवादिपूर्वधरस्य तु ३७८
न सर्वसाधन्ययोगेन ४३९
न साधयति यः सन्ध्याज्ञः । ९
नहि श्रुतमय्या प्रज्ञया ३९८

नाजन्मनो जरेति ५१६
नातः परं जगत्यस्मिन् । ४४
नातन्त्ववेदिवाद्दः १०२
नारकदुःखोपवर्णनमिति ८२
नित्य एवाविकारतः ११३
निदानपरिहार इति ३२७
निदानश्रवणादेरपि ४२७
निपुणभावाच्चिन्तनम् १९१
निमित्तपरीक्षेति २२
निमित्तपरीक्षेति २६०
निमित्तोपयोग इति ३०१
नियतकालचारित्तेति ३६३
नियम एवायमिति २३२
निरपेक्षधर्मोचितस्यापि ३७७

तदभावे बालादहर० ४७४
 तदभावे समग्रक्रिययोगेऽपि ४७८
 तदान्नया पद्यच्चिरिति ३०६
 तदाज्ञाऽऽराधनाच्च ४११
 तदा तदसत्त्वादिति ४२५
 तदुत्तरकार्यचिन्तेति २११
 तदीचित्यावायनम् ४०
 तदर्थकिञ्चहुमानाविति २७३
 तद्भावे निर्गत एव ४०५
 तद्भावेऽप्यर्थ इति १३२
 तद्भावेऽपि तापाभावे ९८
 तद्वत् एव तद्ग्रह ५१३
 तद्वन्तो हि दृष्टापापयोगे ४०३
 तन्नावतार इति ६७

तपीयोगकारणं २६९
 तस्माद्यो यस्य योग्यः । ३३
 तस्य प्रसन्नगर्भोरत्वाद् ४३१
 तस्य यथोचितं विनियोग० ३५
 तस्यापि तथा पारम्पर्ये० ४२८
 तस्यैव च गुरुत्वाद् ३७३
 तुल्यात्प्रकाञ्चनतेति ३४८
 त्रिधैर्यशुद्धिः २८०

दकारः

दिग्गतभोगोपयोगपान० १५०
 दुर्लभं प्राप्य यानुत्पं । ५
 दुःकुलजनमप्रशस्तिः ८३
 दुःखपरम्परानिर्वेदनम् ८४
 दुःखशक्त्युद्रेकवः ५२६

दुःखं चैतत् स्वास्थ्य० ५२५
 दुःखितेष्वनुक्रमपा २०४
 दुःस्वप्नादिकथनमिति २५१
 दृष्टवदपायेभ्यः ४००
 दृष्टादृष्टवापामोतता १३
 दृष्टेष्टवाधेति १२१
 देवर्द्धिवर्णनामिति ७४
 देवातिथिदीनप्रतिपत्तिः ३९
 देवेन्द्रहर्षजननम् ४९६
 देशनायामप्रबन्धः ३६५
 देहकृतस्यात्मनाऽनुपयोगः ११९
 देवहस्तया तथा निर्वेदनं २५३
 द्रव्ये सन्तोषपर (प्रधान) तेति १९८
 द्विविधं फलय ४४५

चलसाधुवन्दनम् १८३
चैत्यादिद्वजाधुरःसरं २०८

उकारः

जनप्रियत्वमिति ४४८
जलानलवदनयोः ४१६
जिनवचनश्रवणादेव १३९
जिनवचनश्रवणे १८६
जीववीर्योद्धासादिति ४६९
ज्ञानाद्याचारकथनम् ६९

तकारः

तच्च प्रायो जिनवचनतः १३६
तच्च सुखपरम्परया ४८३
तच्छुभगावपि विशिष्टे ४६२-४६६
तच्छुद्धी हि तत्साफल्यम् ९९

ततो विशुद्धं ब्रह्मचर्यम् ३६६
ततो हि नियमतः ९

तत्कथाऽश्रवणमिति २८३

तत्कतुं प्रशंसोपचाराविति १९०

तत्कल्पस्य च ३७९

तत्तथास्वभावत्वादिति ४७१

तत्तथाभिनिवेश इति ३१८

तत्तद्वृत्तिदेवताधिभुक्तिं ६०

तत्प्रयोजनेषु ३६

तत्सम्भवपालनावेषोक्तिं ९४

तत्संरक्षणानुष्ठानं ४३४

तत्स्वरूपकथनम् ७८

तत्र कल्याणाशयस्य ३६९

तत्र च गृहस्थधर्मोऽपि २

तत्र सापेक्षयतिधर्मं २७१

तत्र सामान्यतो गृहस्थधर्मः ३

तत्राच्छिष्टमनुसरं ४८४

तत्रानन्तरफलशुफलवद्भासाः ४४६

तत्र ह्यचिन्त्यचिन्तामणिं ४०८

तत्रैवाग्निज्वालां ४९१

तत्रोत्तमा रूपसम्पत् ४६१

तथा तयोपधायोगः २६०

तथावचिस्वभावत्वादिति ३९०

तदनपायित्वेऽपि ७

तदनादित्वेन ६१४

तदनु तन्नैर्गुण्यभावनेति २२२

तदन्यनिरपेक्षत्वाद् ६३३

तदन्वेव प्रत्याख्यानं २०९

किञ्च प्रभृतोदारारण्यपि ४७२
 कि चेह बहुनोक्तेन । ४३
 कुटयान्तरद्रामपत्यवर्जनम् ३१३
 कुशलभावनायां प्रबन्ध० २१२
 कुतकत्वेऽयनीतकाल० १०९
 कुताकृतपत्युपक्षेति १९५
 क्रोधाद्यनुदय इति ३३६
 क्लिष्टकर्मविगमाद् ४६७
 क्लिष्टकर्मोदयादतिचाराः १६९
 क्षान्तिर्पादिवर्माणैव० ३३५
 क्षीणेषु न दुःखं ४९४
 क्षीराश्रवादिक्लब्धयोपमा० । २९
 क्षेत्रवारतुदिरण्यसुवर्ण० १६०
 क्षेत्रादिशुद्धी वन्दनादिशुद्ध्या २६६

गकारः

गतिधरीरादिहीनम् ४६२
 गहिनेषु गाढमप्रवृत्तिरिति २७
 गर्ह्यं ज्ञानस्वर्गारवरक्षे ३८
 गुणदोषनिरूपणम् ३३३
 गुणपक्षपातः असदाचार० ४५४
 गुणपक्षपातितेति ५७
 गुणपान्नाद् गुणान्तरभावे २४१
 गुणमानासिद्धी २३७
 गुरुजननाद्यनुशेति २४९
 गुरुनिर्वेदनमिति २५८
 गुरुपदाहंस्तु इत्यम्भूत एव २३०
 गुरुलाघवापेक्षणमिति २०६
 गुरुसमीपे प्रत्याख्यान० १८४

गुरुसमीपे प्रश्न इति १९२
 गुरुसहायसम्पदिति ४५६
 गुरोर्निर्वेदनमिति ३०४
 गुर्वन्तेवासितेति २७२
 गृहपतिपुत्रमोक्षज्ञाताद् १४६
 गृहीतेष्वनतिचारपालनम् १५३
 ग्रन्थिभेदेनत्यन्तसंक्षेप० १२७
 शार्पकरात्रादि० ३६२
 जलानादिकार्याभिप्रयोग० १९४
 जलानादिप्रतिपत्तिरिति २८५
 जलानोपधादिज्ञातात् २५७

चकारः

चतुर्दशमहारत्नसद्- । ४२
 चारित्रिणां तत्साधनानु० ४३३

यथोचितं गुणवृद्धिरिति २२५
यथोचितं चैत्यगृहगमनम् १७९
यथोचितं तत्प्रतिपत्तिरिति २१५
यस्तु नवविधो मोहात् । २४
शुक्तोपधिधारणेति ३१९
योगत्रयस्याप्युदग्रं ३७६
योगदुष्प्रणिधानात् १६४
योगवन्दननिमित्तादिगाकारं १४७
योगाभ्यास इति २१८
योग्यो ह्येवविधः प्रोक्तः । १५
रहितमौत्सुक्यदुःखेनेति ४६३
रागे षमोहा हि दोषाः ४८९
लक्षणोपेतग्रहास इति २१

लोकापवादभीरुतेति २०५
लौल्यत्याग इति ४२
व
वचनशुक्तेति ३५८
वचनप्रमाण्यादिति ४७६-३७०
वचनाद्यदनुष्ठानम् । ३
वचनोपर्योगपूर्वा ४०६
विधिवच्छरीरत्यागः ४५९
वरवोधिलक्षणप्ररूपणा १२५
वर्तमानताकल्पं ११०
वस्तुतः स्वाभावेकं ४४१
वात्सल्यभेदेविविति १७४
विक्रयावर्जनमिति २९३
विधिनाऽनुप्रवेश इति १८०

विधिना देहत्याग ३५६
विधिना प्रवृत्तिरिति २७५
विधिना स्वाध्याययोग इति ३२९
विधिप्रतिषेधौ कथ इति ९३
विधिवत् पालनम् ३५०
विपर्ययलिङ्गसेवेति २५२
विपाकचिन्तेति ३३८
विभवाद्यनुरूपो वेधो २४
विभवोचितं विधिना २०१
विभूयापरिवर्जनमिति ३१७
विक्रयवसतिसेवेति ३०९
विशिष्टतरं तु सर्वम् ४६६
विशिष्टतरं देवस्थानम् ४६०
विशिष्टं देवसौख्यं । ३९

भगवद्भवचनमापाण्याद् १४५
 भर्तव्यभरणमिति ३४
 भवन्ति त्वल्पा अपि २४७
 भवस्थितप्रक्षणमिति २२१
 भवस्वरूपविज्ञानात् । २७
 भवोपग्राहिकर्मविगमः ५०७
 भव्यत्वादितोऽसाविति १२६
 भावतः प्रयत्न इति २८७
 भावतः स्ववपाठः १८२
 भावनातो रागादिक्षयः १३१
 भावनासारत्वात् ३९४
 भावनानुगतस्य ३९७
 भावयति हि तया कुशलं ४३७
 भावद्विकरणमिति २६३

भावसन्निपातक्षयादिति ४८८
 भावसंश्लेषनायां यत्नः ३५४
 भावसारे हि प्रवृत्त्यं ५३०
 भावस्तवाद्भवया ४१४
 भावैश्वर्यवृद्धिरिति ४४७
 भिक्षाभोजनमिति २८१
 भिन्न एव देहात् ११५
 भूयो भूय तपदेशः ६५
 म

भासादिकल्प इतिः ३२४
 मित्योपदेशरस्य ० १५७
 मुच्यन्ते चाशु संसाराद् । ३०
 मूर्च्छन्त्याग इति ३२०
 य
 यतिधर्माधिकारश्च ४२९
 यत्वेस्तदप्रवृत्ति ० ४४०
 यत्किञ्चिदेतदिति २४०
 यत्किञ्चन शुभं लोके । ४०
 यथाऽर्हं ध्यानयोगः ३५१
 यथाशक्ति तपःसेवनम् ३३१
 यथाशक्ति प्रवृत्तेः ४१९
 यथाशक्ति सोविहित्यापादनम् २५६
 ययोश्चित्तलोकायनेति ४६

पूर्वकीडितास्मृतिरिति ३१४
पूर्वाविषयवादेव । ४७
पृथिव्याद्यसंपृष्टनम् २७९
पणम्य परमात्मानं । १
पणीताभोजनमिति ३१५
प्रतिपक्षासेवनम् ३४२
प्रतिपन्नानुपेक्षेति २६६
प्रतीतिसिद्धश्चाय ५३१
प्रत्यहं धर्मश्रवणम् ५५
प्रधानसाधुपरिग्रह इति १८
प्रभूतान्येव तु ४२६
प्रयत्नकृतावश्यकस्य १७७
प्रयोग आक्षेपण्या इति ६८
प्रवाहतोऽनादिमानिति १०८

पट्टत्यङ्गपदः श्रेष्ठं । ३८
प्रसिद्धदेशाचारपालनम् ४६
प्रशमसंवेगनिर्वदानुकम्पा १४०
प्रशस्तभावक्रियेति २२०
प्रतिहार्योपरयोग ४९८
प्राय ऊर्ध्वस्थानम् ३६४
प्रायोऽतिचारसम्भवाद् ४५८
प्रायः सद्धर्मबीजानि । ७
फ
फलप्रधान आरम्भः । ३७
फलप्रत्यणोति ७३
फलवन्तौ च तौ वास्तवाविति १००
व
वध्यमान आत्मा वन्धनम् १०६

वन्धयोक्षोपपत्तितः १०३
वन्धवधच्छविच्छेदा १५६
बलापाये प्रतिक्रियेति ४४
बलाबलापेक्षणमिति ५२
बहुगुणे पृष्टतिरिति २०७
बहुगुणे पृष्टतिरिति ३३४
बहुत्वात् परीक्षावतारः ९१
बाहुभ्यां दुस्तरौ यद्दत् १२५
बाह्योपमर्दोऽप्यसंज्ञिषु ४७६
बीजनाशो यथाऽभूर्मा १८
बीजाभावतोऽयमिति ५१०
बोधे महोपवर्णनम् ६६
भ
भगवतैवमुक्तमित्याराधन ४०९

निरपेक्षयतिधर्मः ३५७
 निरर्थकश्चानुग्रह इति ११६
 निरीहशक्यपालनेति ७०
 निर्गुणस्य कथञ्चित् २३५
 निर्णयावधारणमिति १९३
 निर्वर्णफलपत्र ३८३
 निर्वर्णगमनम् ५०८
 निश्चितद्वितीकितरिति २९५
 निषद्यानुपवेशनम् ३११
 निष्यतिकर्मशरीरता २६०
 नेदं प्रवृत्तिकालसाधनम् ४२३
 नेतदेवमिति बालमीकिः २३४
 नेतदेवमिति सन्नान्दिति २३८
 नोपकारो जगत्यस्मिन् । १२

न्याय एव ह्यर्थाद्युपनिषत् ८
 न्यायोपात्तं हि विचक्षुभय० ४
 पकारः
 पञ्चस्वपि महाकल्याणेषु । ४५
 पदं पदेन भेषावी । १७
 परकृतविलवास इति ३२२
 परमस्वार्थ्यहेतुत्वात् ५२९
 परमापायहानिरिति ५०४
 परम्परफलं तु ४४९
 परम्परार्थकरणं ४९९
 परविवाहकरणोत्तर० १५९
 परस्परानुपधातेन ५०
 परानुग्रहक्रियेति ३३२
 परार्थसम्पादनोपपत्तेः ३७२

परिणतिवृद्धेरिति ४७०
 परिणते गम्भीरदेशनायोगः ८९
 परिणामपरीक्षेति १२३
 परिणामिन्यात्मनि १११
 परिशुद्धाराधनेति ४५८
 परीषहजय इति ३४५
 परोद्दिगाहेतुवेति २८६
 पादद्विगुणहीनी २३१
 पारुष्यपरित्याग इति २९१
 पालनोपायोपदेश इति ७२
 पुनर्जन्माद्यभाव० ५०९
 पुरुषकारसत्कथेति ८७
 पूजानुग्रहाज्ञेति ४९७
 पूजापुरस्सरं चैत्यादिवन्दनम् २१६

अनिग्रहणा बलंभी २०७
 अन्यधर्मस्थिताः सत्त्वाः ८९
 अन्योपकारकरणं १२८
 अप्पेण बहुमतेज्जा १२९
 अभिसन्धीः फलं भिन्नम् १६७
 अभ्युत्थानादियोगश्च २६
 अपायोऽपि हि भावेन १४९
 अर्धवंतुपपन्नानि ७६
 अर्थदावविधानेऽपि ६१
 अयस्यमेव भोक्तव्यं ८
 अशोकदक्षः सुरगुण्यं २१६
 असत्याः-सत्यसङ्काशाः १४७
 असद्व्ययपरित्यागः १२

असन्तो नाभ्यर्थाः २१२
 अस्मिन् हृदयस्ये सति १९१
 अहो अन्यपुरन्धीणां १९२
 अहो चौडक्यपुत्रीणां १८६

आकारः

आणीहेणाणंतां २१३
 आसे तुं द्रवगन्धिवत्वं ३३
 आयुंययमनालोच्य २०
 आयादूर्द्धं नियुञ्जीत १९

इकारः

इतः क्रोधो गुधः प्रकटयति १३७
 इय अन्नेणऽपि १६६
 इंगाळी वणसाढी १०९

उकारः

उच्छुवणे साखिवणे १६२
 उपदेशः शुभो नित्यं ३८
 उपदेशं विनाऽप्यर्थं ६०
 उपदृष्टस्य दोषेभ्यः १०३
 उपपण्णा उपपण्णा १६८
 उभयन्त्रविय किरिया १९६

एकारः

एक एव सुहृद्वर्मः ९८
 एकस्तावदसंशयं १३८
 एवमसंतोऽपि इमो ११३
 एवं खु जलपीलणं ११०
 एष पञ्चनमस्कारः ११७
 एदम्पर्यगतं यद् विध्यादीं २०६

औकारः

वृत्तिगतं
 श्लोका-
 चकारा-
 दि

सानुबन्धसुखभाव० ५०६
 सान्ध्यविधिपालनेति २१४
 साधायिकदेज्ञावकाशिक० १५१
 सामान्यचर्याऽस्येति १७२
 शुक्लजागपनोक्तिः ७६
 सुगतिविशिष्टदंशस्थानम् ४५०
 सुन्दरं रूपं आलयः ४५३
 सुस्यारथ्यं न परमानन्दः ५३२
 सुसुप्तावर्षानिपतिः ५०१
 सौऽस्वयंभवं भवतीति २४२
 सौऽयमनुष्टावभेदात् १
 रस्यलिनप्रतिपत्तिरिति २९०
 स्त्रीकथापरिहार इति ३१०
 स्तेनप्रयोगतदाहृता० १५८

स्तोकात् गुणान् समाराधय । १८
 रथानि शुक्लरुणमिति १९
 रथुलगाणातिपातादिभ्यः १४९
 स्वयमदानमिति ३०५
 स्वयं परिहार इति ७९
 स्वयोज्यस्याश्रयणमिति १७
 स्वयं भ्रमणसिद्धेः ४३६
 स्वस्यभावनिधने
 स्वस्वभावोत्कर्षादिति ३८८
 स्वस्येत्वं तु निरस्त्युक्तया ५२८
 ह
 दितावहत्वादिति ४३२
 हिंसादयस्त्वद्योगहेतवः १०७
 हीनिषु हीनक्रम इति ४७

हेतवश्चाधिगम० ४९२
 हृदि स्थिते च भगवति ४१५
 हृत्सिगतश्लोकाद्यकाराद्यनुक्रमः
 अकार
 अजीर्णभक्षा रोगाः ३२
 अद्धारस सुरिसेसुं १७५
 अणगारं परंक्रमं १६९
 अतथ्यान्यपि तथ्यानि १४८
 अतिपरिचयाद्वज्रा ३७
 अत्युष्णात् सत्यनादजाद० १२४
 अत्तरापूर्वकं सर्वं २०४
 अनशनपूनादरता ६०
 अनादिनिधने द्रव्ये १२५

सदाज्ञाऽऽराधनायोगाद् । २०
सदाऽप्रपत्ततेति ३६६
सदाऽरोभ्यासोरिति ४८७
सद्वर्तनादिसम्प्राप्तेः । ३५
सद्व्ययानवन्दिना जीवः । ४६
सद्वर्मश्रवणादेवं । १३
सन्भावप्रतिबन्धाद् ४२०
सन्नागदृष्टेः फलोत्कर्षे ४४२
सन्तानप्रवृत्तः ३७५
सम्प्रक्रियाऽथावे ४८०
सम्प्रगुणसाध्यस्य २३३
सम्प्रा यत्र सामग्री । ३२
सम्यग्दुषिञ्जतेति ३४४
समानकुलशोलादि १२

समानधार्मिकमध्ये १७३
समाप्तकार्यत्वादिति ५२३
सम्पूर्णदशापूर्वविदः ३७१
सम्भववादेव श्रेयस्त्वसिद्धेः २३९
सम्भवति नद्वनोऽपि ३८६
सम्यक् तदर्थीकोचनम् १८६
सम्यक् तदधिकारव्यानम् ६२
सम्यक् प्रत्याख्यानक्रिया १७८
सम्यग्भयतित्वमाराध्य । २८
सर्वजीवानामेव ४७९
सर्वजापिशुनतेति २९२
सर्वत्रापवृत्तेरिति ५२२
सर्वत्रापमत्वमिति ३२६
सर्वथा दुःखमोक्षणादिति ३७४

सर्वथा भयत्याग इति ३४७
सर्वशुपपन्नमिति २४६
सर्वमेव शुभतरं ४६१
सर्वविगमुक्तस्य ५१५
सर्वानिभिनिवेशा इति ५६
सर्वेष्ववर्णनादत्यागो २८
सहिष्णोः प्रयोगेऽन्तरायः १४२
संसर्गः सदाचारैरिति ३०
संहननाद्यपेक्षणमिति ३५३
साल्पयतः कालभोजनम् ४१
साधारणगुणप्रदांसिति ६१
साधुविश्वासापणक्रियेति २१७
साधुसंयमानुष्ठानम् ४५७
सा निरुपयं सुखम् ५२१

विशुद्धस्वरूपलाभः ५१९
 विशुद्धं सदनुष्ठानं । २१
 विशुद्धेश्वरित्रप १३०
 विशुद्धयमानप्रतिपाति० ४८५
 विशेषतो गृहस्थस्य । १६
 विहितमिति प्रवृत्तिरिति ३२८
 विहितानुष्ठान० १७०
 वीतरागधर्मसाधनः क्षेत्रम् २०३
 वीर्यदिर्वर्णनमिति ८८
 वृत्तस्थज्ञानवृद्धसेवेति ४९
 वंपल्यकरणं ३३७
 व्रतपरिणामरक्षिति २७७
 व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च १५५
 वा

शक्तितस्त्यागतपसी २६५
 शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सा० १५४
 शरीरस्थितौ प्रयत्नः २१०
 शासनोन्नतिकरणं २००
 शिष्टुच्चरितप्रशंसनम् १४
 शिष्टुच्चरितश्रवणमिति २१३
 शुद्धे वन्यधर्मदकथनम् १२४
 शुभतरोदयादिति ४६८
 शुश्रूषाभावकरणम् ६४
 शुद्धाशुतास्वादनम् ५०२
 श्रवणादौ प्रतिपत्तेरिति ३९१
 श्रामण्यानुराग इति २२४
 श्रतधर्मकथनमिति ९०
 श्रुतशक्त्यपालनम् १८८

स
 स आत्यन्तिको दुःखविनामः १३३
 सच्चिचनिक्षेपपिधान० १६७
 सच्चित्तसंबद्ध० १६२
 सज्ज्ञानप्रशंसनमिति ८६
 स तत्र दुःखविरहाद् । ४८
 सति सम्यग्दर्शने १३८
 सत्कारादिविधिनिःसङ्गता २०२
 सत्त्वादेषु भैत्र्यादियोग इतीति २२६
 सत्स्यंतेषु न यथावस्थितं ४९३
 सत्यस्मिन्नायत्याम् १०
 सत्येतस्मिन्नायत्याम् । ६
 सदनुष्ठानयोग इति ५०३
 सदाज्ञाऽऽकरणमिति २७४

सूच्छीं प्रलापो वमथुः ३६
 मृत्योरभावान्निचमः १०६
 भेदं दण्डं धरां छत्रं ८६
 यकारः
 यच्च कामसुखं २१४
 यनिर्ध्यानादिशुक्तो यः १५६
 यत्तु महावाचयार्थं २००
 यद्यपि निर्गतमायः ११४
 यद्यपि सकलां योगी २१
 यदि सत्सङ्गनिरतो २३
 यन्न प्रयान्ति पुरुषाः ६६
 यस्य त्वनादरः शास्त्रे ५६
 यः काकिणीमप्यपथः ४१
 यः पालयित्वा चरण विशुद्धं १८६

यः श्राद्धो भन्यते मान्यान् ५६
 याभेव रात्रिं प्रथमामुपैति १४३
 यौवनं नगनदारपदोपर्यं १३५
 रकारः
 रागद्वेषी यदि स्याताम १६०
 राजदण्डभयात् पापं ७
 लकारः
 लक्ष्मीं विधातुं सकलां समर्थं ८८
 लैवमलेवहं वा १९४
 लोभो परस्व दोसे १७१
 लोकः खलवाधारः सर्वेषां ३६
 लोकाचारानुद्धिचिध १३
 लोकापवादभीस्त्वं ९
 वकारः

वचनीयमेव मरणं १२९
 वल्लेज्जा संसणि २१०
 वपनं धर्मबीजरस्य ४६
 वरं ज्वालाऽऽकुले क्षिप्ती ६५
 वाक्यार्थमात्रविषयं १९९
 वासं कोटीसहस्रं १९७
 विश्रहं गदभुजङ्गमात्म्या १३६
 विचीरोच्छेयस्मि य गिहिणो २
 विहाय पौरुषं कर्म ८४
 वृद्धावर्थमसङ्गस्य १५७
 वृद्धौ च मातापितरौ २७
 वेयण वेयावच्चै १७९
 वाकारः
 वासे भक्तिर्जगद्बन्धैः ५८

निपानमिव मण्डूकाः ५
निराकरिष्युर्यदि १७३
निर्जरणलोकविस्तर० ९५
निर्जिनप्रदप्रदानानां २११
निःस्वान्धपङ्गवो ये तु १५९
नोदन्वानर्थितामेति ६

पकारः

पञ्चैतानि पवित्राणि ४८
पडिभगस्स मयस्सवि १६१
परदारवज्जिणो पंच १०८
परलोकविधीं शास्त्रात् ४९
परहितचिन्ता भैत्री १४२
परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं ९२
परिमितसुपशुब्जानो ११९

पंडप् वाइप् कीवे १७७
पात्रे दीनादिवर्गो च ३
पादमायाद्विधिं कुर्यात् १८
पानाहारदयो यस्य ३१
पापामर्याषधं शास्त्रं ५३
पापेनैवार्थरागान्धः ४
पिंडं सिद्धं च वत्थं च १७४
पुवाभिमुहो उत्तरमुहो १५३
पूजनं चास्य विज्ञेयं २४
प्रदानं प्रच्छन्नं ४८
प्रद्वज्यां प्रतिपन्नः १५८
प्रस्तावे पितयाषित्वम् ११
प्राप्ताः श्रियः सकलकाम० १३९
प्रायश्चित्तध्याने ६१

प्रायेणाकृतकृत्यत्वात् १९३
पकारः
वडिशामिषवत्तुच्छे ७९
बालस्त्रीमूढसूर्यार्णिणाम् ५९
बाले बुद्धे नपुंसे य १७५
भकारः
भावयितव्यमनित्य० ९४
भोगा दानेन भवन्ति २०५
भकारः
मर्षैवार्यं दीषः १६६
मलषातयोर्विगन्धः ३४
मलिनस्य यथाऽत्यन्तं ५७
माता पिता कक्षाचार्यः २५
मानुष्यैकेऽपि दारिद्र्यं ७१

तत्कारी स्यात्स नियमात् १
तत्पर्यायविनाशो २३
तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसा० २६
तन्नेत्रैस्त्रिभिरीक्षते न ८०
तस्मात् निच्चसईए १२१
तस्मात् तदैव धर्मार्थि ५२
तस्मादनन्तमजरं १४०
तं शब्दमात्रेण वदन्ति धर्मं ८७
तित्यंकरभत्तीए ११२
नित्ये सुत्तथाणं १४४
तियिपवंत्सिवाः सर्वे २९
तिहि उत्तराहि १५०
तीक्ष्णैरसिभिदीभिः ६७
तेः कर्मभिः स जीवो ७३

दकारः
दर्पःश्रमयति नीचान् ४३
द्विषद्विषतमोरोगैः ६४
दासे दुहे सूहे १७६
दुर्गा तात्रदियं समुद्र० ८३
दुःखितेषु दयाऽत्यन्तं ४५
द्वेषु च्यवनधियोग० ७२
धकारः
धन्यस्योपरि निपतत्यहित० १५५
धन्यास्ते वन्दनायास्ते ११६
धम्मत्यमुज्जपूर्णं सव्वसा० १६३
धर्मबीजं परं प्राप्य ७८
धर्मश्चिन्नावसीदंत ३९
धर्मार्थकाममोक्षणास १३१

धिक् द्राह्मणीर्धवाभावे १८०
धिगनारीरौदोच्याः १८३
नकारः
न कुलं वृचहीनस्य २२
न मारयापीतिकृतव्रतस्य १०४
न मिथ्यात्वतमः शत्रुः ६३
न यस्य भक्तिरेतस्मिन् ५४
न हव्यत्यात्मनो माने ८२
नाइविगिहो य तवो १९६
नाकारणं भवेत्कार्यं १४६
नाणस्त होइ थागी १५४
नाप्राप्यमभियाञ्छन्ति ८१
नार्थि यथाऽन्यसक्तायाः १२०
निपतन्त्र उत्पतन्वो ६९

डांतगत
श्लोका-
यकारान-
दि

अचिन्त्यमेकमेकत्र द०

ककारः

कस्माद् नृणं घण० २०९

कर्तव्या चोन्नतिः सत्याप्त १२६

कः कालः कानि मित्राणि ४०

कायो न केवल्यमयं १८८

काले सुहृद्घृणं २०२

किं कय किं वा सिसं १९०

कुदृष्टं कुञ्जतं चैव १७२

क्रोधात् पीतिविनाशं १८९

कान्तमपीज्जति सेदं ४२

क्षान्तो दान्तो मुक्तो १२७

शुद्धहिमात्युष्ण० ७०

खैकारः

खती य मद्भवऽज्जव १८७

खीणो निव्वायहुयासेणा० १०१

गकारः

गच्छे च्चिचय निम्माओ १९८

गुणवानिति प्रसिद्धिः १६

गुणेषु यत्नः क्रियतां १४

गुरुकुलवासो गुरुतं तथा २०६

गुर्विषी बालवच्छा य १७७

चकारः

चउदसीं पञ्जरसिं १५१

चक्षुष्मन्तस्त एवेह ८६

चत्तारि विचिच्छाद् १९५

चत्तारि ते तात ! २८

चित्तमेव हि संसारः ९०

चित्तरत्नमसंक्लिष्ट० १३४

चिन्तासच्छ्रुत्यनुष्ठानं ४७

चैत्यवन्दनतः सम्यक् ११८

चौरश्चौरापको १०७

जकारः

जन्ममृत्युजराव्याधि० ७७

जह भपरमहुअरिणां १६२

जिणपूओचियदाणं १३०

जिनभवनं जिनविम्बं २०३

जिनशासनस्य सारो ११५

जीवन्ति शतधाः प्राज्ञाः ४४

जनं मुनिव्रतमशेष० १४१

ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्यं २१६

लकारः

शुद्धाः प्रसिद्धिमायान्ति १५
श्रममत्रिचिन्त्यात्मगतं १०२
श्रीर्भङ्गलात् प्रभवति १७

सकारः

सन्तोषामृतत्वज्ञानां १२५
सम्मं द्वियारियधं १२३
सर्वत्र निन्दासंत्यागो १०
सर्वेऽपि सन्तु सुखिनः १३२
सस्यानीवोषरे क्षेत्रे ९९

सहस्रबभ्रवखाणार्हं १०६
संथारपरावत्तं अभिगर्हं १८४
संग्राप्तः पण्डितः कृच्छ्रे ७६
संभिन्नताल्लुशिरसः ६८
संयमा नियमाः सर्वे १००
संवरनिच्छिद्दत्तं २०८
संवेगो निव्वेथो १८६
संसारदुवखमहणो ९७
संसारवर्त्यपि समुद्विजते १९२

सालम्बनो निरालम्बनश्च १३३
सिद्धेर्विश्वासिता मूलं १७०
सोर्गंधिए य आसत्ते १७८
सो तावसासमाओ १६४
स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य १२२

हकारः

हिसानुतादयः पञ्च ६२
हिसानुतादयः पञ्च ९१

